ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

ŞI

STATISTICA BISERICEASCĂ

DE

EUSEVIU POPOVICI
Profesor la Facultatea Teologică din Cernăuţi

Curs oral în limba germană, ţinut pentru ultima oară în anul academic 1909, revăzut şi mai adăugit ulterior

TRADUCERE
DE
ATANASIE MIRONESCU
Fost Mitropolit Primat

CARTEA A DOUA

Dela împlinirea Shismei între biserica de Apus şi biserica de Răsărit până în prezent (1054-1910)

Volumul III

EDIŢIA II-a

EDITURA
TIPOGRAFIEI CĂRŢILOR BISERICEŞTI DIN BUCUREŞTI
1927

ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

Volumul III

Dela desbinarea Creştinismului în o biserică de Răsărit şi una de Apus
până la căderea Constantinopolei (1054—1453)

şi

starea politică din întreaga lume dela această catastrofă până în prezent
(1453—1910)

PRECUVÂNTARE

Istoria vieţii politice şi religioase a Românilor ab origine, *precum şi întemeierea Principatelor şi înfiinţarea de episcopii şi mitropolii într'nsele a preocupat şi preocupă continuu pe cercetătorii trecutului nostru. Asupra acestor din urmă chestiuni chiar acum trei ani s'au publicat două mici, dar interesante studii şi anume unul despre Negru Vodă sau Negru Voevod de Ioan C. Filitti şi unul despre înfiinţarea Mitropoliilor în Ţara Românească şi în Moldova de C. Marinescu. Am utilizat în volumul de faţă nouăle informaţiuni din ambele aceste studii.*

Va fi deci interesant a cunoaşte şi părerile autorului nostru despre aceste din urmă chestiuni. Ele sunt expuse chiar în volumul acesta şi astfel importanţa lui nu va scăpà nimănui. Dar spre mai uşoară înţelegere şi rezumare dăm aici şi părerea autorului despre starea politică şi religioasă a poporului Român ab origine, *expusă în Volumul I şi II.*

In epoca întemeierii Creştinismului împăratul Traian, cucerind Dacia şi aşezând într'ânsa colonii Romane, a pus temelia poporului Român; iar împăratul Aurelian, strămutând în Moesia, numită apoi Dacia Aureliană, legiunele Romane din Dacia Traiană, pe care le'nsoţi şi o parte din Coloniştii Romani de-aici, a pus temelia poporului Macedo-Român. Co-

loniştii Romani din Dacia Traiană rămaseră sub dominaţiunea Goţilor. Acei dintre dânşii, cari nu vor fi fost creştini de-acasă, vor fi primit religia creştină dela captivii aduşi de Goţi din Asia Mică, unde Creştinismul era foarte răspândit.

In epoca victoriei Creştinismului, când el ajunse religiune de stat în imperiul Roman, popoare Germane şi Slave, năvălind pe teritoriile ocupate de descendenţii coloniştilor Romani, le-au dat numele de Valahi şi Vlahi, cum îi numiră Grecii, adică Români, cum se numesc ei înşişi. Acum Românii nu puteau fi streini de religiunea creştină, ca unii ce stăteau în relaţiuni cu consângenii lor din Illyricul oriental. In acelaş timp între Românii de-a stânga şi de-a dreapta Dunării până în Scyţia şi în nordul Mării Negre propaga cu mult succes religiunea creştină Nichita sau Niceta, episcopul Remesianei (Lom Palanca de astăzi). Iar comunicaţiunea în care stăteau descendenţii coloniştilor Romani cu Goţii creştini şi cuvintele din limba lor ce exprimă noţiuni religioase sunt o dovadă, că ei au îmbrăţişat religiunea creştină înainte de năvălirea Slavilor, adică pe când în teritorul ocupat de descendenţii coloniştilor Romani era dominant elementul latin. In urma strămutării Slavilor spre miază-zi năvăliră Bulgarii pe teritoriul locuit de Români şi înfiinţară pe acel teritoriu state, în cari fură înglobaţi şi Românii. După ce Bulgarii îmbrăţişară creştinismul, Valahii sau Românii de subt dominaţiunea lor politică adoptară ca limbă de cult limba slavă şi astfel ajunseră şi subt dominaţiunea religioasă a Bulgarilor, ocupând acelaş teritoriu. Până atunci Românii întrebuinţau la cult limba latină, iar de pela 732, când Illyricul oriental trecu subt Bisantini, poate şi limba greacă. Astfel Bulgarii slavizaţi şi creştinaţi fiind dominanţi peste Români atât politiceşte cât şi bisericeşte, absorbiră şi istoria poporului Român, popor cu civilizaţiune mai veche dar cu o soartă mai puţin favorabilă. Când Ungurii se convertiră la creştinism, întâi după ritul ortodox, preoţi Bulgari şi Români vor fi lucrat între Unguri la întărirea creştinismnlui, cu atât mai vârtos că pe teritoriul ocupat de Unguri, mai ales în partea despre răsărit şi miază-zi, existară până la sfârşitul veacului al XII-lea mânăstiri de ritul ortodox.

In aceste linii mari şi pe cât îngădue cadrul unei istorii

bisericești universale expune autorul în cele două volume dintâi ale cărții sale starea politică și religioasă din primele XI veacuri după Hristos a mult sbuciumaților noștri strămoși. Totuș ei, cum foarte bine se exprimă istoricul Iorga, au știut a învinge toate greutățile pentru a fi astăzi poporul cel mai numeros din sud-estul Europei, poporul care în cursul veacurilor a știut a păstra pentru sine și pentru streinii vecini Bizantini, Sârbi, Bulgari și chiar Ruși, civilisațiunea grecească în forma ei slavă, și literatura religioasă corespunzătoare, cu un cuvânt știința și arta bisericească, împreună cu patrimoniul lor strămoș, limba și simțul politic (A se vedea comunicarea *marelui istoric în ședința Academiei Române dela 12 Iunie 1919, ce'i o admirabilă sinteză despre starea politică și religioasă a poporului Român* ab origine *până în prezent. Analele Academiei Române Tom. XXXIX pag. 205 ss).*

Ce privește părerea autorului nostru despre situațiunea politică și religioasă a poporului Român dela veacul XII—XV, ea este expusă în volumul de față. Am alocat aici și expunerea despre aceeaș chestiune dela căderea Constantinopolei până în prezent, atât pentru a rezuma mai ușor chestiunea, cât și spre a mai reduce materia volumului IV, care chiar cu această reducere tot este cel mai mare dintre celelalte, căci pe lângă materia istorică propriu zisă el cuprinde și statistica universală a religiunilor.

Alăturăm aici și biografia autorului, pe care ne-a procurat-o, rugat de noi, fratele său din Cernăuți, venerabilul octogenar, Arhimandrit D-r. Climent Popovici, profesor universitar și pentru care'i aducem aici mulțumire. Ne hotărâsem a o publica în volumul IV, ca un mai depe urmă rămas bun dela autor și dela opera lui însemnată, dar ne-am luat de seamă a o publica aici, urmând preceptul: a nu lăsa pe mâine ceeace putem face astăzi. Prin ea volumul de față a câștigat încă în importanță.

Ca ultim cuvânt aducem aici un cuvenit elogiu noului direcțiuni a tipografiei editoare. Modul în care a decurs tipărirea volumului prezent e dovadă că noua direcțiune în persoana D-lui Pavel Suru are voința fermă de a lucra spornic pentru înflorirea Tipografiei, că d-sa știe ce voește și odată ce voește, poate îndeplini, după deviza unui renumit bărbat de stat al nostru: „Voește și vei putea". Noi din suflet îi dorim bun succes prin timp îndelungat și felicităm autoritatea în drept, că a adus această ameliorare în mersul tipografiei.

Exemplul nouăi direcţiuni e urmat cu fidelitate şi de colaboratorii săi din tipografia dela mânăstirea Cernica. Pricepuţi la lucru, activi şi conştiinţioşi, ei toţi confirmă proverbul: „Tel maître, tel valet".

TRADUCĂTORUL

În ziua de Intrarea în Biserică a Maicii Domnului.
21 Noemvrie 1927. M-rea Cernica

DATE BIOGRAFICE[1]

Despre Autor[2]

Eusebie Popovici este originar dintr'o veche familie răzăşească ce se numia Baloşescul. El s'a născut în $^{15}/_{27}$ Februarie 1838 în Cernăuţi, unde tatăl său, Constantin, era profesor de istoria bisericească şi dreptul canonic la institutul teologic. Studiile liceale şi le-a făcut în oraşul său natal 1849—1856, unde a studiat şi teologia la institutul teologic 1857—60. Distingându-se prin cunoştinţele sale şi prin sârguinţă, Eusebie Popovici fu trimis ca bursier la Universitatea din Viena $1860/_{61}$, pentru a se pregăti pentru studiul istoriei bisericeşti şi al dreptului canonic. Intors acasă este numit încă în anul 1861 custode la Biblioteca ţării funcţie pe care a ocupat-o până în anul 1871. In anul 1862 fu numit profesor suplinitor la institutul teologic pentru catedra de Testamentul vechiu şi limbile semitice. In acelaş an fu hirotonisit întru presbiter.

In anul 1866 fu numit suplinitor pentru istoria bisericească şi dreptul canonic. In anul acesta ministerul de instrucţiune şi culte din Viena dă patru teme din istoria bisericească şi dreptul canonic pentru a fi elaborate. Eusebie Popovici le lucrează pe toate patru (în limba germană) şi le înaintează în 1867. In urma acestor lucrări foarte bune dânsul este numit în afară de concurs în 22 Aprilie 1868 profesor definitiv de istoria bisericească şi dreptul canonic la institutul teologic. Catedra de istorie a deţinut-o apoi Eusebie Popovici dintâiu la acest institut apoi la noua facultate de Teologie până a împlinit limita de vârstă. Eusebie Popovici nu s'a îndepărtat o clipă dela catedră, doar în anul şcolar $1873/_{74}$ a avut un concediu mai lung. Din anul 1869 până la 1876 a fost şi inspector şcolar, iar în anii 1877—1896 membru în consiliul şcolar al ţării. In anul 1874 este numit consilier consistorial ono-

1. Din „Glasul Bucovinei" An. V No 1096 (Cernăuţi, Vineri 6 Octomvrie 1922).

2. Subtitlul adaus de noi (Traducătorul).

rific, obţinând şi titlul de protopresbiter. Din clipa aceasta a fost un nedespărţit sfătuitor şi îndrumător al consistoriului până la moarte.

Creându-se în anul 1875 Universitatea austriacă din Cernăuţi, Eusebie Popovici fu numit profesor titular de istoria universală a bisericii creştine şi statistica bisericească la noua Facultate de Teologie, care s'a desvoltat din institutul teologic. La această Facultate a muncit nu numai la catedra lui, ci a suplinit şi alte catedre; a ţinut regulat vreme de aproape patru decenii pe lângă cursurile de istorie bisericească şi lecţii de patrologie şi literatură patristică. De asemenea a propus enciclopedia şi metodologia studiilor teologice. In anul 1908 unul din elevii săi a scris cursurile de enciclopedie şi metodologie în fiecare oră de lecţie; şi la această enciclopedie, scrisă în anul 1908 lucrà Eusebie Popovici, îndreptându-o şi complectându-o încă două săptămâni înainte de moarte.

In anul 1908 împlinind limita de vârstă, Eusebie Popovici mai ţine cursuri în anul 1908/9 ca profesor onorar, apoi se retrage, continuându-şi neobosit activitatea sa ştiinţifică acasă. La Facultate a fost în diferite rânduri decan, şi anume în anii 1877/78, 1883/84, 1889/90, 1894/95, 1901/2, 1904/5; iar rector al Universităţii a fost în anii 1880/81 şi 1895/96.

In anul 1880 fu făcut arhipresbiter stavrofor, iar în 1913 arhimandrit consistorial. I s'a dat şi distincţia de mitrofor, dar Eusebie Popovici nu a primit-o, aşa cum nu a primit nici titlul de doctor honoris causa. Cu prilejul împlinirii a 70 ani, oraşul Cernăuţi i-a dat cetăţenia de onoare, iar Regele Carol I'a decorat cu medalia Bene merenti cl. I şi cu coroana României în gradul de comandor.

Eusebie Popovici a fost şi membru şi apoi preşedinte al ambelor comisii de examinare la Teologie şi membru în comisia de examinare dela Facultatea de Drept.

Eusebie Popovici, cum am zis n'a propus numai studiul său de specialitate şi patrologia, ci dânsul a suplinit din 1882 până în anul 1896 şi dogmatica, ţinând şi cursuri de apologetică. Din această vreme ni s'a păstrat un exemplar din „Dogmatica" lui Comoroşan îndreptat şi adăogit foarte mult chiar de mâna lui Eusebie Popovici. Ca nişte capitole adăogite la Dogmatică ni s'a păstrat capitolul „Istoria şi literatura sistemului teologiei dogmatice" (în manuscris 1895, 62 pag.). Acesta din urmă s'a publicat şi în broşură la Bucureşti în 1900.

Exemplarul din Dogmatica lui Comoroşan, completat de Eusebie Popovici se păstrează în Biblioteca Facultăţii de Teologie. De asemenea se păstrează tot în manuscris în această bibliotecă: „ Vorträge über das in der gr-or. Bukoviner Diöcese giltige Eherecht von Euseb Popowicz 1864. Este un volum de 141 pag. format mare scris; numai titlul este în limba germană, textul este scris în româneşte cu chirile amestecate cu litere latine. Deasemenea s'au păstrat în manuscris cele patru lucrări date de ministeriul din Viena şi anume două din istorie: a) Urmările rele şi bune ale iconoclasmului (725—787); b) Dovada întru cât s'au păstrat formele de drept la desfacerea bisericei ruse de patriarhia din Constantinopole după o legătură de 600 ani (988—1588); din drept: a) Insemnătatea canonică a preotului, forma numirii lui, drepturile şi datoriile lui, situaţia ajutătorilor lui; b) Raportul între bisericile patriarhale şi cele autocefale prin care se păstrează unitatea biserìcii lui Hristos. Aceste patru lucrări, în baza cărora autorul a fost numit profesor definitiv, sunt scrise în anul 1867 în limba germană, formând un volum de 245 pag. format mare.

Tot în manuscris s'a păstrat ca donaţiune a autorului (ca şi celelalte) în biblioteca Facultăţii de Teologie cursurile de istoria bisericească, acestea în româneşte: „Euseviu Popovici, Istoria bisericească universală, scrisă de auzitorii în teologie în anul 1872 $_{3}$, apoi revăzută şi completată (de autor) până în anul 1887/$_{88}$". Cernăuţi 1888, patru volume.

Mai târziu profesorii dela Teologie fură siliţi de Guvernul austriac, de a ţinea istoria bisericească şi dreptul canonic exclusiv în limba germană. Din această vreme ne-au rămas cursurile lui Eusebie Popovici litografiate în limba germană, în cinci volume, 1600 pag. Această istorie bisericească în manuscris, care a fost necontenit adăogită şi în diferite rânduri litografiată, a apărut şi în limba românească tipărită în Bucureşti şi tradusă de fostul mitropolit primat Atanasie şi răposatul episcop de Argeş Gherasim (vol. I 724 pag. Bucureşti 1900 vol. II 559 pag. Bucureşti 1901)[1]. Traducerea putea fi mai bună şi mai îngrijită. Facultatea de Teologie păstrează exemplarul autorului cu multele corecturi făcute printre rânduri cu cerneală roşie de însuşi autorul.

[1]. Onor. scriitor putea fi mai precis. Noi n'aveam calitatea de fost mitropolit primat când a apărut întâia oară această istorie bisericească (Traducătorul).

Aceasta este opera principală a lui Eusebie Popovici şi este regretabil că soarta nu i-a îngăduit să publice dânsul o a doua ediţie îngrijită cu acribia lui cunoscută.

Afară de aceea Eusebie Popovici a mai publicat un „Studiu pregătitor pentru întâiul congres bisericesc în Arhiepiscopia Bucovinei" (Cernăuţi 58 pag. 1880, anonim)[2]; „Scrisoare deschisă împotriva unor calomnii ale unui preot rutean unit (Cernăuţi 1891 20 pag. în limba germană); „Das Schluss Kapitel der Kirchengeschichte (14 pag. Cernăuţi 1895), discurs inaugurial în calitate de rector. Cât de mult a urmărit Eusebie Popovici mişcarea bisericească se vede şi din interesul ce-l purta unificării bisericii după Unire. In acest scop şi-a tipărit părerile sale în 1920 în „Socotinţa mea neînsemnată privitoare la constituirea Bisericii României Mari şi la „Adunarea constituantă" ce este prevăzută de Consistorul superior.

Afară de aceea a mai publicat mici studii în „Candela" şi în „Archiv für katholisches Kirchenrecht"

Pe lângă dogmatică, Eusebie Popovici a suplinit 1898—1902 catedra de Studiul Testamentului nou, iar câtă vreme a fost fratele său Constantin, deputat în parlamentul din Viena, şi dreptul canonic. La catedra lui a ţinut în diferite rânduri şi lecţii speciale de geografie bisericească; chronologie; istoria dogmelor; istoria bisericii din Bucovina; istoria bisericii sârbeşti; istoria religiunilor.

Astfel mult regretatul Eusebie Popovici a desvoltat o activitate ştiinţifică dintre cele mai bogate şi nu putem decât să regretăm că soarta nu i-a îngăduit să publice mai mult din vasta sa învăţătură.

R. C.

---

[2]. Despre această lucrare pomeneşte şi regretatul Prof. Dr. I. G. Sbiera în scrierea sa: „Mişcarea bisericească a Românilor din Bucovina. Cernăuţi 1895 pag. 15. El zice: „Eminentul profesor universitar la facultatea teologică Eusebiu C. Popoviciu, publică la îndemnul consistorului mitropolitan, însemnatul său „Studiu pregătitor etc" (Traducătorul).

TABLA MATERIEI

DIN

Volumul III.

Dela desbinarea Creştinismului în o biserică de Răsărit şi una de Apus până la căderea Constantinopolei (1054—1453), şi starea politică din întreaga lume dela această catastrofă până în prezent (1453—1910).

INTRODUCERE

PAGINA

§. 135. Situaţiunea politică în general 1
A. Asia şi Africa . . . . . „
B. Europa 6

CAPITOLUL I

Propagarea creştinismului 25
§. 136. Răspândirea bisericii de Răsărit . . . . . „
§. 137. Răspândirea bisericii de Apus 29
A. Incercările bisericii de Apus a se'ntinde la răsărit între creştini, mohamedani şi păgâni prin expediţiile cruciate . 30
B. Incercările bisericii de Apus a se 'ntinde în dauna bisericii ortodoxe dincolo de teritorul de sub dominaţiunea bizantinilor şi a mohamedanilor 36
C. Convertiri făcute de Apuseni pe litoralul despre miazăzi răsărit al Mării Baltice 47

CAPITOLUL II

Constituţiunea Bisericii sau organizarea ei ierarhică
A. La Răsărit
§. 138. Starea deplorabilă a patriarhilor de Constantinopol, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim 52
§. 139. Inflinţarea patriarhiilor de Târnova şi Peci 56
§. 140. Organizarea ierarhiei în biserica Ruşilor şi a Românilor. . 60
1. Biserica rusească
2. Biserica românească 65
§. 141. Mitropoliţi de diferite ranguri 77
§. 142. Sinoadele 78
§. 143. Cum a fost organizat clerul din casa episcopului. Subalternii săi, în special clerul dela biserica episcopiei, sau clerul catedralei, după uzul de vorbire actual, ce-i adoptat din Apus. Impărţi ea acestui cler în două categorii, ce, după acelaş uz de vorbire, se numesc una din ele cler consistorial, iar adoua, cler al catedralei în senz mai strâns 79

PAGINA

a. Ceata deadreapta 81
Pentada I . . . . . .
Pentada II 82
Pentada III . . . . . .
b. Ceata deastânga 88
Pentada a IV — IX . . . . . .
§. 144. Monahismul 85
B. La Apus . . . . . .
§. 145. Papalitatea 89
a. Reformele celor dintâi 4 papi din acest Period .
b. Reformele papii Grigoriu VII (1073—1085) şi luptele lui 90
c Culmea puterii papilor în sec. 12 şi 13 . . . 95
d. Decadenţa papismului 98
e. Captivitatea babilonică a papilor (1305 — 1377) . . 100
f. Shisma cea mare a papilor, numită în decomun „marea shismă din Apus“ 102
g. Incercările de a reforma papalitatea la sinoadele din Pisa, Constanţa şi Basel (1409 — 1443) 104
§. 146. Colegiul Cardinalilor şi inchiziţia, o nouă instituţiune papală. 109
§. 147. Sinoadele 111
§. 148. Episcopii, oficii episcopale şi jurisdicţia episcopală, precum şi jurisdicţiunea bisericească în genere 115
§. 149. Monahismul şi ordinele de monahi 117
A. Ordine mari 118
B. Ordine mici şi asociaţii similare cu ordinele 124
C. Ordine militare 127

CAPITOLUL III

Doctrina Bisericii

A. Cum a fost ea deformată

§. 150. Eresurile şi Shismele.

Introducere 130
§. 151. Bisericile eterodoxe dela răsărit, existente din Perioadele precedente 131
§. 152. Eresuri şi shisme nouă la Răsărit 135
§. 153. Eresuri la Apus 140
§. 154. Shisma între biserica de Răsărit şi cea de Apus în continuarea ei 153
§. 155. Incercările de unire între biserica de Răsărit şi cea de Apus dela desbinarea lor până la sinodul unionist dela Ferrara şi Florenţa (1438—1439). 154
§. 156. Sinodul unionist din Ferrara şi Florenţa (1438—1439) şi nereuşita lui. 162

CAPITOLUL IV

Doctrina Bisericii

B. Cum a fost ea definită

Dogme şi opiniuni teologice 170
§. 157. Puncte dogmatice, ce s'au desvoltat încă în comun la Răsărit şi la Apus . . . . . „
§. 158. Deciziuni dogmatice mai mărunte la Răsărit 171
§. 159. Controversa dela Răsărit între Isihaşti şi Varlaamiţi . . 173
§. 160. Doctrini nouă ale bisericii de Apus 175

PAGINA

CAPITOLUL V

Doctrina Bisericii

C. Cum a fost ea tratată ştiinţific şi literar . . . 180
§. 161. Ştiinţa şi literatura bisericească din Periodul IV în general . „
§. 162 A. Ştiinţa şi literatura religioasă la Grecii ortodocşi . . „
a. In jumătatea adoua a sec. 11 . . . 181
b. In sec. 12 182
c. In sec. 13. 184
d In sec. 14 . . . . . „
e. In jumătatea întâi a sec. 15 . . . 186
§. 162. B. Literatura religioasă la ortodocşi: Sârbi, Bulgari, Ruşi, Români, Iberi, (Iviri sau Georgieni) ortodocşi, precum şi la eterodocşi: Armeni, Iacoviţi sirieni şi Nestorieni sirohaldei 188
§. 163. Ştiinţa şi literatura bisericii de Apus. 192
I scolastica şi mistica . . . . . „
II scriitori mai însemnaţi 197

CAPITOLUL VI

Cultul şi disciplina morală a Bisericii

Pietatea şi moravurile creştinilor.

§. 164. Cultul 206
A. La Răsărit . . . . . „
B. La Apus 209
§. 165. Pietatea şi moravurile creştinilor. Disciplina morală a Bisericii 215
A. La Răsărit . . . . . „
B. La Apus . . . . . „

Periodul V

Dela căderea Constantinopolei supt Turci, când tot teritorul vechii biserici de Răsărit a trecut sub dominaţiunea mohamedană până în prezent (1453—1910) . . .
§. 166. Privire asupra situaţiunii politice din întreaga lume dela căderea Constantinopolei până în prezent 221
A. America. Australia. Asia şi Africa . . „
B. Europa 229
1. Turcia . . . . . „
Starea ţărilor Române în special 232
a. Dela Ştefan cel Mare (născut c. 1435) până la moartea lui Mihai Viteazul (1601) 233
Moldova . . . . . „
Muntenia 238
b. Dela moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul domniei lui Vasile Lupu 1653 şi a lui Matei Basarab 1654 . 244
Muntenia . . . . . „
Moldova 245
c. Dela sfârşitul domniei lui Vasile Lupu şi a lui Matei Basarab până la începutul epocei Fanarioţilor (1653 resp. 1654—1712 resp. 1716). 247
Moldova . . . . . „
Muntenia 251
d. Starea principatelor Române în epoca Fanarioţilor . 254
Domnii Fanarioţi dela 1712—1769 . . 257
I Domnii din familia Mavrocodrat . . 258
II Domnii din familia Racoviţă 259

PAG NA

III Domnii din familia Ghica . . . 260
IV Domnii din familia de Moldoveni a lui Calimah . . . . . „
Domnii Fanarioţi dela 1769—1812 . . 261
e. Timpul recent 265
2. Rusia 270
3. Polonia . . . . . „
4. Ungaria şi Transilvania 272
a. Ungaria . . . . . „
b. Transilvania 280
5. Germania 286
a. Habsburgii 288
b. Casa de Hohenzollern . . 290
c. Ceialalţi principi Germani. . 291
6. Statele Scandinave 292
7. Englitera . . . . . „
8. Francia 294
9. Spania 296
10. Portugalia 298
11. Italia 299
12. Elveţia 301
13. Ţările de Jos . . . . . „
Lista cronologică a împăraţilor, papilor şi patriarhilor 301
Impăraţii . . . . . „
Papii Romei 303
Pariarhi de Constantinopole. . . . „
Indicele alfabetic al cuprinsului Volumului III . . 307
Indreptări 324

PERIODUL IV.

Dela împlinirea shismei între biserica de apus şi biserica de răsărit până la căderea Constantinopolei, când întreg teritorul Bisericii celei vechi de răsărit căzu supt jugul mohamedan.

(1050—1453).

INTRODUCERE.

§. 135. Situaţiunea politică în general.

In acest Period configuraţiunea politică a lumii s'a modificat esenţial. Ea se deosebeşte de cea din Periodul precedent (III). Mai cu seamă la răsărit au fost revoluţiuni mari; mai puţin s'a modificat ea la apus.

A. In Asia şi Africa.

In Asia Turcii Seldgiuci încă dela 1037—1072 înlocuiră pe Arabi şi înaintară în Asia mică în dauna Bizantinilor. Seldgiucii dominau ca imperiu unitar în partea de miazăzi răsărit a fostului Califat unitar al Arabilor, iară dela 1078 şi în Siria cu Palestina, pe cari le răpiră dela dinastia Fatimizilor; dar în 1092 Turcii Seldgiuci se divizară fundând mai multe state seldgiuce. Dintre acestea se menţinù până la 1307 statul Seldgiuc din Asia Mică, ce fu numit imperiul Iconium (Konija) sau Rum (ţara Romanilor, adică a Greco-Romanilor sau a Grecilor). Imperiul Iconium impinsese pe al Bizantinilor până la confiniile despre miazănoapte şi apus ale Asiei Mici. Dela 1307 el făcù loc imperiului Osmanic, aşà numit dela Osman, fondatorul său (1288—1326), tot turc de origine, dar din alt trib. Imperiul Osmanilor aveà ca simbol naţional şi militar semiluna. Despre acest simbol ei povesteau mai

târziu că ar servi spre amintirea minunei, ce a făcut profetul Mohamed odată, tăind luna plină în două şi lăsând o jumătate pe cer, iar o jumătate ascunzându-o în mânica hainei sale [1].

Osmanii au distrus treptat Imperiul Bizantin. Aşà mai întâi supt Osman şi supt Orhan (Urhan 1328—1359) ei ocupară teritorul Bizantinilor din Asia Mică şi dela 1326 stabiliră în Brusa reşedinţa Sultanilor. Apoi supt Murad (1358—1389), Baiazet I (1389—1403), Mohamed I (1403—1421) şi Murad II (1421—1451) ei cuceriră teritorul Bizantinilor din Europa, stabilind (dela 1362) în Adrianopol a doua reşedinţă a Sultanilor. In sfârşit la an. 1453 supt Mohamed II (1451—1471) Osmanii luară şi Constantinopole, ce deveni acum capitala imperiului lor.

Un alt stat seldgiuc, ce dela 1092 deveni independent pelângă Iconuim sau Rum şi altele mai despre răsărit, a fost statul Siriei. Această provincie împreună cu Egiptul a stat până la 1078 supt suverani egipteni din dinastia arabă a Fatimizilor, cari s'au menţinut aici dela 909—1170, apoi dela 1078 până la 1092 a fost supt statul seldgiuc, încă nedivizat; iară dela 1092 Siria formă un stat seldgiuc indepedent şi dela 1095 chiar trei state: Antiohia, Alepo şi Damasc.

Dar dela 1099, creştinii din apus silindu-se prin Cruciate a supune din nou sub dominaţiunea creştinilor Răsăritul subjugat de Mohamedani, partea cea mai mare a Siriei trecù sub dominaţiunea Creştinilor din apus. In sfârşit însă Siria fu anexată la statul Seldgiuc al Egiptului, parte încă dela 1174, iar parte abia dela 1187 şi iată cum: In an. 1171 celebrul Saladin, fiul lui Ejub († 1193), întemeià în Egipt dinastia seldgiucă a Ejubizilor în locul dinastiei Fatimizilor şi în 1187 sdrobì regatul Ierusalimului, centrul dominaţiunii creştinilor cruciaţi; astfel Siria rămase sub dominaţiunea Ejubizilor până la 1254. Dar Seldgiucii şi mai târziu Osmanii, cari'i moşteniră în Asia Mică, împărţiră câtva timp dominaţiunea lor peste Asia de apus cu alte popoare în afinitate de rassă cu ei, aşà dela 1161—1211, cu Hovaresmii şi dela 1224—1517 cu Mamelucii; pentru un timp ei au fost şi sub dominaţiunea unui popor strein, ce veni din fundul Asiei (1206—1405) şi anume supt Mongoli sau Tătari, cum s'au mai numit Mongolii, după un trib al lor, în Europa de răsărit. Seld-

[1] Unii scriitori spun însă că semiluna, craiul nou cu stea la mijloc, a fost vechea pecete a Elinilor din Bizanţ. Cf. „România Nouă" Literară şi Artistică din 11 Sept. 1921 p. 4. (N. Tr).

giucii din Siria mai fusese respinşi pentru un timp de cuceritori din Europa apuseană, adică de Cruciferi în expediţiile cruciate (1096—1291), cum am amintit aici mai sus. Dintre popoarele în afinitate de rassă cu Seldgiucii, cei mai înrudiţi cu ei erau Hovaresmii din Hiva (Hovaresm). Aceştia dela 1162 şi complet dela 1192 (1194), luând locul Seldgiucilor şi-au întins dominaţiunea dela Marea Caspică spre India, mai ales în ultimile două decenii ale sec. 13, până ce la 1220 (1221) Mongolii au pus capăt dominaţiunii lor, iar în 1380—1388 chiar independenţei lor. Mamelucii, înrudiţi mai de departe cu Seldgiucii, dar mult mai barbari decât aceştia, fiind întâi în solda lor, uzurpând apoi pela jumătatea sec. 13 (1254) dominaţiunea peste Egipt, au supus şi Siria, respingând pe Seldgiuci din ambele aceste ţări, peste cari'şi menţinură dominaţiunea până în sec. 16 (1517). Resturile în fiinţă ale monarhiei deodinioară a Arabilor deasemenea au suferit în cursul Periodului modificări, iar unele din ele au dispărut. Aşà în Africa de miazănoapte, ce se'ntinde spre apus de Egipt dela Sirta cea mare până la Oceanul Atlantic, au domnit, după Fătimizi (909—1070), dinastii nouă ale Maurilor, anume mai întâiu Almoravizii (1070—1146), apoi dela 1146, Almohazii. Incă dela 1086 Almoravizii şi-au întins dominaţiunea şi peste părţile Spaniei, pe cari le stăpânise dela 755 ramura spaniolă a Omaiazilor (Omejazilor). Iar Almohazii au fost înlocuiţi dela 1269 de alte dinastii maure şi anume de Merinizi în Fez şi Maroc, de Ziamizi în Flemsen, de Abu-Havsieni în Tunis. Tot aşà în Asia, încă din Periodul III (622—1054) fostul califat al Abasizilor dominanţi rămăsese numai cu Bagdatul şi împrejurimile lui, incluziv Arabia, iar acum şi teritorul acesta fu restrâns din ce în ce până la jumătatea sec. 13 (1258), când Mongolii distruseră definitiv Califatul, care în ultimul timp mai mult vegetà.

O influenţă deosebită au avut asupra desvoltării Bisericii revoluţiunile produse de Cruciate şi de cuceririle Mongolilor. De aceea vom tratà aici despre ele cevà mai pe larg.

1. Expediţiile cruciate, ce Apusul creştin a întreprins spre a liberà cel puţin „Locurile sfinte", adică Palestina, de supt jugul mohamedanilor sau al „Saracinilor", cum îi mai numiau în genere creştinii, au durat dela sfârşitul sec. 11 (1096) până spre capătul sec. 13 (1291), deci două sute de ani. Ele reuşiră la început a infiinţà pentru un timp în Asia de apus state ale creştinilor apuseni, dar aceste state se desfiinţară, când încetară Cru-

ciatele. Pentru câtvà timp Cruciferii luară şi dela Bizantini o parte din Asia, precum şi tot teritorul lor din Europa, atribuind aceste cuceriri unor suverani din apus. In special expediţiile cruciate avură de rezultat că în an. 1099 se înfiinţă regatul Ierusalim a creştinilor apuseni, regat, ce se menţinù aproape 90 ani (până la 1187), cu capitala Ierusalim şi cu teritorul său principal, compus din Palestina, Fenicia şi o parte din Siria. Regatul Ierusalim avea ca state vasale principatele Antiohia, Edesa şi Tripolis (Fenicia). Un principat al Armeniei Mici, compus din Armenia Mică, Capadocia şi Cilicia, cu capitala în această din urmă ţară şi fundat puţin timp înaintea Cruciatelor (1080) de Rhupen, descendent al ultimilor regi din dinastia armenească a Bagratizilor (859—1080), cari pierdură Armenia Mare parte la Bizantini şi parte la Seldgiuci; acel principat deasemenea s'a ridicat supt scutul Cruciferilor în an. 1195 la rangul de regat cu capitala Klah (Kla) sau Rom-Klah (Rom-Kla, adică Kla a Romanilor sau a Grecilor), iar după destrugerea acesteea (1295), cu capitala Sis. Acest regat fu sdrobit de Mameluci. In cursul acestui Period (IV) Armenii, din cauza destrugerii patriei lor, au emigrat în masse prin alte ţări apropiate sau depărtate şi anume prin Asia, Europa şi Africa, înfiinţând în ele colonii de Armeni, ce există şi astăzi.

La 1191 Cruciferii formară pentru Casa Lusignan din Francia un regat în insula Cipru, cucerită dela Greci. Acest regat se menţinu până după sfârşitul Periodului (1489), când insula Cipru trecu sub dominaţiunea Veneţiei, iar apoi, dela 1570 sub a Turcilor. In 1204 Cruciferii sfărâmară şi imperiul Bizantin din Constantinopole, unde după dinastia Comnen şi Duca (1059—1185) urmase dinastia Anghel, mai puţin însemnată (1185—1204) şi fundară un imperiu latin, care dură dela 1204 până la 1260 şi ai cărui supuşi se numiau la Apus deasemenea „Latini". In acest interval (1204—1260) împăraţii bizantini din dinastia Lascaris şi Duca Vataţe (Batatzes) se strămutară cu reşedinţa la Nicea, domnind numai peste teritorul din Asia Mică, ce le mai rămăsese dela Seldgiuci. Dar apoi supt Mihail Paleologul, întâiul împărat din Casa Paleologilor, ce dură dela 1259—1453, Bizantinii cuceriră din nou partea principală a fostului lor imperiu din Europa. Totuş ei iarăş pierdură treptat acest teritor la Turci şi în an. 1453 chiar Constantinopole. Când Latinii cuceriră Constantinopole (1204) un descendent al împăraţilor din Casa Comnen, anume Alexiu I

Comnen, fundase principatul Trapezunt, ce deşi mic se intitulă mai târziu imperiu şi dură până la 1462, iar atunci şi el căzù pradă Turcilor.

Numai Iberia sau Georgia (Gruzia la Ruşi), stat creştin din Asia de apus, a rămas neatins de Cruciferi. Acest stat a durat în tot cursul Periodului, din timp în timp chiar viguros şi înfloritor, deşi dela 1070 trecù de mai multe ori sub supremaţia mohamedanilor şi de repetite ori fu devastat de Mongoli. Dar în sfârşit el slăbi dela an. 1424, fiind continuă divizat prin moşteniri.

2. Mongolii la începutul sec. 13 fundase pe teritorul lor din centrul Asiei un imperiu supt Cingis-han (Mare han, numele său propriu e Tamudgin (1206—1227). Acest han sau Khan (prinţ) întinse curând imperiul său prin cuceriri peste Asia întreagă, afară de India, Arabia şi Siberia. Nepotul său Batu a pătruns apoi mai departe şi la 1237 chiar în Europa, aşa că pela 1237 (1238) partea de răsărit a Rusiei europene de azi era ţară mongolă, iar partea de miazănoapte apus a Rusiei era tributară lor. Mongolii înaintară deasemenea în Polonia şi Ungaria şi Silezia, până la hotarele Germaniei, dar aici în an. 1241 fiind spărieţi, însă nu bătuţi, s'au întors în Rusia. Totuş Rusia a rămas aproape 250 ani (1238—1480) sub dominaţiunea Mongolilor, mai întâi sub Oarda numită Capceac (Kipceac), aşa se numea un trib din centrul Asiei, iar apoi şi statul dela Volga. Acea Oardă se mai numea şi „Oarda de aur“ (Oarda din care descindea Cingis-han). Invazia Mongolilor a pus capăt în (1220) 1221 şi epocei de înflorire a statului Hovaresmilor, iar în 1258 şi Califatului din Bagdat. Insă statul mongol fundat de Cingis-han a pierdut după jumătatea sec. 14 (1368) China şi a mers apoi spre decadenţă până la 1380, când un alt mare han „Timur-lenc (adică Timur-şchiopul, iar cu nume corupt Tamerlan), restabili statul mongol în vechea lui teroare. El a cucerit toată Asia centrală, Persia, India, Siria, Georgia, a pătruns prin Siberia de apus până la Moscva, iar în 1402 în marea bătalie dela Angora (Ancira) umili şi imperiul Osmanilor şi pe sultanul Baiazet I, supranumit Ilderim, adică Fulger (1389—1402), până atunci invincibil. Acesta muri captiv (1408) la Tamerlan (1402), care'l purtà cu sine în expediţiile sale în o cuşcă de fier. Acum era liberă numai China, care mai înainte deasemenea fusese supusă Mongolilor. Dar când în 1405 Tamerlan muri în expediţa contra Chinei, succesorii săi, împărţind pose-

siunile lui între dânşii, n-au mai putut păstrà cele mai multe ţări cucerite; ei pierdură îndată India; curând apoi (1410) pierdură la Turcomani Turanul, adică ţările situate spre răsărit de Marea Caspică şi spre miazănoapte de Iran (Persia actuală şi Afganistan), păstrând până în 1502 numai Iranul, iar apoi a rămas numai Djagatai spre răsărit de Turchestan şi nu mai avù nici o importanţă în istoria universală. In Rusia şi Siberia de apus însă Mongolii au rămas dominanţi: abia la 1480 ei au fost respinşi din Rusia proprie, dar de atunci tot se menţinură în părţile de răsărit ale Rusiei de azi, ce erau supuse lor direct, adică în Cazan, Astrahan, precum şi în Siberia de apus. Abia în sec. 16 au putut fi respinşi din Cazan şi Astrahan şi din Siberia de apus, iar din Crimeia tocma în 1783. Dar pe timpul dominaţiunii lor în Crimeia, în ultimul timp sub suzeranitatea Turcilor, Mongolii numiţi în general Tătari erau spaima ţărilor vecine, în care năvăleau spre a le jăfui. In 1519 Baber, descendent a lui Tamerlan din Djagatai deasemenea a fundat un stat mongol în India, numit imperiul „Marelui Mogul" Acest stat a fost distrus de Anglia 1788—1857.

B. In Europa.

Pe teritorul european despre răsărit al imperiului bizantin, supuşii săi Bulgari şi Valahi sau Români, răsculându-se, au format între munţii Em (Balcani, aşa numiţi mai târziu de Osmani, cari veniră aici ca cuceritori după jumătatea sec. 14) şi Dunărea dela 1186 sub conducerea Românilor un stat romăno—bulgar. Tot aşa pe timpul imperiului latin 1204—1261 s'au format în Macedonia şi Grecia, ţări vasale ale lui, regate, principate şi ducate d. e. regatul Tesalonic, ducatul Atenei şi Tebei, principatul Ahaia şi Morea (Morea, nume nou al peninsulei Pelaponez, dat ei poate de Italieni, pentru că are forma unei frunze de dud sau de agud, care la Italieni se zice moro). Afară de acestea Veneţia, unul din statele particulare, ce s'au format în Italia, luă în stăpânire mai multe insule şi coaste ale mării Ionice şi ale mării Egee, iar Genua, coastele cele mai importante ale mării Negre. Grecii cuceriră din nou numai o parte din aceste ţări, iar restul l'au păstrat Romăno—Bulgarii şi Apusenii până ce Turcii l-au luat dela ei. In jumătatea intâi a sec. 14 imperiul bizantin mai pierdù mari teritorii la Sârbi, iar după jumătatea acelui secol, la Osmani. Din Adrianopole, care în 1362 sub Murat I (1359—1389) devenì

capitală în locul Brusei din Asia Mică, Osmanii cuceriră apoi treptat nu numai teritorii bizantine tot mai mari din Europa, ci în 1389 şi Serbia şi dela 1393—1396 statul româno—bulgar; iară după ce creştinii din Apus, cari sub conducerea Ungariei, aliată cu creştinii din Răsărit, se ridicase contra Osmanilor, au fost învinşi în an. 1396 la Nicopol, şi în 1444 la Varna, Osmanii la 1453 au dat însfârşit şi imperiului bizantin ultima lovitură prin luarea Constantinopolei. Mulţi Greci au fugit atunci în Italia, unde se află de mult o populaţie numeroasă de Greci şi anume în Italia de jos şi Sicilia; ei s'au aşezat în diverse oraşe ale Italiei iar mai ales în Veneţia. La începutul acestui Period imperiul bizantin mai posedà la Apus Italia de jos şi Sicilia, deşi încă din sec. 9 Arabii cucerise părţi însemnate din aceste ţări. Dar îndată după începutul Periodului, Bizantinii pierdură aceste ţări la Normani, nişte năvălitori caracteristici, cari pătrunsese până aici din Europa de miază noapte pe mare şi dela 1059 înfiinţară mai întâi ducate în Italia de jos şi Sicilia, apoi dela 1130 supt Roger II, un regat norman propriu, cuprinzând Italia de jos şi Sicilia, cu numele de regatul ambelor Sicilii. Dar peste două secole urmă din o parte diametral opusă o năvălire în Europa cu totul diferită a unui popor de neam cu totul strein. Acest popor sunt Ţiganii, cari încă în Periodul precedent emigrase din India, iar apoi din impęriul bizantin, poate şi din Egipt, ceea ce-i foarte contestat şi se 'mprăştiară dela sec. 14 prin Europa de răsărit şi de miazăzi mai departe şi în Europa de apus.

Bulgarii devenise toţi supuşi Bizantinilor dela 1019, când împăratul Vasiliu II Bulgaroctonul, curând după moartea lui Samuil, marele rege bulgar († 1014), sdrobi al doilea regat al lor (971—1019). Insă la 1186 s-au răsculat din nou o parte din ei, anume Bulgarii, cari încă din 971, când Bizantinii sdrobise primul lor regat, erau supuşi Bizantinilor şi vieţuiau spre nord de munţii Em (Αἷμος) până la Dunărea, precum şi Românii, cari locuiau pe acelaş teritoriu. Ei se răsculară sub conducerea fraţilor Petru şi Asan, Români de origine şi liberându-se de Greci fundară un stat propriu, al treilea regat bulgar sau al Romano-Bulgarilor (Valaho-Bulgarilor) la început cu suverani Români de origine, apoi dela 1258 cu suverani bulgari şi cu capitatala Târnova (Τύρνοβον). Acest stat s'a împărţit în urmă între doi fraţi: Ioan Şişman III în Târnova şi Ioan Sracimir (Stracimir) în Vidin,; dar în 1393 Osmanii supt Baiazet I (1389—1403) sdrobiră regatul bulgar din

Târnova, iar în 1396 şi pe cel din Vidin, de unde apoi Bulgarii fugiră mulţi peste Dunărea în ţările dela gurile ei până în Banat Al treilea frate şi succesor a lui Petru şi Asan, celebrul Ioanichiu (numit şi Calo-Ioan sau Ioniţă), domni dela 1197—1207; în 1204 el primi dela puternicul papă Inochentiu III coroana de rege. Dela Ioanichiu toţi suveranii următori ai acestui stat puneau înaintea numelui lor numele „Ioan" prescurtat în „Io". Dar domnitorul cel mai mare şi mai puternic al acestui stat a fost Ioan Asan II; el domni dela 1218—1241.

Sârbii, după ce aruncară din nou jugul Bizantinilor, începând după jumătatea sec. 12 şi din timpul domniei principelui lor (Jupan) Stefan Nemania (1168—1196), care se putù numi Mare principe, Veliki Jupan şi al cărui fiu Stefan Nemania (1196—1228) deveni (1217) rege încoronat, până la jumătatea sec. 14 ajunse la mare putere, aşà că în 1346 Stefan Duşan, domnitorul Sârbilor (1331—1351) declarà Serbia chiar imperiu (ţarstvo, carstvo) şi înaintà ca cuceritor contra Bulgarilor şi Grecilor, subjugând Macedonia, Albania, Tesalia, Grecia de nord şi Bulgaria. Dar gloria imperiului Sârbilor a fost de scurtă durată, căci dela 1359 supt al doilea şi ultimul împărat (car = ţar) Stefan Uraş IV (1355—1371) imperiul începù a se desmembra şi curând au venit asupră-i cu răsboiu şi Turcii; în fine dela 1389 după bătălia din Câmpul Mierlei (Kosovo-polje), unde căzù Lazăr, principele Serbiei (1371—1389, el nu mai erà împărat, deşi fusese încoronat ca împărat) precum şi Murad I Sultanul Turcilor, Serbia deveni principat tributar Osmanilor, la început împarţit chiar între doi principi. Principii naţionali ai Serbiei primiră acum titlul de „Despoţi", ce era în uz pentru principii vasali sau locţiitori şi stăteau sub supremaţia Turcilor. Insă la 1459 Sultanul Mohamed II a distrus cu mare vărsare de sânge prinpatul, care în ultimul timp trecuse la Casa Brancovici, şi prefăcù Serbia în provincie turcească. Din contra Bosnia şi ţara vecină Hum sau Zahum, Herzegovina de azi, încă în an. 1459 erau libere de dominaţiunea Turcilor, cu toate că în 1401 Bosnia fusese cucerită provizoriu de Turci. Ambele aceste ţări au stat mai întâi subsupremaţia Serbiei, apoi sub a Croaţiei sau sub a Serbiei şi Croaţiei alternativ şi împreună cu Croaţia, direct sub supremaţia Ungurilor. Dar mai târziu, în 1377 Bosnia deveni chiar regat, şi în 1440 Hum deveni ducat (de aici numele Herzegovina), recunoscând supremaţia împăratului Germaniei. Totuş în 1463

Bosnia deasemenea deveni provincie turcească, iar Herzegovina fu tributară Turcilor, în fine în 1483 şi Herzegovina avù soarta Serbiei şi Bosnei. Mulţi Sârbi şi Români din Em au fugit de frica Turcilor în Ungaria şi chiar în Moravia, Slavonia, Croaţia, Dalmaţia şi Istria[1]. In acest timp, precum şi mai târziu, până la 1499, când în sfârşti fu supus de Turci, s'a susţinut în necontenite lupte cu Turcii numai micul principat sârbesc Zeta, care în cursul Periodului ajunse la o deosebită importanţă, stând în relaţii amicale cu republica Veneţiei şi fiind apărat prin poziţia muntoasă a teritorului său. Acest principat a primit mai târziu numele Cernagora, la Italieni Montenegro. In apropiere de el, pe coasta Mării Adriatice se făcù remarcabilă şi mica republică italiano-slavă Ragusa (Rhausium, Dubrovnik), ce ajunse puternică prin comerciul ei sub supremaţie alternativă, iar spre sud Albania; locuitorii săi, Albanezii, descendenţi ai vechilor Iliri, se numesc pre sine Schipetari (locuitori prin stânci), iară Turcii i-au numit Arnăuţi; ei au fost succesiv sub supremaţia Romanilor, Bizantinilor, Bulgarilor şi a Sârbilor, iară dela 1380 sub principi indigeni, şi au opus armatelor turceşti o rezistenţă eroică; dela 1443 până la 1468 şi-au apărat indepedenţa lor în lupte eroice supt Gheorghe Castriot, fiu de principe albanez, care din serviciul Turcilor a fugit în patrie şi fu numit de ei Scanderbeg sau Iscanderbeg (adică Alexandru prinţul). Spre a scăpà de dominaţiunea Turcilor, Albanezii emigrară în masse, o parte în Grecia, iar o parte în Italia de miazăzi.

Croaţia, în afinitate de rassă cu Serbia, nu s-a ridicat aşà de sus în cursul Periodului IV, dar nici n-a căzut aşà de jos ca aceasta. Chiar la începutul Periodului ea stăpânea Dalmaţia şi Slavonia, dar încă dela 1091, definitiv dela 1097 a trebuit a se supune regelui Ungariei în uniune personală. In această situaţiune ea a smuls încă în 1165 dela Bizantini pentru totdeauna Sirmia, care trecuse din posesiunea Francilor în posesiunea Bizantinilor şi se numea supt Bizantini Φδανκοχώριον, adică ţărişoara Francilor; în sfârşit Croaţia a domnit un timp, înainte de venirea Turcilor şi peste Bosnia şi Hum sau Zahum (Herzegovina).

[1]. Un interesant articol despre Românii de azi din Istria, numiţi Cici, e publicat în Buletinul Societăţii Ragale Române de Geografie pe 1922 pag. 180 scv. Vezi şi pag. 196 despre Românii din Moravia. Cf. şi Sextil Puşcariu, Studii Istro-Române. Bucureşti 1926, Cultura Naţională. Opera conţine o bogată literatură despre Valahii din Istria, Dalmaţia, Macedonia şi Serbia. (N Tr.).

Teritorul despre miazănoapte de Marea Neagră şi despre răsărit de Dunărea de jos în Periodul III precedent (622—1054) a fost stăpânit mai întâi de Hazari, apoi dela 1016 de Pecenegi Pacinachi, Pacinaci (Pacinaţi) sau Biseni. După jumătatea sec. 11 acest teritor fu stăpânit de Cumani (Comani), cari năvălise tot despre răsărit ca şi predecesorii lor, pecând Pecenegii începând dela 1090 fură cu totul respinşi. Astfel Cumanii sau Uţii (Οὔζοί), numiţi de Ruşi şi Polovţi, adică locuitori pe câmp, au ocupat mai întâi Rusia meridională de astăzi, apoi Moldova de azi şi Ţara-Românească. Totuşi ei despărură din aceste ţări pela jumătatea sec. 13, când au năvălit Mongolii sau Tătarii (1241), după ce în parte vor fi fost absorbiţi de populaţia Rusiei Mici sau meridionale şi de cea Română. Numai mici resturi de ale lor s-au mai păstrat cu deosebire în Ungaria, unde la 1239 regele Bela IV colonizâ 40,000 Cumani, cari în urmă s-au şi maghiarizat; alte resturi de Cumani s-au păstrat în Bulgaria, unde se refugiară şi apoi au fost absorbite de Bulgari; altele iarăş, în învecinata Rusie Mică sau meridională între aşà zişii Ruteni, cari le-au şi absorbit precum poate şi în Carpaţi la graniţa de miazăzi a principatului Halici (Galiţia), aşà zişii Huţuli (Huţiani); tot astfel alte resturi de ale lor se vor fi păstrat între Români, locuitori împreună cu ei, şi s-au asimilat poate mai ales în Coman, Comana, Comăneşti, Comăreşti şi în alte localităţi cu aseminea numire.

In locul Cumanilor veniră în parte Tătarii (Mongolii), cari i-au alungat. Iară după jumătatea sec. 13 până pela jumătatea sec. 14 Tătarii fiind respinşi depe teritorul dintre Dunărea de jos, Carpaţi şi Dnistru, pe undè apoi până în sec. 18 ei năvăleau şi prădau, din mai multe voevodate (cuvânt slav în uz atunci şi la Români), sau principate mici, existente din vechime aici ca şi în Transilvania, sub suzeranitatea Ungariei, s-au înfiinţat două principate mari, ce refuzară a recunoaşte supremaţia Ungurilor. Aşà mai întâi principatul Ţara Românească spre miazăzi de Ungaria şi de Transilvania; acest principat fu înfiinţat de o dinastie de voevozi sau principi, cari după legendă erau originari din partea de miazăzi a Transilvaniei, iară după documente erau chiar din Ţara Românească, având de strămoş pe Seneslav, domn stăpânitor al ţării pela 1247. Numele său e slav; atari nume erau atunci şi au fost mai mult timp apoi de predilecţie la Români, mai ales în familiile princiare dela miazăzi, în virtutea relaţiei lor cu Bulgarii şi cu Sârbii vecini, dar mai ales în virtutea relaţiei lor cu bi-

serica bulgară; mai târziu atari nume erau de predilecţie şi în familiile prinţipilor dela miazănoapte în virtutea relaţiei lor cu Rutenii şi cu biserica ruteană. Pela 1290 Casa princiară erà bine consolidată în Ţara Românească. Al doilea principat fu Moldova, spre răsărit de Ungaria şi de Transilvania. Fundatorii săi au fost principi Români din partea despre miazănoapte a Ungariei, adică din Maramureş pela jumătatea sec. 14 (între 1343 şi 1359); la 1360 principatul îşi asigurase deplin existenţa. Ca fundator al principatului Ţării Româneşti în special legenda numeşte pe Negru Vodă sau Negru Voevod, necunoscut în documente[1]. Din Amlaş şi Făgăraş, posesiuni ale lui în Transilvania, Negru-Vodă venind în Valahia şi-ar fi stabilit aici reşedinţa mai întâiu în Câmpulung. Acest voevod însă nu va fi poate altul decât Tugomir sau şi Ivancu Tugomir (Tocumerius), principele istoric, indigen din Ţara-Românească. Tugomir a domnit pela 1290—1330 cu reşedinţa în Argeş şi s-a luptat cu succes contra Ungariei pentru tron şi independenţă. Totuş abià fiul său Basarab (pela 1330—1340) a dat numele său Casei domnitoare, ce a durat până la 1659 şi abià succesorii lui posteriori deveniră stăpânitori ai Amlaşului şi Făgăraşului, în virtutea consideraţiei, ce regii Ungariei aveau pentru puterea şi vitejia lor în răsboiu, după ce Alexandru Vodă, succesor al lui Tugomir şi al lui Basarab (pela 1340—1364) consolidase noul stat. Spre capătul sec. 14 scaunul domnesc a fost strămutat din Argeş la Târgovişte. Principatul Moldovei are ca prim fundator al său între unii 1343—1353 pe Dragoş Vodă, român din Maramureş, dependent de Unguri. El avù de succesor pe fiul său Sas, dar între anii 1349 şi 1359 fiul acestuia Balc sau Baliţa cu fraţii lui au fost alungaţi de Bogdan Voevod, român din Maramureş. Acesta e întemeitorul principatului indepedent de Unguri, apărându-l în luptă contra Ungurilor până la moartea lui (pela 1365). Casa lui primi curând apoi supranumele de Muşat, după muma celor 3 principi, cari dela 1375 sau 1377 domniră unul după altul; ea se numia Muşata=Frumoasa, dar mai avea şi numele Margareta[2]. Cei trei principi sunt Petru, Ro-

---

[1]. Despre Negru-Vodă sau Negru Voevod cf. interesantul studiu al d-lui Ioan G. Filitti, în memoriile secţiunii istorice ale Academiei Române Ser. III, Tom. IV, studiu publicat şi separat în 1924 cu titlul: „Despre Negru-Vodă". Cultura Naţională, Bucureşti. (N. Tr).

[2]. O altă versiune, despre originea numelui Muşat, dă Gr. C. Buţureanu în Arhiva, organul Societăţii Stiinţifice şi Literare din Iaşi An XV, Mai si Iunie 1904, pag, 232— 245 (N. Tr.).

man, care fundă orașul cu acelaș nume și Ștefan. Mușătești domneau încă și în sec. 16. Precedesor al acestor trei principi, fii ai Mușatei, îndată după Lașcu Vodă (pela 1365—1373) cel puțin în 1374 a fost Gheorghe (Iuri, Iurg, Iuga) Coriatovici, principe lituan, iar succesor al lor a fost în 1399 Iuga Vodă, care poate să fie tot Gheorghe Coriatovici, venit iarăș la tron și care în 1400 fu silit a lăsa tronul lui Alexandru cel Bun (1400—1432), fiul lui Roman. Țara avù de capitală mai întâi orașul Baea, fundat pela 1200 de o colonie de Sași; apoi pela 1370 supt Lașcu Vodă, poate Siretul (Siretele), declarat atunci oraș; dar pela 1388 supt principele Petru I Mușat capitala țării era Suceava. Țara Moldovei fu organizată definitiv în toate privințele de marele ei domn Alexandru cel Bun. In Țara-Românească domnea atunci Mircea cel Bătrân sau cel Mare (1386—1419), fiul pacificului Radu I și frate cu imbecilul Dan I, pe care'l izgoni.

Mircea fù un Domn energic, glorios și puternic; el fù și în Transilvania duce de Amlaș și de Făgăraș (Fogaras), un ținut ce fù cedat de Unguri bunului său Vladislav sau Vlaicu Vodă (1364—1380). Mircea fù domn și peste o parte din Bulgaria cu cetatea Silistra și stăpânitor al Dobrogei cu cetatea Chilia. El izbuti a repurtà victorii contra Turcilor Osmani, totuș dela 1402 Octomvrie și din nou dela 1417, precum se pare, Țara-Românească deveni tributară Osmanilor, cari înaintau ca un ciclon în Europa de miazăzi; tributul anual al țării erà de 3000 bani roșii, adică ducați, dar țara'și păstrà autonomia sa. După Mircea, a cărui lungă domnie încă fù întreruptă de Vlad I (1390—1395), un favorit ai Turcilor, urmară la tron fii și nepoți ai lui, cei mai mulți necontestați și cu domnii efemere, precum și alți consângeni apropiați. Intre aceștia s'au remarcat până la sfârșitul Periodului IV Alexandru Aldea (1431—1485) prin devotamentul său către Turci și Vladislav II (1447—1456) prin firea lui pașnică, iar Dan II (1420—1431) și competitorul său la tron Radu II Pleșuvul (1422—1427), precum și Vlad II Dracul (1435—1446), prin pornirea lor de a'și asigura tronul prin acte de cruzime și de a fi când aliați, când în ràsboiu cu Turcii și cu inamicii acestora, Ungurii. Moldova deocamdată a rămas încă independentă de Turci; abia la începutul Periodului următor (V) se făcù de bună voe tributară lor în aceleași condițiuni ca și Țara Românească, dar mai întâi pentru scurt timp și fără nici o formalitate, supt Petru III Aron Vodă (1451—1457). După un șir de alți descendenți și

succesori ai lui Alexandru cel Bun (Iliaș, Ștefan II, Roman II, Petru II, Alexandru II, Bogdan II), cari domniră puțin timp și se răsturnară reciproc, iară Bogdan II, (1449—1451) fu chiar ucis, veni la tron Aron mai întâi în asociație cu Alexandru II până la 1455, iar apoi singur; în 1457 el fu răsturnat de Ștefan cel Mare, fiul lui Bogdan II și mai târziu căzând în mânile lui Ștefan suferi soarta lui Bogdan II. Ștefan cel mare avù o domnie strălucită (1457—1504). El curând liberă țara de tribut și a fost un voevod încărcat de glorie. Supt fiul și succesorul său Bogdan Chiorul (1504—1567) Moldova la an. 1514 deveni tributară Turcilor durabil și pe baza unui tratat în formă. Nu este exact că Moldova s'ar fi supus suzeranității Turcilor în 1478 când încă domnea Ștefan. Teritorul din Serbia de lângă munții Pind și din Macedonia, pe unde locuiau Românii din munții Em (Αἷμος) sau Balcani, așa zișii Macedo—Români sau Mauro—Vlahi în senz vechiu al cuvântului: acel teritor se numia la Bizantini Vlahia Mare (Megalo—vlahia), iar principatul Țării Românești se numia la ei Ungrovlahia, pe când Moldova, careia de altfel îi zicea Moldovlahia sau Maurovlahia adică Valahia Neagră, ca odinioară Cumania Neagră, se mai numia la Bizantini Rusovlahia[1]; ei le numiau astfel, poate pentru că plecând din Constantinopol, întâlneau principatul Valahiei în drumul spre Ungaria, iar pe al Moldovei, în drumul spre Rusia. Dar în sec. 15, Țara Românească se mai numia și Basarabia dela Casa ei domnitare; mai târziu acest nume fu transmis la posesiunea acestei Case de pe țărmul stâng al Dunărei de jos între Prut și Marea Neagră, iar în urmă fu răsfrâns și asupra întregii regiuni a Moldovei, situată spre miazănoapte de această posesiune, la actuala Basarabie (Bessarabia la Ruși și Germani). Românii numesc Valahia Țara—Românească sau Țara Muntenească sau și Muntenia, nume pe care Polonii și Rușii l-au corupt în Multany și Multjany, iar Ungurii o numesc latinește Transalpina, pe când Germanii, în vedere că râul Olt o taie în două părți, din care una e mai mică și una mai mare, numesc partea mai mică, cea despre apus Valahia Mică, (Oltenia=Țara Oltului), iară partea mai mare, cea despre răsărit, Valahia Mare. Turcii, în opoziție cu numirea ce dă-

[1] Sensul tuturor acestor numiri și al celor de Kara—Iflac, Ak—Iflac etc. îl explică Onciul în „Originile Principatelor Române". pag. 22 scv. Cf. și Iorga Istoria Bisericii Românești p. 22, unde spune că Grecii numiau Țara—Românească „Ungrovlahia" spre distingere de Valahia din Balcani. Cf. Sexil Pușcariu. Sutudii Istro Române, București 1926 p. 4 și 7 iar despre Maurovlahi p. 10. (N. Tr.)

deau ţărilor române Bizantinii, numiau *Valahia* Kara—Iflak, adică Valahia *Neagră*, iar *Moldova:* Ak—Iflak adică Valahia *Alba* mai apoi Bogdania, nu însă după numele lui Bogdan, întemeitorul ei († pela 1368), ci după al lui Bogdan III Chiorul (1504—1517), sub a cărui domnie Moldova s'a supus Turcilor şi acum o numiau Kara—Bogdan, adică Bogdania *Neagră*, în opoziţie cu numele de Valahia *Albă*, ce-i dădeau Turcii mai 'nainte. In timpul următor principii ambelor Ţări Române puneau în documente înaintea numelui lor numele „Ioan" prescurtat: „Io" ca odinioară suveranii statului româno—bulgar, spre a arătà prin aceasta, că ei sunt ereditari şi succesori ai lui Ioniţă sau Caloioan, puternicul suveran al Româno—Bulgarilor (1196—1207) şi ai lui Ioan Asan (1218—1241), nepotul şi succesorul încă mai puternic a celui dintâi. In decursul Periodului IV ambele principate avură a suferi din cauza luptelor intestine pentru tron, precum şi a războaielor cu duşmanii din afară; aşa Ţara Românească din cauza războaielor cu Ungurii şi Turcii, iar Moldova, din cauza războaielor cu Ungurii, Tătarii şi Polonii, când Ungurii voiau a subjugà atât Ţara Românească cât şi Moldova, iar Polonii pe această din urmă. Moldova a şi recunoscut odată suzeranitatea Poloniei.

Spre miazănoapte de aceste teritorii se 'ntindea *Rusia,* care apărù în istorie încă din Periodul precedent (III) şi formà un stat unitar la sfârşitul acelui Period. Dar unitatea acestui stat n-a fost durabilă. Deja după idiotismele lor Ruşii se 'mpărţiau în 3 mari principate: 1. Ruşii de miazăzi sau Maloruşii (Ruşii mici), cari locuiau în partea despre miazăzi apus a statului şi aveau de capitală Chievul, prima capitală veche a Rusiei; pe aceşti Ruşi Germanii îi numiau şi Ruteni, nume în uz la început pentru toţi Ruşii, abia mai târziu fu dat în particular Maloruşilor, iar apoi incorect s'au numit aşa mai adese numai Maloruşii depe ambele coaste ale Carpaţilor; 2. Ruşii de miazănoapte sau Velicoruşii (Ruşii Mari) din partea despre miazănoapte şi răsărit a statului, având de capitală a lor Moscova, capitală nouă a Rusiei, de unde au primit şi numele Moscoviţi (Muscali); 3. Ruşii de apus sau Ruşii Albi, descendenţi din tribul slav al Crivicilor din partea despre miazănoapte apus a Rusiei cu capitala Smolensc. Deci Rusia, stat unitar puţin mai 'nainte, s'a desmembrat chiar la începutul Periodului IV iarăş în principate a parte, aşa că Marele principe de Chiev, çaşi Marele principe de Susdal şi de Vladimir depe Clasma, (Kljasma), care înlocui pe cel dintâi dela 1169 (1170), iar

dela 1328 cel de Moscova, înlocuind pe cel de Susdal, era numai Şeful suprem al principilor parţiali. Desmembrarea a mers aşa de departe, că după jumătatea sec. 12 (1170) erau în Rusia 72 principate parţiale; între acestea se află şi principatul Novgorod, organizat din vechime ca republică; de aceea se şi numea „Republica Novgorod"[1]. Acest principat avea un comerciu înfloritor. Dela sfârşitul sec. 14 se formară şi teritorii libere cu organizaţie militară, teritorii căzăceşti, adică teritorii libere ale ostaşilor, anume lângă Volga, lângă Don, lângă Dnipru şi anume în dosul „Repezişurilor Dniprului" (za porogi), în Ucraina. Teritoriile căzăceşti stăteau supt comanda superioară a unui Hatman şi sub supremaţia Rusiei, respectiv a Poloniei; ele aveau obligaţiunea de a da contingente pentru armată, dar aveau şi dreptul de a face liber expediţii răsboinice şi de pradă. Tocmai în sec. 18 ele au pierdut orice independenţă. Dela 1141 unul din principii parţiali ai Rusiei, principele rutean de Halici (Galiţia) sau de Rusia Roşie, din Casa Rostislavici, al cărui întemeitor fu un Rostislavici de după jumătatea sec. 11, se declară independent de Marele principe al Chievului, iar în an 1198, după stingerea Casei Rostislavici, supt principele Roman tot rutean, din Vladimir Volinschi sau din Volodomir, şi supt urmaşii lui Roman sau supt Romanovici, principatul Halici (Galiţia) se uni cu principatul Vladimir Volinschi sau Volodimir (Ladomeria); întărit astfel, acest principat independnnt, abstracţiune făcând de multele turburări şi calamităţi interne şi externe, şi-a întins stăpânirea lui mai departe spre miazăzi şi spre miazănoapte în sec. 13 supt Roman († 1205), iar după mai mulţi ani de interegn şi supt Daniil, fiul lui Roman († 1264), care în 1253 primi şi coroana de rege dela papa Inocenţiu IV, deasemenea supt fiul lui Daniil Leon I (Lew † 1301); dela acesta primi numele său oraşul Lemberg (corect Leonberg, Leopol, Livov, Lwów), fundat pentru Leon încă din 1259 de tatăl său şi în 1270 restaurat de Leon însuş, după ce fusese distrus de Tătari în 1261. Halici chiar mai înainte a avut pentru un timp şi în parte supremaţia şi peste *Cumani;* în sec. 12 (pe la 1134) a avut în Cumania pe teritoriul Moldovei de azi un vasal, competitor la tronul Galiţiei, în persoana principelui Ivanco Rostislavici

---

[1]. Această republică, geloasă de immunităţile ei religioase, veni de mai multe ori în conflict cu mitropoliţii Rusiei, încercând a scăpa de sub jurisdicţiunea lor. Cf Boissard, L'Eglise de Russie, Paris. 1867, Tome I p. 147; comp. şi p. 137 (N. Tr.).

din Bârlad (Iwanko Berladnic), o rudă laterală a principelui domnitor; sub stăpânirea lui Ivanco era şi oraşul Galaţi, care se mai numea şi Micul Halici[1]. Cu toate acestea principatul Halici n-a putut păstra mult timp independenţa sa faţă de Unguri, Mongoli şi Poloni; el ajunse când supt supremaţia Ungurilor, când supt a Mongolilor, în sfârşit fu anexat de Poloni supt Cazimir cel Mare (1340-1349). Restul Rusiei, după ce Halici se desfăcù de ea (1141), a mai fost încă puţin timp supt Marele principe de Chiev, iar după ce Chievul pierdù preponderanţa, dela 1169 (1170) supt cel de Susdal şi de Vladimir depe Clasma (Kljasma). Dar în 1233 Rusia, fiind învinsă lângă Calca (Kalka) de Mongolii năvălitori, dela 1238 ea cu toţi Marii principi trecu sub supremaţia Mongolilor, anume a aşa zisei Oarde de aur sau a imperiului de Capceac (Kipceac), a cărui capitală era oraşul Sarai lângă Volga de jos. Această servitute dură apoi până la 1480 sub o suzeranitate plină de teroare, ce aduse Rusiei mari daune morale şi culturale, La 1240 Chievul, vechea capitală a Marelui principe fu cu totul pustiit. Guvernul mongol numia după plac pe Marii principi şi pe cei parţiali. Aşa el numi Mare principe de Susdal şi de Vladimir pe Iaroslav, principe de Novgorod (1238—1246) apoi, pe fiul său cel mai mic Andrei (1246—1252), după acesta pe Alexandru Nevschi, fiul cel mai mare al lui Iaroslav (1252—1263) etc. Când Marii principi dela începutul dominaţiunii mongole, adică cei de Susdal şi de Vladimir depe Clasma, pierdură favoarea Hanului Mongolilor, din cauza calomniilor şi a luptelor crâncene pentru tron, în 1228 Mare principe fu numit principele de Moscva, cu reşedinţa în acest oraş şi cu succesor din familia lui. Intre acestea Rusia piredù treptat la Lituania, cu care se mărginea spre apus şi care până la 1148 a fost chiar sub supremaţia ei, mai întâi dela 1214—1280 diverse teritorii mici despre apus, apoi în 1319—20 pierdù Volinia şi Rusia mică sau principatul Chiev, numit şi Ucraina (teritor de graniţă) după partea lui principală, după aceea în 1331 pierdù Podolia, în 1336 Podlahia lângă Bug (partea de apus), în 1372, Rusia Albă fără Smolensc, iar în 1404, şi principatul Smolensc.

Pecând în tot cursul Periodului şi mai târziu până la 1480 Rusia gemea sub jugul mongol, Lituania se ridică din ce în ce

---

[1] Despre acest aventurier şi pretinsa lui stăpânire peste Bârlad şi Galaţi Cf. Iorga, Geschichte des rumän. Volkes I, 182 scv. (N. Tr).

mai mult prin lărgirea hotarelor ei. Până pela jumătatea sec. 13 principii şi poporul Lituaniei deveniră în parte şi treptat creştini, iară dela sfârşitul sec. 14 toată Lituania îmbrăţişă creştinismul. La 'nceput sub supremaţia Rusiei, dela 1148 Lituania deveni liberă şi fu apoi Mare principat unificat, după legendă, supt principele Ringold (1230—1233), iară sigur istoriceşte, peste 100 ani supt Gedimin (1325—1340), deşi încă pela jumătatea sec. 13 principele Mindovg tindea a-l unificà şi îmbrăţişând creştinismul, în 1250 Papa Inocenţiu IV îl recunoscù rege. Incă dela 1217 Lituania şi-a întins dominaţiunea peste Rusia de apus şi de miazăzi incluziv Chiev, mai ales supt Gedimin şi supt fiul şi succesorul său Olgerd (Olgierd 1340—1377), profitând de slăbirea Rusiei şi totodată adoptând limba ruteană ca limba Curţii şi a statului. Pela capătul sec. 14 Lituania se unì ca Polonia (1386) prin căsătoria Marelui principe Lituan Iagelon, fiul şi succesorul lui Olgerd, cu Edviga moştenitoarea Poloniei, fiica lui Ludovic cel Mare († 1382, regele Ungariei şi Poloniei. Astfel Iagelon deveni rege al Poloniei (1386—1434). Dar această unire fu numai personală, Lituania şi-a păstrat independenţa supt un Mare principe propriu al ei; ca atare a domnit dela 1390 mai întâi Vitovd (Vitold † 1430), văr cu regele, dela 1430—1436 ferocele Svidrigello (Swidrigallo), frate cu regele, dela 1435—1440 Sigismund, frate cu Vitovd, iar dela 1440 de ordinar un frate sau un văr al regelui din acelaş timp, în sfârşit dela 1501 domnià ca mare principe însuşi regele, permanent.

In acest Period regatul Poloniei deveni foarte puternic şi'şi lărgi mult hotarele. Ca posesiune constantă câştigă dela 1340—1349 Galiţia şi Vladimir Volinschi (Valodomir), „Galiţia şi Ladomiria", iar dela 1386 Polonia deveni şi mai puternică prin uniunea cu Lituania. In unire cu Lituania ea domni mai peste tot teritorul dela Oder până la Dnipru şi impuse supremaţia sa şi asupra Moldovei, respingând pe Ungaria. Polonia s-a unit de 2 ori cu Ungaria în unire personală, aşa, după ce se stinse linia bărbătească a regilor Poloniei din casa Piastilor cu regele Cazimir III cel Mare (1333—1370), Ludovie cel Mare, regele Ungariei (1342—1382), fiul unei surori a lui Cazimir fu şi rege al Poloniei dela 1370—1382; apoi, Vladislav III, regele Poloniei (1434—1444), fu şi rege al Ungariei dela 1439—1444 prin alegere.

Ungaria încă dela an. 1000, adică dela Ştefan cel Sfânt, deveni regat şi anexă totodată şi principatul Transilvaniei; această

țară ca și Ungaria de răsărit pe lângă populațiunea Ungară sau maghiară avea o populațiune foarte numeroasă de Români, apoi Ungaria de miazănoapte răsărit pe lângă Români era populată de Moloruși sau Ruteni, deasemenea Ungaria de miazănoapte apus avea nu puțini locuitori Slovaci, în fine Ungaria de miazăzi apus eră populată de Sloveni; pe lângă aceste naționalități dela sec. 12 s'au mai adaus și numeroși emigrați Germani, cari în Transilvania fiind în majoritate Saxoni, au primit treptat numele de „Sași", iară țara, ce în ungurește se numia Erdely (loc păduros), de unde vine românescul Ardeal, în latinește Transilvania, primi dela Sași numele german „Siebenbürgen" dela primele șapte cetăți ale lor[1]. In acest Period Ungaria și-a lărgit hotarele prin supunerea Croației și a Slavoniei, țară de alături cu Croația (în 1091, iar definitiv în 1097), precum și a Dalmației (1100), afară de partea ei cea mai despre miazăzi, în care intră și Ragusa, republică autonomă; deaceea Ungaria trebui să aibă pentru Dalmația necontenit războaie cu republica Veneției și însfârșit la 1420 cedă Veneției litoralul Dalmației și păstră numai ceealaltă parte a ei; la 1165 luă cu armele dela Manuil I Comnen împăratul Bizanțului (1143—1180) Sirmiul, pe care Bizantinii îl numiau și Francohorion (țărișoara Francilor), fiindcă deși țară slovacă, fusese odinioară sub domnia Francilor. Ungaria, după ce supuse Croația avu supremație și peste Bosnia, până la 1377, când aceasta se proclamă regat; Ungaria fu suzerană pentru un timp și peste Herțegovina, iar în jumătatea întâi a sec. 13 și peste Halici; ea avù pretenții de supremație și asupra Serbiei, Valahiei și Moldovei.

La 1239 Ungaria a primit în sânul ei și 40000 Cumani, refugiați în Ungaria de spaima Mongolilor, iar în 1261 a primit o populațiune numeroasă de „Latini", adică de fugari din imperiul latin de Constantinopole, ce fusese destrus; dela sfârșitul sec. 14 au fugit de frica Turcilor și Bulgari numeroși atât în țările despre răsărit de malul stâng al Dunării de jos, cât și în Transilvania și Ungaria de sud; deasemenea mulțime de Sârbi și Macedoneni au fugit în Ungaria, Slavonia, Croația și Dalmația, iar din Croația, în Moravia și Istria. Ungaria se uni pentru scurt timp cu Polonia întâi dela 1370—1382 supt regele Ludovic c. Mare (1342—1382), care eră nepot de soră a lui Cazimir cel Mare, regele Poloniei († 1370), apoi, dela 1439—1444 supt Vladislav III, regele Poloniei (1434—1444), care fu ales și rege al Ungariei, iară dela

[1]. Cf și Iorga, Geschichte des rum. Volkes I, 130 scv. (N. Tr.)

1419—1437 Ungaria se uni cu Boemia supt Sigismund de Luxemburg, împăratul Germaniei, şi dela 1437—1439 şi 1444—1457, cu ţările coroanei Habsburgilor germani supt alţi regi germani şi anume supt Albert de Habsburg şi supt fiul său Vladislav Postumul; în sfârşit Ungaria avù ca regi ai săi chiar pe un împărat al Germaniei şi pe un rege al acestei ţări, anume pe Sigismund de Luxemburg (împărat la Germaniei 1410—1437) şi pe Albrecht de Habzburg (rege al Germaniei ca Albrecht II 1438—1439). In adevăr, după stingerea liniei bărbăteşti a Arpazilor, dinastie de regi îndigeni (1301), la tronul Ungariei veniră regi eligibili din alte Case şi anume: dela 1307—1382 Carol Robert (1307—1342) şi Ludovic cel Mare (1342—1382) din ramura Casei de Anju, strămutată la Neapol, apoi Sigismund (1386—1437), ginerile lui Ludovic cel Mare, care dela 1410 fu şi împărat al Germaniei, iară dela 1419 şi rege al Boemiei, în sfârşit după o întrerupere de 5 ani (1440—1444) din cauză că Vladislav regele Poloniei (1434—1444), nepot al lui Ludovic cel Mare, a fost ales şi rege al Ungariei, această ţară avù regi din Casa de Habsburg: pe Albrecht (1437—1439), ginerele lui Sigismund şi pe fiul său Vladislav Postumul, adică născut după ce muri tatăl său (1444—1457). Supt Vladislav Postumul, până la 1452, când el ajunse major, Ungaria avù ca regent pe celebrul erou Ioan Corvin de Huniade, Român maghiarizat şi latinizat; el a fost tatăl lui Matei Corvin, mai târziu rege (1458—1490). Incă depe acum Ungaria fu avangarda Apusului creştin contra Turcilor, cari înaintau ameninţător în Europa de miazăzi; deşi în an. 1396 supt regele Sigismund Ungaria a fost bătută de Turci la Nicopol, iar în an 1444 supt regele Vladislav la Varna, unde acesta şi căzù, totuş Ungaria repurtă asupra Turcilor şi victorii, datorite mai ales vitejiei lui Ioan Corvin Huniade.

Germania încă din Periodul precedent (III) 622—1054), precum se ştie, ajunse dela 962 în posesiunea demnităţii de imperiu Roman şi al Italiei de miază noapte şi de mijloc, cu care demnitate erà unită şi suzeranitatea peste statul eclesiastic. Regele Germaniei, încoronat totdeana la Aachen de un arhiepiscop german (odinioară de cel de Mainz, iar dela sec. 11 de cel din Colonia), se numeà oficial „Impărat Roman" după ce-l încoronà papa, iară înainte de a-l încorona, se numiá simplu „Rege Roman", însă neoficial, chiar şi fără a fi încoronat de papa, se numeà şi se numeşte „Impărat" şi „Impărat al Germaniei", iară titlul de

„Rege Roman" îl purtà după aceea succesorul ales când împăratul erà în viață. In Periodul prezent (IV), după Enric III, IV și V (1039—1056, 1056—1106 și 1106—1125), regi din dinastia Franconă și după Lotar II Saxonul (1125—1137), veni la tronul Germaniei alternativ Casa șvabă de Hohenstaufen (1138—1254, adică: Conrad III 1138—1152, Frideric I 1152—1190, Enric VI 1190—1197, Frideric II 1215—1250, Conrad VI 1250—1254 și apoi, cu oare cari întreruperi din cari cea mai durabilă și mai însemnată fù, când domnì Ludovic IV Bavarul 1318—1347), veni Casa de Habsburg (dela 1273, anume Rudolf de Habsburg 1273—1291, Albrecht I 1298—1308, Albrecht II 1438—1439, Frideric III 1440-1493) și Casa de Luxemburg (adică, după Enric VII 1308-1313 Carol IV 1346—1378, Venceslav 1378—1400, Sigismund 1410—1437 iară dela 1438 Casa Habsburg avù apoi o succesiune, ce continuà prin foarte mult timp după sfârșitul Periodului (IV) până la 1806, cu o întrerupere numai de 3 ani (1742—1745). In tot acest timp hotarele Germaniei se lărgiră și influența ei crescù și mai mult cu deosebire spre răsărit; aici între Elba și Oder după jumătatea sec. 12 resturile Venzilor din regatul Slaviniei (existent 1047—1131) au fost supuse, convertite la crestinism și germanizate, iar în sec. 13 ordinul cavalerilor Teutoni, înființat în Palestina la 1190 de Cruciferi, spre a combate pe „Saracini" sau pe „Necredincioși", strămutându-se curând în Europa, converti la creștinism pe Porușì sau Pruși și îi germanizà (1226—1283); deasemenea, Ordinul „Cavalerilor Spadei", înființat în 1202 chiar în provinciile Baltice cu acelaș scop și dela 1237 unit cu Ordinul cavalerilor Teutoni, a supus Livonia Estonia și Curlandia, pe cari le converti la creștinism și le germanizà (1202—1230).

Când la capătul sec. 12, în 1194, împărații Germaniei din Casa Hohenstaufen au devenit prin alianță și moștenitori ai Normanilor din regatul ambelor Sicilii, imperiul German avù sub stăpânirea lui pentru un timp întreaga Italie, deși în parte mai mult nominal. Totuș în jumătatea a doua a sec. 13, după ce papii răsturnară pe Hohenstaufeni, regatul ambelor Sicilii se desfăcù de imperiul Germaniei (1266) și chiar dominațiunea acestuia peste Italia de mijloc și cea de sus devenì treptat numai nominală. Orașele vechi și bogate ale Italiei ajunseră din ce în ce mai indepedente și parte din ele se constituiră republici, iar parte și-au ales ca principi bărbați indigeni și puternici. In acest Period Statul eclesiastic deasemenea ajunse în o situațiune indep-

dentă. In Italia s-au înfiinţat ducate, dela anul 1395, ducatul Milano în Italia de sus, odinioară sub stăpânirea Langobarzilor, aşà numita Lombardie, apoi, dela anul 1416, ducatul Savoia; s-au înfiinţat încă republici, precum: republica Veneţiei, existentă încă din Periodul precedent III (dela 697) sub supremaţia Bizantinilor, dar în sec. 11 ea trecù sub suzeranitatea imperiului romano al Germaniei şi apoi cuceri dela Bizantini Istria grecească şi litoralul Dalmaţiei, precum şi alte multe teritorii şi insule, totuş în 1440, după războaie cu succes foarte variabil, a trebuit să împartă Dalmaţia cu Ungaria. Pe lângă Veneţia s-au înfiinţat republicile Florenţa, Pisa şi Genua. In sec. 12, 13 şi 14 această din urmă avù lupte cu Veneţia pentru domnia mării, dar în 1381 Genua trebui să recunoască superioritatea Veneţiei. Astfel consolidându-se toate au lăsat împăraţilor Germani numai titlul de suverani ai Italiei de sus şi de mijloc. Italia de jos sau regatul ambelor Sicilii, după jumătatea sec. 13, adică după căderea Hohenstaufenilor (1266), fu supusă din ordinul papii mai întâi regilor francezi din Casa de Anju, iară peste puţin timp (1282) Sicilia prin revoluţiunea sângeroasă numită „Vespera Siciliană“ se emancipă de aceşti regi şi s-a supus regilor Aragoniei, stat înfiinţat în Spania pela jumătatea sec. 11. Mai târziu (1442) aceşti regi câştigară prin moştenire şi tronul Neapolei; dar încă mai înainte Carol Robert, din Casa neapolitană de Anju, se urcase pe tronul Ungariei (1308—1342) şi după el urmă fiul său Ludovic I cel Mare (1342—1382). La sfârşitul sec. 13 veni supt Casa de Anju şi Sardinia, dupăce în 1164 aceasta fusese proclemată regat de Frideric Barbarosa, împărat din casa Hohenstaufen (1152—1190) şi avusese mult timp regi din diferite familii Italiene.

Dar nu numai în Italia ci chiar în Germania autoritatea imperială fu limitată mult prin dreptul electoral şi prin puterea principilor civili şi eclesiastici. Dela sec. 13 numai 7 dintre aceştia câştigară dreptul de a alege pe rege si pe împărat, aşa numiţi principi electori[1]. Principii eclesiastici erau episcopi şi egumeni. Cei mai însemnaţi principi civili erau Ducii Şvabiei, Franconiei, Saxoniei, comitele sau principele Palatinatului de pe Rin (Palatina-

[1]. Aceştia erau următorii: Arhiepiscopii de Mainz, de Trier şi de Colonia şi principii din Palatinat, şi de Saxonia şi de Brandenburg („Pfalzgraf am Rhein, Herzog von Sachsen, Markgraf von Brandenburg“) şi regele Boemiei.

tus Rheni), țară pe malul Rinului, presărată cu numeroase palate regale (palatia regia), comitele sau principele Mărcii Brandenburg, (teritor cu confinii naturale), ducele Bavariei, mai târziu (permanent dela 1198) regele Boemiei cu țările ei secundare: Moravia și dela jumătatea sec. 14 Silezia, ce eră mai 'nainte supt Polonia, în fine ducele Austriei; această țară dintr'o Marcă sau teritoriu cu confinii naturale despre răsărit a ducatului Bavariei, așa dar din „Marca de ost" deveni ducat (1156) și în 1282 trecând supt Habsburgi, la capătul Periodului, adică la 1453 fu recunoscută arhiducat. Ultimii regi ai Germaniei și împărați Romani de națiune-Germană, adică Habsburgii, au tins a-și mări puterea imperială, dar și a profita de ea spre a-și consolida puternic dinastia; în această privință soarta au fost favorabilă în Germania de miazăzi răsărit Casei de Habsburg, iar spre miazănoapte și răsărit de Habsburgi, Casei de Luxemburg, deși nu în întindere și durată deopotrivă. Așa din timpul domniei lui Rudolf, întâiul rege German din Casa de Habsburg, în curs de un secol (1276—1382) Habsburgii au câștigat Austria, Stiria, Carinția, Carniolia, Tirolul, Triestul și alte țări eredițare mai mici, iară prin Albrecht II (1437—1439) și prin fiul său. Vladislav Posthumul, adică cel născut când murise tatăl său (1444—1457), au domnit pentru puțin timp și în Ungaria și Boemia; negreșit însă Habsburgii au și pierdut partea cea mai mare a posesiunilor lor din Elveția, unde în 1291 mai întâiu 3 Cantoane, cu cari se uniră treptat încă alte 5 (1332—1353) aliânduse contra Habsburgilor, prin jurământ ca „Confederați" (1291—1388), fundară o republică de Cantoane sau teritorii libere sub suzeranitatea împăratului. Deasemenea sub domnia lui Enric VII, primul împărat din Casa Luxemburg, dela 1310, Luxemburgii câștigară Boemia cu țările ei secundare, după ce se stinse dinastia indigenă a principilor Boemiei, și păstrară aceste posesiuni până la stingerea Casei lor 1437, apoi supt împăratul Carol IV Luxemburgul în 1347 câștigară provizoriu și Brandenburg (1374—1417), până ce l-au cedat la Hohenzolerni; iară Sigismund (Siegmund) ultimul vlăstar al Casei Luxemburg, dela 1378 Marcgraf de Brandenburg, și dela 1410—1437 împărat al Germaniei, încă mult mai înainte a ocupat și tronul Ungariei, domnind 51 ani (1386—1437) și dela 1419 după moartea lui Venceslau fratele său, moșteni și Coroana Boemiei. In sec. 13 și 14 combătu viguros pentru creșterea puterei Germaniei spre miazănoapte răsărit adică în Prusia ordinul cavale-

rilor Teutoni, dar el a încercat în zadar de repetite ori şi mult timp dela sediul său din Marienburg (Prusia), a supune şi războinica Lituanie, şi încercă aceasta chiar după unirea ei cu Polonia în 1386, şi în cele din urmă la 1410 în mare bătălie dela Tannenberg au fost învins de Poloni, uniţi cu Lituanii şi cu trupe auxiliare de Moldoveni; de atunci ordinul a mers spre decadenţă.

Spre miazănoapte de Germania statele Scandinave, Danemarca, Suedia şi Norvegia, în Periodul acesta ajunseră foarte puternice. Danemarca se mări mai cu seamă în dauna Germaniei pe litoralul german al Mării Baltice, dar mai mult provizor (1185—1225). Norvegia cuceri în 1264 republica Islanda, pe care marinari din Norvegia au fundat-o în sec. 9 şi o aduseră în o stare foarte înforitoare. Suedia s-a întins pe ţermurile golfului Finlandic mai ales în Finlanda (1181), supunând şi Laponia (1279). In fine în anul 1397 aceste 3 state scandinave se uniră prin uniunea dela Calmar, ce o contractă Margareta, regina Danemarcei, dar unirea fu numai personală, aşa că fiecare stat îşi păstră constituţiunea lui proprie, având în comun numai regele sau regina.

Anglia şi Francia în Periodul IV au ajuns la o desvoltare, ce în multe privinţi stă în strânsă legătură. Dela 1171 regatul Angliei câştigă părţi din Irlanda, precum şi partea de sud a Scoţiei. Dar în cursul Periodului Anglia avu mai mare putere în Francia, căci la tronul Angliei veniră întâi (1066) ducii de Normandie şi apoi (1254) ducii de Anju, cari în Anglia se numiră Plantageneţi (Plantageneta, pentru că pe stema Casei lor aveau ca ornament o ştâlpare de genêt (dracilă) cu flori ca fluturul).

Aceştia, după ce câştigară prin ereditate Normandie şi Bretagne, iar prin căsătorie încă şi alte ducate, stăpâneau mai toată Francia de apus. In fine Plantageneţii se divizară în două ramuri: Casa Lancaster şi Casa de York; cea dintâi numită „Roza roşie" după semnul ei distinctiv, domni în Francia un semisecol, dela capătul Periodului prezent (IV) şi până după începutul Periodului următor (V) adică dela 1399—1461, apoi făcu loc Casei de York sau „Rozei albe" 1461—1485, cu care era în luptă pentru tron. Astfel regii Angliei deveniră seniori feudali peste mai toată partea de apus a Franciei şi vasali ai regelui Franciei de aşa fel, că erau mai puternici de cât dânsul şi-i disputau tronul. In acelaş mod erau dotaţi cu posesiuni în Francia şi regii Aragoniei; dar regii Angliei erau vasali neasemănat mai periculoşi şi mai rebeli. Din această cauză Francia şi Anglia avură (dela 1204) com-

plicaţiuni şi răsboaie între sine mai în tot cursul acestui Period (IV). După ce soarta armelor deveni favorabilă Franciei (1429), datorită nu puţin eroismului însufleţit al unei fete de ţăran, Jeanne D'Arc, Fecioara din Orlean, pe care din această cauză Englezii au ars-o ca vrăjitoare în 1431, Francia reuşi în 1453 a respinge cu totul depe teritorul ei pe regii Angliei. De aici rezultă că în Francia puterea regală, ce trecuse dela linia directă a Capetingilor (987—1328) la linia lor laterală Casa de Valois (1328—1589), crescù considerabil. Iar aceasta'a fost de importanţă decisivă pentru viitorul Franciei, căci totodată a putut fi ţinut în frâu şi ducele de Burgundia, un alt vasal puternic şi periculos al regilor Franciei, mai ales dela 1363, când un fiu al Casei Valois, Filip Temerarul, deveni duce de Burgundia. Un urmaş al acestui duce trecu făţiş în partea Englezilor 1419—1435; dar acest ducat nu era identic cu regatul Burgundia, ce dură până la 1032; ducatúl Burgundia stăpânea şi o mare parte a Franciei de miazănoapte împreună cu Ţările de jos. Regii Franciei s-au curăţit de acest ducat abia în 1477, când ducele Carol Temerarul muri fără moştenitori masculini şi când posesiunile sale au fost împărţite.

In *Spania.* Creştinii, cari odinioară mai posedau numai regatul Asturiilor din unghiul nordvestic al ţării, respinseră acum treptat pe Maurii mohamedani, sleiţi prin răsboae şi prin lupte pentru tron. Astfel dominaţiunea creştină s'a întins constant. Incă înainte de capătul Periodului precedent (III)prin întinderea progresivă a Asturiei se înfiinţase regatele creştine: Leon şi Castilia, cari s'au întrunit apoi formând regatul Castilia, deasemenea se înfiinţaseră tot pe atunci şi regatele Navara şi Aragonia. Pe lângă acestea, din un comitat format în 1095 s'a întemeiat regatul Portugalia (1140), care ajunse curând în floare şi dela începutul sec. 15 întreprinse chiar expediţii maritime. Dela jumătatea sec. 13 Maurii mai posedau în Spania numai un rest al ei despre sud, în regatul Granada, şi-l stăpâniră încă până spre sfârşitul sec. 15 (1492). Statele creştine cu toate luptele lor interioare ajunseră curând la putere nu neînsemnată chiar în afară, excepţie de Navara, ce fu continuu dependentă de Francia.

In Italia schimbările de dominaţiune s'au îndicat deja concomitent cu cele ale Germaniei.

CAPITOLUL I

Propagarea Creştinismului

§. 136. Răspândirea Bisericii de Răsărit.

Din cauza dominaţiunii despotice a mohamedanilor, carî tot înaintau şi se consolidau, precum şi din cauza invaziunii Mongolilor păgâni, în acest Period biserica de răsărit a trebuit să sufere contînuu pierderi însemnate; ea s'a putut însă răspândi numai în o măsură, mediocră şi în parte numai pentru puţin timp, aşa biserica ortodoxă, numai pe teritorul Rusiei şi al Lituaniei, în câtva şi al Cumanilor, iar biserica nestoriană în Asia centrală şi în cea răsăriteană.

Biserica de răsărit a suferit pierderi din cauza mohamedanilor, precum şi din cauza Mongolilor păgâni, din cari o parte deveniră mai târziu mohamedani; aşa în acest Period ea avù a suferi persecuţiuni şi împilări mult mai numeroase decât în Periodul precedent.*) In special Mongolii păgâni avură de regulă faţă de creştinism, negreşit şi cu excepţiuni, o atitudine, ca în contra unui cult strein lor; ei îl persecutau şi exterminau mai cu seamă pe teritoriile, în care intrau ca cuceritori şi jăfuitori, precum pe teritoriile bisericii nestoriene, dinafară de China, nu însă şi pe teritoriile în cari ei voiau a dominà permanent, ca în China şi în Rusia. Iară mohamedanii persecutau pe creştini continuu, tot în interesul conservărei, răspândirei şi consolidării lor proprii.

---

*) Un martir din jum. întâi a sec. 14 (1330), vestit în bisericile din jurul mării Negre este Ioan cel Nou. Tradiţia despre viaţa şi pătimirea lui a fost predată bisericii Moldovei pela 1402 de Grigoriu Ţamblac, atunci preot şi predicator al acestei biserici, mai târziu mitropolit de Chiev, însă el era originar din Târnova, capitala regatului Româno—Bulgarilor. După această tradiţie Ioan, un negustor foarte pios din Trapezenta, făcea multe călătorii pentru negoţ Odată călători în corabia unui „Franc" adică a unui apusean dela Trapezunta la Asprocastron (Cetatea Albă), ce era sub dominaţiunea Mongolilor păgâni. Mai 'nainte această cetate se numea cu totul invers Mavrocastron (Μαυρόκαστρον), cetatea Neagră, sau în formă coruptă Moncastron; iară numele ei nou este la Slavi Belgrad (Bjelogorod'), la Turci Acherman. Ioan avù pe cale dispută poate despre ortodoxie cu apuseanul, care a prins asupra lui ură de moarte. Sosind în Asprocastron, veninosul „Franc" a spus comandantului mongol de aici, care era de loc din Persia, că Ioan s'a jurat pe cale să îmbrăţişeze legea mongolă, adică cultul stelelor, soarelui, focului. Comandantul ordonă deci lui Ioan a împlini ce a promis cu jurământ; dar el n'a voit a se supune ordinului, pe care-l numi o curată nerozie. Atunci fu dat în sfârşit la munci grele, şi muri martir [1]) Creştinii adunară oasele

[1]) Cf. Iorga, Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe, Bucureşti 1899 pag 36—38. Cf. şi Istoricul Eparhiei Râmnicului-Noul Severin, Bucureşti 1906 pag. XLVIII. (N. Tr)

Pretutindeni ei tindeau prin toate mijloacele violente a constrânge populaţiunea creştină să treacă la legea lor şi mai cu seamă la naţionalitatea lor dominantă. In astfel de violenţe Seldgiucii, cari în acest period ajunseră dominanţi în Asia de vest şi în Egipt, în locul Arabilor, i-au întrecut mult pe aceştia, dar şi pe Seldgiuci îi întrecură Mamelucii, cari le-au succedat după jumătatea Periodului, şi încâtva, Osmanii. Cu modul acesta partea cea mai mare a populaţiunii creştine depe teritorul, ce se 'ntindea din Egipt până în Europa de sud, pierdù treptat religiunea şi naţionalitatea ei. Supt Saladin, Sultanul Seldgiucilor din Egipt, Palestina şi Siria, care domnì dela 1171—1193 şi e celebru şi pentru cavalerismul său, s-au interzis creştinilor procesiunele în public, serbătorile, precum şi tragerea clopotelor. Sub dominaţiunea Mamelucilor, creştinii au fost terorizaţi în aşa grad, că d. e. în anul 1324 oraşe întregi de creştini trecură la Islam în o singură zi. In Iberia sau Georgia Seldgiucii, precum şi Mongolii, cari pe teritoriile de apus ale dominaţiunei lor devenise mohamedani, s-au sforţat, cât timp au dominat în această ţară, a răspândi Islamul cu forţa; numai reacţiunile energice ale regilor creştini ai Iberiei, decâte ori restrângeau sau scuturau această dominaţiune, mai scutiră creştinismul de a fi stârpit în Iberia.

Următoarea cuprindere cu privirea a răspândirei precare a bisericii de răsărit în Periodul prezent (IV) cadrează cu istoria tristă a persecuţiunii sale, pe care am schiţat-o aici mai sus în linii de tot generale.

La sfârşitul Periodului precedent (III) biserica ortodoxă din Rusia se răspândise aşa, că putem privi ca limite ale ei în Rusia meridională: Bielgorod (nu Asprocastron, ci vechiul Bielgorod rus de lângă Doneţ), apoi spre apus Vladimir Volinschi sau Volodomir, spre miazănoapte: Novgorod, spre răsărit: Rostov. Deci tot teritorul dintre aceste puncte se poate privi ca teritor creştin

---

lui şi le 'ngropară cu cinste. Ei spuseră apoi că din nişte vedenii minunate au cunoscut că sunt moaştele unui om al lui. Dumnezeu, Iar la începutul sec. 15, mai precis în an. 1402 Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei, a adus moaştele lui Ioan din Asprocastron, care atunci erà sub stăpânirea Moldovei, la Suceava, capitala Moldovei şi le-aşezat în biserica Mitropoliei, unde se află ele şi astăzi; ce-i drept la 1686 Ioan Sobieschi, regele Poloniei, le-a fost luat în Polonia cu Dositei mitropolitul Moldovei; acolo au rămas ele la Jolchiev; însă în an. 1783, Iosif II Impăratul Austriei, care câştigase cu câţiva ani mai înainte Galiţia precum şi Bucovina, a dispus a fi înapoiate la vechea mitropolie a Sucevei.

In biserica Rusiei deasemenea dela începutul dominaţiunei Mongolilor (1238) n'au lipsit martiri pentru credinţă chiar între principii ruşi şi mongoli, Biserica'i recunoscù ca jertfe sângeroase ale intoleranţei religioase a Mongolilor.

încă din Periodul III. In Periodul IV, cu care ne ocupăm acum Creştinismul se răspândi spre răsărit şi spre miazănoapte răsărit mai întâiu pe toată întinderea teritorului Rostovului, apoi pe teritorul Murovului şi la începutul sec. 13 şi pe al Vietkăi. Spre miazănoapte de Novgorad abia în sec. 13 încep a se converti la creştinism Ciuzii şi Carelii, precum şi populaţiunile din jurul lacului Cuba, iar în sec. 14 Permii sau Zyrjanii şi populaţiunile de pe lângă lacul Onega. Dela jumătatea sec. 13 misionari din Rusia propagară creştinismul şi la Lituani. Unii principi şi Mari principi ai Lituaniei, îl persecutară, dar alţii îl patronară şi unii dintre ei chiar îmbrăţişară cel puţin pentru un timp, creştinismul de rit. grec. Aşa Ringold (1230—1235) a fost păgân, iar Mindovg (Mindovc) în 1246 îmbrăţişă creştinismul de rit grec, constrâns însă de ordinul cavalerilor Teutoni şi atras de papa Innocentiu IV (1243—1254), care-l recunoscù rege, se făcù în 1251 creştin de rit latin, iar în 1261 reveni la păgânism, Voişelg (Wojszelg), fiul şi succesorul lui Mindovg, fu creştin de răsărit, iară Froiden, succesorul său, precum şi Marii principi, cari succedară lui Froiden, anume Gedimin (1315—1340) şi Olgerd (Olgjerd 1340—1377) au fost păgâni, totuş Olgerd, la început chiar persecutor crâncen al creştinilor înainte de moartea sa primí botezul după rit grec.

In acelaş timp cu misionarii Ruşi, predicau ceştinismul în Lituania şi misionari din Apus după ritul latin şi în 1251—52 Ordinul cavalerilor Teutoni chiar l-a impus lui Mindovg provizor împreună cu un episcop, anume Vitus, până la 1261; s-a 'ntâmplat chiar, că tot într'un timp unii membri din familia Marilor principi erau păgâni, alţii creştini de rit grec şi alţii creştini de rit latin. Totuş credinţa şi ritul de răsărit preponderau încă între creştinii din Lituania. E cert că chiar din Casa Marilor principi au fost membri ai bisericii de răsărit doi fii ai lui Coriat, care erà frate cu marele duce Olgerd, anume principele Teodor Coriatovici († 1394), care în 1354 emigră la Muncaci în Ungaria de miazănoapte, precum şi Gheorghe (Iuri, Iurg, Iuga) Coriatovici, care în 1374 deveni Domn al Moldovei. Dar dela 1386 Iagelon, Marele duce al Lituaniei, fiu şi succesor a lui Olgerd, care pe atunci, după unii istorici erà creştin de rit grec, iar după alţii erà încă păgân, a obţinut împreună cu mâna Edvigei, moştenitoarea Poloniei şi coroana de rege al Poloniei, cu condiţiunea de a se face creştin catolic-roman; astfel el, Curtea lui şi o mare parte a trupelor lui trecură la biserica creştină de rit-latin. De atunci el se sili

a întări în Lituania credința și ritul acestei biserici prin toate mijloacele posibile, nu numai în prejudițiul păgânismului, ci și al credinții și ritului bisericei ortodoxe de răsărit. Cu toate acestea biserica de răsărit se susținù încă mult timp în Lituania, deși oprimată de cea latină, care erà preponderantă. Vom reveni asupra convertirii Lituaniei la biserica latină, când vom trata despre răspândirea creștinismului de rit latin în acest Period (§. 137. c).

Biserica ortodoxă a Rusiei nu s-a putut răspândi mai mult, fiindcă'i sta în cale Mongolii sau Tătarii dominanți, nu doar că ei persecutau consecvent religiunea și biserica în Rusia (exceptând unele cazuri, ei se arătau toleranți), ci fiindcă devastările comise de ei pretutindenea au fost un obstacol atât pentru ca biserica rusă să se poată desvolta normal în interior, cât și pentru a se propaga mai departe. Mongolii însiși, de nu rămâneau păgâni, se 'ndreptau spre mohamedanism, numai foarte puțini dintre ei îmbrățișară creștinismul dela Ruși, deși nu fără a suferi când și când persecuțiuni sângeroase din partea celorlalți Mongoli.

Ce se atinge de Cumani, pe lângă principii de Halici, cari vor fi profitat de dominațiunea lor asupra Cumanilor mai apropiați, spre a răspândi creștinisul între ei, se vor fi silit poate și Românii depe teritoriile sudice ale Cumanilor și depe cele vecine spre a atrage la credința ortodoxă acest popor, pe care Ungurii se sforțară a-l converti mai întâi la biserica de apus. In adevâr, papa Grigoriu IX (1227—1241) în o epistolă din anul 1234 cătră Bela IV, regele Ungariei (coregent atunci cu tatăl său Andrei II), se plânge că „Valahii", cari trăiau în cuprinsul episcopiei latine a Cumanilor, au convertit la credința lor chiar Unguri și Germani. Cumanii, cari după retragerea în massă a Cumanilor cu Tătarii (1242) au mai rămas între Rutenii din principatul Halici și între Românii din Moldova, precum și cei cari de frica Tătarilor fugiră în Bulgaria, asimilându-se curând cu aceste popoare ale bisericei ortodoxe, au rămas continuu în orbita acestei biserici.

Dintre bisericile eterodoxe de răsărit numai nestorianii au mai lucrat pentru propagarea creștinismului și au continuat a desfășura câtva timp încă o vie activitate, menținându-se pe un nivel în câtva superior. Incă pela începutul Periodului, adică după jumătatea sec. 11 nestorianii din Asia centrală, despre sud de lacul Baical, au reușit a converti la Creștinism un principe Tătar cu poporul său (tribul Cherait).

Știrea despre principele creștin al Tătarilor s-a răspândit

şi în Apus. Acest principe fu numit în decomun „Presbiterul Ioan" din cauză că titlul Owanghan (Onghan), ce purta el, s-a tradus încorect, luându-se „Owang" în senz de „Ioan" şi „Khan" în senz de evraicul „Cohen (כהן) preot, presbiter." Acest principat creştin între Tătari a durat mai mult timp, anume până la 1202, când l-a distrus Cengishan, ca preludiu al expediţiei sale de a cuceri universul (1206—1227). A fost deci destul timp spre a se forma o convingere, că traducerea de mai sus nu este corectă; cu toate acestea apusenii intitulau continuu pe numitul principe „Presbiterul Ioan"[1]. Papii din sec. 12 i-au trimis chiar scrisori, în cari îi da titlul acesta, voind a-i face şi lui cunoscut cât e de puternică şi de strălucită biserica Romei. Dar odată cu principatul a apus aici şi creştinismul.

Nestorianii propagase creştinismul şi în China, şi Mongolii cari fură domnitori în ea mai târziu, n-au smuls ceeace sădise nestorianii. Dar după jumătatea sec. 14 (1368), când Mongolii au fost goniţi din China şi a venit la tron altă dinastie indigenă (dinastia Ming), aceasta a destrus biserica creştină din China, atât pe cea nestoriană, cât şi pe cea catolică-romană, ce fusese înfiinţată mai târziu. Şi astfel toate sforţările misionarilor nestoriani în Asia de est au avut succes numai temporal. Afară de aceasta, în Mesopotamia ţara lui originară, nestorianismul a fost redus cu totul din cauza devastării Mongolilor, în special supt Tamerlan (1369—1403), rămânând acolo numai mici resturi; el fu împins spre munţii Curdistan, situaţi între Mesopotamia şi Armenia.

§. 137. Răspândirea bisericii de Apus.

Biserica latină se află în o situaţiune mai bună decât biserica ortodoxă şi decât bisericile eterodoxe din Răsărit; ea deci cu mai mult curaj a putut încerca a se răspândi şi obţinŭ rezultate mai favorabile. In adevăr, biserica latină pedeoparte a între-

---

1. Cf. Comte Ségur, Histoire de Bas-Empire, Paris 1844, Tome II pag. 290. El spune că acest Presbiter Ioan a trimis pela 1160 o deputaţie la Curtea din Constantinopole. Deasemenea pela jumătatea seç. 12 un episcop semnală papii acest principat, situat dincolo de regiunile Armeniei şi ale Persiei, raportând că suveranul său profesează creştinismul şi esercită deodată puterea de rege şi cea de pontifice Această istorie a lui Owanghan s'a propagat apoi în toată Europa (N. Tr).

prins a se răspândi în Răsărit între mohomedani şi păgâni, respectiv a câştiga pentru biserica creştină prin expediţiile cruciate teritorul, pe care erau odinioară dominanţi creştinii şi care era acum în mânele necredincioşilor, şi a-l supune bisericii de apus, iar pedealtă parte ea s-a silit cu deadinsul a-şi întinde dominaţiunea şi în dauna bisericii de Răsărit; la aceasta i-a dat încâtva ocazie tot expediţiile cruciate[1]. In privinţa dintâiu sforţările sale au reuşit numai în parte şi provizor, iar în cea din urmă ajunse la un rezultat în parte durabil. Apoi contra păgânismului, ce se mai menţinea în Apus, acţiunea ei misionară avù succes, în special pe litoralul de miazăzi şi de răsărit al mării Baltice. Să vedem acum în detaliu aceste încercări şi rezultatul lor.

A. Incercările bisericii de Apus a se lăţi în Răsărit între creştini, mohamedani şi păgâni prin expediţiile cruciate.

Incercarea cea dintâi şi mai grandioasă, ce biserica de apus a făcut în acest Period (IV) de a'şi întinde dominaţiunea în Răsărit, au fost expediţiile cruciate. Biserica de Apus încercă de a câştiga din nou ţara creştină deodinioară, ce fu leagănul creştinismului, din mânele mohamedanilor sau ale Saracinilor, cum se numeau ei acum de creştini, căci mohamedanii profanau în modul cel mai infam aceste locuri sfinte pentru creştini şi apăsau şi persecutau cu cruzime pe creştinii, cari locuiau sau mergeau în pelerinagiu acolo. Incă din sec. 10 papii, în special Silvestru II (999—1003) au avut această idee, apoi papa Grigoriu VII (1073—1085), o reluă fără rezultat, în fine ea ajunse la maturitate tocmai spre sfârşitul sec. 11 supt papa Urban II (1088—1099). O legendă posterioară spune că la Cruciade a dat îndemn un pelerin,

---

[1] Istorici greci atestă că expediţiunile cruciate au avut ca mobil real tendinţa papilor de a supune sub jurisdicţiunea lor biserica de răsărit, Cf. *Paparrigopoulo* Histoire de la civilisation Hellénique, Paris 1878 pag. 311—384, Id. *Bikèlas*, Les Grecs au moyen Âge, traduit du grec par M Emile Legrande. Paris 1878, studiu publicat de Bikèlas în: „La Grèce Bysantine et Moderne Paris 1893 pag. 28. Tendinţa papilor de a'şi supune biserica de răsărit prin expediţiunile cruciate o dau pe faţă chiar autori apuseni d. e. arhiepiscopul de Paris în pastorala sa, când izbucni războiul Crimeii. El zice: „La cause veritable de cette guerre, la cause sacrée, la cause agréable a Dieu, c'est la nécessité dc repousser l'erreur de Photius, de la dompter, de la briser; tel est le but avouê de cette croisade.... *tel avait été le but latent de toutes les autres croisades, qui au rest ne l'avouaient pas*" (noi subliniem aceste din urmă rânduri). Citat de A. S. Khomiakoff în„ L'Église Latine et le Protestantisme au point de vue de l'Église d'Orient". Lausanne & Vevey 1872 pag. 94—95 (N. Tr.).

Petru Eremitul din Amiens (Francia), care făcuse o călătorie la locurile sfinte şi văzù acolo actele de vexaţiune şi de profanare, ce comiteau necredincioşii, precum şi consternarea creştinilor; după raportul său şi pe baza suplicilor, ce creştinii din Orient au trimas prin el către papa Urban II, acesta l-a autorizat a predica pretutindenea pe unde va merge, liberarea sfintelor locuri din mânele necredincioşilor; Petru d'Amiens a şi făcut astfel, mergând prin mai multe ţări şi rezultatul fu, că a pregătit pentru această idee Apusul şi în special Francia; când deci papa Urban II făcu apel, a putut decide pentru ea pe toţi. Dar adevărul este, că abia după ce papa Urban II apelă la toţi credincioşii, Petru Eremitul începu a propagà această idee şi câtvà timp fu chiàr şef al armatei cruciferilor; poate şi epistolele cu trimişii lui Alexiu Comnen, împăratul Bizantinilor (1081—1128), vor fi decis pe papa a convocà spre acest scop două mari adunări de clerici şi mireni la Piacenţa (Italia de sus) şi la Clermont (Francia de sud[1]. In ambele adunări însuş papa Urban a predicat miilor de azistenţi, ce alergară acolo, liberarea sfintelor Locuri prin o expediţie de războiu, ce din consideraţie pentru scopul ei, primi numele: *Cruciată*, spre slava lui Dumnezeu şi pentru iertarea păcatelor; papa asigură fiecărui, din cei ce vór lua parte la această întreprindere, indulgenţă plenară, adică iertare de pedepsele temporale pentru păcate, precum şi protecţie familiei şi averii din partea bisericii. Chiar la această adunare mulţi s-au decis şi ca semn al deciziunii lor şi-au cusut pe haine o cruce şi s-au numit Cruciferi. Apoi cei ce s-au întors dela Piacenţa şi Clermont, precum şi episcopii, preoţii şi monahii, între cari şi Petru Eremitul, au propogat această idee pretutindenea şi în curând începu o mişcare generală spre îndeplinirea ei. Mişcarea dură aproape 200 ani şi rezultatul ei au fost aşa numitele expediţii cruciate în număr de 7.

Incă din prima Cruciată, ce s'a făcut în an. 1096, fu cucerit Ierusalimul (1099), fundându-se aici un regat al creştinilor apuseni, compus din Palestina, cu principate vasale în Siria şi Fenicia, adi-

[1]. Paparigopoulo, op. cit. demunstră că pretinsele epistole ale împăratului Alexiu Comnen sunt un falşificat de provenienţă apuseană. Le comte Ségur op. citat, pag 220 opineză că scrisoarea împăratului Alexiu e cel puţin interpolată în partea ei, în care împăratul Alexiu, spre a înflăcără zelul unei nobilimi pasionată deopotrivă de senzualism şi de glorie, îi înfăţişează: „le tableau attrayant de délices de l'Asie, de voluptès de l'Orient et de la beauté de femmes grecques." Sègur atribue cu drept cuvânt atare necuviinţă urii, ce istoricii din Apus nutriau contra împăratului Alexiu (N. Tr.)

că la Edesa, Antiohia şi Tripolis. Dar nu trecură 90 ani şi Ierusalimul a fost pierdut din nou în 1187, iar cucerirea lui a doua oară în jumătatea întâi a sec. 13 fu de scurtă durată (1229—1244). In anul 1291 cu căderea cetăţei Plolomaida sau Aca (Akka) din Fenicia, creştinii de apus pierdură ultimele lor posesiuni dela răsărit şi expediţiile cruciate s-au sfârşit. Incercarea n-a reuşit. Ea n-a reuşit nu din lipsă de mijloace, căci toată Europa apuseană din capul locului a fost dispusă cu însufleţire la sacrificii pentru această întreprindere şi la început întreprinderea a avut destul de mare succes; încercarea n-a reuşit însă din cauza climei şi a altor dificultăţi locale, apoi din cauza duşmăniilor dintre creştinii de Apus şi de Răsărit, manifestate îndată ce ei s-au întâlnit unii cu alţii, precum şi din cauza gelozielor, împerecherilor, egoismului, rapacităţii, aviditătii pentru teritor şi a demoralizării dintre însişi cruciferii posteriori, nu mai puţin şi din cauză că patria îi reclama a se 'ntoarce în ea, în fine, din cauză că lupta dură lung timp şi nereuşita ei de mai târziu produse descurajare din ce în ce mai generală şi desgust de expediţii cruciate. Dar dacă din aceste cauze Cruciadele nu şi-au ajuns scopul lor principal, căci apusenii n-au luat în mod durabil dela necredincioşi pământul sfânt şi ţările vecine, totuş ele avură consecinţi foarte importante pentru popoarele creştine din Apus şi Răsărit relativ la vieaţa lor politică, culturală şi bisericească; deci Cruciatele sunt de o importanţă capitală şi pentru istoria bisericii. In special consecinţele religioase ale cruciatelor sunt următoarele:

1. Intărirea pentru un timp a conştiinţei religioase a creştinilor, iar dealtă parte depravarea pentru mai mult timp a moravurilor creştine şi a disciplinei bisericeşti, ceea ce fu inevitabil prin contactul îndelungat cu atâtea popoare streine şi necreştine şi prin fierberea, dezordinea şi vălmăşeala, ce domneşte de regulă în războaie atât de lungi; mai departe, o practică ce se menţinu chiar şi după Periodul IV, anume practica de a întreprinde Cruciate chiar şi contra creştinilor, cari sunt în opoziţie cu dogma sau cu ierarhia bisericii[1].

2. Creşterea puterii papilor, căci niciodată şi nici într'o împrejurare papa nu s-a arătat şef al familiei popoarelor din Apus, ca în cursul Cruciatelor; evident acestea au fost întreprinse de popoarele creştine din Apus din iniţiativa scaunului papal.

[1]. Papa predică o Cruciadă chiar contra lui Alexiu I Comnen, viteazul împărat al Grecilor (N. Tr.).

3. Infiinţarea de ordine militare ale bisericii sau de asociaţiuni între cavalerism şi monahism, între juruinţile monastice şi angajamentul de a combate pentru biserică şi pentru credinţă contra necredincioşilor, efect al spiritului creştin devenit războinic. Acest spirit a produs în special mai întâi chiar în Palestina 3 ordine militare, care sunt: Ioaniţii, Templierii şi Teutonii. Cele 2 dintâi s-au înfiinţat în an. 1118, iar al 3-lea în 1190.[1] Ca imitaţiune a lor în an. 1202 s'a înfiinţat şi în Europa, anume în Livonia, ordinul Spadei, spre a converti cu forţa populaţiunea păgână de acolo; mai târziu (1227) acest ordin s-a unit cu ordinul cavalerilor Teutoni, ca ordin filial; în Spania încă dela 1156—1158 s-a înfiinţat ordinul Alcantara şi Calatrava, numite aşa dela oraşele Alcantara şi Calatrava, în cari aveau sediul lor principal, spre a combate contra Maurilor; în fine în Portugalia s-a înfiinţat în 1317 ordinul lui Hristos cu acelaş scop.

4. Un contact mai viu al creştinilor de Apus cu mohamedanii şi cu păgânii din orient, precum şi cu creştinii de Răsărit; acest contact a dat motiv ierarhiei din Apus a porni propagande între mohamedanii şi păgânii din răsărit, precum şi a supune bisericii dela Roma pe creştini răsărîteni.

Despre această a patra consecinţă a Cruciadelor vom trata chiar aici, ca despre o încercare a bisericii din apus de a-şi întinde dominaţiunea asupra celei de răsărit, pecând despre celelalte consecinţe (1,2,3,) se va trata în alte capitole.

Cruciatele au fost în primul loc numai o încercare a Apusului creştin de a cuceri din nou teritorul creştin deodinioară; dar biserica de Apus s'a servit de ele nu numai spre a funda în orient o dominaţiune a creştinilor apuseni, ci şi spre a recomanda creştinismul şi a-l propaga la mohamedani şi la păgânii de pe teritoriile mohamedane şi depe cele păgâne din Asia şi Africa. Deci Roma trimise misionari în Asia şi Africa şi ea însăş intră în corespondenţă cu Hanii păgâni ai Mongolilor, spre a-i atrage şi pe ei la creştinism şi spre a planta creştinismul în imperiul, ce ei fundase în Asia. Sultanii mohamedani din Asia de apus şi din Africa de miazănoapte au respins hotărît pe misionari şi tot ce le-a permis fù, a-i concedia cu cinste. Astfel trată în 1219 Sul-

[1]. Cavaleri Ioaniţi şi Teutoni au venit şi în ţările române, ca misionari trimişi de regii Unguri în jumătatea 1-a sec. 13. Cf. despre cavalerii Teutoni, Iorga, Geschichte des rum. Volkes. I p. 132 scv şi 134. Despre cavalerii Ioaniţi ibid. p. 139 scv. Cf. şi Istoricul Eparhiei Râmnicului pag. LXXVII (N. Tr.).

tanul El Kamil din Egipt pe Francisc d'Assisi († 1226), care fundă ordinul franciscan şi inspira pretutindenea respect; iar 5 franciscani, trimişi de el în Maroc, au murit martiri; apoi Raimund Lullus, celebrul ascet spaniol, care dela 1291 se dusese de 3 ori în Africa de miazănoapte şi voia a convinge pe mohamedani despre veritatea religiunei creştine după o metodă proprie a lui, numită „ars Lullica", în 1315 a fost ucis cu pietre la Tunis. Mongolii păgâni primiră mai amabil pe trimişii papii Innocenţiu IV (1245) şi mai apoi pe ai lui Ludovic IX Sfântul (1226—1270); se părea că ei promit mai bun succes. Mongolii, popor al naturii plecând din vechile lor locuri, părăsiră şi vechea lor credinţă, căutând alta nouă. Ei balansară mult între creştinism, mahomedanism şi buddhism, deaceea s-a părut că între Mongolii din Asia este oare care perspectivă de a face convertiri la creştinism. In adevăr, după Marco Polo, celebrul călător din Veneţia († 1323), dela 1271 sondase mai întâi terenul, biserica Romei sub scutul Mongolilor avù oarecare succese în China (chiar în Peching) şi în 1307 fundă aici pentru abilul misionar Ioan de Montecorvino o arhiepiscopie, care şi după moartea lui (1330) progresă în bune condiţii. Dar Mongolii, doritori de credinţă nouă, s-au decis ei însişi în fine, o parte pentru mohamedanism şi o parte pentru buddhism, aşa că speranţa ce biserica Romei nutrea despre ei a fost în zadar. Chiar biserica de rit apusean, fundată sub scutul Mongolilor în China, a fost desfiinţată la 1368, când dominaţiunea mongolă fu respinsă de acolo şi se restabili o nouă dinastie indigenă.

Biserica Romei reuşi mai bine a răspândi creştinismul apusean şi dominaţiunea ei în dauna *bisericii ortodoxe de Răsărit.* Cruciferii veniră în ţările creştinilor de Răsărit cu ideia preconcepută, că aceştia sunt shismatici şi eretici, cari trebue convertiţi sau striviţi. Iar cronicarii Cruciadelor narează cu sânge rece cum Cruciferii prefăceau în cenuşă oraşe creştine, pentru că locuitorii lor erau eretici încăpăţânaţi. Ori unde ajungeau şi dominau Cruciferii, se instituia biserica latină, iar cea de Răsărit era pe cât posibil apăsată. Când în 1099 Cruciferii deveniră suverani în Antiohia şi Ierusalim, în ambele aceste cetăţi s'a înfiinţat îndată câte o patriarhie latină, iară patriarhul grec fù gonit; tot astfel s-au instituit şi arhiepiscopi şi episcopi latini, iară cei greci au fost alungaţi, aceeaş soartă aveau uneori şi preoţii; unde însă nu se putea recurge la atari măsuri, arhiepiscopii şi episcopii, cum

şi preoţii răsăriteni erau cel puţin puşi sub jurisdicţia patriarhilor latini, iară cei ce nu se supunea şefului eclesiastic latin, erau urmăriţi şi pedepsiţi cu cruzime. Aşa la an. 1225 în insula Cipru, pe care Cruciferii o luară dela Greci în an 1191, instituind şi aici un arhiepiscop şi 4 episcopi latini, au fost arşi 13 monahi, pentru că n-au voit a recunoaşte pe arhiepiscopul latin şi a se supune lui. Deşi împăratul Manuil Comnen în an. 1155 obţinù cu forţa să fie admis în Antiohia şi un patriarh grec, dar aceasta fu numai pentru scurt timp. In 1203—1204 aşa zisa a 4-a Cruciadă în loc de a năvăli asupra Ierusalimului, care căzuse din nou în mânele necredincioşilor, a tăbărât asupra Constantinopolei, centrul bisericesc al creştinilor de Răsărit, şi cucerindu-l înfiinţară degrab aici un imperiu latin, şi lângă împăratul latin fù instituit şi un patriarh latin (Toma Morosini, venetian)[1]. Impăratul grec şi patriarhul au fugit din Constantinopole şi s-au stabilit în Nicea, unde au rămas până la 1261, când se restabili starea de lucruri anterioară prin alungarea Latinilor din Constantinopol. In atari împrejurări fu posibil ca Nicolae, patriarhul grec al Alexandriei să intre în relaţii cu orgoliosul papă Innocentiu III şi se tritrimită în Roma pe un anume Ghermanos, ca delegat la sinodul al 4-lea din Lateran[2]. In Constantinopole după restabilirea imperiului grec, precum şi în Ierusalim şi în Antiohia după sfârşitul Cruciadelor ierarhia latină nu s-a putut menţine şi a trebuit a se întoarce în patrie; cu toate aceste biserica Romei nu încetă de a considera dominaţiunea bisericii latine în Răsărit ca existentă de drept şi hirotoni continuu pentru ea patriarhi, arhiepiscopi, episcopi în partibus (scilicet infidelium, haereticorum, schismaticorum), adică „patriarhi, arhiepiscopi şi episcopi în părţile locuite de necredincioşi, eretici şi shismatici", cu alte cuvinte patriarhi, arhiepiscopi şi episcopi nominali pe teritoriile celor de altă credinţă, dar în realitate patriarhi, arhiepiscopi şi episcopi *titulari* ai bisericii latine; de aceştia sunt astăzi 3 patriarhi, peste 80 de arhiepiscopi şi peste 350 episcopi (după statistica din 1908 sunt 456 episcopi de toate gradele). Dar dela Cruciate biserica latină a câştigat şi teren încâtva durabil în Răsărit. De atunci

---

1. Cf Histoire de l'Église Latine de Constantinop'e, par M. Belin. Paris 1872. p. 8. Cruciaţii înainte de a supune Constantinopole decisese prin un tratat ca patriarhul să nu fie de aceeaş naţionalitate cu împăratul. Astfel se explică alegerea unui venetian ca patriarh de Constantinopole (N. Tr).

2. La acest sinod, zis al 4-lea din Lateran (1215), fu recunoscut Constantinopole ca al doilea scaun al Creştinătăţii; cf Ségur, op. cit. p. 349 (N. Tr).

creştinii de Răsărit au trebuit a împărţi cel puţin biserica sf. Mormânt cu monahii latini din ordinul franciscan, înfiinţat în sec. 13-deasemeni au rămas continuu în Răsărit şi alte colonii de monahi, aşà încât acolo s-a desvoltat treptat un drept de posesiune al bisericei latine, în vîrtutea căruia dela 1847 Ierusalimul e din nou reşedinţa unui patriah activ de rit latin. Iar dela 1300 şi Alexandria obţinu un patriarh titular de rit latin. Pe teritoriile creştinilor de Răsărit, adică în insulele Grecilor şi pe litoralele Grecilor, care şi după sfârşitul Cruciadelor au rămas în mânile Veneţienilor, Genovezilor şi ale altor state din Apus, suveranii apuseni au menţinut continuu şi biserica latină ca dominantă, iară biserica grecească de pe acele teritorii fu oprimată şi persecutată continuu. Această situaţiune se modifică radical, abià când teritoriile mai sus numite trecură sub dominaţiunea Turcilor, în Cipru tocmai la 1517.

In fine biserica Romei profită de epoca Cruciadelor şi pentru a încerca să convertească *bisericile eterodoxe din Răsărit*, în special pe Armeni, iacoviţi, maroniţi şi nestoriani. Dar iacoviţii şi nestorianii au respins categoric şi de astădată orice încercare pentru convertirea lor. Nu tot aşa de respingători au fost Armenii faţă de Latini: puţin mai'nainte, în 1080, Armenii întemeiase principatul Armeniei Mici (cu centrul în Cilicia); în 1095 principatul acesta deveni regat; Armenii deci aveau nevoe de sprijin şi ajutor dela Latini spre a conserva regatul acesta. Astfel misionari latini, înfiinţară între Armeni numeroase staţiuni, şi tindeau a întreprinde să-i atragă la ritul latin; dar nu avură succese însemnate, mai ales că în 1375 zisul regat apuse; ei înfiinţase între Armeni chiar un ordin propriu de monahi uniţi, adică asociaţi cu biserica Romei, ordinul aşà zis al Uniţilor sau Unitorilor. Mai strâns şi mai sincer s-au unit cu biserica Romei maroniţii sau monoteliţii, cari locuiau pe muntele Liban şi pe teritoriile vecine. Mai ales Aimerich, patriarh latin al Antiohiei, pela sfârşitul sec. 12 (1182) reuşi a convinge pe maroniţi să se apropie de biserica Romei, ceeace ei şi făcură din ce înce mai mult, iar la capătul Periodului (IV) s-au unit definitiv, atât ei cât şi coloniile de maroniţi din Cipru.

B. **Incercările bisericii Romei de a se 'ntinde în dauna bisericii ortodoxe dincolo de teritorul de sub dominaţiunea Bizantinilor şi a mohamedanilor.**

Biserica Romei chiar deosebit de Cruciate a tins a face cuceriri în diferite ţări ale bisericii Ortodoxe cu concursul puterii politice. Aceste cuceriri trebue bine distinse de încercările de unire,

ce ea a întreprins cu mijloace canonice față de biserica ortodoxă în totalitatea ei. Incercările de acest fel au atins culmea lor în sinoadele unioniste dela Lyon an. 1274 și Florența an. 1439 și în unirea de formă ce Roma a încheiat cu biserica de Răsărit la zisele sinoade. Despre aceste încercări vom tratà mai jos, odată cu expunerea istoriei shismei între Răsărit și Apus în cursul Periodului IV. Biserica latină aspirà însă a se 'ntinde cu concursul suveranilor respectivi în Italia de jos, unde locuiau Greci, și în Bosnia, în Herzegovina, în Dalmația și Albania, unde trăiau Sârbi și Albanezi supt domnitori apuseni, apoi în statul Sârbilor și al Romano-Bulgarilor, precum și la Românii depe teritorul despre miazănoapte de Dunărea, în fine la Maloruși și Moscali și la Iberi. In aceste țări Roma avù succes după împrejurări, în parte durabil, în parte numai provizor, în parte mai mult pregătitor, iar înparte nul.

In Italia de jos, unde locuiau Greci supt dominațiunea Normanilor, apoi supt Hohenstaufeni și în fine supt Francezi și Spanioli, fu ușor a supune Romei credincioși din ce în ce mai mulți ai bisericii ortodoxe și a face ca aceasta să fie sub dominațiunea bisericii latine, deși i s'au încuviințat a continuà să existe.

Ierarhia de Apus reuși a latinizà complet o parte din populațiunea Bosniei și Herzegovinei de sub dominațiunea Croației și apoi a Ungariei, precum și o parte dintre Sârbii, cari fugind de groaza Turcilor, au emigrat în partea de miazănoapte a Dalmației, și dintre Sârbii indigeni din partea de miazăzi a Dalmației, toți fiind sub dominațiunea Croației, Ungariei, respectiv a Veneției și încâtva a Ragusei; deasemenea, fu latinizată o parte din populațiunea Albaniei, unde aveà multă influență Croația, Ungaria și Italia. In special Bosnia și Herzegovina au fost latinizate în parte, prin luptă cu biserica ortodoxă precum și cu eretici răspândiți acolo, anume cu bogomili sau patareni, cari s-au format din pavliciani, răspândiți la granițele acestor țări încă din Periodul precedent (III).

Serbia a opus mai multă rezistență, cu toate că papii precum și regii apostolici ai Ungariei smomiau pe suveranii Sârbilor cu coroane regale și cu alte mijloace, așa că unii dintre aceștia s-au făcut a trece la biserica latină. Un exemplu de rezistență a fost pentru Sârbi Sava Nemanici, sfântul lor național și primul lor arhiepiscop autocefal (1219—1236). Acesta fiind încă monah în Aton s'a opus fratelui său Stefan Nemanici, principele Serbiei, a

ceda la ademenirile lui Innocenţiu III, puternicul papă (1196—1216) şi ale succesorului său Onoriu III (1219- 1227). Aceste ademeniri începând la 1204 au fost susţinute cu oferirea coroanei regale şi cu exempţiune de orice jurisdicţiune patriarhală. Sava menţinù biserica Serbiei în legătura spirituală cu celelalte biserici ortodoxe, dar obţinù pentru ea rangul de arhiepiscopie independentă de patriarhul Constantinopolei şi coordinată cu el; apoi, ca cel întâi arhiepiscop autocefal al Serbiei, Sava a pus în an. 1217 el însuş pe capul fratelui său coroana trimisă de papa. Stefan Duşan, cel mai puternic suveran al Serbiei (1321—1355), tinzând a fi prieten cu scaunul Romei, negocià de repetite ori o unire cu acesta, dar niciodată n'a încheiat-o; în acelaş timp da legi severe contra celorce ar trece la biserica latină.

Papa Innocentiu III, despre care am pomenit acum, avù mai bun succes în noul stat al Româno-Bulgarilor dintre munţii Em (Balcani) şi Dunărea. Teritorul acesta se aflá sub jurisdicţiunea patriarhului de Constantinopol încă dela 971 când fù cucerit de Ioan Zimisces, împăratul Bizantinilor. După negocieri ce durară dela 1191, Innocentiu, în anul 1204, când s'a adresat şi Serbiei, profitând de ostilitatea dintre Româno-Bulgari şi Greci, a convins pe principele Ioniţă (1197—1207), căruia îi aminti că e de sânge Roman[1], a se supune împreună cu statul său scaunului Romei, iar în schimb i-a trimis corona de rege şi a ridicat pe episcopul din capitala lui la rangul de arhiepiscop, coordinat cu patriarhii, sub jurisdicţiunea papii. Timp de 30 ani, adică dela 1204—1234 Roma şi-a menţinut jurisdicţiunea asupra bisericii româno-bulgare cu Târnova ca arhiepiscopie. Dar în 1234 regele Ioan Asan (1218—1241), împăcându-se cu curtea imperială a Grecilor dela Nicea prin căsătoria lui cu o principesă imperială, restabili în statul său biserica ortodoxă, pe care acum Grecii o recunoscură autocefală, şi chiar patriarhie. Papa s'a opus la aceasta prin invitaţiuni către Bela IV, regele Ungariei (singur pe tron 1235—1270), şi către Balduin II, împăratul latin din Constantinopol (1228—1261), încă şi către regii posteriori ai Ungariei, de a întreprinde o cruciadă contra acestor shismatici, precum şi prin rugăminţi şi admoniţiuni către regii Româno-Bulgarilor. Dar în zadar; biserica româno-bulgară a rămas ortodoxă până ce a apus statul româno-bulgar (1393 şi 1396), când ea natural veni din nou sub patriar-

[1]. Iorga, Geschichte des rumän. Volkes I, 125 dă alt sens acestei expresiuni din epistola papei (N. Tr.).

hia de Constantinopole şi deci a rămas cu atât mai vârtos în orbita bisericii de Răsărit.

Biserica Romei avù nu mai puţin întenţii de a converti şi pe Românii din statul Ungariei şi din ţările vecine despre Răsărit şi miazăzi, precum făcuse şi cu Cumanii, cari năvălise în sec. 11 în Carpaţi şi vieţuiau între Românii şi Rutenii din apropiere.

Dacă documentul respectiv din 1096 şi cartea pastorală dată de un episcop în an. 1228, cu privire la această chestiune[1], ar fi autentice, atunci încă dela sfârşitul sec. 11, supt Vladislav I Sfântul (1079—1098), care era foarte zelos pentru întărirea creştinismului şi a bisericii latine, s'a restabilit în acest scop episcopia Milcovia la Trifiniu, între Transilvania, Moldova şi Muntenia, adică pe râul Milcov, ce de acolo serveşte ca hotar între Moldova şi Ţara Românească şi se varsă în Siret. Episcopia latină de Milcovia se zice că fù înfiinţată în sec. 5 şi reînnoită pela a. 1000 pentru Secuii din munţii răsăriteni ai Transilvaniei, iar mai târziu dela 1227 deveni episcopie a Cumanilor. Dar deşi documentul din 1096 şi cartea pastorală dată de un episcop în 1228 nu sunt autentice, totuşa existat în Milcovia o episcopie cu titlul: „Episcopia Cumanilor" în sec. 13 şi 14 şi anume dela 1227—1241, când ea fù pustiită din cauza năvălirii Tătarilor, iară dela 1332, cu titlul „Episcopia Milcovia". Această episcopie, în prima ei fază, avea să ia măsuri pentru convertirea Cumanilor păgâni şi a Românilor ortodocşi la biserica latină şi a pastorii pe Secuii şi pe Germanii din partea de miazăzi a Transilvaniei, ceeace alţi autori contestă; iar în a doua fază a ei, episcopia Milcovia ne mai având a se ocupa de Cumani, cari între timp dispăruse de pe acest teritor, a trebuit în schimb a servi cu atât mai vârtos scopurilor catolicismului roman în principatele Române. Episcopia, după lupte grele pentru a-şi apără existenţa sa, ce era în primejdie, din cauză că avea reşedinţa într'un loc expus în special la Tatari şi Turci, a apus cu totul abia în 1526, când în Principatele Române biserica ortodoxă se organizase solid, aşa că biserica Romei pierdu orice speranţă de a o cuceri.

In sec. 13, după dorinţa lui Andrei II (1205—1235) şi Bela IV (1235—1270), regii Ungariei, de asemenea s'au făcut încercări de a obţine succese pentru catolicismul roman spre miazănoapte

---

1. Acel episcop e presupus a fi Teodoric; în pretinsa lui pastorală el apără faţă de Secui schimbarea numelui episcopiei Milcovia în episcopia Cumanilor. Izvoare vezi „Istoricul eparhiei Râmnic" Bucureşti 1906, p. XLVII (N. Tr.).

răsărit şi spre miazăzi de Transilvania; astfel de încercări făcu mai întâi, supt Andrei II, ordinul cavalerilor Teutoni, care în an. 1215 zidi cetatea Neamţu, dar în 1220 o şi părăsi; tot ordinul cavalerilor Teutoni primi dela regele Andrei II în an. 1211 ţara Bârsei lângă Braşov, dar în 1225 acelaş rege alungă pe cavalerii Teutoni, ca fiind periculoşi pentru stat; apoi, supt Bela IV a făcut atari încercări spre miazăzi de Transilvania, ordinul cavalerilor Ioaniţi sau Ospitaliţi, chemat şi el aici pe la 1250; acest ordin negreşit a câştigat aici teren, deşi numai pentru scurt timp. Primaţii Ungariei încă au trimis câţivă misionari în regiunile locuite de Cumani, spre a-i converti şi boteza; iar în 1227—1229 Robert, arhiepiscop de Gran (Strigonium, Estergom), chiar în persoană a botezat în ţara Cumanilor pe principele Boris şi 15,000 Cumani (părerea unor autori moderni, că acest fapt s-ar fi petrecut la Siret, în Bucovina, nu e fundată). Teodoric, pe atunci episcop al Cumanilor[1], deasemeni a fost foarte zelos. Dar acţiunea Latinilor, de a converti pe Români n'avu spor cel puţin în massa poporului, chiar Cumanii s-au convertit dificil, aşa că ei au rămas în parte păgâni, iar în parte au fost atraşi la biserica ortodoxă de sigur de Românii, cu cari locuiau, până ce în sfârşit au fost absorbiţi de Tătari, cari năvăliră pe la 1241, afară de cei 40,000, cari în an. 1239 fugind de frica Tătarilor, au aflat azil în Ungaria, unde au trecut la biserica Romei treptat, iar dela 1350 în masse mai mari, precum şi afară de o mică parte a lor, din care unii s-au refugiat în statul Rômâno-Bulgarilor, iar unii au rămas tot în ţara zisă a Cumanilor, cei dintâi asimilându-se cu populaţiunea ortodoxă a Romano-Bulgarilor, iar cei din urmă, cu populaţiunea ortodoxă a Românilor, respectiv a Rutenilor,

Cât despre resistenţa Românilor de a trece la biserica latină, papa Grigorie al IX (1227—1241) a scris în anul 1234 lui Bela IV, încă fiind asociat cu tatăl său Andrei la tronul Ungariei. Bela IV rămânând singur pe tron (1235—1270) înfiinţă în 1238 spre convertirea Românilor o episcopie latină la Severin; atunci Papa'i aminti jurământul, ce a depus, de a converti sau de a nimici pe toţi „Shismaticii" din ţară şi-l învită a trata după cuvântul dat pe numeroşii „Valahi shismatici" cari s-ar fi aflând în statul său, adică in ţinutul Cumanilor şi ar fi convertind la credinţa lor chiar Unguri şi Germani. Tot atunci Grigoriu IX rugă pe Bela IV,

1. Vezi nota de supt pag. 39.

iar peste 140 de ani, adică în 1344 Grigoriu XI, pe Ludovic cel Mare, regele Ungariei şi pe episcopii Ungariei, a da Românilor un episcop de neamul lor, devotat scaunului Romei. Aceasta nu s-a făcut, totuş la 1374, datorită măsurilor lui Ludovic cel Mare, se numărau 50,000 „shismatici", poate mai mulţi din ei Români, convertiţi în ultimii 20 ani.

Dar Regii Ungariei au luat toate măsurile ca biserica Romei să fie dominantă şi în statul Ţării Româneşti, care încă pe timpul lui Ludovic cel Mare era consolidat, precum şi în principatul Moldovei, pe atunci întemeiat, ca şi la Românii din Ungaria. Papii susţineau măsurile luate de regii Ungariei în Principate, sfătuind pe Domnitori prin epistole, aşa încă în an. 1327 papa Ioan XXII a scris lui Basarab Voevod, Domnul Ţării Româneşti, în 1345 papa Climent VI, lui Alezandru Vodă, fiul lui Basarab, iară în 1370 papa Urban V, luiVladislav (Vlaicu) Vodă, fiul lui Alexandru.

Totuş singurele succese cunoscute, ce au avut aceste măsuri în Principatele Române pe timpul lui Ludovic cel Mare, (rege al Ungariei 1342—1382 şi al Poloniei 1370—1383), au fost că acest rege, întreprinzând fără succes o Cruciată contra lui Ştefan Uroş, ţarul Serbiei, contra lui Vladislav (Vlaicu), Domnul Ţării Româneşti şi contra regatului Romăno-Bulgarilor, în an. 1369 a convins pe Vladislav, Domnul Ţării Româneşti, căruia îi cedă ducatul Făgăraş din Banatul Severin, a permite ca un episcop latin să aibă jurisdicţiune asupra catolicilor-romani, cari locuiau în Ţara Românească şi apoi a admite înfiinţarea unei episcopii latine la Argeş ; episcopia s'a înfiinţat pe la 1380, tot aşa în an. 1370 Ludovic prin ameninţare cu răsboiu, secondată de intervenirea paşnică a lui Cazimir cel Mare, regele Poloniei, făcù pe Laşcu, Domnul Moldovei (1365—1373), să treacă la biserica Romei şi să ceară a se înfiinţà o episcopie latină în Siret ; papa Urban V a şi înfiinţat această episcopie la an. 1370, liberând ţara de supt jurisdicţiunea episcopului de Halici şi în acelaş timp râdicând târgul Siret la rangul de „Cetate". In schimb însă tot în an. 1370 Vladislav-Vodă înfiinţă la Severin a doua mitropolie ortodoxă pe lângă cea din Argeş, ce exista dela 1350. In Moldova n-au reuşit a converti poporul la biserica Romei nici papa, nici Laşcu Vodă, care nu putu face chiar pe soţia lui a se converti împreună cu el la biserica latină, nici episcopul latin din Siret, care veni din Polonia şi pentru care pe la 1370 Margareta, (numită familiar Muşata, adică Frumoasa), poate soră cu Laşcu, principesă indi-

gená, convertită şi ea la biserica Romei, zidi o biserică episcopală cu hramul sf. Ioan Botezătorul, renumită dela 1391 prin un acoperemânt de potir, făcător de minuni, apoi n-au reuşit a converti pe moldoveni la papism nici Dominicanii stabiliţi în Siret, pentru cari tot Margareta Muşata zidi o mânăstire închinată Maicii Domnului, nici această principesă cu influenţa ei personală şi nici altele după ea, originare din Lituania şi Polonia, deci fiice ale bisericii catolice romane şi soţii ale Domnilor Moldovei. Chiar Laşcu Vodă înainte de moarte va fi revenit la vechea lui credinţă, căci fu înmormântat în mânăstirea ortodoxă dela Rădăuţi, mai târziu biserica Episcopiei de acolo. Cei trei fii ai Margaretei-Muşata, cari se succedară la tron alternativ dela 1370 sau 1377 până la 1390, anume Petru, Roman şi Ştefan, cu toate că erau liberali cu biserica Romei, au rămas în credinţa ortodoxă. Dela an. 1434 episcopia din Siret n-a mai fost ocupată.

Pe baza mărturiei unei bule dela papa Eugeniu IV din 1439 se credea odinioară că papa Bonifaciu IX (1389—1404) ar fi înfiinţat în an. 1401 o episcopie la Bacău, mai cu seamă pentru Ungurii numeroşi cari erau stabiliţi în vecinătate; după cercetări recente acea bulă e falşificată; episcopia de Bacău s-a înfiinţat la sfârşitul sec. 16 şi intră în activitate la 1607; aşa primul episcop a fost Ieronim Arsengo, grec din Hio latinizat, tot odată şi episcop de Argeş; el fusese până atunci şi episcop al Moldovei; numai episcopi de Bacău au fost abia episcopii următori, cari toţi erau din Polonia şi cu reşedinţa mai mult în Polonia, iar apoi în Sneatin, la graniţa Moldovei, mai târziu a Bucovinei. Episcopia de Bacău a existat până la 1808. O episcopie aprobată de papa Ioan XXIII (1410—1415) avù reşedinţa în „Capitala Moldovei", adică în Suceava, zic unii, iară după argumentarea istoricului Iorga, în Baea, capitala cea mai veche a Moldovei, pe râul Moldova, unde se aflau numeroşi Secui; acea episcopie a existat până la 1510, dar câtva timp poate numai nominal. Monahi din ordinile Franciscan şi Dominican, înfiinţate în sec. 13, deasemenea au fost trimişi din Ungaria şi Polonia, ba chiar din Boemia nu numai în Moldova, ci şi în Ţara Românească, dar nu avură între Români succes mai bun decât episcopii mai sus amintiţi, ba încă 2 din aceşti misionari franciscani, se zice că pentru exces de zel, au fost ucişi în Siret la 1349, adică pecând se întemeiă principatul Moldovei, alţii zic că faptul s-a întâmplat pela 1378, adică chiar după ce s-a înfiinţat episcopia Tatină din

Siret şi după moartea lui Laşcu Vodă. In fine la 1436 a răsărit în Apus şi un „Grigoriu mitropolit al Moldovei", câştigat de biserica Romei şi autorizat a face convertiri şi între ortodocşii din ţările vecine. Unii autori din eroare îl identică cu Grigoriu, episcop latin de Milcovia (1433—1468), iar alţii, cu Grigoriu Ţamblac, mitropolit de Chiev (1415—1419), care nu mai erà în viaţă atunci; aceşti autori pretind că Ţamblac n-ar fi murit în 1419 sau 1420 ca mitropolit de Chiev; în adevăr el mai 'nainte (pela 1402) fiind încă preot (ieromonah) a predicat în Moldova, dar în 1415 Vitold (Vitovd), marele principe al Lituaniei, atunci suveran al său, l-a trimis în Apus, spre a negocia unirea şi anume la sinodul din Constanţa; dar s'a dus în zadar, căci sinodul se 'nchisese chiar atunci. Nu ştim nimic însă despre vre-o activitate şi despre vreun succes alui „Grigoriu mitropolit al Moldovei", cel atât de devotat bisericii Romei; nu se ştie nici chiar, ori cât e de neprobabil lucrul ,de a fost atunci el mitropolit al Moldovei sau vreun altul.

Românii nu numai cei din Moldova, ci şi cei din Muntenia s-au apărat hotărâtor de latinizare. Aceasta se vede din faptul că în 1370 papa Urban V a trimis o epistolă lui Vladislav sau Vlad I (Vlaicu), Domnul Munteniei (1364—1372), admonestându-l că nu ascultă de sfaturile Clarei, muma lui vitregă, o principesă de origine streină, care mărturisea religia catolică romană, pe când el nu voeşte să îmbrăţişeze această religie; tot aşà scrisese încă în an. 1327 papa Ioan XXII (1316—1324) lui Basarab Voevod bunicul lui Vlaicu şi în 1345 papa Climent VI (1342—1352) lui Alexandru Basarab, tatăl lui Vlaicu cu aceeaş invitare, dar tot în zadar. In Muntenia există şi se bucură de sprijin domnesc o episcopie latină la Severin, înfiinţată la 1238 şi restabilită la 1376, iar alta la Argeş, înfiinţată la 1370; dar dintre acestea a rămas în 1502 numai cea de Argeş şi aceasta numai nominal, căci în realitate încă dela 1400 se chemà: „episcopie de odinioară (episcopatus olim Argesensis)"; în sfârşit pela jumătatea sec. 17 i-a perit urma.

In Ungaria şi Transilvania se făceau tot felul de încercări a converti pe Români prin legi şi măsuri aspre şi oneroase. Aşa a fost în special măsurile, ce luă în 1279 un Sinod din Buda şi legile date de Ludovic cel Mare (1342—1382) şi de Sigismund (1387—1437); prin acele legi Românii erau obligaţi a plăti zăciuială bisericii latine şi purtau numele de shismatici, ba

chiar erau puşi în aceeaş categorie cu necredincioşii, iară ca atari adesea ori lipsiţi de drepturi civilè, de libertatea cultului, de bisericile şi de preoţii lor, Din această cauză mulţi Români, mai ales cei notabili, neputând suportà aşa soartă, s-aù înstreinat de biserica lor, iar în consecinţă, şi de naţionalitatea lor. Români, latinizaţi şi maghiarizaţi vor fi fost poate cei mai mulţi dintre cei 50,000 „Shismatici" convertiţi în 1374 şi în cei 20 de ani anteriori, iară pela jumătatea sec. 15 Român a fost şi mărele general şi bărbat de stat al Maghiarilor Ioan Corvîn de Hunyadi, în 1444—1452 regent al statului † 1456 şi tatăl lui Matei Corvin, care deveni rege (1458—1490), precum şi rudele sale laterale, din cari descindea Nicolai Olah sau Olahul, adică Nicolai Valahul († 1568), arhiepiscop de Gran (Estergom, Strigonium) şi un bărbat erudit şi de mare consideraţie[1]. Se zice că Ioan Corvin, care a fost şi Voevod al Transilvaniei (1442—1456), în acest timp a convertit la Biserica Romei 30,000 de Români din Transilvania şi că chiar în 1456 anul morţii sale a dat ordin în Transilvania a prinde şi converti la Biserica Romei pe episcopul ortodox Ioan de „Cafa"[2] oraş atunci al Genovezilor pe ţărmul despre miazăzi răsărit al Crimeii, acum oraşul rus Teodosia). Informaţia ce dau unii autori că Ioan Corvin a procedat în acelaş mod şi cu Matei de Sebeş episcop român ortodox, o combat alţi autori, obiectând că zisul episcop a fost din capul locului episcop catolic-roman, deci informaţia n-ar fi exactă.

In Maramureş domnea mai multă libertate; Voevozii români Dragoş şi fiul său Sas, cari 'şi câştigară merite faţă de regele Ludovic cel Mare, pela jumătatea sec. 14, au putut obţine prin favoarea regelui toleranţă mai mare pentru Românii ortodocşi de acolo. Ei fundară chiar o mânăstire ortodoxă. La 1391 doi fii a lui Sas Voevod, anume Baliţa (Balc) şi Dragoş (Drag) au obţinut pentru zisa mânăstire drept de stavropighie dela patriarhul Constantinopolei (adică drept de a fi exemptă de jurisdicţiunea episcopului local, atârnând direct de patriarh); deasemenea Românii ortodocşi din Maramureş au putut avea ca chiriarh al lor pe episcopul de Halici, care dela 1371 fu mitropolit.

Biserica Romei uză de mijloace politice pentru a converti şi

---

1. Cf. Iorga, Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie. Bucureşti 1915. I p. 213 vezi şi p. 192 (N. Tr).

2. Cf. Iorga op. c. pag. 135 şi 137. Vezi şi Istoria Bisericii Româneşti de acelaş I p. 99 (N. Tr).

pe Ruteni şi Ruşi. Rutenii din Ungaria de miazăzi vor fi avut la 'nceput aceeaş soartă ca şi massa Românilor din Ungaria. Bela IV regele, care la 1234 se legase prin jurământ către papa Grigoriu IX, a supune bisericii latine pe Românii din Statul său, la 1254 în o scrisoare către Innocentiu IV (1243—1254) se laudă că a îngrijit cu zel a converti şi pe Ruteni, supunându-i scaunului apostolic. Totuş mai târziu Rutenii ortodocşi din Muncaci vor fi ost trataţi mai blând, fiind dată favoarea, de care se bucura la frege şeful lor, principele ortodox Teodor Coriatovici († 1394), emigrat în 1354 din Lituania; prin aceeaş favoare el deveni duce de Muncaci şi pela 1360 putu zidi acolo o vestită mânăstire ortodoxă, ce fu mai apoi scaun episcopal, iar soţia lui, o mânăstire de maici, ce mai târziu se ruină.

Dar Roma 'şi îndreptă atenţiunea mai ales asupră massei Rutenilor şi a Ruşilor despre miazănoapte şi răsărit de Carpaţi. In special Roma s-a silit a trage pe diferiţi principi ai Rusiei punându-le în perspectivă coroane regale şi drepturi de a domni peste celelalte ţări ruseşti. Aceste încercări ale bisericii din Roma când cu un principe rus când cu altul, au început încă din sec. 11, dar dela sec. 13 ele deveniră mai îndrăzneţe, fiind susţinute şi prin influenţa şi mijloacele, de cari dispuneau suveranii apuseni, vecini cu aceí principi.

In anul 1204 sau 1205, papa Innocenţiu III, tot acela care în 1204 a atras la biserica Romei pe Ioniţă principele Româno-Bulgarilor şi încercase a atrage şi pe Ştefan Nemanici, principele Serbiei, s-a adresat şi către Roman, principele de Haliei (1198—1205), promiţându-i coroana de rege şi ajutor contra inamicilor, dacă se va supune scaunului Romei. Dar Roman rezistă încercării trimişilor papii. Tot fără rezultat a fost o propunere de unire, ce făcu papa în 1208 episcopilor ţării. Mai bun succes avu Roma în Halici după câtva timp. Această schimbare începu în parte supt succesorii lui Roman, când principatul Halici de repetite ori fu sub dominaţiunea Maghiarilor. Regii „apostolici" ai Ungariei profitară de situaţiunea lor ca suzerani spre a înfiinţa în Halici episcopi latini şi a proteja acolo biserica latină. In sec. 13, când era pe tronul principatului Halici Daniil (încă dela 1205, din copilăria lui, dar cu multe întreruperi, iar stabil abia dela 1242—1264), papa Innocenţiu IV se sili a-l converti în 1246, promiţându-i coroana regală şi ajutor contra Mongolilor (Tătarilor). Daniil primi propunerea, la 1253 se şi încoronă rege şi tră de-

spre unire cu biserica Romei[1], dar în 1254 neprimind ajutorul promis contra Tătarilor sau Mongolilor a întrerupt tratativele cu papa Alexandru IV (1254—1261) şi a rămas în biserica ortodoxă. Curând apoi Halici trecând sub influenţa Poloniei, iar în an. 1340—1349 fiind cu totul supus Poloniei, regii Poloniei se sforţară atunci, cum se sforţară mai înainte şi regii Ungariei, a susţine în Halici biserica latină[2]. Se înfiinţară în curând şi mai multe episcopii latine, ba în 1375 se înfiinţă chiar o arhiepiscopie latină, în oraşul Halici, dar în 1412 ea fu transferată la Lemberg. După ce Halici fu supus cu totul Poloniei şi după moartea lui Cazimir cel Mare (1370), suveran tolerant, creştinii ortodocşi de sub dominaţiunea Poloniei au fost trataţi tot atât de sever ca şi massa Românilor ortodoxi din Ungaria şi în general ca şi Rutenii ortodoxi din Muncaci, cel puţin până la 1354, până în timpul lui Teodor Coriatovici, ducele de Muncaci. Dar şi succesul a fost tot acelaş. Situaţiunea creştinilor ortodoxi din fostul principat al Haliciului deveni foarte critică dela 1386, când începu domnia dinastiei Iagelon în Polonia. Vladislav Iagelon (1386—1434) precum şi succesorii săi uzară de presiuni făţişe, când şi când chiar de persecuţiuni directe contra Rutenilor, cari erau fii bisericii ortodoxe. Situaţiunea bisericii ortodoxe a Rutenilor fu mai favorabilă în Lituania, graţie constituţiunii ţării.

In Rusia Mare sau de miazănoapte ţinta cea dintâi şi mai apropiată a încercărilor de convertire la biserica latină au fost în sec. 13 şi 14 Novgorod[3]. Papii se adresară principilor de Novgorod învitându-i a se converti, iară regii Suediei şi cavalerii ordinului Spadei din Livonia se sforţară a decide Novgorodul cu armele să se supună bisericii din Roma. Astfel spre jumătatea sec. 13 şi anume în 1247 însuş papa Innocenţiu IV (1243—1254) se adresă în acest scop la Alexandru Nevschi, principele de Nov-

---

[1] Acest principe a supus în an. 1259 pe Valahii dela poalele Carpaţilor Galiţiei, organizaţi cu Cnezi în diferite localităţi. Una din aceste localităţi se numia „Villa Valahorum". Cf. Dr. I. G. Sbiera, *Contribuiri* etc. Cernăuţi 1906 pag 295 scv (N. T.).

[2]. Despre sforţările lui Roman şi ale lui Daniil de a respinge ritul latin, patronat în Galiţia de Maghiari şi după ei de Poloni, cari îl aduse la predominare Cf. Louis François de Sauvé pag. 180 şi 183, op citat de noi în vol. II, Per, III. (N. Tr.).

[3]. Insă la 1207 papa a trimis în Rusia delegaţi cu un apel către toţi episcopii, către cler şi popor în general îndemnându-i a se uni cu el, *„a se întoarce Efrem la Iuda şi Samaria la Ierusalim"*. Apelul papii n'avu nici un efect, ca şi mai multe alte încercări anterioare faţă de Ruşi. Cf. Boissard, op. cit. Tom. II pag. 37 vezi şi pag 28. (N. Tr.).

gorod, după ce încă din 1240 Svezii supt regele lor Eric XI şi în 1242 cavalerii ordinului Spadei încercase în zadar prin Cruciade, spre a converti la biserica Romei pe Iaroslav, tatăl şi predecesorul lui Alexandru Nevschi, care-i succedă în an. 1247. Dar Alexandru s-a opus şi admoniţiunilor papii, precum în 1240 şi 1242 înfruntase şi puterea Svezilor şi a ordinului Spadei, bătând şi respingând pe cei dintâi lângă Neva, de unde primi şi supranumele „Nevschi", iar pe aceşti din urmă lângă lacul Ciudschi; pentru strălucitele sale fapte, Alexandru, după moartea lui (1263) fu pus între sfinţii bisericii ruseşti, ca apărător al bisericii ortodoxe. Dela 1238—1246 Iaroslav, iar dela 1252—1263 Alexandru Nevschi au fost şi Mari principi ai Rusiei cu reşedinţa în Susdal şi Vladimir. După un secol Magnus II, regele Suediei, încercă din nou a supune bisericii latine cu armele Novgorodul. Acel rege chiar reuşi a bate Novgorodul şi a introduce acolo silnic biserica latină. Dar îndată ce Svezii ieşiră din ţară, Ruşii au desfiinţat toate rânduelile bisericeşti ale Svezilor şi au restabilit în Novgorod iarăş starea de lucruri de înainte.

In sfârşit Roma nu pierdù din vedere nici biserica Iberiei (Georgia, Gruzia). Pe timpul Cruciatelor s-au dus şi acolo misionari latini şi dela 1224 au convins pe Rusolana, regina văduvă, pe cari o nelinişteau Mongolii, a se adresà la biserica Romei, pentru ajutor. Rusolana cerù ajutor contra Mongolilor, iară Grigoriu IX (1227—1250) i-a trimis 7 dominicani şi sfătuiri pentru unire. Expediţa papii a rămas însă fără rezultatul dorit de el. Succesorii lui continuară corespondenţa cu regii posteriori, însă tot în zadar.

C. Convertirile ce Latinii făcură pe coasta despre miazăzi răsărit a Mării Baltice.

Pelângă convertirile despre cari am trătat aici mai sus între Cumani, mai întâi chiar în ţara lor (1227—1239) şi apoi între Cumanii din Ungaria (1239—1250), biserica de Apus a mai întreprins convertiri efective şi durabile pe litoralul despre miazăzi răsărit al mării Baltîce. Astfel a fost convertită insula Rugea pre cum şi teritoriile continentale Holstaiņ, Meclenburg şi mai spre miazăzi de acestea ţara slavă a Venzilor între Elba şi Oder. Mai departe au fost convertită Pomerania, Prusia, Livonia, Estonia cu Semigallia şi Curlandia, Finlandia, ba chiar o parte din Laponia fu convertită la creştinism, iară Lituania o parte fu convertită la

creştinism şi o parte fu atrasă dela credinţa ortodoxă la cea catolică romană.

1. In insula Rugea (Rügen), în Holstain, Meclenburg şi în ţara situată spre miazăzi de acestea între Elba şi Oder erau stabiliţi la începutul acestui Period (IV) Slavi sau Venzi, între cari cei mai însemnaţi fură mai ales Obotriţii, Vilţii (Velatabii), numiţi şi Liutiţi sau Leutiţi şi Sorbii. Incă la capătul Periodului precedent (III) pela 1047 Goceac (Gottschalk), principe slav, educat în Germania, reuşì cu Obotriţii şi Vilţii a fundà Slavinia, un mare stat slav şi încercà a-l converti la creştinism. Insă tocmai pentru aceasta şi-a atras ura supuşilor săi şi fu asasinat. Creştinismul exterminat atunci între Venzi, fu sădit iarăşi dela 1105 supt Enric, fiul lui Goceac (1105—1127), dară complęt şi peste tot creştinismul a pătruns acolo abia după disolvarea Slaviniei, statul Venzilor, în decursul sec. XII. Holstain şi Meclenburg trecură la ducii Saxonilor şi Enric Leul, care cucerì aceste ţări ale Obotriţilor pela jumătatea sec. XII (1142—1262), le converti la creştinism mai mult cu armele, deşi-l ajutară prin silinţa şi sprijinul lor Vicelin, episcop de Oldenburg († 1154) şi Hartvig (Hartwig), arhiepiscop de Brema, apostolii Obotriţilor. In 1157 şi Marcgraful Albert (Albrecht) Ursul, fundatorul Mărcei Brandenburg, făcù tot aşà cu ţara Vilţilor, situată spre sud. Iar Sorbii adică Venzii despre sud, în 928 subjugaţi de Enric I regele Germaniei (919—939), nu mai câştigară libertatea deodinioară şi au fost convertiţi mai de timpuriu, mai lesne şi mai paşnic, în special de Benon, episcop de Maisa (Meissen) (1066—1107). In 1168 insula Rugea trecù sub dominaţiunea Danemarcii şi curând fu convertită la creştinism tot cu armele supt regele Valdemar I; ea fu ultimul cuib al Slavilor păgâni, iar apostolul Rugiei a fost Avesalon, Absalon (Axel), episcop danez de Rostov (Roskild, Rocskild), un prelat pasionat de răsboiu († 1201).

2, Pomerania în 1121 recunoscù dominaţiunea Poloniei supt ducele ei Boleslav III şi dela 1124—1128 a şi fost convertită la creştinism de Oton, episcop german de Bamberg, însă nu atât prin predică şi prin cuviosie apostolică, ci mai vârtos prin fastul cu care se 'ncunjurà şi pompa cu care oficia.

3. Pruşii, popor de origine slavă-letonă, vecin cu Pomeranii, au rezistat mai mult timp a primi creştinismul, deşi încă din sec. 10 s-au făcut încercări pentru convertirea lor. Se ştie că încă din 997 între Pruşi a murit martir Adalbert episcop de Praga, ca propagator al creştinismului, tot aşà după 12 ani (1009) Bruno,

episcop de Querfurt, împreună cu 18 soţi ai lui. Alte încercări, ce s-au mai făcut în sec. 11 şi 12 pentru convertirea lor deasemenea au dat greş. Abia la începutul sec. 13, în primele lui decenii, misionari Poloni din Pomerania avură mai bun succes şi convertiră la creştinism mulţi Pruşi. Dela 1209 apostol propriu al Prusilor a fost monahul Cristian din mânăstirea Oliva lângă Dantzig în Pomerania; dela 1215 Cristian fu şi episcop al lor. Insă când odată cu misionari Poloni cercă să pătrundă în ţară şi dominaţiunea polonă, Pruşii se revoltară cu o furie de fiare, exterminară creştinismul, uciseră pe misionari şi spre a 'şi răzbună au năvălit în Polonia şi au devastat-o. Atunci episcopul Cristian († 1245), şi Polonii, adică Conrad principele Masoviei, vechea ţară a Mazurilor cu capitala Varşovia, indepedentă încă dela 1194—1526, spre a supune pe Pruşi au chemat în anul 1226 cu aprobarea împăratului Germaniei şi a papii, ordinul cavalerilor Teutoni, care se strămutase în Europa din Palestina, unde văzù că nu-şi mai poate împlini misiunea. Ordinul consimţi cu condiţie ca ţara supusă şi convertită să fie a lui. Deci în 1228 începu lucrul, ce trebui să dureze 55 ani, adică până la 1283. A fost o luptă grea şi crâncenă, căci Pruşii rezistau cu ceà mai mare îndârjire şi vitejie, deaceea au fost mai mult exterminaţi decât convertiţi şi supuşi. In ţara aşà pustiità, cavalerii Teutoni au adus colonii de Germani şi astfel Prusia fu germanizată şi totodată convertită. Răsboaiele, ce cavalerii Teutoni avură cu Lituanii şi Polonii, iar mai ales înfrângerea lor în bătălia dela Tannenberg an. 1410 îi slăbiră cu totul[1]. Incepând atunci a împilà pe supuşii lor, avură cu ei în înţălegere cu Polonia un răsboiu de 12 ani (1455—1466). Prin acel răsboiu cavalerii Teutoni pierdură Prusia apuseană la Poloni şi fură nevoiţi a pune Prusia răsăriteană sub suzeranitatea Poloniei. Aceasta erà situaţiunea ordinului cavalerilor Teutoni la începutul Periodului următor (V), când în an. 1525 pierdură şi Prusia răsăriteană, ce cu voea Poloniei, suzerana ei, fu prefăcută în ducat civil pentru Albert de Brandenburg, marele măiestru al ordinului.

4. Livonia, Estonia cu Semigallia şi Curlandia s-au convertit la creştinism înainte de Prusia, în ,umătatea întâi a sec. 13, ba încă Livonia începù a se converti chiar pela sfârşitul sec. 12.

[1]. Această bătălie, în care au luptat vitejeşte şi ostaşi Moldoveni, avù urmarea că Polonia, Lituanla şi Principatele Române se curăţiră de cavalerii Teutoni, cari erau curat nişte paraziţi streini, cum îi numeşte Karadja (N. Tr.).

Livonii păgâni erau în relaţii comerciale cu Brema, oraş al Germaniei. Deci în 1184 un canonic, numit Mainhard, şi-a propus a începe să predice Evanghelia în Livonia sub scutul comercianţilor din Brema. El avù la început aşă de bun succes, că în 1186 deveni primul episcop al Livoniei. Dar a fost greu a converti întreaga ţară; deaceea succesorii lui Mainhard († 1196) veniră la convingerea, că ea se va putea converti numai după ce va fi subjugată. De această convingere fu Albert (Albrecht) de Buxhoeveden, al treilea episcop al Livoniei (1199—1229). El îşi luă deci reşedinţa în Riga şi pentru a converti Livonia înfiinţă în 1202—1204 un ordin militar propriu, după modelul ordinelor, ce Cruciferii înfiinţară la Răsărit. Ordinul fù numit „al Spadei" sau „Ordinul fraţilor Spadei". Cu ajutorul său Albert a supus şi a convertit întreaga Livonie. Dela 1211 el putù trece la convertirea Estoniei cu Semigallia, dar tot cu armele. Din Livonia s-a putut apoi converti mai lesne şi fără violenţă Letonia (Curlandia). Ordinul Spadei deveni stapân al Livoniei, Estoniei cu Semigallia şi al Letoniei (Curlandiei); dar în 1237 când el s-a unit cu ordinul Teuton odată cu el şi numitele ţări trecură sub dominaţiunea acestui ordin.

5. Finlandia începu a fi convertită şi mai de timpuriu de misionari din Svedia, după ce fu cucerită de Svezi. Cuceritorul Filandiei şi primul fundator al bisericii Finice (1157) este Eric VIII, regele Svediei, supranumit pentru aceasta: „Sfântul". Insă tocma la sfârşitul sec. 13 Finlandia a fost convertită complet. In an. 1270 Svezii şi-au întins dominaţiunea şi asupra Laponiei, care dela 1335 deasemenea începù a se converti la creştinism.

6. In acest Period s-a convertit cel mai târziu Lituania întreagă. Despre aceasta am tratat în istoria răspândirii bisericii de Răsărit (§. 136). Incă dela jumătatea sec. 13 au predicat în Lituania misionari ruşi, convertind o parte a ei şi pe diferiţi mari duci cu supuşii lor. De altă parte tot dela jumătatea sec. 13 ordinul cavalerilor Teutoni se sforţă a atrage Lituania cu armele la creştinismul de rit latin; iară din Polonia veniră în ea misionari apuseni. Dar mult timp ambele părţi n-au obţinut rezultat decisiv, deşi mai mulţi Lituani fusese convertiţi la credinţa bisericii de Răsărit de cât la acelei de Apus. Dela jumătatea sec. 13 Casa Marelui principe era când păgână, când creştină. In 1246 Marele principe Mindovg (Mindovc) primi botezul dela biserica de Răsărit, iar în 1251—2 ordinul cavalerilor Teutoni îl constrânse a primi

botezul dela biserica de Apus şi pe un episcop anume Vitu (Vitus), dar în 1261 Mindovg reveni la păgânism. Astfel a oscilat convertirea Lituaniei mai $1^1/_2$ sec. precum am spus mai 'nainte (§. 136), tratând despre activitatea misionarilor din biserica Rusiei. Dar la 1386 Iagelon, Marele duce al Lituaniei, cerând mâna Edvigăi, moştenitoarea tronului Poloniei, o obţinu cu condiţie de a primi creştinismul de rit latin, ceeace el şi făcù împreună cu curtea şi armata lui. Nu e sigur dacă până atunci Iagelon a fost creştin de rit grec sau a fost păgân, deşi se zice că el a fost botezat în Polonia, înainte de a se căsători. Dacă în acest punct s-ar observa principiile generale ale bisericii latine, ar fi just a conchide că până atunci Iagelon a fost păgân, însă dacă e adevărat, ce se relatează despre botezul lui Mindovg, atunci nu e just a conchide că a fost păgân. Iagelon, de atunci şi rege al Poloniei se mai numi Vladislav II Iagelon (1386—1434); el prin mijloace în parte paşnice şi în parte silnice a întrodus creştinismul de rit latin şi la toţi compatrioţii săi Lituani, respingând şi persecutând păgânismul, precum şi creştinismul de rit ortodox.

Notă.—In cursul acestui Period, afară de convertirile reale de mai sus şi pelângă sforţările zadarnice de mai târziu ale Spaniei de a converti pe Mauri, s-au făcut în apus şi încercări de a converti pe Iudei; însă ele avură puţin succes, fiind însoţite mai adese cu persecuţiuni, pe cari cu toată opunerea autorităţii eclesiastice massa poporului creştin le deslănţuia din timp în timp asupra Iudeilor. Aşa s-au întâmplat în timpul expediţiilor cruciade (1096—1291), adică puţin timp înainte de cea dintâi, precum şi înaintea celei deadoua; în special anii 1096 şi 1146 sunt remarcabili prin excesele, ba chiar prin barbariile, ce Cruciferii au comis contra „Ucigătorilor lui Hristos", apoi anii 1348—1350 pe timpul ciumei celei mari, zisă şi „Moartea Neagră", când mulţimea fanatică acuză pe Iudei că au provocat justiţia reparativă a lui Dumnezeu, ca unii ce ucid prunci de ai creştinilor pentru scopurile ritualului iudaic, profanează Euharistia şi otrăvesc fântânele. Tot aşa s-au întâmplat în a. 1391 în Spania; acolo furia contra numeroşilor Iudei ajunse în aşa grad, că acestora nu le rămânea decât ori a muri ori a se boteza. Dela 1412 a predicat creştinismul între Iudeii din regatul creştin al Spaniei şi între Mauri şi Vicenţiu Ferrerius († 1419), dominican celebru, pus mai apoi între sfinţi. Se zice că el a convertit 8,000 de Mauri şi 35,000 de Iudei. Aceşti „Creştini noi" din Spania se nu-

miră „Maranos", fiindcă ei au abjurat credința lor deodinioară cu cuvintele: „Maranatha" („Să fie blestemată"). Dar Maurii și Iudeii rar când se converteau sincer și durabil; deaceea curând apoi, după începutul Periodului V, adică după jumătatea sec. 15, s-au recurs la măsuri violente contra lor cu atât mai mult, că unii dintre ei, primind creștinismul numai cu numele știură a'și dobândi autoritate și situațiuni înalte[1].

CAPITOLUL II.

Constituția Bisericii sau Organizarea ei Ierarhică

A. *Răsaritul.*

§. 138. Starea deplorabilă a patriarhiilor de Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

In acest Period (1054—1453) în imperiul Bizantin s-a desvoltat complet patriarhismul și cesaropapismul, ce se iviră încă din Periodul precedent (622—1054), adică patriarhul a centralizat toată puterea ierarhică, iar împăratul a ajuns a domni în biserică[2]. Patriarhii uzurpară toată autoritatea mitropoliților, așà că aceștia aveau numai dreptul de a ședea înaintea episcopilor, iar patriarhul exercita toate celelalte drepturi de odinioară ale lor; ei erau acum numai locțiitori ai patriarhului. Sinoadele mitropolitane deasemenea ieșiră din uz și se țineau numai sinoade patriarhale. Numai mitropoliții, cari erau din patriarhia Constantinopolei, dar nu și din imperiul Bizantin și-au pastrat drepturile lor și sinoadele lor. Patriarhul cu autoritatea sa domina în biserică așà, că el se silia a acomoda și teoria cu această practică. Deci în cercurile pa-

---

1. Cf. și Funk-Hemmer, Histoire de l'Église II, 55 s., Id. F. X. Kraus. Kirchengeschichte II Aufl. Freiburg în Br. 1882 S. 419 ff. Kraus dă informațiuni și despre știința și literatura iudeilor în evul mediu, precum și despre legenda *Jidovului Rătăcitor*, ce a dat prilej lui Alexandre Dumas, ilustru literat frances, a scri și publica măiestra lui carte cu titlul: „Isaac Laquedem" Paris 1853, două volume, restul oprit de censură a se tipări. Cele două volume, îndată după publicarea lor, au fost traduse românește sub acelaș titlu de Ierodiaconul Iosif (mai târziu episcop și mitropolit primat al României). Despre aceeastă legendă cf. și Th. Kappstein, op. cit. p. 326 s. Id. Revue Encyclopédique 1895 suppl. p. 395, o notiță, după care legenda Jidovul Rătăcitor e o vechie tradiție italiană (N. Tr.).

2. Tot așa s'a desvoltat în Rusia, cu deosebire pe vremea dominațiunii Mongolilor sau Tătarilor, mitropolitanismul (N. Tr.).

triarhiste se formulă doctrina că patriarhii sunt singuri succesori ai apostolilor, iar mitropoliții și episcopii sunt numai vicarii lor, pecând în Periodul precedent (III) patriarhiștii susțineau numai doctrina, că cei 5 patriarhi sunt cele 5 simțiri ale bisericii. Centralizarea autorității ierarhice în patriarh se manifestă și în așà numitul drept stavropighial al patriarhilor (τα σταυροπήγια) derivat din σταυρός, cruce și πήγνυμι înfig. Acest priveligiu s-a introdus în Periodul prezent (IV); în virtutea lui patriarhul are facultatea de a scoate de sub jurisdicția episcopului orice biserică sau mănăstire la zidirea ei, și a o supune jurisdicțiuni sale proprii numai prin faptul că un trimis al său înfigea acolo o cruce. Această formalitate se numi dreptul de stavropighie al patriarhului, iar bisericile sau mănăstirile respective primiau numele de stavropighii, spre distingere de bisericile sau mănăstirile din enorii, (ἐνορία) sau din dieceze, cum e uzul de vorbire la apuseni (ἐκκλησίαι ἐνοριακαί, μοναστήρια ἐνοριακά), ce stau sub jurisdicția episcopului local și fac parte din enoria (ἐνορία), eparhia sau diecesa lui. Episcopii și-au apărat un timp dreptul lor contra acestui privilegiu în formațiune al patriarhilor, însă au fost în vinși. Patriarhii au pretins de asemenea privilegiul de a-și însuși clerici dela ori care episcop din cuprinsul patriarhiei, fără autorizare prealabilă a episcopului respectiv și a-i pune în serviciul patriarhiei. Acest drept n-a fost așa de neuzitat, căci după canoanele din Cartagine încă dela începutul sec. 5 Primatele de acolo uzà de dânsul în toată biserica Africei, apoi nici nu era așa de senzibil pentru episcopi ca dreptul stavropighial, prin care patriarhul putea lua episcopilor după plac multe biserici și mânăstiri, ce se înființà din nou. De ordinar patriarhul făcea aceasta chiar după dorința fundatorilor cari de predilecție voiau, ca bisericile sau mânăstirile înființate de ei să fie patriarhale [1].

Dar patriarhii erau omnipotenți numai față de mitropoliții și episcopii subordinați lor, pecând față de împărat ei n-aveau nici o autoritate, fiindcă împărații bizantíni deveniră din ce în ce mai despotici în afaceri bisericești și făcură ierarhia din ce în ce mai dependentă de ei. In timpul modern acest sistem față de biserică se numi cesaropapism bizantin, în senzul că împărații își

[1]. Stavropighie fu și mânăstirea Cernica la înființarea ei (sfârșitul sec. 16), după cererea ctitorilor săi Cernica Știrbey, mare vornic și soția lui Chiajna, cum era pela sfârșitul sec. 14 și mânăstirea sf. Arhanghel Mihail din Peri (Maramureș), după cererea ctitorilor săi părinții voivozilor Români Baliță și Dragoș (N. Tr).

însușiră în biserica bizantină atribuțiunile, ce-și însușì papa în birerica de Apus. Cesaropapismul s-a manifestat și în controversele dogmatice, la cari împărații voiau a lua parte cu vot normativ. In istoria desbaterilor dogmatice din acest Period (IV) vom vedea cât de adeseori împărații bizantini voiau a conduce destinile bisericii și chiar deciziunile ei dogmatice după interezele lor sau după scopurile lor politice. In această privință unii autori cezaropapiști s-au silit deasemenea să justifice practica prin teorie. Ei au formulat teoria, că și împăratul, prin ungerea la încoronare primește un fel de consacrare în episcop, ce'i cam de aceeaș valoare cu taina preoției, având efectul de a-i ierta păcatele comise înainte de încoronare și a-i da drept să exercite în biserică autoritatea preoției superioare. Cu toate aceștea și în Periodul prezent au fost diferiți patriarhi, cari n-au voit nici cu un preț a'se lăsà la capriciul împăraților în domeniul jurisdicțiunii bisericii al moralei și al dogmei. Câte-o dată împărații nu cutezau a se atinge de acești bărbați și a-i lovì; dar uneori bărbați de aceștia au avut să sufere a fi scoși din scaun și exilați. Un exemplu celebru de bărbat curajos și inflexibil, dar și lovit, a fost pe scaunul patriarhal de Constantinopol Arseniu Antorian (1255—1263)[1]. El ocupă scaunul patriarhal în timpul agoniei imperiului latin și al restabilirii imperiului bizantin în Constuntinopol. In primul răstimp al păstoriei sale avù reședința la Nicea, iar în al doilea, la Constantinopol. In 1261 Mihail Paleologu, tutor al împăratului minor Lascaris, distrugând imperiul latin din Constantinopol, uzurpà și tronul imperial orbind pe moștenitorul legitim al tronului, spre a-l face inofensiv. Atunci patriarhul Arseniu avù curajul de a escomunicà pe uzurpator, ceeace făcù așa de mare senzație în popor, că Mihail Paleologu, temându-se de consecinți, se oferi a face penitență. Arseniu îi dădù canonul să desbrace purpura, ce'și însușise prin asemenea crimă și să restabilească pe împăratul Ioan Lascaris, cel orbit de dânsul, pe tronul său legitim. Mihail nu s-a așteptat la acest canon, nici nu era dispus a-l împlini, deaceia 'și răzbună contra patriarhului pentru canonul, ce i-a dat, scoțându-l din scaun; el se sili a legitima și bisericește această măsură, convocând un sinod de episcopi devotați lui; în 1267 aceștia declarară scos pe patriarhul Arseniu. Dar în fața indignării generale, ce

[1]. Arseniu a fost patriarh în Nicea (1255—1260) supt împăratul Teodor II Lascaris († 1259), iar adoua oară, în Constantinopol (1261—1267) supt Mihail Paleolog.

izbucni din această cauză, primul succesor, care i s'a dat, anume Ghermanos III, nu s'a putut menține; chiar după o lună împăratul fu nevoit a-l înlătura și a luà măsuri ca să vină la scaunul patriarhal Iosif I (1268—1275), pe care poporul îl venera ca pe un sfânt; dar și aceasta s'a putut menține foarte cu greu. Pe lângă aceasta împăratul încercà continuu a decide pe Arseniu să retragă excomunicarea, ce rostise asupra lui. In zadar încercă el atât amical cât și prin mijloacele cele mai silnice, până a face să moară de foame patriarhul exilat și arestat. Acesta muri (1273—1274), fără a retrage excomunicarea; partida lui puternică tratà și mai departe pe împărat ca excomunicat și în consecință ca uzurpator, iară după moartea lui ca nedemn de a fi înmormântat cu onoruri imperiale; deasemenea nu recunoscu pe primul succesor al lui Arseniu, nici pe cei următori ca patriarhi legitimi și n-a stat în comuniune cu ei. Deaceea partida s'a numit Arsenită; ea fu așa de îndârjită și luă o atitudine așa de amenințătoare, că chiar după 45 ani Andronic II cel bătrân (1283—1338), fiul și succesorul lui Mihail Paleologu crezu necesar a face acestei partide concesiuni, spre a o împăcà. Proectul sau reuși abia în 1312 și iată cum: Impăratul Andronic și Patriarhul Nifon I (Νήφων) au dispus ca oasele lui Arseniu să fie aduse la Constantinopole cu cele mai mari onoruri și să fie 'ngropate solemn în biserică, totodată ei, Curtea, clerul, și poporul s-au supus la post și pocăința 3 zile. Pe lângă aceasta au condamnat cu suspendare de 40 zile pe clericii, cari fusese până atunci adversarii lui Arseniu, pentru a repara astfel nedreptatea ce i s-a făcut. Abia acum Arsenițiì recunoscură pe succesorii lui Mihail Paleologu ca suverani legitimi și pe patriarhii lor ca patriarhi legitimi.

Dar chiar sub presiunea cesaropapismului și făcând abstracțiune de acesta, patriarhul de Constantinopole, în Periodul present IV, iar în unele privinți tocma acum era încunjurat în grad și mai înalt de nimbul situațiunii sale ca autoritate supremă a bisericii ortodoxe. Apoi, deși în ierarhie preponderà continuu monahismul, chiar pe acest prim scaun s-au putut urca și acum clerici de mir, iară nu numai monahi. Când aceia erau aleși la scaun întâi se făceau monahi. Vieața lor trecută ca preoți de mir avu de consecință acum o simplă particularitate în portul patriarhului de Constantinopole și anume, că acei cari din clerici de mir se ridicau la scaunul patriarhal, nu purtau camilavcă neagră (Ἐπανω-

καμηλαύκιον, în senz propriu un înveliş peste culion sau Ἐπιῤῥιπτάριον), ci camilavcă albă; iar atât camilavca neagră cât şi cea albă, erau ornate cu chipul Mântuitorului, al sf. Cruci, al Maicei Domnului, al sf. Ioan Botezătorul, sau cu chipuri de heruvimi, toate brodate în aur. Episcopii ceilalţi se vor fi deosebit prin uzul cămilavcei negre şi albe, după cum vor fi fost aleşi dintre monahi sau dintre preoţi de mir.

Ierarhia din patriarhiile Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului avea o soartă din cele mai triste. Situaţiunea acestor patriarhi era foarte precară, precum ştim acum din ochirea ce am făcut asupra vieţii politice din acest Period, din istoria persecuţiunilor bisericei de Răsărit de către mohamedani şi din istoria Cruciatelor. Astfel a fost situaţiunea lor sub dominaţiunea mohamedană pe tot teritorul şi în tot timpul, iară dela 1254 ea fu şi mai rea sub dominaţiunea Mamelucilor. Atunci seaunele patriarhale rămâneau adesea neocupate. Dar situaţiunea lor a fost încă mai rea sub dominaţiunea Cruciferilor (1099—1268) în Antiohia şi Ierusalim. Aşa Teodor Valsamon (Βαλσαμών), canonist celebru, care fu patriarh al Antiohiei (1190—1203), a trebuit să stea ca atare în Constantinopole, fiindcă Antiohia era în mânele Cruciferilor. Oraşele Alexandria şi Antiohia pierdură şi importanţa lor bisericească ca reşedinţi efective ale patriarhilor. Patriarhul Alexandriei chiar dela 995 avea reşedinţa lui principală în Cairo, noua capitală a Egiptului şi numai pentru diversiune îşi luă câte odată reşedinţa şi în Alexandria; iară patriarhul Antiohiei se strămută definitiv în Damasc la 1228, când Antiohia, reşedinţa lui, a fost distrusă de Mameluci.

§. 139. Infiinţarea patriarhiilor de Târnova şi Peci (Ipec)

Pe lângă scaunele patriarhale şi-au păstrat independenţa ierarhică şi celelalte biserici autocefale din Periodul precedent. Aşa s-a susţinut independentă biserica Bulgariei sau arhiepiscopia Ohridei, cum se numia ea în decomun, deşi încă dela 1019 Bulgarii, supuşi bisericeşte arhiepiscopiei de Ohrida, căzuse sub dominaţiunea Bizantinilor şi arhiepiscopul Ohridei încă din 971 pierduse la patriarhia de Constantinopol Bulgaria de răsărit, pe care o cuceri atunci împăratul Ioan Zimisces. Arhiepiscopia Ohridei se privia pe sine în acest (IV) Period dela sfârşitul sec. 12 şi ca continuarea arhiepiscopiei Iustiniana prima, situată în ge-

neral pe acel teritor, măcar că această arhiepiscopie fu cutropită cu totul de Avari încă dela începutul secolului al şaptelea. Arhiepiscopul Ohridei se 'ntitulà de acum înainte „Arhiepiscop al Iustinianei prime, Ohridei şi a toată Bulgaria". Cu timpul această arhiepiscopie deveni mai pretenţioasă şi la sfârşitul Periodului arhiepiscopul ei se 'ntitulă „Arhiepiscop al Iustinianei prime, Ahridei şi a toată Bulgaria şi a pământului sârbesc şi al Arvaniei (Albaniei) şi al Valahiei şi Moldovei şi altor ţări". Deasemenea şi-a menţinut independenţa şi biserica Iberiei (Georgia, Gruzia) cu catolicosul sau căpetenia ei generală; şi în Iberia când ea se 'mpărţi de la sec. 13 în două state, Iberia de apus şi cea de răsărit, ca consecinţă s-au înfiinţat în 1390 două biserici independente cu două căpetenii generale (catolicoşi), una în Iberia de răsărit sau Gruzia în senz strâns (Cahetia şi Cartlia), iar a doua în Iberia de apus sau Imereţia. Dar în prejudiţiul patriarhiei de Constantinopole s-au înfiinţat încă două biserici autocefale, ambele cu rang de patriarhate şi anume: un patriarhat al Româno—Bulgarilor în Târnova (Τόρνοβον) şi un patriarhat al Serbilor în Peci sau Ipec, cum au numit acest oraş mai târziu Turcii.

Aceste două patriarhate noi au avut în cursul Periodului situaţiunea următoare:

1. Când la 1186 s-a format în Bulgaria de răsărit statul Româno-Bulgar între Dunărea şi Em (Αἷμος, Balcani), începu totodată şi rivalitatea între acest stat şi imperiul bizantin. Incă principele Calo—Ioan (Ioanichiu sau Ioniţă 1197—1207), frate şi succesor a lui Petru şi Asan, fundatorii statului Româno—Bulgar (1186—1196), având în vedere situaţia sa faţă de Bizanţ se văzu nevoit a căuta sprijin în Apus şi anume la Roma, pe atunci centrul Apusului. Deaceea Calo—Ioan intră în corespondenţă cu Scaunul dela Roma şi la 1204 încheià cu papa Innocenţiu III (1198—1216) o convenţiune, prin care papa 'i oferia coroana de rege şi conferia primului ierarh din statul său un rang coordinat cu patriarhul de Constantinopole, iar Ioniţă şi poporul său să fie supuşi bisericii dela Roma şi să recunoască pe papa ca suzeran. Totuş în acelaş an Constantinopole căzând în mânele Cruciferilor, inimiciţia între Româno-Bulgari şi Greci se potoli ba încă din contră se iviră numeroase pricini de conflict între Ioniţă şi Latini[1]. Rezultatul

[1] Unul din aceste conflicte avù drept urmare moartea tragică a lui

fu, că Ioan Asan, nepot şi al doilea succesor al lui Ioniţă (1218—1244), la 1234 se'mpăcă cu Grecii, căsătorindu-se cu fiica lui Ioan Vataţe Duca, împăratul Bizanţului (1222—1254). După această împăcare politică cu Grecii urmă firește şi cea bisericească. Statul româno-bulgar a rupt orice relaţii cu Roma, iară biserica româno-bulgară intră în orbita patriarhiei de Constantinopole, ce dela 1204 avea reşedinţa la Nicea, dar acum intră ca biserică coordinată nu subordonată cum a fost înainte. Ghermanos II patriarhul Grecilor din Nicea (1222—1240) recunoscù independenţa arhiepiscopului din statul româno—bulgar şi chiar titlul său de patriarh, iar împăraţii Grecilor conferiră principilor româno—bulgari rangul şi titlul de regi. Astfel, pelângă cele 4 patriarhate vechi din Răsărit s'a înfiinţat al cincilea, cu reşedinţa stabilă în Târnova. Dar acest patriarhat n-a durat nici până la capătul Periodului, căci în 1393 şi 1396 când Turcii supt Baiazet I (1389—1403) au destrus statul româno—bulgar, al cărui ultim rege fu Şişman III (1364—1393), apuse şi patriarhia Târnovei (1394), rămânând o simplă mitropolie, supusă patriarhiei de Constantinopol. De atunci[1] mitropoliţii Târnovei sunt sub jurisdicţiunea patriarhului de Constaantinopole. Eutimiu, ultimul patriarh al Târnovei a fost un bărbat foarte instruit şi renumit[1]. Elementul rămânesc va fi fost în patriarhia Târnovei şi mai numeros de cât în arhiepiscopia bulgară a Ohridei, dar caracterul imprimat bisericii de aici ca şi celei din Târnova fu cel tradiţional slavo—bulgar, urmare a caracterului firesc al statului şi a situaţiunii dominante a Bulgarilor. Deaceea şi la Români limba întrebuinţată în administraţia bisericească şi la cult a fost cea slavă, mai ales că Românii încă mult timp n-au fost în stare de a'şi creà o literatură naţională a lor

2. Scaunul dela Roma se sili a atrage la sine şi statul vecin al Sârbilor tot pela 1204, când Innocentiu III adusese statul româno-bulgar sub dependenţa bisericii din Roma, sub care a

---

Balduin I, împăratul latin de Constantinopole. El fiind luat prizonier la curtea regelui Ioniţă, prin intriga reginei fu ucis acolo († 1204). Cf. Segur, op. cit. tom. II p. 342. (N. Tr.).

[1]. O monografie importantă despre acest învăţat patriarh a scris în limba germană profesorul Kaluznianski dela universitatea din Cernăuţi şi a publicat-o la 1901 în Cernăuţi Insemnări interesante despre Euthimiu se află şi în Viaţa lui Grigoriu Ţamblac, scrisă de Melhisedec, episcop al Romanului. Ambele aceste lucrări sunt citate cu observaţiuni critice de *Ch. Auner*, în scrierea sa: La Moldavie au concile de Florence, Paris (N. Tr.).

fost până la 1234. Spre a-şi atinge scopul, Innocentiu făcu şi Sârbilor pentru stat şi biserică aceleaşi propuneri, pe care le făcuse şi Româno—Bulgarilor. Insă Sava Nemanici, numit mai târziu sfântul Sava, monah din Aton, fiul fostului principe Ştefan Nemania (1168—1196) şi frate cu Ştefan Nemanici, principele domnitor atunci, a paralizat planurile Romei. Spre a respinge tentativele Romei, Sava în 1219 obţinu dela patriarhul de Constantinopol, pentru biserica Sârbilor o concesiune egală cu cea propusă de biserica Romei, ba chiar mai mare, căci în virtutea ei episcopul Sârbilor a devenit arhiepiscop autocefal. Primul arhiepiscop autocefal al Sârbilor, chiar după dorinţa patriarhiei, fu monahul Sava Nemanici. Tocma acum Serbia obţinù pe lângă episcopia de Rasa, unica episcopie sârbească de până atunci şi alte episcopii proprii, iar episcopia de Rasa fu scoasă de sub jurisdicţiunea arhiepiscopului Ohridei. In respectul politic statul Serbiei luă curând avânt, el dela 1217 se 'ntitulă regat şi primì a fi sancţionat ca atare: solicitând la papa şi obţinând o coroană, cu care Sava însuş a încoronat pe fratele său, fiindcă atunci toţi erau de părere că papa are acest drept. Statul Sârbiei dobândi şi dela Greci teritoriile Bulgariei de apus cu capitala Ohrida, iară pela jumătatea sec. 14 şi anume supt Ştefan Duşan (1331—1353) ajunse foarte puternic. Ştefan Duşan, fiind favorizat de norocul armelor, îşi propuse serios a supune de nu şi statul amic al Româno—Bulgarilor, negreşit însă imperiul Grecilor, dela cari Sârbii luase deja Bulgaria de apus şi a funda sub sceptrul său un imperiu al Sârbilor-Bulgarilor şi Grecilor. Preocupat de aceste proiecte el se mai gândi cine-l va unge şi încorona împărat, căci pe împăraţii bizantini îi ungeau şi încoronau patriarhul lor însişi. Deaceea în 1346 el convocà la Scopi (Scoplije) o mare adunare de episcopi şi nobili („Sobor"). La această adunare biserica Serbiei fu declarată patriarhie a Sârbilor şi Grecilor, iar Ioanichiu II, arhiepiscopul Serbiei, fu proclamat patriarh şi întronizat. Acum Ştefan Duşan se încoronă împărat al Sârbilor, Bulgarilor şi Grecilor. Astfel prin proclamaţiune proprie biserica Serbiei deveni patriarhie; iar statul Sârbilor, imperiu, menajând pe Româno-Bulgari, dar ofenzând pe Greci şi biserica lor. La această înălţare a bisericii Serbiei cu dela sine putere în patriarhie Sârbo-Greacă, după care în 1349 toţi episcopii greci de sub dominaţiunea Serbiei au fost alungaţi din scaunele lor, patriarhul de Constanţinopole a răspuns în 1352 cu o straşnică anatemă.

Sârbii n-au putut ţine seamă de ea cât timp îi favorizà soarta armelor, dar când aceasta îi părăsi, iar Turcii amenințau şi Serbia cu mari necazuri şi primejdii, atunci poporul Sârb fu cuprins de vie dorinţă de a se împăca cu biserica din Constantinopole, mai vârtos că atribuiau nenorocul armelor în parte şi anatamei, ce plana continuu asupra Serbiei. Deci al treilea succesor al lui Ştefan Duşan, adică Lazăr (1371—1389), care deşi încoronat ca împărat, nu se mai intitulà împărat ci principe, în anul 1375—1376 înfăptui şi împăcarea Serbiei cu Constantinopole. Serbia ceru Grecilor iertare pentru duşmănia din trecut şi renunţă la toate achiziţiunile din domeniul bisericesc şi politic al imperiului bizantin, iar în schimb scaunul de Constantinopole recunoscu biserica Serbiei patriarhie şi curtea suverană de Constantinopole recunoscu statul Sârbilor imperiul. Patriarhii sârbi şi-au luat reşedinţa în Peci (Ipec), unde a fost şi reşedinţa arhiepiscopilor sârbi, succesorii lui Sava. Dar imperiul Serbiei după ce s-a împăcat cu Constantinopole n'a durat mult. In anul 1389 Turcii sub Murad I (1359—1389) şi Baiazet I (1389—1403) au distrus imperiul sârb în bătălia dela câmpul Mierlei (Kossova Polje). Ei l-au transformat în principat tributar Turciei. în aşa numită Despoţie sub suzeranitatea Turciei. Serbia fu împărţită la început între doi Despoţi şi a durat încă până în 1459. Patriarhia de Peci a rămas provizoriu în fiinţă ca şi arhiepiscopia bulgară a Ahridei, ce stà politiceşte sub dominaţiunea Serbiei.

Aşa dar din aceste 2 biserici autocefale, numai a Serbiei a durat în cursul acestui Perió̀d, pe când a Romăno-Bulgarilor a apus în 1393, deci înainte de sfârşitul Periodului.

§. 140. Organizarea ierarhică a bisericii Ruşilor şi Românilor.

1. Biserica rusească

Biserica Rusă trecu din Periodul precendent (III) în cel prezent (IV) ca mitropolie a patriarhiei de Constantinopole cu scaunul în Chiev şi cu 6 episcopii sufragane. In Periodul prezent proporţional cu răspândirea mai întinsă a creştinismului la Ruşi sporiră şi episcopiile în număr de 18; din acestea 9 erau în Rusia de miazănoapte şi 9 în cea de miazăzi. Intre episcopii, cea de Novgorod avea primul rang şi titlul de arhiepiscopie în sens modern inferior al cuvântului, adică în sensul de mitropolie onorifică; deci episcopul de Novgorod având rangul întâi după mitropolit se nu-

mia şi Prototron (Πρωτόθρονος), adică episcop cu scaunul sau rangul cel întâi după căpetenia superioară a bisericii. La începutul Periodului IV, mitropoliţii se cereau mai mult dela Constantinopole, de unde se trimeteau în Rusia; dar cu timpul acest mod de a'i recruta, ieşi treptat din uz, căci Marii principi cu consimţământul episcopilor numiau pe mitropoliţi şi-i trimeteau la Constantinopole numai spre a fi hirotoniţi; în ultimul timp însă şi hirotonia lor o săvârşiau mai adesea ori în ţară episcopii lor proprii, cu sau fără consimţimântul patriarhiei. Până la 1237 cei mai mulţi mitropoliţi ai Rusiei au fost Greci. In acest interval mitropolitul Ilarion (1051—1054) fu primul Rus pe scaunul din Chiev, iar dela 1237 mitropoliţii au fost în majoritate Ruşi. Insă şi după 1237 au mai fost Greci: Maxim (1283—1305), Teognost (1328—1353) şi Fotiu (1408—1431), precum şi Sârbi: Chiprian (1376—1406), unii zic că şi Grigoriu Ţamblac sau Samvlah (1415—1419) a fost sârb, fiindcă se'nrudea cu Chiprian, alţii zic însă că era Româno-Bulgar, fiindcă s-a născut în Târnova; în fine mitropolit al Rusiei a fost şi un Bulgar cu cultură greacă: Isidor (1437—1441). Unii dintre ei şi-au câştigat renume deosebit, ba chiar supranume şi veneraţiune de sfinţi; aşa, în jumătatea întâi a sec. 14: mitropolitul Petru Sfântul (1308—1326), după jumătatea sec. 14. Alexiu Sfântul (1354—1378) şi la capătul Periodului Iona Sfântul.

Mitropoliţii Rusiei, ca mitropoliţi ai unui stat independent şi mai depărtat de Constantinopole, erau foarte independenţi faţă de patriarh şi aveau situaţiune cu totul deosebită de a mitropoliţilor din imperiul bizantin. Ei aveau încă toate drepturile canonice de mitropoliţi iar drepturile patriarhului erau foarte restrânse în Rusia. Mitropoliţii aveau foarte mare influenţă şi în politica ţării, ei serviau ca mediatori pentru pace între principii parţiali, când aceştia erau în ceartă, şi decideau cărei familii de principi parţiali se cuvine demnitatea de Mare principe. Pe timpul dominaţiunei mongole mitropoliţii trebuiau să fie totdeauna confirmaţi de Hanii mongoli; ei serviau şi ca mediatori între Hani şi principi, aşa că în acest timp tragic al istoriei Rusiei mitropoliţii au jucat un rol însemnat şi salutar. Dar dela 1238 Chievul fiind cu totul redus prin invaziunea şi devastările Mongolilor, după jumătatea sec. 13 mitropoliţii şi-au mutat reşedinţa în alte oraşe mai spre miazănoapte, de preferinţă în Vladimir de miazănoapte, unde în 1274 mitropolitul Chiril II ţinu un sinod foarte important pentru desvoltarea Dreptului canonic al bisericii ruse; în

1299 mitropolitul Maxim a strămutat definitiv reşedinţa la Vladimir. Totuş acest oraş a fost reşedinţă mitropolitană numai un sfert de secol, căci în 1325 mitropolitul Petru Sfântul o transferă la Moscva. Prin acest fapt Moscva ajunse la mai mare importanţă, aşa că peste puţin timp (1328) principele de Moscva obţinu demnitatea de Mare principe, ce o avù mai 'nainte principele de Chiev, iară dela 1169 cel de Susdal şi cel de Vladimir. Insă mitropoliţii se 'ntitulară continuu: „Mitropoliţi de Chiev" mai târziu: „de Chiev şi de Moscva". Tocma la începutul Periodului următor ei suprimară titlul: „de Chiev" şi anume dela 1461, când Chievul, care şi până atunci pentru un timp în opoziţie cu Moscva, avea un mitropolit propriu, obţinu mitropolitul său deosebit.

Dar încă demult timp se pregătea împărţirea mitropoliei ruseşti prin împărţirea statului. Mai întâi chiar înainte de a se sfârşì prima parte a Periodului (1142) principatul rutean Halici se declară independent de Marele principe rus, apoi dela jumătatea întâi a sec. 13 încep cuceririle Lituaniei, care aduc treptat (1217—1372, sub dominaţiunea ei Rusia de apus şi cea de miazăzi cu Chievul (acesta dela 1319—20), în fine spre jumătatea sec. 14, urmară cuceririle Poloniei, care anexă principatul Halici (1340—1349). Dar încă din 1299, principii ruteni de Halici, ca suverani independenţi de Marii principi rusi, iară dela 1354 Marii principi lituani, seniorii Chievului şi în fine regii Poloniei seniori ai principatului 1370—71 şi suzerani ai Chievului 1361 nu găseau comod a depinde de mitropolitul de Vladimir despre miazănoapte şi apoi de cel de Moscva, căci acesta era supusul Marelui principe rus. Deaceea mai întâi Leon, principele rutean de Halici († 1301) în an. 1299 când mitropolitul de Chiev şi-a mutat reşedinţa definitiv în Vladimir, îşi creà cu dela sine putere o mitropolie în Halici. Această mitropolie se considerà ca existând din an. 1299 sau din 1303, când patriarhul de Constantinopol o recunoscù, sau chiar din 1305, cu o întrerupere între anii 1328 şi 1341 până la 1347, când în acest an patriarhul declară că a desfiinţat-o; dar în 1371 după cererea regilor Poloniei (Cazimir c. M. 1333—1370 şi Ludovic c. M. 1370—1382), noii suverani ai principatului) ea fu restabilită în persoana mitropolitului Antoniu. De astă dată ea dură până la 1414[1]. Prin desfiinţarea primei mitropolii canonice

[1]. Alţii împart timpul cât a durat mitropolia de Halici astfel: 1.

de Halici în 1347, Rusia avù din nou numai o mitropolie. Dar abia trecură 7 ani şi în 1354 după cererea lui Olgerd, ducele Lituaniei, patriarhul de Constántinopol recunoscù pe Roman ca Mitropolit al „Malorusiei şi Lituaniei" dar nu cu reşedinţa în Chiev ci deocamdată în Novgradec (Novgorod al Lituaniei, Nowji Gorodok), pe atunci loc însemnat al Lituaniei, situat în guvernia Minsk. Acum în Biserica rusă erau din nou două mitropolii. Dar mitropolitul Rusiei Mari protestă contra celui de „Malorusia şi Lituania", ca necanonic. Acest protest neputând fi trecut cu vederea la Constantinopol, mitropolitul Chiprian (1376—1406) reuşi în an. 1380 a uni din nou biserica Rusiei Mici cu a Rusiei Mari supt un singur mitropolit. Totuş după 35 ani din nou fu instituit pentru Chiev un mitropolit. Astfel în 1415 episcopii Malorusiei hirotoniră mitropolit de Chiev pe Grigoriu Ţamblac sau Samvlah, după cererea Marelui principe al Lituaniei Vitold (Vitovd), care ţinea în ţară locul lui Vladislav II Iagelon (1385—1434), regele Poloniei şi suzeran al Lituaniei. care'i conferise multe drepturi de a dispune liber. In 1419 după ce muri Grigoriu Ţamblac s-a făcut iar încercare de a restabili în Rusia o unică mitropolie şi a nu mai fi două. Pe când era numai o mitropolie, Svidrigelo (Swidrigallo), Mare principe al Lituaniei, frate cu regele Vladislav Iagelon şi vestit pentru cruzimea lui, în an. 1436 a ars pe Gherasim, mitropolit de Chiev şi de Moscva, pentru că sta în relaţiuni cu adversarii Marelui principe. Tot în acel timp Isidor mitropolit al Rusiei a participat cu zel la sinodul din Florenţa pentru unirea bisericii de Răsărit. După moartea mitropolitului Ionă Sfântul (1448—1461) vedem în Rusia două mitropolii, separate de astă dată definitiv şi Mitropolitul Moscvei renunţă la titlul „şi de Chiev". Intre anii 1371—1380 biserica Rusiei avù chiar 3 mitropolii şi anume de Moscva, Chiev şi Halici şi iată cum: In 1371 după cererea lui Cazimir c. M. (†1370) şi a nepotului şi succesorului său Ludovic c. M. (1370—1382), cari ambii nu permiteau bucuros ca episcopul de Halici să stea sub jurisdicţiunea mitropolitului Moscvei, Ludovic c. M. obţinu dnla Constantinopol pentru Halici un mitropolit propriu în persoana lui Antoniu (†1391). Sub jurisdicţiunea acestuia aveau să stea apoi Rutenii din Polonia şi au stat şi cei din Ungaria de miazănoapte, deasemenea şi

timpul cât ea a funcţionat necanonic 1299—1338. 2. Timpul cât ea a funcţionat canonic pentru prima oară 1345—1347. 3. Timpul cât ea a funcţionat canonic pentru a doua oară 1370—1414.

Românii din Ungaria de miazănoapte şi din Moldova. La anu 1391 Patriarhul de Constantinopol conferi anumite drepturi administrative unuia din cei doi voevozi Români Baliţa şi Dragoş, meritoşi faţă de patriarhie, fiindcă ei tot atunci închinară ctitoria lor părintească, mânăstirea sf. Mihail din Maramureş, ca Stavropighie sau mânăstire patriarhală, şi totodată în credinţă şi administraţiunea mitropoliei vacante de Halici unui ieromonah Simeon (1391—1393); acesta primi a fi hirotonit episcop de un aventurier grec Pavel Tagarà, care trecuse puţin mai 'nainte prin Ungaria (1387—1388) în părţile mitropoliei de Halici şi se dà drept patriarh de Constantinopole; dar apoi Simeon, aflând frauda, se lepădă cu anatemă de falsa treaptă de episcop. După Simeon a mai urmat în Halici dela 1393—1414 un mitropolit Ioan, până atunci episcop de Luck; dar patriarhia nu-l recunoscu, având în sarcina lui delicte. Mitropolia de Halici, incontestabil canonică, a mai avut înaintea ei încă una dela finea sec. 13 (1299) până la 1342 cum am spus mai sus; această mitropolie nu chiàr canonică, fu înfiinţată în Halici de Leon, principe de Halici († 1301); iarà cea canonică dură apoi, ca fundaţiune a lui Cazimir c. M. şi Ludovic c. M. regii poloni, dela 1371—1414, când Vladislav II Iagelon o disfiinţă şi dotă cu avutul ei arhiepiscopia latină de Lemberg, care propriu zis este arhiepiscopia latină de Halici, înfiinţată la an. 1370 şi mutată la 1412 în Lemberg. Dela 1414 şi ortodocşii din Halici au fost supuşi mitropoliei de Chiev, la care în 1415 fu ridicat Grigoriu Ţamblac, cel amintit mai sus, prin intervenţia Marelui principe Vitold, locţiitorul regelui Poloniei şi Lituaniei. După moartea lui Grigoriu Ţamblac în an. 1419 iarăş a fost în biserica Rusiei până la 1461 numai un mitropolit, de astă dată pentru ultima oară. După cele arătate până aici mitropolia bisericii ruse avu dela 1371 situaţiunea următoare: Dela 1371—1419 au fost în biserica Rusiei continuu cel puţin două mitropolii; apoi dela 1419—1461 fu iarăş o singură mitropolie pentru un timp; în fine dela 1461 biserica Rusiei se divizà definitiv în două mitropolii, cea de Moscva şi cea de Chiev.

Un semn distinctiv al mitropoliţilor existent şi astăzi în biserca Rusiei, este camilavca albă (καμηλαύχιον). Acest uz datează din Periodul prezent (IV). In acest Period începu la Constantinopol a fi uzul ca patriarhii aleşi din clerul mirean şi chiar episcopii de rang deosebit să poarte camilavcă albă iar nu neagră (aşa e obicei şi astăzi în biserica rusă, că după colorile ad-

mise, şi deci în uz pentru clerul mirean, clericii de mir se numesc cler alb, iară cei din monahism, cler negru). Deci la an. 1355, când şi în Rusia scaunul arhiepiscopal de Novgorod fu ocupat de Vasiliu, fost preot de mir, atunci Filoteiu, patriarhul de Constantinopol, l-a distins cu camilavcă albă. Astfel de camilavcă au purtat apoi toţi succesorii lui, considerându-o ca o distincţiune pentru ei şi ca semn onorific al demnităţii lor, iară dela sfârşitul sec. 15 au purtat-o şi mitropoliţii ruşi fie simplă, fie ornată cu chipuri sfinte, spre a nu fi mai pe jos de arhiepiscopii de Novgorod, sufraganii lor[1].

Sub jurisdicţia mitropoliei de Halici, în faza ei dela 1371—1414, apoi sub a celei de Chiev, va fi fost şi episcopia de Muncaci a Rutenilor din Ungaria de miazănoapte; această episcopie s-a format din o mânăstire fundată la 1360 de Teodor Coriatovici, principe lituan, emigrat acolo în 1354; episcopia e atestată în un document din 1491.

2. Biserica românească.[2]

Istoria veche a bisericii româneşti e întunecată[3]; deaceia se şi tratează divers. Această biserică se vede şi în Periodul IV, de care ne ocupăm acum, pe teritoriul locuit de Români în Transilvania şi în Ungaria de răsărit; însă ea nu erà independentă, nici ierarhia ei recunoscută de stat. Biserica Românilor se constitui independentă cu ierarhie proprie în ultimul pătrar al Periodului, mai întâi în principatele Ţara Românească şi Moldova, de curând întemeiate. Până atunci biserica Românilor depe teritoriul, ce se numi mai târziu Ţara Românească şi a celor din regiunea Moldovei, cea mai apropiată de acest teritoriu, precum şi biserica Românilor din părţile de miazăzi ale Transilvaniei şi din părţile Ungariei de răsărit, pe timpul primului stat al Bulgarilor creş-

[1]. Episcopii bisericii ortodoxe din Polonia, constituită după desmembrarea bisericii ruseşti şi recunoscută de acum doi ani (1925) ca biserică autocefală, deasemenea păstrează uzul camilavcei albe pentru ierarhii superiori (N. Tr).

[2]. Cf. Marinescu, Infiinţarea Mitropopiilor în Ţara Românească şi în Moldova, Bucureşti 1924, Memoriile Secţ, Istorice a Academiei Române. Ser III Tom. II. Memoriul 6. O broşură de 22 pag. interesantă prin bogăţia izvoarelor citate (N. Tr).

[3]. Cf. Laşcu N. profesor la Seminarul din Chişinău: „Periodul întunecat al istoriei Românilor" în revista „Bis. ort Rom" an. IX, 1885 pag. 578 ss. 696 ss. 783 ss. şi 945 ss. Id. Xenopol, Ist. Românilor II, Iaşi 1896 pag. 5. scv. şi dr. I. G. Sbierea, Cartea, citată mai sus, pag. 456 scv. şi 498 scv. (N. Tr).

tini, pare a fi fost aparţinând mai întâi la arhiepiscopia bulgară de Ahrida (Ohrida, reşedinţa arhiepiscopiei dela 893), apoi împreună cu biserica Bulgariei de răsărit va fi fost aparţinând dela 971 la patriarhia de Constantinopole, sub a cărei jurisdicţiune veni atunci această biserică, în fine pe timpul statului Româno—Bulgar (1186—1393) biserica Românilor depe zisele teritorii atârna de patriarhia Târnovei, şi după suprimarea acesteia, din nou de patriarhia de Constantinopole, însă nu sta direct sub jurisdicţiunea Constantinopolei, ci indirect prin episcopiile vecine cu teritoriile locuite de Români, d. e. prin mitropolia Vidinului, depe malul drept al Dunării şi prin mitropolia Vicinii (βιτζίνη), situată în Dobrogea. Biserica Românilor din partea cea mai mare a Moldovei de mai apoi şi a celeea din părţile de miazănoapte ale Transilvaniei şi ale Ungariei de răsărit, după înfiinţarea arhiepiscopiei Ahridei, va fi fost supusă ca şi biserica lor din Ţara Românească de mai apoi, din părţile de miazăzi ala Transilvaniei şi ale Ungariei de răsărit, mai întâi acestei arhiepiscopii, însă tot îndirect prin episcopiile vecine din Bulgaria, apoi dela 971, patriarhiei de Constantinopole, sub a cărei jurisdicţiune treîncură aceste episcopii; dar mai târziu biserica Românilor fu supusă direct episcopiei, respectiv mitropoliei de Halici, poate chiar din sec. 12 când principatul Halici şi-a întins dominaţiunea incontestabil asupra Cumaniei, sigur însă după jumătatea sec. 14 cum atestă documentele relative la oraşul Siret, la episcopia din Cetatea Albă (Asprocastron) şi la Românii din Maramureş. Din relaţia în care biserica Românilor a stat odinioară cu biserica Bulgarilor şi a Româno—Bulgarilor se explică şi uzul limbei slave, ce fu dominant în biserica română până în timpul modern, chiar până în sec. 17, iar în parte până în sec. 18, în care timp ea era încă lipsită dc o literatură naţională[1]. Dar în deosebi de amintirea despre supunerea sa din cel mai vechiu timp, adică de supunerea sa de odinioară la Ahrida, ce poate se va fi repetit

---

[1]. Cf. Xenopol, Istoria Românilor din Dacia Traiană, Iaşi 1896 Vol. II pag 68 scv şi cu deosebire pag 78 unde citim: „Fiind Ţările locuite de Români supuse stăpânirii bulgăreşti, introducerea limbei bulgăreşti în statele şi în relaţiile lor oficiale nu va mai părea neesplicabilă". Autorul ilustrează spusele sale cu exemplul Germanilor, cari primiră limba latină în biserica şi în oficiile statelor lor, înfiinţate pe ruinele imperiului roman. Alţi autori contesta însă că Bulgarii ar fi avut cândva stăpânire peste ţările locuite de Români şi admit numai că Românii, anume cei dtn Oltenia şi Muntenia au fost sub jurisdicţia bisericii Bulgare, Iorga, Geschiche des rum Volkes I S 77. Ibid S. 251 (N. Tr).

încă apoi pentru câtva timp, acea amintire pare că s-a păstrat vie şi din ea s-a format mai târziu tradiţia, că biserica Românilor a fost supusă Ahridei şi în un timp mult mai recent, ceeace însă numai avu loc.

Până la jumătatea sec. 14 ne lipsesc informaţiuni despre vre-o episcopie a Românilor, supusă bisericii de Răsărit, pe când în acelaş timp (§. 137. B) există o episcopie latină, instituită şi pentru Români, adică episcopia Cumanilor, sau episcopia Milcovia, înfiinţată în 1227; deasemenea există a doua episcopie de acest fel, adică episcopia latină de Severin, dacă aceasta va fi fost înfiinţată dela 1238 şi nu abia la 1376, cum cred alţi autori; la aceste episcopii latine după jumătatea sec. 14 s-a adaus episcopiile de Siret (1370), Argeş (1301 sau 1382), şi cea din „Capitala Moldovei" adică din Suceava sau din Baea (1413), cum am expus mai sus. In mai multe rânduri papii au voit a dà Românilor din Ungaria şi Transilvania episcopi latini ai lor proprii, aşa în 1234 papa Grigoriu IX, şi în 1374 papa Grigoriu XI, totuş episcopii din Ungaria nu s-au unit cu această idee, pentru că nu voeau să renunţe la zeciuiala, ce luàu dela Români. Ce-i drept, înainte de regele Ştefan Sfântul (997—1038) şi chiar după el (§. 111. b. L.) în Ungaria şi Transilvania existau episcopii ale bisericii de Răsărit, ce treptat fură atrase la ritul latin, însă nu se poate dovedi, că vre-o una din ele a fost a Românilor. Nu e sigură părerea că înainte de regele Vladislav Sfântul (1077—1095) episcopi români ar fi avut reşedinţa lor în Oradia Mare (Nagy—Várad), iar înainte de regele Andrei II (1205—1235), în Beiuş (Belenyes). In an. 1234 negreşit papa Grigoriu IX vorbeşte de pseudo-episcopi „shismatici" ai bisericii de Răsărit, la cari se duc (accedunt) Românii din părţile episcopiei Cumanilor, depe teritorul Moldovei mai apoi şi al Ţării Româneşti despre răsărit, spre a le săvârşi tainele creştineşti; dar el nu spune că acei episcopi trăiau în ţară, din cele ce zice papa rezultă mai vârtos că ei aveau scaunele lor în ţările vecine. In Ungaria, prin urmare şi la Românii din ea, puteau fi activi numai pe ascuns preoţi ai bisericii de Răsărit, nesupuşi episcopilor latini şi scaunului Romei. Un sinod unguresc, adunat în 1279 la Buda, interzice preoţilor „shismatici" sub ameninţarea braţului secular a săvârşi acte de cult şi a avea locaşuri de cult; interzice şi credincioşilor a lua parte la atari acte de cult şi a merge în atari locaşuri. Iar în an. 1366 regele Ludovic c. Mare dà ordin a fi alungaţi peste graniţă toţi preoţii „shisma-

tici" cu soţii şi copii din două districte ale Banatului de azi, în majoritate româneşti. Numai graţie unei deosebite favori regale se va fi putut ca să înfiinţeze câte o mânăstire,[1] supusă bisericii de răsărit, aşa mai întâi la Muncaci în an. 1360 principele rutean din Lituania Teodor Coriatovici şi apoi în Maramureş, părinţii voevozilor români din Ungaria Baliţa şi Dragoş, cari în an. 1391 stăruiau la Constantinopole pentru mânăstirea lor[1].

Abia după jumătatea sec. 14 avem ştiri mai sigure despre o ierarhie naţională a Românilor în Ţara Românească şi apoi în Moldova. Aceste ştiri se află în „Acta patriarchatus Constantinopolitani". In an. 1359 supt Domnitorul Alexandru I Basarab (1337—1364) Ţara Românească numită Ungro-Vlahia, obţinù dela Constantinopole după a ei cerere un mitropolit, numit Iachint, care până atunci fu mitropolir al Vicinei (βιτζίνη poate Măcinul de azi sau alt oraş vecin cu el din Dobrogea),[2] dar Iachint de mai mult timp se bucurà în ţară de ospitalitate şi veneraţiune ca chiriarh. Mitropoliţii Ungro-Vlahiei au avut reşedinţa la Argeş, unde-i aflăm în tot cursul acestui Period. Ei erau subordonaţi în mod excepţional pâtriarhului de Constantinopole şi se numiau—nu fără rezon — şi Exarhi (vicari patriarhali) a toată Ungaria şi ai ţărilor vecine (πασης θὸγγρίας καὶ πλαγηνῶν). La început mitropolitul Iachint era singurul chiriarh în ţară. Dar în an. 1370 supt Domnitorul Vladislav I sau Vlaicu (numit şi Laiot sau Vlad 1364—1372), s-a mai înfiinţat o mitropolie pentru „o parte a Ungro-Valahiei" şi anume pentru partea despre Severin a ţării, sau pentru Valahia despre ăpus de Olt, adică pentru Oltenia. Totuş această mitropolie fu subordinată mitropolitului „a toată Valahia" ca Exarhul sau Vicarul patriarhului de Constantinopol. Ea avù reşedinţa în Severin lângă Dunărea, deaceea mitropolitul Valahiei mici purtà titlul: „Mitropolit al Severinului". Probabil acest mitropolit avea jurisdicţiune şi asupra Românilor din Transilvania şi Ungaria, iar în virtutea acestei jurisdicţiuni se va fi întitulat şi chiriarhul superior al său: Exarh a toată Ungaria şi a Ţărilor vecine".

După mărturii dela episcopi ai Ţării Româneşti din sec.

---

[1]. Aceşti doi voevozi se pomenesc ca ctitori ai mânăstirii lor părinteşti în un document maramureşian, cel mai vechiu cunoscut până acum, Cf. *Iorga*, O mărturie din 1404 a celor mai vechi Moldoveni.., Bucureşti 1926. (N. Tr.),

[2]. Despre Vicina, pe lângă izvoarale citate în Istoricul eparhiei Râmnicului pag. XXVIII n. 3, cf. şi C. Marinescu, op. cit, p. 1 n. 1. El o indică pe locul, unde se desfac cele trei guri ale Dunării (N. Tr.).

17 şi începutul sec. 18 (1646 şi 1719) mitropolitul Severinului, mai 'nainte de a ocupà Turcii teritoriul acesta, adică mai 'nainte de jumătatea a doua a sec. 15, avea sub jurisdicţiunea lui şi un episcop al Mehadiei. Dar în cursul sec. 15 şi anume în jumătatea întâi a acestui secol Severinul venind sub dominaţiunea Ungariei, iar în a doua jumătate a secolului, sub a Turcilor, încetă de a fi reşedinţă de mitropolit sau episcop încă dela 1419, după opiniunea comună, iar după opiniunea noastră tocma dela jumătatea a doua a sec. 15. La începutul sec. 16, în locul mitropolitului de Severin, Oltenia obţinù un episcop de Noul Severin, la Râmnicul Vâlcei. In an. 1381 Antim, primul mitropolit al Severinului deveni mitropolit a toată Ungro-Vlahia, iar în Severin i-a urmat un Atanasie.

Cât despre Moldova, numifă Moldo-Mauro sau Ruso-Vlahia, biserica ei în Periodul de care ne ocupăm, ca şi biserica Ungro-Valahiei, trebue să fi fost la început o parte constitutivă a bisericii bulgare[1], iar apoi, până să obţină ierarhia ei proprie, biserica Moldovei a stat în dependenţă de biserica ruteană din Halici ca şi Românii şi Rutenii din Ungaria de miazănoapte, cum atestă documentele cel puţin pentru jumătatea a doua a sec. 14, căci în 1360 papa Urban V, înfiinţând o episcopie latină în Siret, a declarat că episcopul shismatic de Halici nu va mai putea face nici o ingerinţă în această regiune[2].

Apoi în 1371 când Antoniu, episcop de Halici, fu recunoscut mitropolit, Moldova precum şi Ungaria de miazănoapte sta sub jurisdicţiunea mitropoliei sale; căci el avea dreptul a hirotoni episcop în aceste ţări şi pentru Moldova chiar a hirotonit efectiv doi episcopi pe Meletiu şi Iosif; reşedinţa celui dintâi nu se ştie unde era, iar a celui de-al doilea erà în Cetatea Albă (Asprocastron). Dar e greşită opiniunea lui Golubinschi, istoric rus, adoptată apoi cu uşurătate de alţii, între cari chiar de autori Români, că aventurierul grec Pavel Tagarà, care în 1387—1388 s-a ivit în părţile mitropoliei Halici, cum am amintit în istoria mitropoliei de Halici, şi a hirotonit episcop pe un ieromonah

---

[1]. Indreptarea legii sau Pravila Târgovişteană din 1652 zice că scrie la Nomocanon (adică în Sintagma de pe la 1335) a lui Matei Vlastar (canonist grec), că şi biserica Moldovei a fost odinioară supusă bisericii Ahridei. Textul autentic a lui Matei Vlastar nu conţine nimic în această privinţă; aşa ceva se va fi putut citi în adausurile vreunei còpii posterioară sau ale unei traduceri slave posterioară a acestui text.

[2]. Izvoare, vezi Marinescu, op. cit. pag, 9. 11. (N. Tr.).

Simeon, l-ar fi hirotonit pe acesta pentru biserica Moldovei. Domnitorii Moldovei deasemenea cerură la Constantinopole şi pela 1390—1391 obţinură o mitropolie proprie a lor; în zadar încercă a se impune ca mitropolit grecul Teodosiu, trimis al patriarhiei, şi după dânsul, grecul Ieremia, trimis ca mitropolit; căci Moldovenii n-au voit a-l primi nici pe acesta, fiindcă era strein, şi-l alungară, fapt, pentru care el afurisi ţara şi tot clerul. In acest timp Moldova avea două episcopii ocupate de cei 2 episcopi, numiţi mai sus şi anume: una, la Cetatea Albă (Asprocastron, numit mai 'nainte în senz de tot invers Mavrocastron'[1], şi Moncastron, la ruşi Bielgorod, la Turci Akkerman),[2] a doua nu se ştie unde avea reşedinţa, dar se poate admite că la Suceava, care dela 1388 apare ca capitala ţării. In fine Moldovenii se 'mpăcară cu patriarhia şi la 1401 supt Alexandru cel bun (1400—1432 † 1 Ianuarie 1433) Iosif, episcopul Cetăţei Albe, care s'enrudea cu Casa domnitoare, care acum şi chiar în 1403 era singurul episcop al ţării, fu recunoscut mitropolit definitiv.[3]. Astfel e interpretat indecomun documentul patriarhal din 26 Iulie 1401; dar după părerea noastră, negreşit izolată, Iosif deocamdată nu fu recunoscut mitropolit incontestabil, până la judecarea procesului pentru pretenţii la mitropolie, ridicate de mitropolitul Ieremia, ci numai ca episcop cu atribuţiuni de mitropolit; abia după terminarea procesului, între anii 1403—1407, la o dată ce până acum nu e cunoscută, fu declarat mitropolit legitim, căci în 1401 patriarhul de Constantinopol a zis numai, că se dă drept episcopului Iosif a administra biserica Moldovei ca mitropolit adevărat (ὡς γνήσιος Μητροπολίτης), iar mitropolitului Ieremia i se lăsă latitudinea de a-şi apăra dreptul său la această mitropolie înaintea sinodului patriarhal; apoi şi Grigoriu Ţamblac, contemporan cu Iosif, atunci fiind în Moldova şi poate dând concurs pentru închiderea procesului, la primirea moaştelor sfântului Ioan cel Nou, ce s-a făcut în 1402, nu pomeneşte de un mitropolit, ci numai de un arhiepiscop[4], adică după uzul de vorbire al răsăritenilor de

[1]. Μαυρόκαστρον însemnează Cetate Neagră iar Ασπρόκαστρον, Cetate Albă.

[2]. După C. Marinescu, op. cit. Cetatea Albă chiar la 1401 era una din episcopiile Rusiei mici şi nu ţinea de Moldova, iar Iosif n'a rezidat acoloniciodată (N. Tr).

[3]. Tot după C. Marinescu op. cit pag. 17 n. 3 şi 4 Iosif care era Moldovean, însă nu rudă cu Domnul, a rezidat dela început în Suceava (N. Tr).

[4]. Αρχιεπίσκοποι, arhiepiscopi simplu nu se numiau în biserica de

atunci, un episcop care nu era subordinat vreunui mitropolit; în sfârşit în un document din 7 Ianuarie 1403 Alexandru cel Bun vorbeşte numai despre episcopia ţării sale, în singular, şi îi face danie două moşii situate lângă Suceava[1]; abia în un document din 7 Ianuarie 1407 Iosif se numeşte pre sine mitropolit, precum îl numeşte aşa şi Alexandru cel Bun în un document al său din 1408. Pe baza acestor mărturii putem fi în drept a admite că în 1401 Iosif a fost numai autorizat a administrà biserica Moldovei ca un mitropollt şi abia după ce Ieremia pierdu procesul, la o dată dintre 7 Ianuarie 1403 şi 7 Ianuarie 1407 fu recunoscut mitroplit efectiv; prin urmare abia acum şi Moldovenii proclamară biserica Moldovei ca mitropolie legitim înfiinţată şi ea de acum intră ca atare în activitate.

Dar opiniea generală este că în 1401 Iosif fu mitropolit definitiv şi recunoscut de toţi, precum şi că mitropolia Moldovei este mai veche şi ca atare nu-şi are originea dela Constantinopole, ci abia în urmă fu recunoscută de patriarhia de Constantinopole sub a cărei jurisdicţiune trecù. Nici cu această opinie nu ne unim. Ce priveşte pretenţiunea că mitropolia Moldovii e de origine mai veche şi nu provine din capul locului dela Constantinopole, în adevăr unii cronicari români (şi anume Grigore Ureche, înainte de jumătatea sec. 17) spun că mitropolia Moldovii fu întemeiată la 1399 de Iuga Vodă şi a primit din Ahrida pe primul ei mitropolit, Teoctist. In această afirmaţiune cronicarul, cu mult posterior, pare a face confuziuni, cum face adeşe şi în alte privinţi. Dacă afirmaţiunea lui conţine un sâmbure de adevăr, ar putea fi în întregul ei numai un episod al tratativelor de atunci, zadarnice mult timp, între Moldoveni şi patriarhia de Constantinopole pentru persoana mitropolitului, numai un incident, pe care

---

răsărit niciodată mitropoliţii, mai ales în Periodul IV, arhiepiscopi în senz superior se numiau numai patriarhii şi ierarhii coordinaţi cu ei ai bisericilor din Ahrida, Cipru, Iberia; iar arhiepiscopi în senz inferior se numiau episcopii, cari nu aveau ca superior un mitropolit (vezi §. 141). In apus negreşit cuvântul are demult un alt senz; acolo titlul „arhiepiscop şi mitropolit" sunt identice şi deaici vine şi uzul de vorbire modern din ţările bisericii de răsărit, apropiate de apus; cuvântul are alt senz încă şi în titlul; „Arhiepiscop şi Mitropolit", ce a intrat în uz la răsărit în Period. V şi se conferă numai mitropoliţilor distinşi şi mai puţin dependenţi.

[1]. C. Marinescu, op. cit. pag. 20—21 scrie că documentul acesta e din 3 Ianuarie 1403 şi adauge că numele de episcopie se lua adesea în senz de mitropolie, dat fiind că şi mitropolitul nu era decât tot un episcop Autorul mai observă ca Iosif, care în 1402 era arhiepiscop, nu se putea să fie în anul următor numai episcop (N. Tr).

Iuga poate să-l fi provocat, ca o sfidare a patriarhiei, iar Alexandru cel Bun, rivalul şi succesorul său l-a închis, ajungând totodată la o împăcare cu patriarhia. Unii istorici Români din timpul recent deasemenea susţin că mitropolia Moldovei e fundată de Iuga cu autorizaţia canonică a arhiepiscopului de Ohrida; ei însă pun evenimentul acesta la 1374, când după alte mărturii Moldovenii atunci chemară ca Domn al Moldovei pe principele Litvan Iurg sau Iuri Coriatovici, numit de ei şi Iuga; dar că în 1374 s-a înfiinţat Mitropolia Moldovii este o ipoteză, ce, cum ea se susţine, nu corespunde, ci mai vârtos stă în contrazicere cu starea de lucruri atestată în documente. Susţinătorii acestei ipoteze citează cataloage, ce datează din acelaş timp, despre mitropoliile patriarhiei de Constantinopole, şi arată că în acele cataloage e trecută mitropolia Moldovei. Dar procedeul e şubred, în general fiindcă nu se poate determina data, când s-au format aceste cataloage şi mai ales data adauselor complimentare, ce s-au făcut la ele, de nu cumva ea ar fi indicată în cataloage, iar în special fiindcă dovezile ce se aduc în acest caz spre a fixa vechimea cataloagelor, nu sunt solide[1].

Indată ce se făcù împăcarea cu patriarhia, mitropolitul Iosif îşi luă reşedinţa în Suceava într'o mănăstire, a cărei biserică, după aceea mult timp biserica mitropoliei, poate să fie biserica Mirăuţ, un cartier al Sucevei, foarte veche dar în un stil ales: ea s'a păstrat ca ruină până în timpul recent, iară pela 1900 fu restaurată în stilul ei[2]; numele Mirăuţ, ce i s'a dat însemnează loc al miruirii, adică locul unde se ungeau cu mir Domnii[3]. Curând apoi, adică, după cum relatează cel mai vechiu isvor, în anul al doilea al domniei lui Alexandru cel Bun, s-au adus la Suceava şi moaştele sf. Ioan cel Nou, negustor din Trapezunta, care muri martir la Cetatea Albă în jumătatea întâi a sec. 14 (pela 1330).

---

[1]. Tot aşa critici recenţi ai istoriei Bisericii Româneşti susţin că pasagiul din cronica lui Ureche e o interpolaţie târzie şi deci că existenţa unei mitropolii înfiinţată în Moldova supt Iurg (Iuga) Coriatovici, cu un mitropolit sfinţit de patriarhul din Ohrida, trebue hotărît şi definitiv înlăturată din istoriografia noastră, cum dealtfel o înlătură hotărît Iorga. cf. C. Marinescu, op. cit. pag. 16 not. (M. Tr).

[2]. Unii autori spun că stilul acestei biserici a fost cu desăvârşire transformat. Cf. Çh. Balş, Inceputurile Arhitecturii Bisericeşti din Moldova. Bucureşti 1925 p. 6. (N. Tr).

[3]. Dar Isidor Onciul în o broşură cu titlul „Biserica Mirăuţilor D'en Suceava", Cernăuţi 1892 p. 4. scv. zice: „Cu mult mai probabil mi se pare că numele (bisericii) se derivă dela o familie „Mirăuţ", care va fi fost aşezată în partea locului. (N. Tr).

Mai 'nainte, s'a admis în decomun că cele 2 episcopii, pe cari Alexandru cel Bun, după documente, ce stau în concordanţă, le-a încorporat la Mitropolie, una cu scaunul în Roman, cealaltă cu scaunul în Rădăuţ, ar fi fost înfiinţate în acelaş timp cu Mitropolia, sau cel puţin curând după ea, adică în 1401 sau 1402. Dar Alexandru cel Bun n-a înfiinţat acele 2 episcopii nici în 1401—1402, adică în timpul când după opinia generală mitropolia fu recunoscută definitiv, nici în 1403—1407, când s-a făcut aceasta, după opinia noastră separată, ce am expus-o mai sus; ci e probabil că Alexandru cel Bun le-a înfiinţat mai târziu, poate între anii 1408 şi 1413, fiindcă în un document dela 1408, încă nu e vorba despre o episcopie la Roman, ci constant numai despre o biserică sf. Paraschiva, iar un document dela 1413 vorbeşte despre episcopia de Rădăuţi, că deja în fiinţă[1]. Aceste episcopii se numesc uneori şi mitropolii în senz impropriu, de nu cumva ele vor fi fost din început mitropolii, cam după exemplul celui de al doilea scaun din Ungro-Vlahia, înfiinţat în an. 1370, şi apoi vor fi rămas episcopii simple, dar această conjectură nu e probabilă.

In privinţa lor a fost mai'nainte opinie generală, cum am spus, că s-au înfiinţat odată cu mitropolia[2], sau curând după ea în an. 1401 sau 1402. Dar în prezent istoricul Iorga, de a cărui părere e şi Dobrescu, în istoria lui bisericească, precum şi alţii, zice că fiind dată împrejurirea că după documente, un episcop de Roman Calist e cunoscut tocma în 1444 sau 1445 şi un episcop de Rădăuţ Ioanichiu, tocma în 1472, iară la sfinţirea mănăstirei Putna în 1469 n-a luat parte un episcop de Rădăuţ, episco-

---

[1]. Un act al consistorului episcopal din Bucovina dela 1803, când această instanţă dispunea încă de cópii după documente, ce mai târziu au dispărut, spune că episcopia stăpânea moşiile sale de odinioară pe baza unui hrisov domnesc din anul 6921 dela Facerea lumii, adică din a. 1413 dela Hristos Iar profesorul I. Bogdan dela Universitatea din Bucureşti († 1919), urmărind acest act, ce i-a fost indicat, a aflat în 1903 nu însuşi hrisovul original, ci o traducere germană după el la Lemberg, unde s-au transportat multe documente ale episcopiei de Rădăuţi şi mai târziu de Bucovina, spre a fi utilizate de guvernul de acolo, dupăce Bucovina fu alipită de Lemberg, prin decretul dela 1786.

N B. Comp. aici şi broşura „Anul dela Martie în Moldova, de George Popevici. Bucureşti 1905. Socec, p. 18—19 (N. B. N. Tr.).

[2]. Aceasră opiniune e susţinută ca dovadă, că după darea de seamă ce face Grigoriu Ţamblac despre aducerea moaştelor sf. Ioan cel Nou, ce s-au adus în 1402, Alexandru c. Bun a eşit întru întâmpinarea sf. moaşte cu mult alai precum şi „cu episcopii". Dar textul slav al asestei dări de seamă, tradus cerect, nu zice „Cu episcopii" ci „cu episcopul" (să arhiereom).

pia de Roman va fi fost înființată nu mult timp înainte de 1444 sau 1445, deci tocmai de Ilieș și Ștefan, fiii lui Alexandru c. Bun sau de unul din ei, iar episcopia de Rădăuți, nu mult timp înainte de 1472. Această opiniune ar fi posibilă numai când n-ar există în realitate și nici chiar nu s-ar fi aflat un document din 1413, ce atestă episcopia de Rădăuți, document pe care istoricul Iorga și ceilalți de o socotință cu el îl ignorează. Insă e posibil ca aceste episcopii, cu toate că înființate încă de Alexandru cel Bun, să fi fost ocupate abia mai târziu, așa episcopia de Roman, puțin timp înainte de an. 1444 sau 1445, iar episcopia de Rădăuți, puțin timp înainte de 1472. Din contra, protoereul D. Dan, în cronica episcopiei de Rădăuți 1912, scrisă de el, opinează, că episcopia de Rădăuți s-a numit uneori mai 'nainte nu fără temei și mitropolie și că ea a existat chiar cu mai multe decenii înainte de anul 1401 ca mitropolia cea mai veche a Moldovei, dar mai târziu mitropolia a fost mutată la Suceava și Rădăuțul a rămas episcopie simplă. Această opinie este cu totul nefundată. După socotința noastră însă chiar episcopia ce există la Cetatea Albă (Asprocastron) înainte de Alexandru cel Bun, a durat încă mult timp după ce episcopul ei fu ales mitropolit la Suceava, căci Moldova de jos n-a putut fi lăsată fără episcopie; dar aceasta apoi fu strămutată la Dunărea de jos și anume succesiv în Reni, Galați, Brăila (Προϊλαβον); și ea n-a mai fost numărată între episcopiile Moldovei, căci în an. 1484 trecu sub dominațiunea Turcilor, deci direct sub jurisdicțiunea patriarhiei de Constantinopol și fu ridicată la rangul de mitropolie a patriarhiei de Constantinopol sub numele „Proilavia", dedus dela ultima ei reședință. Despre această mitropolie scrie Pravila Târgovișteană dela 1652, când pomenește de o mitropolie dela Galați[1], căci și Galații a fost câtva timp reședința zisei mitropolii. Vasile Lupu Domnul Moldovei (1634—1653) nu este fundator al scaunului din Proilavia la 1644, cum cred unii, ci numai restaurator al acestui scaun.

Ambele Mitropolii, cea a toată Ungro-Vlahia și cea a Moldo-Mauro-, sau Ruso-Vlahiei, se numărau între mitropoliile patriarhiei de Constantinopole, la început ca mitropolia 70 și 71 și au rămas supuse Costantinopolei în tot cursul Periodului (IV), cu care ne ocupăm acum, deși cu timpul în acest Period, iar mai ales în cel următor (V), ele au înaintat din ce în ce în rang;

[1]. Cf. *Indreptarea Legei cu Dumnezeu*, Ediția nouă, glav. 391, pag. 428 (N. Tr.).

în special mitropolitul Ungro-Vlahiei ajunse a fi de rang egal cu cel din Nicomedia, mai apoi cu cel din Ancira şi în fine (1776), cu cel din Cesaria Capadochiei, iar mitropolitul Severinului la început era egal în rang cu cel din Meletina (Μελιτήνη), mai apoi cu cel din Amasia şi mitropolitul Moldovei, cu cel din Sevastia; ambii mitropoliţi îşi creară o situaţiune din ce în ce mai autonomă faţă de Constantinopol, cu deosebire mitropolitul Moldovei. Mitropoliţii Ungro-Vlahiei şi ai Moldo-Vlahiei, ca căpetenii ierarhice ale unor ţări independente negreşit s-au bucurat dela început de toate drepturile vechi ale mitropoliţilor şi erau deasemenea vicari ai patriarhului de Constantinopole cu titlul: „Exarhi ai Plaiurilor (Ἔξαρχοι τῶν πλαγηνῶν)" aşa cel al Ungro-Vlahiei era exarh în Ungaria, iară cel din Moldo-Vlahia, în Podolia („Podolia de sus şi de jos"). Dar ei au venit şi în conflicte cu patriarhul. Aşa la începutul anului 1416 patriarhul Eutimiu II, care şi muri în Martie acelaş an, n-a voit a permite să intre în Constantinopol mitropolitul Moldovei de atunci, al cărui nume nu e cunoscut; precum se pare, pe acela îl cunoştea ca mitropolit legitim al ţării numai împăratul (Manuil II), iar nu şi patriarhul.

Insă mulţi au crezut că aceste două mitropolii, sau cel puţin una din ele şi anume a Moldovei, ar fi fost supuse arhiepiscopiei de Ahrida în tot timpul cât a existat această arhiepiscopie sau pe un timp al duratei sale în Periodul prezent (IV). Totuş după timpul în care arhiepiscopul Ahridei a avut jurisdicţiune asupra teritoriilor noastre de azi, aşa dar după timpul anterior anului 971, adică în Periodul precedent (III) el n'a putut avea din nou jurisdicţiune asupra acestor teritorii decât cel mult pela finea Periodului (IV), de care ne ocupăm şi anume cu începere dela 1439, dacă ştirea Cronicarului mai sus amintit, despre înfiinţarea mitropoliei Moldovei cu binecuvântarea arhiepiscopului Ahridei, fie în 1399 supt Iuga Vodă, fie chiar în 1374, are în sine un sâmbure de adevăr, relativ la această mitropolie sau chiar la amândouă; pentru că de pela an. 1439 la Constantinopol era în vigoare nominal unirea cu biserica Romei, pe care însă Românii şi Slavii de răsărit au respins'o. In sprijinul părerei, d. e. că pela 1390 biserica Munteniei a ţinut de arhiepiscopul Ahridei, se învoca o scrisoare din 1390 a patriarhului de Constantinopole conservată în „Acta patriarchatus Constantinopolitani" şi adresată lui Mircea cel Bătrân sau cel Mare, Domnul Ţării Româneşti. Scrisoarea indică pe arhiepiscopul Ahridei ca competent în cazul lui Mircea.

Dar Mircea cel numit în „Acta patriarchatus Const." din 1390, ca stând sub jurisidicţiunea arhiepiscopului Ahridei, de sigur nu e Mircea cel Bătrân sau cel Mare, Domnul Valahiei (1386—1418), foarte renumit şi puternic în războaie. Acel Mircea este principe al unei ţări mult mai mici, Mircea Zarcovici, un mic dinast sârb din Albania, înrudit cu casa imperială a Grecilor şi îngrozit de frica Turcilor; pe dânsul îl îndrepta patriarhul de Constantinopole la arhiepiscopul Ahridei, ca arhiepiscopul sau legitim. Totuş la sfârşitul Periodului nostru (IV) şi la începutul Periodului următor (V) e posibil ca pentru un timp ambele mitropolii să se fi separat de patriarhia Constantinopolei din causă că unirea cu Roma, după sinodul dela Florenţa ajunsese dominantă de formă la Constantinopole 1440—1453 prin măsuri dictate de împăraţi, pecând Românii, în opoziţie cu atutidinea ce avu la Florenţa un mitropolit al lor, anume mitropolitul Damian, au respins unirea şi s-au supus arhiepiscopului Ohridei, care n-a aderat la unire[1]. Deasemenea e o născocire că pela 1415 mitropolia Moldovei ar fi obţinut autocefalia dela Constantinopole, căci această mitropolie chiar în an. 1439 pe timpul sinodului dela Florenţa stă sub jurisdicţia Constantinopolei. Ştirile cele dintâi despre acordarea acestei autocefalii datează tocma din sec. 18 şi n-au absolut nici o bază istorică. Ele par a fi ştiri tendenţioase şi'şi au obârşia lor în luptele de atunci ale bisericii Moldovei cu patriarhul de Constantinopole, care impietà asupra drepturilor ei. Aşa se relatează că Ioan Paleolog, fiul împăratului Bizanţului (sau Andronic Paleolog, cum e numit el prin o confuziune eronată), când se 'ntorcea dela Viena în Constantinopol a trecut prin Moldova unde domnea Alexandru cel Bun şi a fost primit foarte bine de Alaxandru şi de Mitropolitul Iosif; deci plăcându-i ţara foarte mult ar fi promis că va obţine la Constantinopol autocefalia pentru mitropolitul ei[2]. In

[1]. In biserica bulgară există un document, aflat în sec. 19, ce atestă că mitropolia Moldovei şi a Munteniei a stat pela jumătatea sec. 15 efectiv sub jurisdicţiunea Ahridei. Dar acest document nu este autentic; el e o pretinsă corespondenţă din a. 1450 între Sfetan cel Mare, Domnul Moldovei (1457—1504) şi arhiepiscopul Ahridei. Despre acest document vom vorbi în expunerea istoriei bisericii româneşti din Periodul V, la începutul căruia ar fi avut loc pretina corespondenţă. Totuş zisele Mitropolii poate vor fi stat cu Ahrida în o relaţie ca cea descrisă în zisa corespondenţă, poate însă puţin mai'na nte şi poate chiar pe atunci, dar de sigur nu mult timp şi cu atât mai puţin până la Vasile Lupu, Domnul Moldovei (1634—1653), cum relatează Dimitrie Cantemir († 1723), domn al Moldovei savant, însă nu destul de bine informat în istoria Românilor.

[2]. In an. 1752 s'a ţinut în Iaşi un sinod, care declară că mitropolitul

această relaţie e ţesută apoi opiniunea eronată, ce a dominat în general în sec. 17—19, că mitropolia Moldovei la înfiinţarea ei a fost supusă arhiepiscopului Ahridei, adăugînd că autocefalia promisă de împărat avea să consiste în emancipare de sub jurisdicţiunea arhiepiscopului Ahridei. După documente e stabilit însă că supt Alexandru c. Bun şi supt mitropolitul Iosif mitropolia nu depindea de Ohrida, ci de Constantinopole. Relaţia mai conţine, că la 1425 când fiul împăratului deveni el însuş împărat, după moartea tatălui său, a îndemnat sinodul patriarhal de Constantinopol a proclamà acestă autocefalie; iar el a trimis în Moldova actul respectiv al sinodului, precum şi 2 icoane făcătoare de minuni, un sacos şi o mitră (μίτρα) pentru mitropolitul Iosif, ca însignii ale autocefaliei, deasemeni o mantie de purpură şi o coroană pentru Alexandru cel Bun. Dar aceasta relaţie, pe care în ce priveşte favoarea lui Ioan Paleolog faţă de Alexandru c. B. a formulat-o Dimitrie Cantemir după informaţiuni mai vechi, nu e bazată în întregul ei pe nici o mărturie istorică, fără a mai vorbi de confuziunile şi contradicţiunile ce conţine şi cari militează contra vredniciei de credinţă a ei. Totuş în Periodul următor (V) mitropolitul Moldovei avea în adevăr faţă de patriarhul Constantinopolei aşa poziţie, că se credea aproape autocefal, însă nu pe baza declarării fictive a unui Sinod din Constnntinopole de pela 1425, ci din alte cauze, ce intră deja în Periodul următor. Deci vom vorbi despre ele în expunerea istoriei respectiv din acel Period.

§ 141. Mitropoliţi de diferite ranguri.

Pe lângă mitropoliţii proprii, cari se numiau ὑπέρτιμοι, prea onoraţi, comform epitetului în uz pentru ei în Periodul III, se aflau şi mitropoliţi de un rang superior, căror erau subordinate mitropoliilor vecine, spre a le supravegheà în numele patriarhului; deaceea ei se numeau şi vicari ai patriarhului sau exarhi şi prea onoraţi ὑπέρτιμοι καὶ ἔξαρχοι, precum şi exarhi ai plaiurilor ἔξαρχοι τῶν πλαγίων, ἔξαρχοι τῶν πλαγηνῶν. Mai erau apoi autocefalii sau arhiepiscopii în senz modern şi inferior al cuvântului, αὐτοκέφαλοι sau ἀρχιεπίσκοποι, adică episcopii, cari fusese ridicaţi la rang de mitropoliţi onorari şi astfel erau direct subordinaţi patriarhului;

Grigore III (1723—1728), mort atunci de mult timp, a văzut în mânăstirea Neamţu documentul autocefaliei, pierdut mai târziu în timp de răzmiriţă, şi a atestat aceasta în o notiţă autografă din 1723; dar nici aceasta notiţă nu există.

prin urmare ei se puteau numi arhiepiscopi față de episcopii propriu zişi, iar autocefali, față de foştii lor mitropoliți. Astfel între mitropoliți se făcea următoarea gradație de sus în jos.

1. Ὑπέρτιμοι καὶ ἔξαρχοι, Mitropoliți şi Exarhi.

2. Ὑπέρτιμοί, Mitropoliți.

3. Ἀρχιεπίσκοποι sau αὐτοκέφαλοι, Arhiepiscopi sau Autocefali, (adică mitropoliți onorari sau episcopi exemți adică independenți de mitropolitul eparhiei respective).

De asemenea era uzul că la diferiți mitropoliți, spre a distinge scaunul lor, li se conferia un scaun de rang egal cu al mitropoliților de rang superior. Mitropoliții distinşi astfel se întitulau. „Având locul mitropolitului (cutare)" d. e. a celui din Cesaria: „Τὸν τόπον ἀπέχων τοῦ Καισαρείας".

§. 142. Sinoadele.

Sinoade curat ecumenice, ca cele 7 recunoscute de toți, n-au mai fost, după shisma dintre Răsărit şi Apus. Dar precum în Periodul precedent răsăritenii numărau ca sinod al 8-le ecumenic pe cel adunat în a. 879—880 în biserica sf. Sofia, iar apusenii, pe cel adunat în 869—870 în aceeaş biserică, anulând pe cel din 879—880, astfel şi acum apusenii au avut sinoadele lor ecumenice, pe cari răsăritenii nu le puteau recunoaşte. De asemenea şi biserica de răsărit avu în 1341 la Constantinopole un sinod, care se ocupă cu rezolvirea unei controverse dogmatice foarte importantă atunci şi anume a Isihasmului şi care fu privit ca sinod ecumenic. Despre acest sinod vom vorbi încă mai jos, expunând istoria zisei controverse; dar el n-a fost nici măcar sinod al bisericii de răsărit întregi cu atât mai puțin sinod ecumenic; deaceea nici Răsăritul întreg nu l-a recunoscut ca sinod ecumenic. Din contra la Constantinopol au fost foarte multe sinoade patriarhale, consecvent cu desvoltarea patriarhismului; la aceste sinoade luau parte din când în când şi alți patriarhi, rezolvind controverse dogmatice şi disciplinare, dând şi regule canonice, aşa zise decrete sinodale ale patriarhilor. Aceste decrete împreună cu novele nouă ale împăraților au constituit continuu dreptul canonic al bisericii de răsărit; ele completau canoanele anterioare şi legile vechi ale împăraților în afaceri eclesiastice. In a. 1350 şi 1355 s-au adunat la Târnova două sinoade ale patriarhiei româno-bulgare sau sinoade naționale mai ales contra ere-

sului bogomililor, cari s'au format din pavlicieni şi s'au localizat acolo. Sinoade mitropolitane s-au adunat numai la mitropoliile, ce erau în orbita patriarhiei de Constantinopole, însă nu stăteau în relaţie de aproape cu patriarhia şi mai ales la mitropoliile din biserica Rusiei. Unul din aceste sinoade este cel adunat în Vladimir (de nord) în an. 1274 supt Chiril II mitropolitul Rusiei, sinod celebru, ce a dat multe legiuiri importante pentru biserica Rusiei şi a promulgat ca codice general de legiuiri bisericeşti un nomocanon slav numit „Cormceaea Cniga, sau „Cartea Cârmuirii[1]. Acest nomocanon fu adoptat dela Bulgari, dar el era originar din biserica Sârbilor. Un alt sinod celebru al mitropoliei Rusiei fu cel adunat la Moscva în 1441; acest sinod a respins unirea între biserica de Răsărit şi cea de Apus încheiată la Florenţa cu 2 ani mai'nainte şi a refuzat a intra în comuniune cu biserica Romei.

§. 143. Cum a fost organizat clerul din casa episcopului. Subalternii lui, în special clerul dela biserica episcopală sau clerul catedralei, după uzul de vorbire actual, ce-i adoptat din Apus. Impărţirea acestui cler în două categorii, ce, după acelaş uz de vorbire, se numesc: una din ele cler consistorial, iar a doua cler al catedralei în senz strâns.

In acest Period (IV) consiliul episcopului, sau clerul bisericii episcopale, adică clerul catedralei în senz larg, cum e numit el acum, după uzul de vorbire din Apus, a primit o nouă desvoltare. In această privinţă biserica din Constantinopol a servit de model pentru tot restul Răsăritului. Ce vedeau la Constantinopole imitau şi celelalte biserici a l e patriarhiilor, mitro-

---

[1]. „Cormceaea Cniga" este un nomocanon sau un codice bisericesc ce conţine legi politice şi bisericeşti

Legile politice sunt cele date de primii mari principi creştini ai Rusiei. Vladimir şi Iaroslav, celce cu dreptul fu numit Iustinian al Rusiei. Aceste legi prevedeau alegerea episcopilor şi confirmarea lor şi a igumenilor, înfiinţarea de eparhii nouă, strămutarea scaunelor eparhiale, veniturile materiale ale bisericii, întinderea jurisdicţiunii bisericeşti asupra tuturor membrilor bisericii şi dilectele supuse la judecata bisericei, adică sfera competenţii bisericeşti. Legile date de Iaroslav în special, prevăd predepse pentru delicte, ce au a fi dictate de episcopi şi în înţelegere cu ei de puterea civilă; acele predepse consistau şi în amenzi băneşti în profitul principelui, al mitropoiitului şi al episcopilor, precum şi al părţii lezate; Cormceea dă chiar un lung catalog de felurite acte imorale, indicând şi cota amenzii pentru fiecare din atari acte. Unele codici ale ei dau clerului drept de a percepe zeciuială.

Legile bisericeşti sunt hotărîri ale puterii bisericeşti relative la disciplina bisericească. Aceste hotărîri se bazează pe canoanele apostolice şi pe cele ale sinoadelor locale şi ecumenice, precum şi pe canoanele sf. Părinţi. Cf. Boissard, op. cit. Tome I pag. 118 scv. 130 scv. (N. Tr.).

poliilor şi episcopiilor, cât le permiteau mijloacele şi era necesar, Iar în Constantinopol, ca model pentru instituirea oficialilor din Biserica patriarhiei şi dela casa patriarhului, servia Curtea imperială.

Casa patriarhului, în care se păzia regula monastică, avea în fruntea singhelilor (Syncelli) un protosinghel (πρωτοσύγκελλος) care era în casa patriarhală ca superiorul în o mânăstire. Dar postul de protosinghel era aşa de considerat, că chiar mitropoliţii ambiţionau la titlul de prolosinghel al patriarhului.

Iară consiliul oficial al patriarhului şi clerul bisericii patriarhale se compunea din aşa numiţii oficiali, dela cuvântul latin „officium“ adică demnitate, adoptat în limba greacă a Bizantinilor. Oficialii se mai numiau şi demnitari sau funcţionari în administraţia bisericii patriarhale (ὀφφικιάλοι, ἀξιωματικοί sau ἄρχοντες της μεγάλης ἐκκλησίας). Posturile lor se numiau oficii, demnităţi sau oficii administrative în biserică (ὀφφίκια, ἀξιώματα sau ἀρχοντίκια ἐκκλησιαστικά). Aceşti demnitari ai marii biserici, dintre cari unii pelângă oficiul respectiv erau distinşi cu titlul de: „Marele (ὁ μέγας), formau 45 de trepte, împărţite în 9 grupe de câte 5 trepte, sau în 9 pentade (πεντάδες, cincimi).[1] Primele trei pentade, aşa dar primele 15 trepte de demnitari, compuneau ceata dreaptă, iară celelalte 6 pentade sau restul de 30 trepte, ceata stângă, după ordinea în care ei stăteau unii de-adreapta şi alţii deastânga patriarhului, când se adunau în jurul lui. In ceata deadreapta, erau de preferinţă demnitarii cei mai apropiaţi de patriarh, în exerciţiul atribuţiunilor sale administrative, aşa dar cei, cari se numiau Consistoriu, dapă uzul de vorbire din Apus, iar împreună cu ei şi câţiva demnitari, cari aveau a fi totdeauna pe lângă patriarh, spre a'l ajuta în împlinirea oficiului său. In ceata deastânga era clerul slujitor al bisericii patriarhale, clerul care oficia în biserica patriarhală şi celălalt porsonal de cancelarie şi din casa patriarhală. Demnitarii cetei deastânga erau, după treapta lor din hirotonie, mai cu seamă preoţi, diaconi sau clerici inferiori, cum reclama serviciul lor, pe când cei din ceata deadreapta, erau după treapta lor din hirotonie mai cu seamă diaconi, dar cu toate acestea ei erau mai superiori în rang decât preoţii din ceata deastânga; această anomalie s-a introdus treptat şi canoa-

[1]. Indreptarea Legei sau Pravila Târgovişteană dă numai 7 pentade. Glav. 394. Ediţia nouă pag. 432 (N. Tr).

nele au dezaprobat-o. Se 'nțelege de sine, că demnitarii din pentada întâi aveau rang mai înalt decât toți ceilalți, deaceea se și numeau dregătorii cei mai mari, demnitarii superiori, somitățile, (οἱ μέγιστοι ἄρχοντες, οἱ μέγιστοι ἀξιωματικοί sau οἱ ἐξωκατάκοιλοι exocatacoeli). Nu e cert ce'nsemnează propriu zis acest din urmă titlu; poate să aibă aceeaș însemnare cu titlul „excellentes" sau „eminentes" al demnitarilor Curții foștilor împărați latini, după care s-au format și la Apus titulaturile: „excellență", „eminență"

Acești demnitari înalți ai bisericii din Constantinopole aveau cam aceeaș calitate, ca și cardinalii bisericii dela Roma și stăteau în rang mai sus chiar decât arhiepiscopii patriarhiei, deși erau numai diaconi, lucru despre care arhiepiscopii și episcopii s-au plâns mult timp însă zadarnic. Ca semn al demnității lor înalții demnitari patriarhali purtau o cruce cusută pe culion și pe veșminte, ceeace atunci se acorda deasemenea numai episcopilor și celor de o treaptă cu ei, deaceea se numeau stavrofori σταυροφόροι. Dar ei aveau și insignii proprii, după deosebitele lor demnități.

Oficiile cele mai importante ale „Bisericii Mari," cum se numia biserica patriarhiei de Constantinopole, erau acestea:

a. Ceata deadreapta

Pentada întâi (πρώτη πεντάς)[1]

1. Iconomul, marele iconom, (ὁ οἰκονόμος, ὁ μέγας οἰκονόμος). El administra averea bisericească și ocârmuia patriarhia, în caz de vacanță; el era primul consilier al patriarhului.

2. Sachelarul, ὁ σακελλάριος (Sacellarius). El inspectă mânăstirile de monahi, ce se mai numiau σακέλλα (sacella, diminutiv din sacra), așa dar, casele sfinte, cum erau considerate mânăstirile.

3. Schevofilaxul, ὁ σκευοφύλαξ. El păstra odoarele sau sfintele vase (σκεύη) și obiectele prețioase ale bisericii patriarhale și le da spre 'ntrebuințare.

4. Hartofilaxul, ὁ χαρτοφύλαξ El avea în păstrare actele oficiale (χάρται), era directorul și arhivarul cancelariei patriarhale; el trebuia să cunoască în fond dreptul canonic, așa că propriu

[1]. De aici vine și cuvântul „protipendadă", „boier din protipendadă", adică boter de rangul întâi, ce'l întâlnim în arhondologia românească veche (N. Tr.).

vorbind, el era mentorul consiliului patriarhal, deşi sta în rangul al patrulea.

5. Saceliul, ὁ σακελλίου sau ὁ σακελλίων. El privegheа mânăstirele de maici, ce se numeau σακέλλιον adică sfinte case mai mici, mai puţin considerabile (σακέλλια), cum se mai numeau ele; cu timpul însă saceliul deveni şi inspector al caselor de corecţiune şi chiar al închisorilor publice, când biserica avea priveghiere asupra lor.

In pentada întâi fu primit încă mai târziu un al şaselea demnitar, la 'nceput în pentada III, contrar etimologiei cuvântului pentadă (cincime). Acest demnitar este primul advocat sau jurisconsult al bisericii (πρωτέκδικος, sau δικαιοφύλαξ); el era şi primul judecător în afaceri disciplinare ale bisericii.

Pentada II

1. Protonariul sau primul secretar şi notar, ὁ πρωτονοτάριος

2. Referendariul ὁ ῥεφερενδάριος. El era delegatul şi însărcinatul de afaceri al patriarhului la Curtea imperială, cum era mai demult apocrisiarul.

3. Logofătul, ὁ λογοθέτης, era contabilul patriarhului şi păstra sigilul cel mare al patriarhiei.

4. Castrinsiul, ὁ καστρήνσιος, (Castrensis, derivat din castra, lagăr, curte). El era mare măestru al Curţii patriarhale şi conservà veşmintele liturgice ale patriarhului şi insigniile patriarhiei.

5. Ipomnimatograful, ὁ ὑπομνηματογράφος; el scria evenimentele memorabile şi era ţiitor de acte şi secretar al patriarhului.

Pentada III

1. Protecdicul, ὁ πρωτέκδικος, era primul advocat şi judecător disciplinar; pentru importanţa oficiului său el trecu mai târziu în pentada I.

2. Ieromnimul, ὁ ἱερομνήμων. El aducea aminte de actele ritualului şi era consilier al patriarhului pentru ritual.

3. Păzitorul epigonatelor, ὁ ἐπιγονάτων. El conserva şi prezenta epigonatele τὰ ἐπιγονάτια, adică ornatele de pe genunchi. Acestea în timpul primitiv vor fi fost numai obiecte episcopale, ce simbalizau spălarea picioarelor, iar mai târziu, şi semne de distincţiune ale episcopului, care le conferia şi preoţilor ca semne de distincţie; poate în ambele aceste calităţi ele vor fi fost obiecte date în paza oficială a numitului demnitar bisericesc.

4. Ipomnimul, ὁ ὑπομνήμων sau ὑπομνήσκων; el aducea aminte afacerile oficiale, ţinea protocolul prezentărilor şi compunea ordinea zilei pentru şedinţele consiliului patriarhal.

5. Învăţătorul şi ritorul bisericii, ὁ διδάσκαλος καὶ ῥήτωρ τῆς ἐκκλησίας. El era teologul şi predicatorul bisericii patriarhale; se numără în ceata deadreapta, iar nu în cea deastânga, fiindcă el avea nu numai oficiul de a predică în biserica patriarhiei, ci şi cel de consilier al patriarhului în chestii teologice; în ori-ce caz predicatorul trebuea să fie pe lângă patriarh, fiindcă acesta pe unde se ducea îşi îndeplinea printr'ânsul misiunea sa de învăţător şi predicator ca episcop şi arhiereu.

In unele cataloage figurează în ceata deadreapta şi protodiaconul sau arhidiaconul, (πρωτοδιάκονος, ἀρχιδιάκονος); acesta mai 'nainte ca şi acum era însărcinat de preferinţă cu acte de jurisdicţiune, pecând în alte cataloage, fiind dat aparatul aşă de complex al jurisdicţiunii, arhidiaconul, ca demnitar în prima linie liturgic, figurà în ceata deastânga.

Demnitarii superiori şi jurisconsulţi din ceata deadreapta precum iconomul, hartofilaxul, protecdicul şi protonotarul purtau din când în când şi un titlu, ce dealtfel îl aveau mai adesea demnitarii Curţii imperiale, aşa titlul de „Nomofilax, Νομοφύλαξ adică literar: gardian al legii, iară figurat: advocat al Curţii, advocat onorific al statului sau al bisericii.

b. Ceata deastânga
Pentada IV—IX.

Din aceste pentade sunt importante mai ales:

1. Protopresviterul sau protopopul, ὁ πρωτοπρεσβύτερος, ὁ πρωτοπαπᾶς. El era primul preot al bisericii patriarhale şi ţinea în ea locul patriarhului.

2. Devtereul sau Devtereos între preoţi ὁ δευτερεύων τῶν πρεσβυτέρων, δεύτερος πρεσβύτερος. El era preotul al doilea al bisericii patriarhale şi ţinea locul preotului întâi.

3. Exarhul, ὁ ἔξαρχος, delegat sau comisar. El avea atribuţiunea de a merge în inspecţie din ordinul patriarhului şi în numele său, a face constatări la faţa locului sau a aduce la îndeplinire ordine.

4. Protodiaconul, numit şi arhidiacon, ὁ πρωτοδιάκονος, ἀρχιδιάκονος adică diaconul întâi sau cel mai superior în rang, apoi δευτεροδιάκονος, devterodiaconul, diaconul al doilea, ambii aveau rangul

întâi şi al doilea între diaconii deserventi ai bisericii patriarhale. Dar mai cu seamă protodiaconul sau arhidiaconul acaparase în timpul primitiv cele mai multe oficii din ceata deadreapta şi se bucura şi de drepturi mult mai mari; deaceea fu clasificat uneori în ceata deadreapta.

5. Arhondele bisericii, ὁ ὅρχων πων ἐκκλησιῶν; el era functionar în administratia bisericii, curatorul bisericilor; avea atributiunea de a aprovizionà bisericile din parohii şi mânăstiri cu toate cele necesare cultului şi a îngriji ca ele să fie târnosite, să aibă sfânt mir, antimis şi toate vasele şi obiectele liturgice.

6. Periodevtul, ὁ περιοδεύτης. El era preot ambulant şi vizità bisericile parohiilor şi ale mănăstirilor.

7. Catihetul, ὁ κατηχήτης; el era învătător de religiune al junimii şi al tuturor celor, cari nu aveau instrucțiune suficientă în religiune.

8. Eclesiarhul cel Mare, ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης. El era îngrijitorul bisericii, adică tinea în bună stare biserica catedrală şi avea ca subalterni pe paraeclisiarhi, (παραεκκλησιάρχαι) sau paraclisieri (παρεκκλησιάριοι), servitori inferiori, cari la început erau auxilierii eclesiarhului, iar mai târziu s-au numit aşa toti servitorii inferiori ai bisericii.

In ceata deastânga mai erau clasificati:

9. Cântăretii şi citetii de rang superior şi inferior, precum şi cei ce făceau rânduială în biserică, purtătorii de prapore şi de făclii şi alti eclesiastici aflători în serviciul bisericii mari.

10. Amploiatii cancelariei şi functionarii de pela diverse institutiuni, mai cu seamă dela institutele de corectiune şi de binefacere, ce existau la Curtea patriarhului.

In vechime făceau parte din clerul bisericii episcopale, sau al bisericii catedrale, ca auxilieri ai episcopului şi horepiscopii (χωρεπίσκοποι); în locul lor încă după jumătatea sec. 4 începură a fi întrebuintati periodevtii. In acest Period (IV) ca succesori comuni ai horepiscopilor aflăm pretutindenea pe protopresviterii sau protoereii rurali (πρωτοπρεσβύτεροι χωρικοί, πρωτοπαπάδες χωρικοί), cari se numesc acum protoerei de judet. Intre clericii bisericii catedrale se clasifică astăzi şi clericii, cari sunt întrebuintati în diferite afaceri şi în diferite locuri ca împuterniciti, reprezentanti, vicari ai patriarhului, respectiv ai episcopului. Pentru toti aceştia intră în uz titlul de: Dichei (δίκαοι), derivat din δίκη-justitie, adică apărător reprezentant în afaceri juridice.

§. 144. Monahismul

In acest Period (1054—1453) monahii deasemenea aveau în biserica de Răsărit o situaţiune foarte considerată şi influentă[1]. Centrul lor era tot muntele Atos (Ἄθως) numit şi Sfântul munte (τὸἅγιον ὄρος)[2]. Pe lângă lavra fundată în Periodul precedent (III) pela 968 de monahul Atanasie, şi alte două mănăstiri mari fundate supt împăratul Constantin Monomah (1042—1054), s-au mai clădit în acest Period (IV) până la 1385 încă 17 mănăstiri mari. Totodată ş-au înfiinţat in dependenţă de mănăstirile principale şi mănăstiri filiale, cu regule monastice mai aspre. Acestea se numeau Aschitirii (ἀσκητήρια) sau Schituri (σκῆται, σκήτια) cum e numele lor în limba elină medievală şi modernă. Schiturile erau supuse mănăstirilor principale şi monahii dintr'ânsele aveau o viaţă mai aspră. Fiecare schit se compunea din o grupă de chilii cu câte 4—5 monahi; erau şi chilii îndependente (κέλλια), precum şi sehăstrii (ἡσυχαστήρια). Mănăstirile principale se deosebeau în chinovii propriu zise (κοινόβια) şi în mănăstiri, ai căror monahi duceau viaţa mai mult individual; ele se numeau mănăstiri idioritme (μοναστήρια ἰδιορρύθμια) şi aveau în comun numai serviciul divin şi hrana. Spre a păstra unitatea între toate mănăstirile şi între monahii din Aton erà instituit un prim proestos de mănăstiri, un protos (πρῶτος). De alt fel în acest Period (IV) în mănăstirile din Atos înflori aşa numitul Isihasm (ἡσυχασμός), adică o viaţă mistică, contemplativă, ce se liniştea în Dumnezeu, Monahii cu acest gen de viaţă, adică Isihaştii, se bucurau de o consideraţie deosebită, dar aveau şi adversari hotărâţi între teologi. Mănăstirile din Aton erau şi vetre de ştiinţă şi de artă religioasă. In bibliotecile lor se conservă până acum 13,000 manuscripte de valoare, iar bisericile lor sunt monumente importante de artă creştină din Răsărit; în sec. 14. erà celebră în tot Răsăritul şi şcoala de pictură din Aton a lui Panselin (παησέλην ος).

---

[1]. Cu toate aceste existau şi monahi şi eremiţi cu viaţa excentrică; aşa pe lângă Stâlpnicii primitivi sau monahii cari trăiau pe stâlpi se aflau şi monahi cari trăiau prin arbori sau în cuşti sau purtau lanţuri de fier, în fine şi monahi, cari priveau ca lucru bine plăcut lui Dumnuzeu a se dedà la danţuri liturgice cu călugăriţe; ei erau cunoscuţi cu numele de Icheţi (ἰκέται); dar unii contemporani i-au acuzat de eres.

[2]. O monografie interesantă despre muntele Atos a scris Friederich Vilhelm Gass cu titlul: Zur Geschichte der Athos—Klöster. Giessen 1865, citată şi în Scrierea „O călătorie în orient" de Athanasie Mironescu Craioveanu, Bucureşti 1896 pag. 91. Cf Meyer, Die Hauptturkunden des Athos, citat de Bréhier, Le Schisme, Paris 1900 pag. 19. Id, scrierea lui Delicanis, citată de noi şi în vol. I p. 56 (N. Tr.).

Din marea consideraţiune a monahilor dela muntele Atos, pentru pietatea lor, împăraţi ai Bizantinilor precum şi principi ai Iberiei, Serbiei, Bulgariei, Rusiei şi mai târziu ai principatelor Române, zeloşi şi darnici în mod deosebit, au întemeiat pe 'ntrecute pe acest munte mânăstiri nouă, au restaurat sau cel puţin au înfrumuseţat pe cele în fiinţă şi le-au dat danii. Astfel pelângă mânăstirile Grecilor s-au înfiinţat mânăstiri ale Iberilor, Sârbilor Bulgarilor, Ruşilor, şi în fine ale Românilor. Cele mai vechi şi mai însemnate dintre ele sunt: Mânăstirea Ivir (μόνη ἰβήρων), mânăstirea Zograf (μόνη Ζωγράφου)[1], a Bulgarilor, mânăstirea Hilandar (χιλαντόριον, χιλιαντάριον) a Sârbilor, fundată în 1195 de sf. Sava şi tatăl său Stefan Nemania, Mare Jupân sau Mare principe al Serbiei, care domni 1168—1196 şi mai târziu se călugări, primind numele Simeon, mânăstirea Ruşilor (Ῥωσσικόν), mănăstirea Cotlomuş κουτλουμούσι ν sau a sf. Hariton, pe care la începutul sec. 16 începu a o reînnoi Radu IV cel Mare (1445—1508), şi o isprăvi mai târziu succesorul său Neagoe Basarab (1512—1521; în curând apoi această mânăstire fu vestită ca „Marea Lavră a Valahiei".[2] După ce muntele Atos s-a supus debunăvoie Turcilor înainte de căderea Constantinopolei, sultanul Murad II (1421—1451) acordă mănăstirilor Atonului mari privilegii; între acestea fu şi privilegiul, ca în hotarul sfinţit al lor să nu se stabilească nici un mohamedan, precum şi privilegiul ca în sfântul munte să nu aibă voe a călca femei.

Pe lângă mânăstirile din Aton se bucura de mare consideraţie şi mânăstirea din muntele Sinai, închinată sf. Ecaterina sau Caterina (Αἰκατερίνη); această mânăstire datează din Periodul II şi fu zidită în an. 527 de împăratul Iustinian în formă de forţăreaţă. In cursul timpului, i s'a dat privilegiul, ca egumenul ei, după ce dela sec. 7 episcopia Faran se strămutase în Sinai să fie învestit cel puţin dela sec. 9 şi cu demnitatea de episcop, iar dela sec. 12 chiar de arhiepiscop cu titlul: „Al Sinaii şi Faranului"; pe această din urmă demnitate o are şi astazi.

De o consideraţie egală cu a acestor mânăstiri se bucurau mai întâi mânăstirile principale din Rusia, sau lavrele din Chiev

---

[1]. Adică mânăstirea Zugravului, numită aşa fiindcă fu zidită pe temelia unei mânăstiri întemeiată încă dela an. 911 de Gheorghie, un monah Grec, care era şi zugrav.

[2]. Despre alte mânăstiri cari au fost înnoite şi ajutate de Domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei cf. în Bis. Ort Rom. V, 9, 1881 Iunie p. 627 (N. Tr.)

şi Moscva, înfiinţate după modelul celor greceşti. Mânăstirea cea mai vestită din Rusia este Lavra Pecerscaia sau Lavra peşterilor din Chiev. Ea fu înfiinţată în sec. 11 şi s-a numit aşa fiindcă monahii săi cei dintâi vieţuiau în peşteri, pe cari ei singuri şi le zideau în pământ. După Ilarion (Hilarion), primul pustnic de peşteră din Chiev, care deveni apoi mitropolit de Chiev (1051—1054), fundatori acestei mânăstiri de peşteri au fost (1051—1062. Antoniu, urmaş alui Ilarion în peşteră († 1073) şi ucenicul său Teodosiu († 1073); pe aceştia, ca şi pe Ilarion însuş, Ruşii îi venerează ca sfinţi. Mânăstirea peşterilor deveni curând primul focar al întregii vieţi bisericeşti superioare din Rusia şi dintr'însa s-au recrutat cei dintâi teologi şi asceţi, ba chiar ierarhi însemnaţi ai Rusiei. In sec. 14 s'a înfiinţat aprope de Moscva a doua lavră ce deveni deasemenea foarte vestită. Ea fu întemeiată la 1354 de Serghie, un ieromonah venerat ca sfânt, care o închină sf. Treimi, de unde vine şi numele ei de Lavra sf. Treimi a lui Serghie'.

In Serbia au fondat mănăstiri vestite după jumătatea sec. 12 şi la începutul sec. 13 principii ţării şi rudele lor. Aşa Marele Jupân Ştefan Nemania (1168—1196) a fundat mânăstirea Studeniţa (Studeniča); cei doi fii ai săi, sf. Sava, primul arhiepiscop al Serbiei (1219—1236) şi Ştefan Nemanici (Mare Jupân 1196—1217, rege 1217—1228), au fundat mânăstirea Jicia (Žiča), ce fu prima reşedinţă a arhiepiscopului, dar supt al doilea arhiepiscop ea tribui să cedeze această onoare mânăstirii Peci (Peč), mai nouă, cu poziţie mai sigură; regele Vladislav (1234—1243) a fundat mânăstirea Mileşevo, în care s'au depus apoi şi moaştele sf. Sava până la a. 1575, când le-au ars Turcii. Iară la începutul sec, 14 regele Ştefan Uroş III (1321—1331) a fundat mânăstirea Deciani (Dečani), deasemenea vestită, pentru care şi primi supranumele Decianschi. Alţi suverani şi chiar doamne ale suveranilor Serbiei până în sec. 15 deasemenea au zidit mânăstiri. Cele mai însemnate mânăstiri din statul Romăno-Bulgarilor au fost: vestita mânăstire Rilj, sau Rilia (Rilja), pe muntele cu acelaş nume, mănăstirile din muntele Vitos, aproape de Sofia (Sardica veche), lavra din Târnova cu mânăstirile de prin jurul ei.

In ţările Române deasemenea s-au întemeiat în acest Period mânăstiri însemnate şi anume: 1. In Muntenia, nu chiar îna-

---

'. Un pelerinagiu la această mânăstire a scris în spirit antimonastic Dora d 'Istria în „Vie monastique dans l'Eglise d'Orient" Paris, Genève subt titlul: Pélerinage à Troitza pag. 1 scv. (N. Tr.).

inte de sfârşitul sec. 13 mânăstirea Câmpulung, ce se zice că a zidit-o însuş Radu Negru Vodă, întemeitorul legendar al principatului Valahiei, sau Tugomir Vodă (Tihomir pela 1290—1330), intemeitorul istoric al acestui principat; dar în realitate mânăstirea Câmpulung s-a format abia în sec. 15 din o biserică, ce în sec. 14 fu biserică a Curţii domneşti; sigur se ştie că aproape de ultimul pătrar a sec. 14 a întemeiat mânăstirile Vodiţa şi Tismana un pustnic sârb, emigrat şi venerat ca sfânt, anume Nicodim (1370—1406); căci el era monah din Athos fiul unui grec şi al unei sârbe; deasemenea Mircea Vodă cel Bătrân sau cel Mare (1386—1419) a întemeiat mânăstirile Cozia şi Cotmena. 2. In Moldova poate chiar supt Bogdan I Vodă (între an. 1344—1365) fu întemeiată mânăstirea Rădăuţi, criptă a primilor domni ai Moldovei, începând cu Bogdan însuş, iară dela sec. 15 reşedinţă a episcopului de Rădăuţi; supt unul din predecesorii cei mai aproapiaţi ai lui Alexandru cel Bun s-a întemeiat în Suceava o mânăstire în care Alexandru cel Bun, îndată după suirea lui pe tron (1400—1432), instală mitropolia; se pare că biserica acestei mânăstiri, s-a conservat în biserica suburbiei Mirăuţi din Suceava, restaurată pela 1900; supt Petru Vodă I (Petru Muşat 1375—1391 sau 1378—1393) pela 1390 ucenici de-ai lui Nicodim au întemeiat aproape de cetatea Neamţul, odinioară (1210-1220) a ordinului cavalerilor Teutoni, mânăstirea Neamţu, închinată Atotţiitorului Dumnezeu, deaceea se şi numeşte „Pantocrator", iară lângă râul Bistriţa, mânăstirea Bistriţa, care fost apoi înzestrată de Alexandru cel Bun; deasemenea supt Alexandru Vodă cel Bun s-a întemeiat: mânăstirea Moldaviţa (1401), mânăstirea de maici Humoru (înainte de 1427) şi mânăstirile de maici Iţcani şi Horodnic, toate aceste situate în Bucovina de azi. 3. In Transilvania despre sud, mânăstirea Prislop, iarăş o ctitorie a lui Nicodim (1370—1406), numit mai sus, care a întemeiat primele mânăstiri din Ţara-Românească 4. In Maramureş (Ungaria despre miazănoapte răsărit) mânăstirea Stavropighială din Peri cu hramul Sf. Mihail; ea fu întemeiată de bunicul a doi Români de acolo, voevozii fraţi Baliţa şi Dragoş (ὁ τε βοεβόδας ὁ Μτάλιτζα; καὶ ο Νδράϊος)[1], cari în 1391

[1]. In traducerea latină a actului patriarhiei de Constantinopol din 1391 despre calitatea de Stavropighie a mânăstirei, traducere ce s-a trecut şi în actul de confirmare, pe care Vladislav I regele Ungariei l-a dat în an. 1491 mânăstirei spre a fi scutită de pretenţiile lui Ioan, episcop rutean de Muncaci.

obţinură pentru ea privilegiul de Stavropighie. Istoricul Iorga zice, că unul dintre aceşti doi Voevozi şi anume cel dintâi erà chiar Balc nepotul lui Dragoş, primul fundator al principatului Moldovei (între 1343 şi 1353) şi că Balc a fost alungat dîn Moldova de Bogdan (între 1349—1359). Teodor Coriatovici, principe Lituan, de religie ortodoxă la 1354 emigrând în Ungaria de nord, între Rutenii de acolo, a întemeiat în 1360 la Muncaci mânăstirea sf. Nicolai; din ea s-au recrutat cu timpul episcopii de Muncaci ai Rutenilor din Ungaria de nord; primul episcop cunoscut dintre ei este un anume Ioan pela 1491; soţia lui Teodor Koriatovici înfiinţă tot acolo o mânăstire de călugăriţe.

In acest Period (IV) mănăstirele din Răsărit n-au ajuns la o desvoltare internă demnă de remarcat. Observăm numai că în locul foştilor iconomi, cari aveau mari drepturi, egumenii mânăstirilor obţinură vicari sau reprezintanţi ai lor, numiţi Dichei (δίκαιοι adică apărători ai drepturilor, împuterniciţi); atari Dichei îşi numeau atunci şi episcopii.

B. Apusul

§. 145. Papalitatea.

In Periodul IV istoria ierarhiei bisericii de Apus are punctul ei de gravitaţie în istoria papalităţii; aceasta a ajuns acum la culmea puterii sale, dar cu începutul sec. 14 trebui să descindă brusc; oricum însă, o bună parte din jumătatea întâi a sec. 15 şi ceva mai apoi papalitatea a fost o putere mare şi s-a consolidat. Incepând din acest Period (IV), papii în cazuri mai însemnate manifestau voinţa lor oficială, cea mai ponderoasă în biserica de occident, fiindcă servea de normă absolută, fie prin o scrisoare scurtă, ce pentru aceasta se numea Breve, fie în mod mai solemn prin un document, la care era aplicată o pecete mare (bulla), de unde şi el se numea Bullă; apoi orice decrete şi constiuţiuni solemne ale papiior se mai numeau spre distingere şi dela cuvintele lor iniţiale.

a. Reformele celor dintâi 4 papi din acest Period.

In sec. 10 şi mare parte în jumătatea întâi a sec. 11 papa-

---

cei doi Voevozi, cari obţinură actul patriarhal şi despre cari nu scrie că sunt fraţi, se numesc: „Vaivoda Balicza et Dragmester".

N. B. Meşter aici se derivă din grecescul Μαγίστρος şi are înţelesul de Comandant al oastei (N. B. N. Tr.).

litatea a străbătut o epocă de degradare morală, din care s'a ridicat abia în 1046. Atunci spre a vindecà răul, Enric III regele Germaniei (1031—1056) trecu în Italia cu armata lui şi la sinodul din Sutri a pus papă pe Climent III, care era German (1046—1047). Cu acesta începe o serie de 5 papi Germani, cari fură puşi prin influenţă imperială. Deja al treilea dintre ei, Leon IX (1048—1054), ultimul papă din Periodul precedent începu a regenera papalitatea, dar tot odată a reînoit şi pretenţiile ei deodinioară. Succesorii săi călcară pe urma lui şi deasemenea se siliră cu zel a ridica moralul papalităţii şi al ierarhiei, nu mai puţin însă şi autoritatea lor; aşa făcu Victor II (1055—1057), apoi Ştefan IV sau V cum numără alţii (1057—1058), iară mai cu seamă supt cei doi succesori ai acestuia şi anume supt Nicolai II (1058—1061) şi Alexandru II (1061—1073) papalitaiea a ajuns iarăş respectată, iarăş puternică şi în întreaga ierarhie de Apus începu a pătrunde alt spirit.

Spre a face ca pe viitor alegerea papii să nu mai fie influenţată de partidele în luptă pentru dominaţiunea Romei, Nicolai II a dat în 1059 un decret sinodal în virtutea căruia alegerea papii fu atribuită pe viitor colegiului Cardinalilor; confirmarea lui însă fu rezervată împărătului, fiindcă în 1046 Enric III obligă pe Romani cu jurământ a nu mai alege papii fără confirmarea lui.

b. Reformele papii Grigoriu VII (1073—1085) şi luptele lui.

Toţi cei 5 papi numiţi mai sus, dela Leon IX până la Alexandru II au fost inspiraţi în reformele lor de cardinalul Hildebrand, care în 1048 venise la Roma cu papa Leon IX. Monah italian de origine, el a ajutat cu sfatul său şi pe Grigoriu VI, un papă anterior (1045—1046 † 1048), pe care'l însoţise apoi în exil. Hildebrand era adânc pătruns de ideia unei reforme a papalităţii şi a ierarhiei. Educat în preceptele riguroase ale congregaţiunii din Clugny şi totodată spirit mare cu o viaţă foarte austeră, el a dirijat întâi chiar ca ipodiacon pe toţii papii numiţi mai sus, spre a realiza reformele lor. In fine la 1073 când muri Alexandru II, îndată după înmormântarea lui, poporul a strigat: „Hildebrand papă!" Atunci şi el crezu că a sosit timpul de a ieşi din umbră. Deci s'a ales papă şi în 1073 ocupă scaunul primind numele „Grigoriu VII". El îndată făcù cunoscut aceasta, după regulă, lui Enric IV, regele Germaniei (1056—1106), tânărul şi uşu-

raticul fiu a lui Enric III, solicitând în numele bisericii din Roma şi a poporului Roman confirmarea lui, dar adăogând totodată că el personal l-ar ruga mai bine să nu-l confirme, fiindcă se teme a nu veni în conflict cu regii din cauza multelor auzuri. Enric IV nu s-a formalizat de francheţa cu care-i scrise Grigoriu VII şi, cum zice Hase în istoria lui bisericească „n-a refuzat ceeace era greu a refuza" ci mai vârtos a promis ameliorări.

Astfel Grigoriu VII (1073—1085) dintr'o dată ridică papalitatea aşa de sus, că el a fost ultimul papă, a cărui alegere mai fu confirmată de regii sau împăraţii Germani. El se sui pe scaunul papal cu un plan bine meditat, urmărind un ţel întreit şi anume:

1. A scuti clerul inferior (în senz impropriu al cuvântului)[1] adică clerul, care nu intră în clasa prelaţilor şi care este baza ierarhiei, de grijile pământeşti şi de jugul legăturilor lumeşti, aplicând riguros celibatul, cu atât mai mult că în Apus, aservirea clerului provenia tocmai din căsătoriile ce el contractă contra legilor bisericii şi anume din cauza ilegalităţii lor.

2. A emancipa clerul superior (în senz impropriu al cuvântului), adică clerul din clasa prelaţilor, de corupţia şi influenţa laicilor făcând ca laicii să nu mai aibă înfluenţă la ocuparea scaunelor de episcopi şi a locurilor de egumeni, fiindcă laicii ridicau în aceste demnităţi favoriţi de ai lor şi încă nu fără simonie.

3. A înfiinţa în lumea creştină o monarhie universală, cu constituţie teocratică sau ierocratică, adică având în fruntea ei pe papa, ca locţiitor a lui Dumnezeu şi ca atare el să fie mai presus de regi şi de popoare, ca prin autoritatea lui spirituală toţi să observe legile de drept divin.

Grigoriu VII curând începu a'şi realiza planul său. Chiar în 1074 un decret sinodal declară peremtoriu că preoţii sunt absolut obligaţi la celibat şi că ceice nu se vor supune acestei obligaţiuni vor fi scoşi; totodată opri poporul a asculta leturghia şi a primi vre-o taină săvârşită de atari preoţi. Clerul inferior din Lombardia şi de peste Alpli (Germania) în mare parte s-a revoltat contra acestei măsuri. Diferiţi episcopi în ale căror eparhii se aflau atari clerici deasemenea au fost nemul-

---

1. Cler inferior în senz propriu este clerul dela ipodiacon în jos, exluziv ipodiaconnl, iar cler superior în senz propriu este clerul dela ipodaicon în sus, incluziv ipodiaconul. Intre prelaţi (praelati) sau între clericii de rang superior se numără episcopii şi preoţii, cari din împrejurări speciale sunt aproape de episcopi în virtutea drepturilor lor administrative şi onorifice.

ţumiţi cu această hotărâre. Dar Grigoriu o execută aşa de energic şi de riguros, că rezistenţa clerului din cele mai multe ţări a fost înfrântă foarte curând şi poporul însuş dă papii concurs. Hotărârea intră în vigoare curând în cele mai multe ţări, iar în Polonia, Silezia şi Moravia tocma spre sfârşitul sec. 12, în Suedia şi Danemarca tocma spre jumătatea sec 13, în Ungaria, abia dela 1267 sub regele Bela IV (1235—1270). In a. 1075 Grigoriu se putù gândi a emancipa şi clerul superior de înfluenţa laicilor.

Un nou sinod adunat în 1075 la Roma a dat legea, ca clericul care va primi o demnitate bisericească din mânele unui mirean sau va consimţi a i se conferi investitura de către un mirean să fie scos, iară mireanul care va face aşa să fie excomunicat. Acum papa se isbi de opoziţia principilor. In contra acestei legi s-a sculat Filip I regele Franciei (1080—1108), dar el prudent, s-a făcut ca acceptă, apoi Guillaume (Wilhelm) Cuceritorul, puternicul rege al Angliei (1066—1087), ale cărui impietări papa de voe de nevoe le-a tolerat, în fine Enric IV, regele Germaniei (1056—1106), cu care papa întrà în luptă, ştiindu-l mai slab. Aceşti suverani se revoltară nu mai puţin şi contra teoriei pe care papa începu a o formula în scrisorile sale, că Hristos a predat lui Petru puterea supremă peste toată lumea creştină şi deaceea toţi principii sunt ţinuţi a considera pe succesorul lui Petru adică pe papa, ca seniorul lor. Grigoriu emisese această idee chiar ca diacon şi de atunci a propagat-o cât i-a fost posibil. El încă în 1059 supt papa Nicolai II a decis pre Robert Guiscard, ducele Normanilor, a supune scaunului Romei ca feudă ducatul său şi scaunul Romei l-a primit ca atare. Iar acum ca papă în mesagile sale către principii contemporani susţinu această teorie pe faţă şi cu succes, căci în 1076 Dimitriu Svonimir, regele Croaţiei şi Dalmaţiei a supus lui Grigoriu VII ca feudă regatul său, aşa că scaunul Romei deveni senior feudal şi al acestui regat. Dar principi puternici respingeau aceste pretenţii şi Grigoriu fu destul de prudent a-şi impune moderaţiune faţă de un Filip al Franciei, care de altfel cedă cel puţin în aparenţă şi faţă de un Guillaume al Angliei şi a nu intra în luptă cu ei. Dar Enric IV i se păru alt fel de om; el avea multe defecte, erà imprudent şi sburdalnic, apoi inimicii îl încunjurau din toate părţile. Deaceea când traficul cu demnităţi bisericeşti continua la Curtea lui Enric şi consilierii săi, pe cari papa i excomunicase pentru aceasta şi ca consecinţă Curtea i concediase, fură apoi reintegaţi, când însuş

Enric își maltrata soția, iar favoritele sale se împodobiau cu pietrele scumpe dela vasele sacre, când el oprimà și tratà cu cruzime pe Saxonii revoltați și înfrânți: atunci papa chemă la Roma pe rege să se justifice, amenințându-l cu excomunicare. Regele însă la un sinod adunat în 1076 la Vorms și compus din episcopi familiari cu el obținu decizia ca papa să fie scos ca un tiran, care se atinge de unsul Domnului și trimise la Roma lui Grigoriu VII, sau cum îi zisea el: „lui Hildebrand monahul cel falș" decretul de excomunicare, prin un cleric, pe care însă în Roma poporul revoltat pentru aceasta, erà să-l linșeze de nu-l apăra Grigoriu însuș. La decretul de excomunicare Grigoriu răspunse excomunicând pe Enric și deslegând pe supușii lui de jurământul, că-i vor fi fideli[1]. De această măsură profitară și însiși principii, pe cari Enric IV 'i ofenzase adesea, așa că ei chiar în iarna anului 1076 la o adunare convocată în Tribur au declarat că Enric va perde tronul, dacă în timp de un an nu va obține deslegarea de excomunicare. Principii chiar invitară pe Grigoriu la Augsburg să judece pe rege. Atunci Enric pierzând curajul solicită dela papa deslegarea, prezentându-se umilit înaintea lui ca un penitent la Canosa (Canossa) la începutul iernii din 1077. Grigoriu VII în drumul spre Germania se oprise la castelul Canosa, proprietatea principesei Matilda de Toscana († 1115), care era foarte devotată scaunului papal și mai cu seamă lui Grigorie însuș; ea chiar testase scaunului Romei în caz de moarte posesiunile sale. Papa deslegă pe Enric, care se'nfățișase înaintea lui în haină de penitent, apoi Enric se'ntoarse în patrie dela Canosa prin Lombardia. Dar Lombarzii inamicii papii reproșară lui Enric că s-a umilit înaintea papii și 'i promit a se alia cu dânsul de se va ridica din nou contra papii. Enric era destul de nestatornic, așa că după ce sosi în Germania se și resculă contra papii din nou cu inimiciții și amenințări, închizându-i și drumul în Germania. Principii germani,

---

[1]. Astfel a hotărît Grigoriu VII în un sinod ținut la Roma ca răspuns hotărârei sinodului din Vorms. In acelaș sinod papa Grigoriu VII a publicat încă o lege *„Dictatus Papae"*, prin care'și arogà drepturi covârșitoare în biserică și stat. Cităm aici câteva din aceste pretinse drepturi: Papa singur dispune de insigniile împărătești; el are drept a depune pe împărați, a numi și depune pe episcopi fără sinod, el, fiind ales canonic are rang de sfânt, biserica romană-catolică nu a rătăcit dela credință și nu va rătăci nici odată; papa are autoritatea de a deslega pe supuși de jurământul de fidelitate contra suveranilor nedemni ș. a. Harduin, Act. Conc. VI. col. 1304–1305 (N. Tr.).

nemulţumiţi cu el, profitând de aceasta, declarară pe Enric detronat şi în locul său aleseră rege al Germaniei pe cumnatul său Rudolf de Şvabia, cu care Enric avu timp de 3 ani mari lupte. In an. 1080 Grigoriu VII rosti din nou anatema asupra lui Enric şi profetiză că în acel an va muri un rege falş, Insă nu muri Enric ci Rudolf de Şvabia, care fusese rănit de moarte pe câmpul de luptă. Acum Enric, plin de bucurie că a rămas victorios, alergă cu armata sa peste Alpi în Italia şi răsplăti papii în acelaş mod, punând antipapă pe Guibert sau Wibert, arhiepiscopul Ravenei, numit Climent III. In 1081 sosi la porţile Romei şi o asedie 3 ani, până ce în 1084 publicul Roman i-au deschis porţile, ne mai putând rezista, iară papa se refugiă în castelul Înger, o citadelă între zidurile Romei. Enric intră în Roma unde Climent III l-a încoronat împărat. Insă Grigoriu, deşi închis în castelul Ingerului, dicta încă deacolo condiţiunile, cu cari el ar fi dispus a ierta pe rege şi a-l deslega de anatemă; el rezistă nepierzând curajul până ce ducele Robert Guiscard, amicul şi vasalul său, sosi cu Normanii lui ca să-l scape. Enric fu silit a plecà din Roma cu armata lui şi cu papa cel pus de el, iară Normanii răsbunară pe papă asupra publicului Roman, căre-i fusese infidel, prin jafuri teribile. Din această cauză şi locuitorii Romei se revoltară contra papii aşa, că Grigoriu părăsi Roma împreună cu Normanii şi se retrase pe teritorul lor neapolitan la Salermo, unde muri în 25 Mai 1085 neclintit şi consecvent până la moarte în convingerea, că a luptat numai pentru adevăr şi dreptate, cum atestă şi ultimele sale cuvinte: „Dilexi justitiam et odi iniquitatem; propterea morior in exilio!" Aceste cuvinte stau în parte în legătură inversă cu cele din psalmul mesianic 44 (evreesc 45) vers 8, ce sunt adresate lui Mesia: „Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo justitiae prae consortibus tuis" adică: „Iubit-ai dreptatea şi ai urît fărădelegea, pentru aceasta te-a uns pre tine, Dumnezeule, Dumnezeul tău cu untudelemn al bucuriei mai mult decât pre părtaşii tăi."

Despre Grigoriu VII contemporanii săi au scris, unii cu admirare şi veneraţiune, iară alţii cu ură 'nveninată. Scriitorii posteriori deasemenea 'l judecă diferit, însă şi adversarii săi recunosc că el a fost un spirit mare, un caracter ferm şi de o moralitate ireproşabilă. In timpul modern şi anume în an. 1584 papa Grigoriu XIII l'a proclamat „Fericit", apoi în 1728 papa Benedict XIII l'a pus între Sfinţi, şi sărbătoarea sa până atunci particulară

în biserică fu generalizată pentru toată biserica catolică-romană; dar actul lui Benedict XIII întâmpină opoziţie vehementă în Veneţia, Germania şi Francia.

c. Culmea puterii papilor în sec. 12 şi 13.

Grigoriu VII muri († 1085) şi se părù că planul său nu s'a realizat; adversarul său Enric IV a trăit mult timp după dânsul († 1106); dar cauza lui n-a fost învinsă, din contră succesorii lui au menţinut ferm planul său, dacă nu cu aceeaş energie, totuş cel puţin cu aceeaş tenacitate, aşa încât şi idea cea deadoua şi cea dea treia a lui Grigoriu VII se realiză curând. Astfel s'a luat principilor dreptul de a investi pe episcopi şi pe egumeni, restituindu-se bisericii dreptul de a conferi aceste posturi; iar monarhia universală a papii în formă teocratică a existat cel puţin de fapt în sec. 12 şi 13, deşi nu fără lupte cu împăraţii Germaniei din Casa Hohestaufen (1138—1254).

Prin tenacitatea lor papii au eşit victorioşi mai întâi în lupta pentru învestitură. Impăratul Enric V (1106—1125), fiu şi succesor al lui Enric IV, deşi de altfel nu era fiu bun, totuş în susţinerea pretenţiilor tatălui său călcă pe urmele lui. De aceea în 1111 papa Pascal II 1099—1118) chiar era gata să facă o convenţiune cu împăratul, ca acesta să renunţe la investitura episcopilor şi egumenilor, iar biserica să renunţe la bunurile feudale, ce avea dela stat. Dar în contra acestui proiect au protestat episcopii şi egumenii; atunci papa îl retrase şi continuă lupta. In fine în 1122 papa Calixt II (1119-1124) succesorul lui Pascal II încheie cu Enric V la Vorms o convenţiune, sau un *Concordat*, aşa se numi deatunci orice convenţiune între biserică şi stat, aşa zisa „Transacţie Calixtină" sau convenţiunea Calixtină. Prin această convenţiune împăratul renunţă cu totul la investitura cu cârjă şi inel, rămânând ca pe viitor investitura cu cârjă şi inel, precum şi instalarea în posturi eclisiastice să fie de atribuţiunea bisericii, iar regele să instaleze pe noul episcop sau egumen în bunurile feudale prin investitura cu sceptru, adică încredinţându-i sceptrul ca semnul autorităţii de senior feudal; episcopii să fie aleşi de demnitari bisericeşti în prezenţa împăratului sau a delegatului său, liber şi fără simonie. Astfel în imperiul german împăratul fu iarăş privat de dreptul de a numi şi de a investi pe episcopi şi egumeni, intrând în vigoare alegerea canonică şi anume episcopii în cele mai multe părţi erau

aleşi de Capitulii catedralelor cu confirmarea papii, iar egumenii, de soborul mânăstirii, cu confirmarea episcopului. Scaunul Romei a introdus această normă curândsau mai târziu şi în celelalte state. Numai amicilor săi, adică suveranilor Normani din Sicilia, le-a acordat şi în această privinţă încă din a. 1098 papa Urban II 1088—1099 odată cu demnitatea de „Legati nati" ai papii, adică plenipotenţi sau reprezentanţi din naştere ai papii încă şi „Monarchia Sicula" aşa numită mai târziu, adică: dreptul de a stăpâni cu dela sine putere în Sicilia, sau drepturi întinse şi asupra administraţiunii bisericii, ce mai târziu au fost şi mai întinse prin uzurpare. Acest succes avù de consecinţă că autoritatea papii asupra episcopilor deveni şi mai mare; toţi episcopii fură îndatoriţi a-i depune jurământ de fidelitate, iară lor le mai rămase numai atâta drept de jurisdicţiune, cât voi a le lăsa papa, cu tendinţa lui continuă de a'şi lărgi sfera autorităţii sale în prejudiciul autorităţii lor.

Dar şi idea monarhiei universăle a papilor se realiză curând după moartea lui Grigoriu prin întreprindrea cruciadelor (1096-1291) şi prin rezultatele ce avură diversele controverse şi lupte, ce s'au încins între papi şi suveranii politici, aşa că în sec. 12 şi 13 papii stăteau efectiv în fruntea tuturor statelor creştine din Apus ca supremii lor conducători şi judeecători, luau dispoziţii ca suveranii politici să le sărute piciorul şi să le facă serviciul de valet, adică a le ţinea scara şelii, când încălecau pe cal (officium stratoris), apoi convinseră mai multe state a se declara vasale scaunului din Roma. Astfel s-au declarat nu numai state mici, ci şi Polonia, Ungaria. Arogonia, statele scandinave, în fine chiar Anglia, şi iată cum: In 1208. puternicul papă Innocenţiu III (1198—1216) veni în conflict pentru dreptul numirii de arhiepiscop la Canterbury cu regele Angliei, Ioan fără Ţară (1191—1216), un suveran slab însă despotic şi capricios. La 'nceput regele s'a opus papii până la aroganţă şi nu cedà nicî când papa rosti asupra lui anatema şi asupra Angliei interdictul. Insă când în 1212 Innocentiu îl declară detronat şi invită pe Filip II August, regele Franciei (1180—1223) a lua în stăpânire Anglia şi acesta se şi pregăti efectiv a răspunde invitaţiei, atunci Ioan fără Ţară deveni cu totul docil, se umili înaintea papii, supunându-se în 1213 el şi statul său suveranităţii papii şi intră în relaţie de vasalitate cu scaunul dela Roma, plătindu-i tribut. In acest Period se părea deci necontestabil că papa are drept a conferi coroane

regale şi cu atât mai vârtos a pronunţà ridicarea cuiva la ranguri de mai mică însemnătate; astfel papii profitară de această îngăduire generală pentru a-şi atinge scopurile lor politice şi anume faţă de principii din Răsărit, pe care-i atrăgeau cu coroana de rege a intra în sânul bisericii catolice-romane. In legătură cu idea despre monarhia universală a papii stă şi faptul, căruia însă unii îi dau alt senz, că papii începură acum a împodobi tiara sau mitra lor deocamdată cu două coroane, iar dela sec. 14 chiar cu trei, şi în această din urmă formă a ei a o numii Triregnul lor, adică semnul distinctiv al întreitei lor regalităţi. Dar idea, că puterea papii şi prin urmare a bisericii în general e mai pre sus de puterea statelor avu şi consecinţa, că multe afaceri politice au fost atrase în sfera de jurisdicţiune a papii, şi prin urmare în cea a bisericii în general. Voind a-şi afirmà puterea lor teocratică sau ierocratică şi de monarhi universali, papii avură adversari şi rivali energici pre împăraţii din Casa Hohenstaufen, fiindcă aceştia nu voeau a recunoaşte ca suverani pe papi, ci din contră susţineau că împăraţii sunt suveranii papilor. Din această cauză încă de pela 1155 supt Frideric I Barbarossa (1152—1190) începù conflictul şi în conexiune cu el lupta între partida papii (Guelfii) şi partida împăratului (Ghibellini)[1]. Lupta s'a sfârşit cu stingerea Casei Hohenstaufen, aşa că papii eşiră victorioşi din această luptă. Oricât a fost de puternic Frideric I Barbarossa nu putu sfârşi victorios lupta cu papa Adrian IV (1155—1159), căruia în 1155 a trebuit a-i face serviciul de valet şi a-i sărutà piciorul, deşi refuzase mult timp, iar apoi primi prin învoială, cu atât mai puţin el putu rezistà lui Alexandru III, care era superior lui Adrian IV şi căruia în 1177 i-a făcut acelaş serviciu, după ce avusese războiu fără succes cu dânsul. Victoria papilor fù aşa de eclatantă, că marele papă Innocentiu III (1198—1216) luă chiar sub protecţia lui pe Hohenstaufeni, cari se devotase lui şi în 1198 devenì tutor,

---

[1]. Casa principilor germâni Welfii era ostilă Casei Hohenstaufen şi această ostilitate se manifestă şi în Italia, când împăratul Frideric I intră în luptă cu papa Alexandru III, deaceea partida papală de acolo sau partida antihohenstaufenă s-a numit apoi cu pronunţia Italienilor: Guelfi în loc de Welfi.

Partida Hohenstaufenă din Italia s'a numit Ghibellini mai probabil pentru că în Sicilia Arabii numeau pe Hohenstaufeni Ghibello, iar nu dela Waiblingen, o moşie a Curţii Hohenstaufen, de unde apoi la 1140 în lupta dela Weinsberg între Hohenstaufeni şi Welfi, cei dintâi ar fi dat alarma cu strigătul: „Inainte Waibingen!“ iar cei din urmă cu strigătul: „Inainte Welfi!“ Mai târziu în luptele dintre împăraţi şi papi se numeau în general Guelfi partizanii papii iar Ghibellini partizanii împăraţilor.

educator şi protector tânărului Frideric II, nepot minor al lui Frideric I. Cu toate acestea curând după moartea lui Innocentiu, Frideric II (1215—1252), pătruns de spiritul bunicului său, intră în luptă înverşunată mai ales cu papii Grigoriu IX (1227—1241) şi Innocentiu IV (1243—1254). Ambii papi l-au excomunicat de repetiţie ori, numindu-l eretic, pervers şi fur de cele sfinte; mai mult încă, Innocentiu IV în 1245, la sinodul din Lyon, proclamat ecumenic, îl destituí din toate demnităţile sale, aşa că Frideric II muri înfrânt în lupta cu papa 1245—1250. Iar cu Frideric apuse şi steaua Casei Hohenstaufen. Innocentiu IV şi succesorii săi procedară acum a confiscà ca feude papale posesiunile Casei Hohenstaufen din Italia de sud, ereditate dela regii Normanilor. Insă papii nu putură păstra pentru sine aceste posesiuni, deaceea în an. 1263 papa Urban IV (1261—1264) le dărui lui Carol de Anjù, principe frances, frate cu Ludovic IX Sfântul regele Franciei (1261—1264); dar Carol nu semăna cu Ludovic, care cu toate măsurile ce luà contra predominării bisericii, a fost continuu în relaţii amicale cu Roma. Conradin, nepotul lui Frideric II şi ultimul vlăstar al Casei Hohenstaufen, care se sforţà a cuceri din nou moştenirea părintească din Italia de sud, ce i se luase, căzù captiv în mânile lui Carol de Anjù şi în an. 1268 muri pe eşafod la Neapole.

d. Decadenţa papismului din culmea puterii sale.

Se părea că planurile papilor despre o monarhie universală nu mai întimpină piedici. Puterea regilor Germaniei fu sdrobită. Chiar după moartea lui Conrad IV ultimul rege din Casa Hohenstaufen (1250—1254), când trecù timpul slabului interegn din Germania (1254—1273) şi în 1273 deveni rege al Germaniei energicul conte Rudolf de Habsburg, acesta (1273—1291) în modestia lui căuta a fi de consenz cu scaunul dela Roma şi-i făcu concesiuni importante. Dar slăbirea statului Germaniei n-a fost efectiv în avantajul scaunului dela Roma ci în al Franciei. Şi pe când papii se credeau în culmea puterii, Francia, pe care ei o favorizau, i-a răsturnat fără veste din această culme. Incă dela 1269 Ludovic IX Sfântul († 1270) a dat mai multe decrte, prin care el restrânse drepturile papii în Francia şi mări autoritatea lui proprie mai ales prin dreptul aşa zisului „*recursus ad principem*", adică prin dreptul de a apelà contra sentinţei bisericii la suveranul ţării. Mai târziu fu plăsmuită sub numele lui Ludovic IX Sfântul şi „prima sancţiune pragmatică" adică cea dintâi constituţie fun-

damentală, ce lovea în autoritatea papii; ea se numi „cea dintâi" spre deosebire de o a doua ordonanţă fundamentală de acest fel, ce este autentică şi a fost dată în a. 1438 de Carol VII regele Franciei. Această din urmă constituţie a jucat rol în istoria bisericii franceze, deaceea vom reveni asupra ei mai târziu. Iar papa Bonifaciu VIII (1294—1303) care se purta cu mare cutezanţă ca suveran al regilor din timpul său, suferi la sfârşitul vieţii umilirea de a fi răsturnat dela această înălţime de un nepot alui Ludovic IX şi anume de vicleanul Filip IV Frumosul, regele Franciei (1285—1314) şi iată cum: In an. 1295 papa invită pe Filip IV Frumosul şi pe Eduard I regele Angliei (1272—1307), cari aveau războiu între sine, a face pace şi a o păstră. Filip respinse acele ordine, iar papa ridică contra lui diverse acuzaţiuni şi în 1296 prin o bulă, numită „Clericis laicos", după cuvintele cu cari ea începe, interzise puterii politice a pune la contribuţii biserica şi clerul fără autorizaţia papii; în contra acestei bule Filip interzise orice export de aur şi argint la Roma. Deşi în interes comun Filip IV Frumosul şi Eduard I se împăcară aşa că în 1298 ei chiar lăsară papii, ca unui arbitru privat ales de dânşii, să decidă despre diferendele dintre ei, iar Bonifaciu a dat sentinţa sa, totuş Filip nici de astădată nu voi a se supune şi atăcà drepturile bisericii. Papa furios invită în 1301 la Roma pe episcopii Franciei, ca să poată cerceta abuzurile regelui Franciei şi în Decemvrie 1301 dădă bula: „Ausculta fili", apoi în Noemvrie 1302 bula: „Unam sanctam"[1]. In această bulă el declară că totul e subordinat papii. Dar după prima bulă, răspândinduse o corespondenţă între papa şi rege, ce mai târziu fu declarată apocrifă de Curtea Romei, anume o scrisoare laconică a papii, care cerea imperios regelui să i să supună chiar în afaceri politice, cu un răspuns tot atât de laconic al regelui, care respingea pretenţia papii şi-l numea un mare nebun, Filip în an. 1302 făcù să se convoace o adunare naţională, care declară că cine ar consimţi la pretenţiile papii e un trădator, tot aşa după a doua bulă, în an. 1303, fu convocată altă adunare naţională, care acuză pe papa de mari crime. Ca răspuns la aceste deciziuni papa era ga-

[1]. Această bulă hotărăşte că cel ce va voi să se mântuiască trebue a crede că papa a primit dela Dumnezeu putere asupra tuturor făpturilor şi că Dumnezeu a dat bisericii două săbii anume: cea spirituală, pe care o poartă papa însuş şi cea politică, pe care el are drept a o da suveranilor politici şi a o şi lua dela ei. Această bulă este cea mai gradată expresiune, ce papii au dat idei teocratice.

tă să declare pe Filip excomunicat şi destituit. Insă Filip trimise la Roma oamenii săi sub conducerea lui Vilhem de Nogaret, vicecancelar al regelui, cari se aliară acolo cu partida puternicei familii Colona, ostilă papii, luară captiv pe papă şi-l maltratară. După 3 zile papa fu liberat de compatrioţii săi, dar muri curând (tot în 1303) adânc mâhnit de umilirea ne mai auzită atunci despre un papă. Şi dela umilirea ce suferi Bonfaciu VIII papalitatea se prăbuşi efectiv din culmea puterii sale.

e. Captivitatea babilonică a papilor (1305—1377).

Filip IV Frumosul, regele Franciei, nu-şi schimbă atitudinea, ce luase acum în lupta contra papii Bonifaciu VIII († 1303), spre a sdrobi puterea papilor. El reuşi a face papalitatea să depindă de regii Franciei aproape $^3/_4$ de secol şi să fie în serviciul lor. Lucrul s-a petrecut astfel: Următorul papă Benedict IX (1303—1304) murind îndată, Filip ştiu a reuşi, ca cardinalii să aleagă papă pe un arhiepiscop frances, care în 1305 începu a păstori primind numele Climent V. Dar Filip nu i-a permis a pleca din Francia, deaceea în 1309 Climent V (1305—1314) îşi luă în sfârşit reşedinţa permanentă la Avignon, în sudul Franciei, unde veniră şi toţi cardinalii din Roma şi unde el precumşi alţi 6 papi următori au rămas ca la 70 ani sub influenţa regelui Franciei, încât acest timp (1305—1377 sau 1309—1377) se numeşte timpul captivităţii babilonice de 70 ani a papalităţii. Atunci papii erau în mare depedenţă de regii Franciei; dovadă e faptul, că Climent V a trebuit să dea lui Filip Frumosul concurs a desfiinţa ordinul Templierilor, şi a-l moşteni; căci acest ordin pierzând locurile sale din Răsărit se stabilise în Francia. Urmarea fu că Filip voea să ia averile ordinului Templierilor din Francia; pelângă aceasta ordinul îl incomodă să-şi exercite ilimitat autoritatea sa regală. Deci dela 1307 bazat pe zvonuri ordonă a se ridica prin uneltirile sale acuzaţii grave contra ordinului şi a le face şi mai grave prin torturi; ceva mai mult el arestă pe toţi cavalerii ordinului, arse pe mulţi dintre ei din propria lui autoritate şi în an. 1311 înduplecă pe papa a convoca la Vienne contra ordinului un sinod, pretins ecumenic, iară de altă parte a suprima ordinul după dorinţa regelui fără să aştepte decizia sinodului şi a consimţi ca regele să confisce averile ordinului şi să ordone ca cavalerii distinşi ai ordinului unii să piară prin închisori, iar unii să fie arşi în 1314 împreună cu Iacob Molay, generalul ordinului. Dar şi papii urmă-

tori au fost siliţi a servi politica regilor Franciei şi din acest motiv a turbura pacea Germaniei. In 1314 când în Germania o parţidă alese rege pe Ludovic de Bavaria şi alta pe Frideric cel Frumos de Austria şi când soarta armelor fiind favorabilă lui Ludovic de Bavaria, acesta şi reuşi curând ca mai toţi să-l recunoască rege legitim al Germaniei, atunci papii din Avignon, în interesul politicii Franciei, au fost siliţi să conteste legimitatea lui Ludovic şi să provoace războaie civile în Germania, precum şi războaie între regii Germaniei şi papi, ce aminteau pe cele de supt Hohenstaufeni, resculând iar pe Guelfi şi Ghibellini unii contra altora. In 1327 papa Ioan XXII (1316—1334) fu nevoit a excomunica şi destitui pe Ludovic de Bavaria regele Germaniei şi a rosti asupra Germaniei interdictul, aşa că Ludovic se văzu provocat a'şi răzbuna contra papii făcând o expediţie contra Romanilor, adică o expediţie spre a se 'ncorona în Italia, iar în în 1328 a pune în Roma un antipapă, anume pe Nicolai V. Totuş fiind părăsit de soarta armelor în Italia, Ludovic trebui a se 'ntoarce învins şi Nicolai V, papa ales de el fu estradat lui Ioan XXII. Teologi dela curtea lui Ludovic Bavarul şi anume Ioan din Jandun († 1318) Marsiliu din Padua († c. 1340) şi Vilhem Occam († 1349 sau 1350) deasemenea au negat că Primatul ar fi o instituţie divinä şi au pus în dubiu afirmarea că papa ar fi succesor al apostolului Petru. Papa Benedict XIII (1334—1342), care sucedă lui Ioan XXII era dispus a se 'mpăca cu Ludovic, dar aceasta nu conveneà politicii franceze aşa ca papa Climent VI succesorul său (1342—1352) fu silit a începe lupta din nou şi reuşi chiar a câştiga pentru politica sa o parte din principii germani, nemulţumiţi de Ludovic, deşi în 1338 ei în convenţia încheiată de principii electori sub numele de „Asociaţia electorală din Rense" (Rhense) exclusese solemn orice ingerinţă a papii în alegerea Regelui; astfel în 1346 Climent a dat lui Ludovic de Bavaria un rege rival în persoana lui Carol IV de Luxemburg, educat la Curtea franceză, fiind fiul lui Ioan Orbul regele Boemiei amic întim al Casei regelui din Francia. La început Carol a fost silit a face războiu cu Ludovic pentru tronul Germaniei, dar murind Ludovic în 1347 el rămase curând victorios şi, după concesiuni umilitoare, fu recunoscut în fine şi de papa ca împărat Roman (1347—1378). Reşedinţa papilor în Avignon avu şi consecinţa că deoparte curtea papală, aşa numita Curie papală, s-a molipsit de viaţa lumeaţă, ce domnea la curtea regilor Franciei, iar deal-

tă parte statul eclesiastic decăzu din punctul de vedere administrativ şi financiar. De aici necesitatea de a exploata bisericile din toate ţările în interesul financiar al Curţii papale şi al servitorilor şi favoriţilor ei. Cât a durat captivitatea papilor tot Apusul a suferit, însă mai mult au suferit Romanii; deaceea ei cereau de urgenţă reîntoarcerea papilor. Incă în an. 1367 al şaselea dintre aceşti papi şi anume Urban V (1362—1370) contra voinţii regelui Franciei şi chiar a cardinalilor se hotărî a se întoarce la Roma; dar din cauza turburărilor ce erau atunci în Roma el după 3 ani adică în 1370 îşi luă din nou reşedinţa la Avignon. Totuş în an. 1377 Grigoriu XI (1370—1378), al şaptelea papă din Avignon pleacă deacolo definitiv împreună cú toţi cardinalii şi se 'ntoarse la Roma. Romanii l-au primit în triumf, însă papa muri curând; el fu cel din urmă francez între papii de până astăzi.

f. Shisma cea mare a Papilor numită îndecomun marea shismă din Apus (1378—1417).

Când în an. 1378 trebui a se alege la Roma alt papă, poporul roman se temea să nu fie ales iar un francez şi ceru cu ameninţări a se alege papă un italian. Cardinalii au ales în unanimitate pe Urban VI (1378—1389). Noul papă începu îndată a reforma colegiul eardinalilor, însă reformele lui nu plăcură cardinalilor francezi, cari vedeau în ele un indice că papa este implacabil şi sever. Deci cardinalii francezi, fiind în majoritate, au decis a alege alt papă şi a se întoarce cu el la Avignon. Ei se refugiară pe teritorul Neapolitan şi acolo aleseră efectiv pe francezul Climent VII (1378—1394), declarând că pe Urban VI l-au ales numai sub presiunea ameninţărilor populaţiei din Roma, aşa dar nu l-au ales liber, deaceea acum anulează alegerea lui. In 1379 Climent VII şi cardinalii lui s-au stabilit în Avignon, pe când Urban VI şi cardinalii italieni au rămas în Roma. Acum erau 2 papi, fiecare din ei declara că el e legitim, excomunicând pe rivàlul său şi pe adepţii sau *Obedienţa* acestuia. Nu numai cardinalii ci şi ţările se desbinară, căci unele din ele recunoşteau pe Urban, iar altele pe Climent. Astfel se ivi shismă cea mare din Apus sau Marea shisma a papilor. Având fiecare papă adepţi, fiecare obţinu şi succesor, aşa că shisma dura aproape 40 ani, adică până la 1417. In Roma după Urban VI (1378—1389) fu ales

Bonifaciu IX (1389—1404), Innocentiu VII (1404—1406) şi Grigoriu XII (1406—1415), iar în Avignon după Climent VII fu ales Benedict XIII (1394—4424). Când mai târziu în an. 1409 spre a stârpi răul, s-a făcut la sinodul dela Pisa încercarea zadarnică de a curma shisma decalarând scoşi pe ambii papi şi alegând papă pe Alexandru V (1409—1410), atunci în anii 1410—1415 au fost chiar 3 papi deodată, cei doi depână atunci cari continuară a se menţine şi al 3-le, cel ales spre curmarea shismei. Dacă timpul captivităţii papilor în Avignon a fost un timp foarte defavorabil pentru biserica de Apus, timpul shismei papilor a fost şi mai funest; în adevăr:

Papii din Avignon şi cei din Roma se excomunicau nu numai reciproc, ci fiecare excomunica şi pe adepţii sau obedienţa celuilalt.

Apoi fiecare voia să ţină o Curte papală completă şi să aibă tot fastul papal, deaceea s-au creat prin regulamente tot felul de mijloace pentru a procură banii necesari Curţii sau Curiei fiecărui din papii în luptă unul cu altul; totul se vindea.

Pelângă acestea fiecare papă era mai dependent de adepţii săi, decât aceştia de dânsul, fiindcă se temea că nu cumva adepţii să-l părăsească şi să treacă la rivalul său; deci ceeace ei nu puteau obţinea dela unul, obţineau cu siguranţă dela cellalt, dacă treceau la dânsul, în sfârşit.

Pentru importanţa capitală, ce papalitatea avea în biserica de Apus, a trebuit să se producă o confuziune totală în conştiinţe şi în rostul bisericii. Deci nu e de mirare că toată lumea din Apus şi chiar cardinalii fiecărui dintre papii rivali aveau convingerea că shisma aceasta este un rău mare, ce trebue vindecat. Numai papii nu voeau nici decum să ţină seamă de aceasta, căci fiecare se temea pentru persoana lui. Insă mai cu seamă universităţile (ce dela sec. 12 s-au înfiinţat din scoalele de pela episcopii şi mănăstiri, sau şi din alte începuturi, dar tot cu concursul bisericii) au jucat în biserică rol important, aşa universitatea din Paris cu doctorii săi în teologie şi în dreptul canonic, apoi principii, cari alăturea cu cardinalii mai liberali, făceau proecte pentru curmarea shismei. In fine în an. 1408 cardinalii ambilor papi de atunci, după consiliul ce le-au dat universităţile, căzură de acord a decide contra voinţei căpeteniilor lor să convoace în anul 1409 un sinod aşa zis ecumenic la Pisa (în Italia). Dar această deciziune a produs un rău şi mai mare, căci sporì

numărul papilor încă cu unul; aşa încât shisma fu curmată abia în an. 1417 la un al doilea sinod aşa zis ecumenic, adunat în Constanţa (1414—1418), când s'a decis totodată ca şi la Pisa a reforma papalitatea, precum vom vedea mai jos.

g. Incercările de a reforma papalitatea la sinoadele din Pisa, Constanţa şi Basel (1409—1443).

In an. 1408 mai toată lumea era de acord a se convoca un sinod ecumenic, spre a curma shisma papilor, ce dură atunci de 30 ani mai ales că papalitatea acaparase şi mulţime de privilegii abuzive, ce aveau consecinţi foarte funeste pentru biserică.

Intre aceste erau mai ales dările, onorariile şi taxele, ce scaunul papal încasà sub diverse numiri şi mai întâi annatele, o dare în suma întreagă sau pe jumătate din veniturile anului întâi ale beneficiilor acordate de papa[1]. Apoi erau şi multe aşa numite Rezervaţiuni ale Curţii papale pentru numiri în oficiile eclesiastice, a căror ocupare şi-a rezervat-o papa şi pe care apoi el le acordà la favoriţi[2]. Privilegiile abuzive şi domnia bunului plac a papilor în toate privinţile erau capetele de acuzaţie (gravamina), ce clerici şi laici, principi şi episcopi pregăteau şi reclamau remediu urgent. Acest remediu primi numele de reformaţiunea bisericii în căpetenia şi membrii ei (reformatio ecclesiae în capite et membris). Când deci în 1409 se 'ntruni sinodul din Pisa, au venit acolo 24

---

[1]. Intre aceste dări şi taxe pelângă annate mai erau: a. Servitia communia (onorariile în uz pentru oficii), sau taxele pentru numirea şi confirmarea episcopilor şi a egumenilor. b. Visitationes (onorarii pentru vizite) sâu onorariile achitate la vizita periodică a bisericii sf. Petru din Roma; ele erau obligătoare pentru episcopi (visitatio liminum apostolorum); c. Census (darea anuală), ce se încasa dela mănăstirile exempte, adică scoase de sub jurisdicţiunea chiriarhului local, precum şi dela statele obligate la cens şi dela bisericile, ce plăteau dinarul sf. Petru; d. subsidia, adică zeciueli şi subvenţiuni prevăzute la diferite ocasiuni. e. Fructus medii temporis adică veniturile beneficiilor vacante. f. Beneficiul succesiunii prelaţilor, în virtutea unui drept „jus spolii", în vigoare atunci şi în alte părţi; g. Procuraţio cononica sau onorariul pe care în vizitele canonice îl da vizitatorului, acela pe care-l vizita.

[2]. Pelângă aceste din urmă venituri, papa mai avea şi alte privilegii la acordarea de posturi bisericeşti (beneficia) şi anume: a Expectantiae, sau acordarea de drepturi expectative la posturi eclesiastice, ce încă nu erau vacante; b. Mandata de providendo sau ordine către episcopi şi colegii electorale de a prevedea cu anumite posturi persoane hotărâte. c. Cumulus beneficiorum sau cumularea a două sau mai multe oficii eclesiastice la o singură persoană, în fine d. Commendatio, adică transmisiunea provizorie a unui oficiu eclesiastic la o persoană cu drept de a încasa veniturile respective şi de a pune un suplinitor plătit, spre a împlini obligaţiunele acelui oficiu.

Cardinali, 200 episcopi, unii în persoană, iar unii prin reprezentanţi, numeroşi egumeni şi canonici, delegaţi ai universităţilor, doctori în teologie şi dreptul canonic şi reprezentanţi ai principilor. In zadar protestară contra acestui sinod ambii papi, Ruprecht din Palatinat regele Germaniei (1400—1410) şi Vladislav de Anjou, regele Neapolei (1390—1414), din a cărui Casă fusese şi Carol Robert (1308 1342) şi Ludovic cel Mare, (1342—1382) regii Ungariei. Sinodul s'a declarat ecumenic şi suveran. El scoase pe ambii papi şi alese alt papă, pe Alexandru V (grec latinizat). Sinodul voi a proceda şi la reformaţiunea bisericii în căpetenia şi membrii ei, însă în această privinţă n-a putut cădea de acord şi în sfârşit a admis propunerea noului papă, a convoca după 3 ani alt sinod, iară până atunci a pregăti proectele necesare pentru reformaţiune. Dar în fond nici papa, nici cardinalii nu luară lucrul serios, căci reformaţiunea ar fi adus Curţii papale mari daune. Alegerea lui Alexandru V n'a paralizat nici shisma; din contra acum erau 3 papi, având fiecare adepţii lui, obedienţa lui. Alexandru V nici n-a intrat în Roma; el muri chiar în anul următor (1410) la Bologna şi'i succedă Cosa cardinalul legat al său, ca Ioan XXIII'. Răul era mult mai mare decât înainte, căci acum se dà drept papi 3 deodată: Ioan XXIII, Grigoriu XII şi Benedict XIII.

Dar fiind inzistenţe de a se 'nlătura răul şi a se efectua reformaţiunea proectată, Sigismund I regele Germaniei (1410-1437) convinse pe Ioan XXIII, ca spre curmarea shismei şi reformaţiunea bisericii să convoace în 1414 un Sinod la Constanţa (Kostnitz), oraş liber al Germaniei. Acolo s-a şi adunat sinodul, cel mai măreţ sinod, ce a fost până atunci în biserica de Apus. Au venit la Constanţa cardinali şi episcopi cu clerici foarte numeroşi (18000), apoi egumeni, doctori în teologie şi dreptul canonic, principi cu mari suite şi însuş papa Ioan XXIII şi regele Sigismund[2]. Ioan XXIII a deschis sinodul şi nutrea speranţa că

---

[1]. Ioan XXIII se zice că în juneţa lui a fost pirat, iar ca papă fu plin de păcate. Contra lui s'au ridicat acuzaţii de sperjur, asasinat şi alte crime. N. B. Gregorovius în voluminoasa lui operă „Geschichte der Stadt Rom", Vol. VI p. 626 spune că s-au ridicat contra lui Ioan XXIII 55 capete de acuzaţie: omnia peccata mortalia et innarabilia crimina continentes" (N. B. N. Tr).

[2]. La acest sinod au asistat şi delegaţi din partea lui Mircea Vodă cel Bătrân, alui Alexandru c. Bun şi a 14 târguri din Principatele Române. Cf. Constantin I. Karadja. Delegaţii din Ţara noastră la conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415. Cultura Naţională, Bucureşti 1926 pag. 11 (N. Tr.)

numai ceilalţi doi papi Grigoriu XII şi Benedict XIII vor fi scoşi iar el va fi recunoscut ca succesor al lui Alexandru V. Dar curând se svoni că toţi 3 papii vor fi scoşi; deci el prinzând de veste crezù că va dizolvà sinodul şi fugi din Constanţa, travestit ca vezeteu, cu concursul lui Frideric, ducele Austriei, lăsând sinodul fără preşedinte. Sinodul însă n-a stat mult pe gânduri, se declară adunat întru Duhul Sfânt şi reprezentant al întregii biserici, şi că toţi chiar papa, trebuie a i se supune în ce priveşte credinţa şi curmarea shismei; acest mod de a considerà sinodul s'a numit în biserica de Apus „Teoria sinodală". Deci în 1414 Ioan XXIII fu scos, Grigoriu XII abdică prin delegatul său, numai Benedict XIII rezistă şi-şi strămută reşedinţa dela Avignon în Spania, fiindcă între aceste venise în conflict cu Francia. Sigismund s-a dus la el spre a-l îndupleca să abdice, dar bătrânul îndărătnic n'a voit să abdice. Atunci sinodul îl declară şi pe el scos, aşa că în urmă Benedict XIII fu părăsit de toţi adepţii afară de 4 cardinali. Sinodul sau mai precis colegiul cardinalilor, prezent la sinod şi sporit de astădată în mod exepţional încă cu alţi 30 membrii ai sinodului, au ales apoi în 1417 papă pe Martiu V şi shisma fu curmată; căci deşi Benedict XIII se consideră papă până la moartea lui (1424), totuş nimenea nu l-a recunoscut. Acum veni la ordinea zilei reformaţiunea, atât de neplăcută Romei. Deci Martin V se grăbi, îndată ce membrii sinodului se 'mpărţiră în grupe după naţiuni (Germani, Italieni, Francezi, Englezi şi Spanioli), a încheia concordate cu fiecare naţiune, făcând fiecărei naţiuni concesiuni, cu care ea provizoriu cătă să se mulţămească. In 1418 sinodul din Constanţa fù închis; el a ţinut 45 şedinţe; în prima parte a sesiunei sale s'a supus judecăţii lui doctrina lui Ioan Hus (Huss), preot din Boemia, acuzat de eres şi sinodul l-a osândit a fi ars pe rug împreună cu discipolul său Ieronim din Praga, iară despre o unire cu biserica ortodoxă de Răsărit, ce deasemenea urma să fie rezolvită nici nu s'a 'ncercat a discuta, deşi negreşit puţin înainte de închiderea lui[1] sosise din Răsărit pe lângă câţiva delegaţi laici 19 episcopi, între

---

[1]. După cercetări foarte recente Grigoriu Ţamblac, împreună cu toţ delegaţii dela Răsărit ar fi venit la Constanţa *puţin timp după deschiderea sinodului*, adică în Fevruarie 1415, iar nu *puţin înainte de închiderea lui în 1418* cum spune autorul nostru în text, pe baza mai multor autori streini şi Români; deci chestiunea unirii Bisericilor se va fi amânat pentru că Grigorie Ţamblac chiar înainte de sfârşitul anului 1415 s'a întors în Lituania. Cf. Karadja, op. cit. pag, 13. şi urm (N. Tr.).

cari şi Grigoriu Ţamblac, mitropolitul Chievului. Astfel papa, încheind concordate separate, scăpă de reformaţiunea bisericii în capul şi membrii ei, ce-i făcea atâta sânge rău; reformaţiunea fù amănată la un viitor sinod, ce avea să fie convoeat peste 5 ani. Şi deci Martin V 1417—1431) putu să-şi ia reşedinţa în Roma, fără nici o piedică şi fu recunoscut de toţi fără nici o opoziţie. In 1423 fu convocat efectiv un sinod, zis ecumenic, la Pavia, de unde fu transferat la Siena; dar puţini membri se adunară; deaceea în 1424 reformaţiunea trebui amănată din nou. Totuş strigătul pentru reformaţiune nu încetă, aşa că Martin V se văzù silit a convoca pentru anul 1431 un sinod reformator la Basel în Elveţia, unde totodată avea să se rezolve şi chestiunea unei uniri cu biserica ortodoxă de Răsărit, afacere demult pendintă, pe care sinodul din Constanţa o amănase. Martin V muri 'nainte de a se aduna sinodul şi succesorul său Eugeniu IV (1431—1447) confirmă convocarea sinodului. Acesta se adună şi cardinalul Cesarini îl deschise ca delegat al papii. Sinodul resolvi şi alte chestiuni, în special în 1433—1437 el împăcă cu biserica Romei pe Husiţii moderaţi, cari se numeau Calixtini (partizani ai potirului, dela calix potir), din causă că introduseră din nou la cuminecătură potirul, ce era eşit atunci din uz în tot Apusul. Venind la rând chestiunea reformaţiunei, sinodul deasemenea se consideră ca reprezentant al bisericii întregi şi ca autoritate supremă a bisericii, căreia şi papa e dator a se supune. Se intră în cercetarea diverselor abuzuri ale Curţii papale şi începură a se da hotărâri, ce erau absolut desagreabile papii. Deaceea încă în 1431 papa Eugeniu declară că transferă sinodul din Basel la Bologna (Italia), crezând că acolo cu concursul episcopilor italieni va putea împiedeca sau cel puţin atenua reformaţiunea. Dar sinodul şi însuş delegatul papii s-au opus energic acestei măsuri, în cât papa cedă şi sinodul continuă sesiunea sa în Basel. El dădù din nou hotrâri, ce limitau atribuţiile papalităţii (sistemul papal, constituţiunea papală) şi puneau în vigoare mai mult drepturile episcopale cum erau ele în anticitate (sistemul episcopal, constituţiunea episcopală). Deaceea papa profită de negocierile unirii cu Grecii, ce s'au propus şi determină pe Greci a veni să negocieze la Ferrara (Italia), nu la Basel. In an 1437 au plecat acolo împăratul Grecilor împreună cu patriarhul, episcopii şi alţi clerici, precum şi laici numeroşi, iar în 1438 papa deschise acolo sinodul, după ce comvocase şi pe sinodalii din

Basel. Dar aceştia în majoritate n'au cedat, căci numai câţiva răspunseră convocărei, ce le făcuse papa la Ferara. Deci cei rămaşi în Basel somară pe papa sub pedeapsă de suspendare să închidă sinodul său din Ferară; papa le-a răspuns destituindu-i şi excomunicându-i, iar în 1439 transferă sinodul din Ferara la Florenţa. Atunci sinodalii din Basel (Bâle), deşi scăzuse în număr şi importanţă, declarară pe papa scos ca un shismatic şi eretic, care nu se supune sinodului ecumenic şi în an. 1439 aleseră alt papă în persoana ui Amadeu, fost duce de Savoya, atunci eremit, care se numi Felix V. Fără să-i pese de aceasta Eugeniu IV continuă sinodul său în Florenţa, unde încheià unirea cu Grecii ortodoxi, apoi ş cu Armenii şi cu ceilalţi răsăriteni ortodoxi. Sinodul din Basel continuă sesiunea sa până la 1443, când în fine pierdù orice consideraţiune în tot Apusul, căci la sfârşit rămăsese numai 7 episcopi, iar ceilalţi membri erau doctori în teologie şi parohi. In an. 1443 el amână numai şedinţele publice, nu şi sesiunea lui; iar în 1448 se transferă la Lausanne în Elveţia francesă, reşedinţa lui Felix V; definitiv s-a dizolvat abia în 1449 când Felix V se supuse lui Niculai V (1441—1453), succesorul lui Eugeniu IV. Cu Felix V dispărù depe scena istoriei ultimul antipapă. Aşa de deplorabil s-a sfârşit sinodul, cel ce luase atât de mare avânt, iar reformaţiunea bisericii în căpetenia şi membrii ei a rămas baltă. De decisiunile din Basel au profitat numai două naţiuni şi anume Francia în măsură mai mare şi Germania în o măsură mai mică. Aşa Francia la an. 1438 în o adunare a clerului la Bourges adoptă o mare parte din deciziunile, ce s-au dat până atunci în Basel ca „Sancţiune pragmatică", adică ca o constituţie fundamentală pe care o confirmă şi regele Carol VII, însuşindu-şi faţă de Curia romană un număr de drepturi, ce s-au numit „Libertăţile bisericii Galicane". Papii n-au voit a recunoaşte această constituţie dar Francezii au menţinut-o ferm şi prin ea se emancipară considerabil de Curtea dela Roma. Germanii încă nu voiră a pleca fără nici un profit; însă Frideric III de Austria, atunci rege şi dela 1452 împărat al Germaniei (1440—1493) erà prea bun amic cu biserica Romei pentru ca Germania să obţină cât obţinù Francia. S-au încheiat numai Concordate, aşa în an. 1445 la Francfurt, în 1447 la Aschaffenburg şi în 1448 la Viena. In aceste concordate a obţinut şi Germania oarecare uşurare de dările şi rezervaţiunile papale. Astfel s-a sfârşit mişcarea de Reformaţiune, ce începuse la Pisa şi continuase la Constanţa şi Basel fără să şi ajun-

gă scopul ei. Nemulţumirea cu situaţiunea bisericii, ce era expusă omnipotenţii şi absolutismului bisericii dela Roma a continuat, iar în Periodul următor ea pregăti revoluţiunea bisericească, ce se numeşte reforma lui Luther, Zwingli şi Calvin. Numai dictatura papii pe terenul politic şi civil a fost sdrobită. După măsurile ce 'ncepură a se lua în această privinţă încă de timpuriu, adică supt Ludovic IX Sfântul (1226—1270), care institui pe principele ţării ca instanţa apelativă contra deciziunilor juridice ale bisericii, iar mai cu seamă depe timpul lui Filip IV cel Frumos, regele Franciei (1280—1315), care umili papalitatea şi dela Ludovic de Bavaria regele Germaniei (1314—1347), adversar al papalităţii, toţi principii începură a respinge de pe terenul civil influenţa puterii papale şi a bisericii în general.

§. 146. **Colegiul cardinalilor şi inchiziţia, o nouă instituţiune papală.**

In strânsă legătură cu desvoltarea papalităţii în acest Period IV) e şi desvoltarea consistoriului papii sau a colegiului cardinalilor, ce exista încă mai de mult precum şi a inchiziţiunii, tribunal papal deosebit, înfiinţat acum decurând pentru eretici.

La începutul acestui Period, în an. 1059 supt papa Nicolai II (1059—1061) cardinalii obţinură prerogativa exclusivă de a alege pe papa şi astfel ocuparea scaunului papal fu numai de atribuţiunea cardinalilor. In an. 1179 supt Alexandru III (1159—1181) s-a luat dispoziţiunea că alegerea papii este valabilă dacă va intruni cel puţin $^2/_3$ din numărul cardinalilor prezenţi, iar în 1274 supt papa Grigoriu X (1271—1277) s-a stabilit că alegerea papii trebue a se face în o încăpere închisă cu zid, ce se numi „conclava" spre a fi cu totul la adăpost de orice presiuni din afară. In an. 1245 supt Innocentiu IV (1243—1254) cardinalii. cari erau clerici mireni, obţinură ca semn distinctiv al demnităţii lor pălăria roşie, ce fu acordată şi cardinalilor din clerul monahal abia în an. 1591 supt Grigoriu XIV (1590—1591). Alegerea de papă ne mai fiind supusă dela Grigoriu VII (1073—1085) confirmării împăratului sau a regelui Germaniei, ci atribuită cardinalilor, aceştia deveniră un colegiu înzestrat cu cele mai mari drepturi şi dobândiră influenţă din ce în ce mai mare. Chestiuni, pe care odinioară papii le supuneau sinoadelor spre deliberare, de aici înainte se expediau de consistoriul cardinalilor. Cardinalii aveau rangul imediat după papa, indiferent dacă ei erau episcopi, presbiteri sau diaconi. Dar în curând cardinalii presbiteri şi cardinalii dia-

coni nu mai fură recrutaţi din clerul catedralei şi al parohiilor din Roma, ci papa conferi demnităţile acestea la bărbaţi eminenţi sau favoriţi din toate ţările, chiar la episcopi, totuş în timpurile normale el le acordă de preferinţă la Italieni; astfel demnitatea de cardinal fu un mijloc de a pune în serviciul papii bărbaţi influenţi de pretutindenea şi mai cu seamă din sferile Italienilor. La începutul acestui Period cardinalii erau în număr de 53 (7 episcopi, 28 preoţi, 18 diaconi), mai apoi se 'mpuţinară considerabil şi tocma în Periodul următor (V), în an. 1586 s-a fixat numărul lor la 70.

O emanaţiune din omnipotenţa papii a fost şi închiziţia; ea datează din acest Period (IV). Eresurile cu tendinţă destructivă, ce preponderau în Italia de nord şi în Francia de sud mai ales la sfârşitul sec. 12 şi începutul sec. 13 au dat ocazie papii Innocentiu III (1198—1216) ca în an. 1215 la sinodul 4 din Luteran, considerat ecumenic, să ia şi măsura de a se înfiinţa la toate episcopiile tribunale pentru urmărirea, ascultarea şi pedepsirea ereticilor. cum ordonase în 1184 sinodul din Verona şi după el mai multe sinoade particulare. După invitarea papii s-a decis şi în 1229 la sinodul particular din Toulouse (Francia de sud), ca episcopii să urmărească pe eretici, să-i citeze la tribunalul lor şi să-i pedepsească, iar cine va proteja un eretic să piardă toate drepturile şi chiar casa în care ar fi fost ascuns ereticul să fie rasă din temelie. Dar s-au părut că episcopii nu sunt destul de abili judecători ai ereticilor (inquistores); deaceea în an. 1232 papa Grigoriu IX (1227—1241) a decis ca ordinul dominicanilor, înfiinţat atunci nu demult (1215) şi foarte zelos pentru combaterea ereticilor, să exercite de regulă jurisdicţiunea asupra ereticilor (inquisitio haereticae provitatis adică cercetarea răutăţii ereticilor) sub privigherea directă a papii. Astfel s-au înfiinţat tribunale papale de închisiţie mai ales în Francia, Italia şi Germania; aceste tribunale fură înzestrate cu mari prerogative şi aveau în practică o putere redutabilă. Ele puteau cită înaintea lor la judecată şi arestă pe oricine, puteau uză de tortură spre a smulge mărturisiri, admiteau ca martori pe criminali, înfami şi complici şi ţineau secret numele marturilor[1]. Ele puteau condamnă nu numai la penalităţi bisericeşti ci şi la confiscarea averii

[1]. Comp şi L. Tanon, Histoire des Tribunaux de l' Inquisition en France Paris 1893, citat în Revue Encylopédique (Larousse) Paris 1893 pag. 1128 (N. Tr.).

la temniță grea chiar pe viață și la pedeapsă cu moarte. Dar executarea acestei pedepse o lăsă în seama autorității politice, ca să se zică că urmează preceptul: „ecclesia non sitit sanguinem, biserica nu-i însetată de sânge" căci autoritatea politică a declarat că e de acord cu instituirea inchiziției, așa Francia supt Ludovic IX Sfântul (1226—1270), iară Germania, supt Frlderic II (1215—1270), acuzat de alt fel ca impios și ireligios. Inchizitorii făceau uz de atâta rigoare, în cât dominicanii fură numiți pentru aceasta și „Domini canes (cânii Domnului)", și poporul își răsbună contra diferiților inchizitori prin răscoale sîngeroase. Așa încă în 1233 a fost asasinat Conrad de Marburg, șef al inchiziției din Germania, cunoscut și ca director spiritual și confesor de o rigoare fără seaman al văduvitei Elisaveta de Turingia († 1231), principesă foarte pioasă și nobilă; dar Conrad poate în mod escepțional nu va fi fost dominican, ci preot de mir. Inchiziținea a ajuns la desvoltarea ei cea mai redutabilă tocma în Periodul următor (V) în Spania, unde prin ordonanță regală fu reorganizată și era un guvern de teroare, care înnăbușia orice idee liberă în biserică și stat.

§. 147 Sinoadele

In acest Period (IV) sinoadele sau conciliie din Apus au fost mai mult adunări, ce executau ordinile papilor. Chiar sinoadele provinciale și mitropolitane adesea erau conduse de trimiși ai papii, prin urmare derijate de papa. Și la Roma chiar, după ce cardinalii deveniră influenți, în locul sinoadelor se 'ntruneau mai mult conzistorii de cardinali. Dar acest Period este fecund mai ales în sinoadele generale de Apus, pe care catolicii romani le considerà ca continuând seria vechilor sinoade în adevăr ecumenice, deaceea ele se și numesc astfel. Pe lângă cele 7 sinoade ecumenice, comune bisericii de Apus și de Răsărit, a mai fost încă în Periodul precedent (III) unul, ce-i considerat în Apus ca al 8-lea sinod ecumenic; el s'a adunat în 869/870 după cererea partizanilor patriarhului Ignatiu în biserica sf Sofia din Constantinopol contra lui Fotiu. Atunci Ignațienii au recunoscut că scaunul dela Roma are jurisdicțiune și asupra bisericii de Răsărit și e superior acestiea. Dar în acest Period (IV) sinoadele ecumenice din Apus au fost mult mai numeroase.

1. Mai întâi 5 sinoade, ce s-au adunat la Roma în biserica zisă Luteran; ele se consideră ca sinoadele ecumenice al 9-lea 10-lea, 11-lea și 12-lea sau ca sinoadele 1, 2 3 și 4 din Lateran,

după locul în care s-au adunat şi datează dela sec. 12 până în deceniul al doilea din sec. 13. Biserica în care sau adunat ele se numeşte Lateran, fiindcă e lipită de vechiul palat imperial Lateran, pe care împăratul Constantin cel Mare l'a lăsat în posesiunea papilor; ei chiar au avut aici reşedinţa până la captivitatea babilonică (1305), iar după ce papii s-au întors din Avignon (1377), şi-au luat reşedinţa în palatul Vatican, unde au reşedinţa şi astăzi[1]. Sinodul 1 din Lateran s-a adunat în 1123 supt papa Calixt II (1119—1124) şi a confirmat mai ales „Concordatul din Vorms" dela 1122, care stipulă că episcopiile şi egumeniile se vor ocupà prin alegere liberă, iar împăratul sau regele va instalà în bunurile feudale pe episcop sau egumen numai cu sceptrul adică încredinţându-í sceptru. La sinodul 2 din Lateran adunat în 1139 supt Innocenţiu II (1130—1143)au fost condamnaţi mai ales partizanii lui Anaclet II, antipapă (1130—1138) şi s'a respins ca eres doctrina lui Arnold de Brescia († 1155), un preot care susţinea că biserica nu trebue să poseadă bunuri materiale. Sinodul 3 din Lateran, adunat în 1179 supt Alexandru III (1159—1181), care tocmai ieşise victorios în luptà cu împăratul Frideric I Barbarossa (1152—1190), a dat 37 canoane disciplinare şi a hotărît că alegerea papii e validă numai dacă întruneşte o majoritate de $^2/_3$ din numărul tuturor cardinalilor prezenţi. Sinodul 4 din Lateran, al 12 ecumenic, adunat în 1215 supt Innocenţiu III (1198—1216) a dat 70 canoane disciplinare foarte importante; între ele se află şi canonul că tot creştinul e dator a se mărturisi în fiecare an; acest sinod a definit şi dogma despre transubstanţiaţie; a condamnat mai multe eresuri, a proclamat o nouă cruciadă şi a pus bazele pentru jurisdicţiunea inchiziţiei în tot Apusul[2]. La el au asistat 1500 episcopi şi alţi prelaţi (clerici superiori).

2. După sinoadele din Lateran, au urmat în sec. 13 încă 2 sinoade, cari deasemenea să numără între cele ecumenice ale Apusului, ca al 13-lea şi 14-lea. Ambele s-au adunat la Lyon, unul în an. 1245 şi altul în 1274. Cel întâi din Lyon, adunat în 1245 supt papa Innocenţiu IV (1243—1254) a excomunicat pe împăratul Frideric II (1215—1250) ca ereziarh şi fur de cele sfinte. Sinodul al doilea din Lyon, adunat în 1274 supt papa Grigoriu X (1271—1276) a încheiat o unire între biserica de Răsărit şi cea

[1]. Vezi şi vol. II al acestei Istorii p. 70 (N. Tr).

[2]. Tot acest sinod a proclamat scaunul de Constantinopole ca al doilea scaun ierarhic al Bisericii creştine. Vezi mai sus pag. 35 not. (N. Tr).

de Apus după stăruința împăratului bizantin Mihail Paleologu (1261—1282), care vână favoarea Apusului. Dar această unire, cunoscută sub numele: Unirea dela Lyon, n-a fost nici decum recunoscută în sferile mai largi ale Răsăritului și nici n-a durat.

3. La începutul sec. 14 urmă, ca al 15-lea ecumenic, sinodul din Vienne (1311—1312) supt papa Climent V, (primul papă cu reședința în Avignon 1305—1314). Motivul principal, din care s'a convocat acest sinod, au fost acuzările, ce Filip IV Frumosul, regele Franciei (1285—1314), aduse contra ordinului Templierilor și anume: că s-a lepădat de Creștinism, se'nchină la un idol zis Bafomet și se deda la bestialitate. Sinodul luă în desbatere aceste acuzări și ceru a fi ascultați cavalerii ordinului; dar aceasta nu stà în planul regelui, care se temea că vor fi achitați și deci el înduplică pe papa a declara ordinul suprimat fără știrea sinodului și a dizolva sinodul. Negreșit acest sinod a desbătut și alte chestiuni și a accentuat ca o necesitate urgentă îndreptarea moravurilor și a stării clerului.

4. Ca sinod ecumenic fu convocat și sinodul din Pisa în 1409; despre convocarea, și istoria acestui sinod am tratat mai pe larg în §. 145 f. și g. Totuș el nu și-a atins scopul de a curma shisma papilor și a reforma biserica; deaceea în Apus e cel puțin mare îndoială că el ar fi ecumenic; îndecomun se contestă că ar fi ecumenic.

5. Dar ca sinod în adevăr ecumenic e privit îndecomun sinodul reformator din Constanța sau Kostnitz (1414-1418). Pe lângă chestiunea despre curmarea shismei papale și reformațiunea bisericii în căpetenia și membrii ei, acest sinod mai avu a cerceta controversele dogmatice ivite în Boemia din cauza lui Ioan Hus, preot și profesor, precum și a negocía unirea cu biserica Grecilor; în acest din urmă scop, în Fevruarie 1418 pelângă delegați laici ai împăratului din Constantinopol și ai Domnului Moldovei s'au dus la Constanța 19 episcopi ortodocși din Răsărit, în frunte cu Grigoriu Țambac, mitropolit de Chiev[1]. Shisma papală a fost curmată în an. 1417; doctrina lui Hus a fost condamnată și el cu discipolul și amicul său Ieronim, cavaler de Praga, au fost arși; dar reformațiunea bisericii și negocirile pentru unire s-au amânat. In acest sinod voturile s-au dat după națiuni, iară nu indi-

[1]. Despre delegații din țara noastră la acest sinod și identificarea mai corectă a târgurilor, ce reprezentau ei, cf. Karadja, op. cit. pag. 8 scv. (N. Tr).

vidual. In fiecare națiune aveau vot nu numai episcopii ci și reprezentanții capitulilor dela catedrale, ai universităților, ai principilor etc. Despre acest sinod tratăm mai pe larg în §§. 145 g. și 153, 12.

6. Sinod ecumenic fu și sinodul reformator din Basel (Bâle), care mai rezolvi și alte chestiuni, iară mai ales în an. 1433 a împăcat pe Calixtini, partizani moderați ai lui Hus. Acest sinod avu sediul în Basel 1431—1447, apoi în Lausaune 1448—1449; indecomun el e recunoscut numai până la ședința 26 adică numai în sesiunea dela 1431—1437, căci celelalte ședinți ale lui din timpul dela 1438—1443, precum și sesiunea lui fără ședinți, ce continuă dela 1443—1449 au fost respinse ca ne valabile de papa Eugeniu IV († 1447) și de succesorul său Nicolai V (1447—1455). Ca unul și același sinod cu cel din Basel e privit.

7. Sinodul dela Ferrara și Florența. Acest sinod s'a adunat în an. 1438 la Ferrara, în 1439 s'a transfirat la Florența unde au funcționat până la an. 1442 și dela 1443—1445 a continuat în Roma supt papa Eugeniu IV (1431—1445), fiind declarat ca continuarea sinodului ecumenic din Basel, cu care se și numără în decomun ca unul și același sinod. Se știe că la sinodul din Basel (Bâle) s-a tratat mai cu seamă despre reformațiunea bisericii în căpetenia și membrii ei, iar la cel din Ferrara și Florența, care fu închis în Roma, s'a tratat despre unirea bisericilor de Răsărit cu cea de Apus. Deaceea despre istoria ambelor sinoade din urmă, ce stau în legătură unul cu altul, vom trata mai pe larg odată cu istoria negocierilor pentru unire, ce formează obiectul lor (§§. 145 g. și 156).

Sinoadele din Pisa, Constanța și Basel (Bâle) se numesc sinoade reformătoare ale sec. 15, fiindcă contemporanii au adus în discuția lor chestiunea de a reforma biserica în căpetenia și membrii ei; deaceea ele nu au bună reputație la partizanii riguroși ai papalității. Dacă nu privim ca ecumenic sinodul din Pisa, și în decomun el nu e privit astfel, atunci cel din Constanța se poate socoti în senzul catolicilor Romani ca al 16-lea sinod așa zis ecumenic, iar cel din Basel (Bale) împreună cu cel din Ferrara și Florența, ce fu continuat și în Roma, ca al 17-lea. Despre desbaterile sinoadelor din Pisa, Constanța și Basel (Bale) și rezultatul lor relativ la reformațiunea bisericii în căpetenia și membrii ei am tratat mai sus, iar despre cele ce s-au decis la Constanța în chestia lui Hus, la Basel (Bale) pentru împăcarea Husiților moderați și la Ferrara și Florența pentru unirea bisericii de Răsărit cu cea dela Roma, vom trata încă mai jos.

§. 148. Episcopi, oficii episcopale şi jurisdicţiunea episcopală, precum şi jurisdicţiunea bisericii în general.

In acest Period arhiepiscopii şi episcopii bisericii de Apus obţinură în cardinali o treaptă esenţială între ei şi papa. Apoi nu numai arhiepiscopii ci dela papa Martin V (1417-1431) şi episcopii fură obligaţi a prestà jurământ de fidelitate; ei pierdură încă multe drepturi, ce n Periodul precedent (III) le mai lăsase papii, dar acum toate le acăpărară aceştia. Aşa numai singur papa canoniza sfinţi şi deslega de oarecare păcate grele, iară pe lângă acestea papii au restrâns încă drepturile episcopale mai cu seamă prin numiri în oficiile eclesiastice ale dieceselor, ce le făcea Curia romană sub diverse titluri (ca rezervaţiuni expectative, proviziuni etc). Mai târziu Curia au restituit episcopilor numai o parte din aceste drepturi după deciziunile sinodului din Basel (1431—1437).

In acest Period şi jurisdicţiunea în chestii de dogmă trecu dela dicasteriile episcopale la inchiziţia papală, pe care dela an. 1232 o exercită în numele papii de regulă ordinul monahilor dominicani, înfiinţat în 1215. Acum şi monahii în multe privinţi au fost scoşi de sub autoritatea episcopului şi subordinaţi papii prin mijlocirea superiorilor lor, adică au fost exempţi sau detaşaţi de sub autoritatea episcopilor, cu modul acasta s-au înfiinţat numeroase mânăstiri exempte. Tot în acest mod mulţi clerici de mir, din treapta preoţiei dar de rang superior, adică prelaţi, obţinură exempţiune de sub jurisdicţiunea episcopilor eparhiali ai lor şi o autoritate ca de episcopi asupra subalternilor lor, mai cu seamă pe timpul captivităţii babilonice (1305—1377) şi a shismei papilor (1378—1417). Dar arhiepiscopii şi episcopii, mai ales cei din Germania s-au rădicat sub raportul politic, devenind principi şi seniori puternici, după ce vasalii statului în general ajunseră principi naţionali mai indepedenţi iar arhiepiscopii de Mainz, Colonia şi Trier chiar primii dintre cei 7 principi electori cu dreptul de a alege pe regele Germaniei sau pe împăratul roman al Germaniei. Concordatul din Vorms (1122) pentru Germania şi convenţiuni analoage pentru celelalte state luară principilor şi dreptul de a numi pe episcopi şi-l acordară capitulilor dela Catedrale. Papa şi rezervă confirmarea alegerii şi cu această ocaziune punea pe episcopi să depună jurământ de credinţă şi arhiepiscopilor le trimitea şi paliul, ce deveni indispenzabil pentru a exercità drepturile de mitropolit. Totuş Curia papală sub diverse pretexte curând îşi arogă nu-

mirea episcopilor pentru o mare parte din dieceze, cu timpul însă trebui să cedeze principilor a numi pe episcopi în unele din ele sub numele de Indulte (indulto, concesiuni indulgente), în schimbul altor concesiuni, ce aşteptă dela ei, aşa că în sfârşit capitulii dela Catedrale alegeau numai un mic număr de episcopi, iară cei mai mulţi erau numiţi unii de papa şi alţii din nou de principi, deastădată însă pe baza unor concesiuni speciale din partea papii. In administraţiunea diecezei episcopii se serveau mai 'naînte de arhidiaconi, dar acum aceştia căzură în disgraţie, din cauză că aveau prea multe drepturi şi bizuindu-se pe ele devenise cutezători; episcopii deci se dispensară de ei treptat şi numiră acum ca reprezintaţi ai lor în jurisdicţiunea episcopală peste toată dieceza alţi clerici, a căror funcţiune era revocabilă după plac şi oricând. Aceşti clerici se numiră vicari generali ai episcopilor sau şi şefi de serviciu pe când însişi episcopii rămaseră „Ordinarii" adică depozitarii ordinari ai jurisdicţiunii în cuprinsul diecesei lor. De aici urmă apoi că uneori ei înşişi, iar uneori şi consistoriile episcopale, ce le ţinea locul se numeau „Ordinariate", iar consistoriile se mai numeau şi vicariate generale sau oficialate diecezane. Diferitele circumscripţii rurale au rămas încredinţate arhipresviterilor aşa zişi decani (dechants); aceştia se numeau acum uneori şi arhidiaconi, fiindcă înlocuiră pe arhidiaconi, între cari era împărţită dieceza mai înainte. Uneori dieceza se 'mpărţea în arhidiaconate şi acestea în decanate. Pe lângă aceşti funcţionari episcopii aveau ca auxilieri pentru serviciile lor arhiereşti pe aşa zişii „episcopi în partibus" adică pe episcopii titulari, sau pe episcopii hirotoniţi „în partibus (infidelium, haereticorum sau schismaticorum)" aşa dar pentru reşedinţi episcopale din Răsărit, de unde 'şi aveau titlul, dar unde nu 'şi mai putură exercita oficiul lor, decând cruciferii nu mai aveau dominaţiunea prin acele părţi. Deaceea în Apus ei erau întrebuinţaţi mai ales ca: „Coadiutores în pontificalibus" sau ca auxilieri ai episcopilor diecezani în exerciţiul atribuţiunilor lor liturgice de episcopi, sau al drepturilor episcopale de a efectua hirotonii. Spre a caracteriza relaţia episcopilor titulari cu episcopi diecezani, ai căror auxilieri au devenit, episcopii titulari fură numiţi şi sufragani, episcopi suffraganei sau episcopi numai cu drept de sufragiu (suffragium, vot) ca şi ceilalţi clericii din dieceză, prin urmare cu drept de a fi de ajutor, iar nu cu drept de a dispoza în dieceză; de altfel şi episcopii diecezani în raport

cu mitropolitul lor se numeau episcopi sufragani (episcopi suffraganei), fiindcă în provincia eclesiastică, a cărei căpetenie era mitropolitul, ei exercitau numai un drept de sufragiu (suffragium), aşa dar numai un drept de auxilieri faţă de mitropolitul lor.

Până la jumătatea acestui Period episcopii, precum şi biserica în general, aveau o jurisdicţiune foarte întinsă, din causă că crescu puterea suverană a papii şi împreună cu ea puterea bisericii în general (ierocraţia).

Pelângă afacerile religioase episcopii expediau încă multe altele, ce se considerau că sunt în legătură cu religiunea, precum afaceri matrimoniale, testamente, contestaţiuni, în cari părţile recurgeau la jurământ, afaceri de patronat eclesiastic şi toate cazurile civile şi criminale, ce priveau clerul. Dar după jumătatea Periodului statele curând au început a restrânge jurisdicţiunea de tot întinsă a bisericii, aşa Francia mai ales dela Ludovic IX Sfântul (1226—1270), iar Germania dela regele Ludovic Bavarul 1314—1347). Intre acestea pe când biserica avea jurisdicţiunea cea mai întinsă, dreptul canonic ajunse la o desvoltare estraordinară, fiind aplicat în foarte multe cazuri şi trebuind a se dà continuu decisiuni şi suplimente nouă, căci cele vechi nu mai erau suficiente. După dreptul canonic desvoltat astfel s-a desvoltat şi dreptul civil, când acesta luă din dreptul canonic o parte din cuprinsul prea larg al său, adoptând multe materii din dreptul canonic cel mai desvoltat. Insă dreptul canonic, în partea lui mai veche fu colecţionat pela 1150, cu autoritate recunoscută în general, de Graţian, monah jurisconsult din Bologna în un manual, ce se numi după el: „Decretum Gratiani" adică Constituţiunea lui Gratian, iară partea lui suplimentară, ce conţine decretele papilor sau constituţii date de ei în cursul ulterior al acestui Period fu codificată în o serie succesivă de colecţii de decrete, dintre care cea dintâi, între anii 1230—1234 din ordinul papii Grigoriu IX (1227—1241) şi toate aceste serii s-au codificat în o colecţie întreagă, numită: „Corpus juris canonici".

§. 149. Monahismul şi Ordinele de monahi.

In acest Period clerul, ce nu era din monahism, spre distingerea de acesta, s-a numit cler secular sau mirean; clerul mirean fu cutropit de cel monahal, şi în Apus, precum era de mult în Răsărit, clerul monahal, numit şi cler regular, dela regula monastică după care trăia, supără clerul mirean prin concurenţa

lui, mai ales că avea multe privilegii şi exempţiuni şi luă un avânt extraordinar. Ordinile monahale şi anume cele pe cari le vom indică mai la vale ca ordine de monahi mendicanţi sau cerşetori, cu privilegiile şi exempţiunele lor, acăpărară mai toate serviciile parohiale, predicau fără permisiunea parohior, spovediau, înmormântau creştini dela parohii în biserici de ale lor, sau lângă ele, distribueau indulgenţe şi da deslegări de păcatele, ce puteau fi deslegate numai de episcopi. Apoi se 'nfiinţau continuu ordine nouă, cari având regule riguroase produceau reacţiune contra moleşirii şi a imoralităţii dominante în biserică, mai vârtos că se aplicau şi la servicii speciale de dragoste către Dumnezeu şi către aproapele, câştigându'şi prin atari serviciii o mare influenţă. Cu timpul, ajungând avute sau cu prea mare influenţă, ordinele adesea abuzau de influenţa lor şi-şi atrăgeau uneori chiar ura generală; dar atunci mai totdeauna veneau în loc alte ordine, cari prin viaţă austeră şi prin opere de caritate şi binefaceri se distingeau în mod avantajos de restul clerului. Astfel s-au înfiinţat multe ordine propriu zise de monahi şi de maici, aceste din urmă, adese după modelul celor de monahi şi cu specialitatea lor, precum şi ordine improprii de monahi, ce semănau cu ordinele monahale şi anume congregaţiuni, comunităţi sau societăţi de canonici şi clerici mireni, deasemenea confrăţimi pioase de bărbaţi şi femei sau societăţi de mireni, cari se asociau pentru o viaţă pioasă în comun. Când aceste societăţi de fraţi şi surori se alipeau de un ordin monahal, se numeau al treilea ordin (Tertiari), fiindcă ordinul de monahi respectiv era întâiul ordin, apoi ordinul de maici respectiv era al doilea, şi o atare societate de fraţi sau surori, alipită de ordinile respective de monahi şi de maici, era al treilea ordin. Dar se formau şi confrăţimi de bărbaţi şi femei, ce nu se alipeau de un ordin, aşa dar erau independente. Deasemenea se înfiinţară şi ordine militare cu juruinţi monahale, deaceea se numiră ordine religioase de cavaleri. Aceste ordine religioase de cavaleri precum şi alte ordine de monahi primiră o organizare centralizătoare, în virtutea căreia în fruntea întregului ordin stă un general, iar în fruntea ordinului de prin diferite ţări, câte un provincial.

A. Ordine mari.

Ce priveşte ordinele propriu zise de monahi şi de maici (ordines religiosorum şi ordines religiosarum), încă din Periodul

precedent (III) existau Benedictinii şi monahii din Clugny, cari erau o ramură rigoristă a celor dintâi, apoi monahii din Camalduli şi cei din Vallombrasa, dar aceşti din urmă s'au răspândit mai puţin. Iar în Periodul prezent (IV) s-au înfiinţat numeroase ordine, dintre cari cele mai însemnate sunt următoarele: 1. Cartusianii, 2. Cisterţienii, 3. Premonstratenii, 4. Carmeliţii, 5. Franciscanii 6. Dominicanii şi 7. Augustinianii.

Dintre aceste ordine franciscanii şi dominicanii practicau dela început mai ales sărăcia riguroasă; ei trăiau din cerşit, de-aceea s-au numit ordine cerşitoare; ca atari ei dobândiră multe şi mari privilegii, ce s-au întins apoi şi la carmeliţi şi augustiniani odată cu caracterul de ordin. Monahii cerşitori se numeau şi Terminantes, iar cerşitul lor se chemă Tarminare, fiindcă fiecare din ei aveau permisiune de a cerşi numai în un ţinut anumit, bine determinat (terminus).

1. Cartusianii (ordo Carthusianorum). Acest ordin s-a înfiinţat în an. 1086 în o fundătură sălbatică numită Carthusium (Chartreuse) lângă Grenoble (sudul Franciei); deaici şi ordinul s-a numit Cartusiani. Fundatorul său fu sf. Bruno, canonic din Reims, care voi a introduce o disciplină monahală mult mai riguroasă decât cea prevăzută în regulele monastice de până atunci. Cartusianii aveau permisiune a mânca numai pâne şi legume cu apă, erau datori a munci din greu şi a trăi în mare sărăcie, nu aveau voe a primi nici daruri, fără numai articule de hrana permisă lor, sau material pentru scris (piei de bou); ei mai erau obligaţi la singurătate şi tăcere. Această rigoare au practicat-o mult timp şi chiar până astăzi cine are viaţă aspră şi singuratică se zice că trăieşte ca un Cartusian

2. Ordinul Cisterţienilor a fost mult mai cu influenţă şi mai răspândit. El fu înfiinţat in 1098 tot în Francia spre ost, aproape de Dijon în o vale numită Cistertium (Citeaux). Fundatorul său fu Robert, egumen benedictin nemulţumit cu monahii sài. El a dat mânăstirii lui o regulă mult mai riguroasă decât a Benedictinilor şi chiar a monahilor din Clugny. Curând s-au înfiinţat şi alte mânăstiri, ce adoptară regula lui şi formară astfel ordinul Cisterţienilor. Acest ordin ajunse la mare consideraţie mai ales dela 1113, când a intrat în el celebrul Bernard de Clairvaux (Clara Vallis), supranumit aşa fiindcă mai târziu a fost egumen al mânăstiri Cistertianilor din Clairvaux. Acest bărbat care muri în 1153 prin spiritul foarte religios, prin elocinţa extraordinară şi prin

viaţa lui austeră avu o influenţă imensă asupra principilor şi papilor, precum şi asupra popoarălor din Europa de apus. Exemplul său a influenţat extraordinar pentru răspândirea ordinului. In timp de 50 ani acesta câştigă 500 mânăstiri şi astfel întrecu în rang pe Cluniacensi, cu toate că şi aceştia avură pe Petru Venerabilul († 1156), contemporan cu Bernard şi bărbat cu mare influenţă. Cisterţienii se mai numesc şi Bernardini dela Bernard de Clairvaux.

3. Premonstratenii. In a. 1120 Norbert, canonic în arhiepiscopia din Colonia părăsind viaţa lumeaţă de până atunci a fundat la Premontrè (Praemonstratum), regiune solitară aproape de Lyon, o mânăstire pentru canonici regulari (ca preoţii din cor). Această mânăstire deveni treptat ordin, ce se numi Premonstrateni. Ordinul aveá de scop a pregăti predicatori ai pocăinţii. Norbert însuş care curând îşi câştigă renume de sfânt s-a distins în mod strălucit ca un astfel de predicator. El deveni apoi arhiepiscop de Magdeburg (1126—1134), unde şi-a făcut intrarea în haină de cerşitor. Ordinul Premonstratenilor a fost mult timp celebru pentru bărbaţii eruditi şi predicatorii zeloşi, cari s'au format în sinul său.

4. Carmeliţii. Acest Ordin s-a înfiinţat în Palestina pela jumătatea sec. 12. Fundatorul său fu Bertold din Calabria, crucifer; în an. 1156 el începu cu câţi-va soţi ai lui a se deda la un traiu solitar pe muntele Carmil. Insă dela 1238 ordinul fu nevoit a se transfera în Europa, căci în Palestina nu mai putu trăi din cauza mohamedanilor şi pela 1245 din ordin de eremiţi el se transforma în ordin de monahi chinoviţi. Pentru pierderea patriei sale depe muntele Carmil ordinul primi dela papa diferitele privilegii. ce erau acordate ordinilor cerşitoare, dar Carmeliţii s-au silit şi singuri a-şi da importanţă. Aşa mai întâi ei negară că au originea dela Bertold, un simplu crucifer, şi pretindeau că provin dela profetul Ilie. Apoi de pela 1287 afirmau că la an. 1251 sf. Fecioară s-a arătat lui Simeon Stock, egumenul general al ordinului şi i-a dat o învălitoare pentru umeri, numită scapular. Acest veşmânt se compune din două bucăţi, una pe piept şi una pe spate; bucăţile sunt legate una de alta cu şnur iar bucata depe piept are pe ea o cruce cusută, ca analavul (ἀναλάβιον) sau paramanul (παραμάνδυον) monahilor greci. Veşmântul era de coloare închisă şi-l purta şi alţi monahi la lucru peste haina lor obişnuită. Tot atunci sf. Fecioara ar fi zis lui Simon că acest scapular va fi veşmânt

special al Carmeliților și pe cel ce va muri îmbrăcat cu el îl va scoate din purgator însaș sf. Fecioară. Firește că această legendă a atras apoi în ordin foarte mulți membri; aceștia ca să poată muri îmbrăcați în scapularul ordinului îi aduceau și avuții, pe cari el le primea, deși avea carcterul de ordin cerșitor. Dar cu toate privilegile cele acordate lor de papi și cele dobândite de ei însiși Carmeliții nu s-au putut măsura în reputație și influență cu Franciscanii și Dominicanii, cele 2 Ordine primitive de monahi cerșitori, înființate la începutul sec. 13.

5. Ordinul franciscan fu fundat de Francisc din Assisi (Umbria), un tânăr Italian născut în an. 1180, fiul unui comerciant avut. La vârsta de 26 ani Francisc părăsi casa părinților spre a se devota la asceza cea mai riguroasă, la servicii de caritate creștină din cele mai de rând și la predica pocăinții, îmbrăcat cu o haină neagră, încins cu funie și desculț. Tatăl lui fu așa de indignat, că-l desmoșteni și-l blestemă. Cunoscuții lui deasemenea îl declarară nebun. Dar el prin predicile lui curând făcu așa de mare impresie asupra celor ce-l ascultau că atrase la felul lui de viață mulțime de tineri și bătrâni; o mânăstire din Assisi îi lăsă pentru scopurile activității lui o capelă a ei numită portiuncula (părticică, proprietate mică), pe care el o făcu celebră. Mai târziu însuș Innocentiu III, marele papă (1196-1216), se minună de tânărul bărbapentru marele lui zel în acte de caritate creștină și pentru spiritul lui de devoțiune extraordinară către Dumnezeu, deși îl respinse la 'nceput, când Francisc îl rugă să confirme ordinul, ce fundă în 1209 cu dorința expresă ca să nu aibă absolut nici o avere, ci să 'și câștige toate cele necesare pentru existență prin cerșit și să-i servească de model îmbrăcămintea activitatea și felul de traiu al fundatorului. Franciscanii s-au mai numit și Minoriți (fratres minores, frați mai mici), pentru că se devotau la servicii de caritate mai de rând. Superiorii lor aveau numele italian de Guardian (păzitor, străjar), ce corespondea cu originea italiană a ordinului [1]. În an. 1212 Clara din Assisi, compatriotă cu Francisc fu înflăcărată de acelaș spirit și împreună cu alte fecioare fundă un ordin de franciscane, iar în 1224 se formă și o confrățime de laici, cari

[1]. Această ramură a ordinului franciscan a obținut dela Domnii Țărilor Române învoire de a împlini serviciul păstoral pentru catolicii romani din Muntenia și Moldova cf. I. Andrei, Incercările Romano-catolicilor etc. pag. 80. Iar despre ordinul Franciscanilor în scop de propogandă papistă în Principatele Române, cf. Iorga Gheschichte des rum. Volkes I p. 283. (N. Tr.)

trăiau în lume dar erau alipiți de ordin ca al treilea ordin de pocăință al sf. Fracisc (ordo tertius sancti Francisci de poenitentia). Francisc muri în vârstă de 44 ani († 1226) cu așa renume de sfânt că doi ani după moartea lui papa Grigoriu XI l'a pus între sfinți. Curând apoi între discipolii și frații lui de monahism circulă tradiția că Francisc în ultimii ani ai vieții a purtat pe corpul său ranele lui Hrisos, așa numitele stigmata, despre care se cunosc în biserica catolică romană mai multe cazuri celebre chiar din timpul modern; un serafim i-ar fi făcut aceste semne cu un fer ars în foc, pe când el se afla în extaz, pentru că s-a fost silit atât de mult a asemăna viața lui cu a lui Hristos. Datorită acecstei tradițiuni, Francisc precum și oridinul său a primit supranumele de „Serafic" (Seraphicus). Ce autoritate avu Francisc asupra contemporanilor lui se vede din numărul mânăstirilor ordinului său, fundate în curs de 40 ani după el; aceste mânăstiri se urca la 8000. Unii Franciscani s-au silit a atrage membri în ordin lăudându-se că haina ordinului lor aduce ușurare la moarte. Dar curând după moartea fundatorului ordinul s'a desbinat în două partide și anume: în conventuali și observanți. Cei dintâi preferau viața monahală în comun, Conventus; ei erau de opinie că monahul individual nu are permisiune a poseda avere, dar comunitatea monahilor poate poseda. Iar observanți erau cei ce păziau regula, cei ce voiau a trăi după regula primitivă cea riguroasă. Acești rigoriști se mai numiră și „spirituali" sau „zelatori" adică Franciscani dispuși la lucruri spirituale sau zeloși, iară cei moderați se numiră „fratres de comunitate" adică frații cu idei favorabile vieții monahale celei comune. Aceste partide se combătură extrem ară papii intervenind în disputa lor au consimțit în sfârșit cu conventualii. Aceasta a iritat așa de tare pe Franciscanii riguroși în sec. 13 și 14, că parte din ei s-au revoltat contra papilor (1254—1318), cari din această cauză i-au dat pe mâna inchiziției. In Italia Franciscanii cei mai fanatici, cari priveau pe papa, adversarul partidei lor ca antihrist, se numeau fraticelli, sau fratricelli adică frățiori; ei s'au stins complet dela an. 1352. Dar sinodul din Constanța (1414—1418) curmă disputa aceasta în senzul, că ordinul Franciscanilor s-a împărțit în 2 ramuri cu organizare de tot diferită: în observanți sau rigoriști și în conventuali sau moderați.

6. Dominicanii. Acest ordin fu înființat la an. 1215 în sudul Franciei de Dominic Guzman († 1221), canonic spaniol. El era atunci în vârsta de 45 ani și știa din experiență, că în împreju-

ările de atunci predicatorul putea face deosebită impresiune asupra contemporanilor prin sărăcia lui de bunăvoe. Tocmai pe acel timp viața moleșită a clerului provocase secte numeroase de opoziție ; acele secte disprețuiau pe preoții avuți și refuzau serviciile lor preoțești, dar lăudau foarte mult sărăcia evanghelică, spre a converti pe acești sectari. Dominic, aprins de zel pentru predica pocăinții, trecu la 1205 din Spania peste Pirinei în sudul Franciei, îmbrăcat ca un sărac și desculț. Prin predicile sale pline de sinceritate și prin sărăcia lui evanghelică el reuși a converti mulți sectari, numiți albigensi, fiindcă se iviră mai întâi în regiunea Albi (Albigo). Deaceea Dominic se hotărî a înființa la Toulouse un ordin de atari predicatori și-i dădu regula Franciscanilor cu puține modificări. Acest nou ordin de monahi cerșitori primi numele de ordin al predicatorilor sau al dominicanilor (ordo fratrum praedicatorum). Dominic muri la vârsta de 57 ani cu renume de sfânt. Ordinul său nu s'a răspândit așa de extraordinar ca cel franciscan, totuș cu mare iuțeală, așa ca în curs de 5 ani înființă 60 mănăstiri mari. Mai târziu și acest ordin și anume întregul ordin dominican, iară nu numai o parte din el cum s-a întâmplat în cel franciscan, a părăsit rigoarea sa primitivă și îi plăcea foarte mult avuția conventuală adică a comunității sau a mănăstirii sale. Dar ordinul dominican a câștigat o influență redutabilă, când în an. 1232 papa Grigoriu IX i-a dat jurisdicțiunea asupra ereticilor. Ordinul execută această jurisdicțiune cu așa de mare severitate, că a provocat jocul de cuvinte, prin care Dominicanii erau numiți cânii Domnului (Domini canes). Ca ordin instruit el a răzbit curând și la catedrele universităților, iar exemplul lui îl imită și ordinul franciscan, care rivaliza cu el.

In virtutea privilegiilor, ce papii acordară ordinelor de monahi cerșitori, ambele aceste ordine mai puteau îndeplini pe unde se iveau și servicii de păstori sufletești în numele papii și ca atari erau oaspeți foarte neplăcuți clerului de parohii, precum și episcopilor, a căror autoritate nu o recunoșteau, fiindcă ele erau ordine exempte și depindeau direct de papa. Deaceea ambele ordine se arătau pretutindenea ca apărători zeloși ai drepturilor papii și când despotismul papal îș atrase dezaprobarea generală, iar ele din contră îl apărau cu însuflețire, a trebuit firește ca și ele să'și atragă ura generală. Astfel aceste ordine la capătul Periodului erau foarte antipatice. Dar ele ambele rivalizau și între dânsele, combătându-se nu numai în activitatea lor practică, ci și

în cea teoretică. Erau mulțime de chestiuni, despre cari între Franciscani și Dominicani se încingeau dispute pasionate și une ori recurgeau încă la manopere nedemne, ba chiar criminale. Despre aceasta vom trata mai pe larg în istoria teologiei de Apus din acest Period (IV)[1].

7. Augustinianii. Acest ordin, zis și ordinul eremiților sf. Augustin, este unirea diverselor societăți de eremiți, cari vieţuiau după o regulă, atribuită sf. Augustin. Ei au fost uniți mai întâi la 1243 de papa Innoceuțiu IV (1243—1254), apoi, la 1256 de papa Alexandru IV (1254—1261), mai complet cu datorii și drepturi ca ale monahilor cerșitori.

Trebue a distinge bine pe eremiții augustiniani de canonicii din cor augustiniani. Aceștia existau încă dela sfârșitul sec. 11; ei sunt canonici regulari, trăind după altă regulă, ce se 'ntitulă: „regula sf. Augustin".

B. Ordine mici și asociații similare cu ordinile.

1. Afară de ordinile mari, despre cari am tratat până aici, s-au înființat în acest Period și alte ordine mici de monahi și de maici, dintre cari notăm următoarele:

a. In an. 1073 Marianus Scotus sau Marian Irlandezul (el se numea Scotus, căci Scotus în accepțiunea originală a cuvântului însemnează locuitor din nordul Irlandei, deci Irlandez) a pus în Regensburg bazele unei asociații de mânăstire a fraților irlandezi sau ale Scoților (monasteria fratrum scotorum. monasteria Scotorum) adică mânăstiri irlandeze, ce datoreau înființarea lor gustului Irlandezilor de a emigrà; la început ele erau mănăstiri de model, iară mai târziu și anume mai cu seamă în sec. 14 se discreditară.

b. Ordinul monahilor Antoniți. Acest ordin, numit și al fraților ospitaliți (hospitalitae) ai sf. Antonie, s-a înființat în sudul Franciei, pela sfârșitul sec. 11. El se devota la căutarea bolnavilor.

c. In acelaș timp (1094) s-a format în nord-vestul Franciei ordinul din Fontevraud sau Fontevrault (fons Ebraldi), un ordin de

---

1. Ordinul duminicanilor în curând după înființarea lui a răsărit și în Principatele Române, spre a propagà papismul și a stârpi eresul Patarenilor sau Bogomililor. Cf. Iorga, Geschichte des rum. Volkes I p. 136 (N. Tr).

maici cu preoți deserveți; el se compunea din câte două mănăstiri și anume o mănăstire mare de maici și o mănăstire filială de monahi închinată sf. Fecioare; în această mănăstire vieţuiau preoții deserveți, ea era subordinată superioarei mănăstirei celei mari [1]. Acest ordin avea mai ales misiunea de a îndrepta și a moraliza femei căzrte.

d. Spre sfârșitul sec. 12 s-a înființat în Francia ordinul zis al fraților de spital sau al ospitaliților pur și simplu (adică fără altă numire specială); acest ordin se răsădi curând și în Roma; el avea de scop a îngriji bolnavi; tot pe atunci (1198) s-a înființat ordinul sf. Tremi sau al Trinitarilor, cu misiunea de a răscumpăra creștinii roibiți de Saracini.

e. Mai târziu (1218) s-a înființat un ordin similar în Spania; el se numi al Mercedarilor (celor ce plătesc prețul) sau ordinul sf. Maria de Mercede, adică de plata prețului, fiindcă era închinat sf. Fecioare și scopului bine plăcut Ei de a răscumpăra pe creștinii căzuți în robie. Ordinul se numea și al Nolascilor, dela Petru Nolasque fundatorul său.

f. In sec. 13 și 14 s-au înființat în Italia ordinile următoare: La 1233, ordinul de monahi, numiți Serviți, (servi beatae Virginis); membrii săi erau consfințiți a servi sf. Fecioare. Mai târziu acest ordin obținu și privilegiile ordinilor cerșitoare, ca al cincilea între ele. La 1294 papa Celestin V înființă ordinul de monahi Celestini. La 1313 s-a înființat ordinul de eremiți din Olivet sau ordinul de eremiți al sf. Fecioare depe muntele de maslini. El s-a numit astfel, fiindcă prima mănăstire a acestui ordin închinat sf. Fecioare fu zidită pe un munte de maslini (Olivetum) de lângă Siena. La 1367 tot lângă Siena s-a fundat ordinul de monahi Iesuați; ei salutau cu numele Iisus și se devotau îngrijirii de săraci și de bolnavi. Ordinul acesta degenerând fu desființat la an. 1668.

g. Pela 1350 s-a înființat în Germania ordinul Elisavetinelor, în memoria landgrafinei Elisaveta din Turingia, fiica lui Andrei II regele Ungariei; această principesă muri în 1231 după ce rămăsese văduvă dela vârsta de 24 ani și se devotase unei asceze foarte riguroasă, la care a supus-o confesorul ei, Conrad de Mar-

---

[1]. Apologiști ai papalității invoacă organizarea acestui ordin, ca dovadă că în catolicismul roman feminismul a avut încă din evul mediu campionii săi chiar prin mănăstiri de maici, cf. Gratry, Lettres sur la Religion, Paris 1869, p. 91, not. (N. Tr).

burg († 1233), un rigorist extrem; ea era foarte iubită și caritabilă, și încă dela 1235 fu venerată ca sfântă.

h. La 1363 (unii zic chiar la 1346) Birgitta († 1373), o văduvă de neam princiar, în entusiasmul ei religios a înființat în Suedia ordinul Birgittin sau al Birgittei, zis și ordinul Mântuitorului, închinat sf. Fecioare și spre îndreptarea moravurilor. Ordinul se compunea din mănăstiri de maici și mănăstiri de monahi, aceste din urmă subordinate superioarelor celor dintâi, prin urmare era organizat ca cel din Fontevraud sau Fontevrauld (Fons Ebraldi).

i. Spre jumătatea sec. 15 (1433) s-a înființat în Italia ordinul Oblatelor (ordo Oblatarum), adică ordin de femei consfințite lui Dumnezeu; acest ordin s-a numit astfel fiindcă membrele sale nu'și luau un angajament solemn pe viață, ci numai promiteau că se consfințesc sau se oferă, spre a întimpina necesitatea unei asceze temporale din dragoste către Dumnezeu între femeile de condiție nobilă, cari nu voeau a se angajà pe toată viața. In an. 1436 s-a înființat și ordinul de monahi numiți „Cei mai mici" (Minimi), cari covârșeau în asceză pe monahii, „minoriți," sau pe Fanciscanii riguroși. Minimii se mai numeau și „Paulani", fiindcă acest ordin fu înființat de Francisc de Paula.

II. Pe lângă aceste ordine s-au format și confrățimi sau asociații pioase de laici, și anume de bărbați și de femei.

a. O atare societate pioasă sau confrățime de femei, independentă, s-a înființat în sec. 12 mai întâi în Țările de Jos cu scopuri de pitate și de fapte bune de tot felul. Aceste femei se numeau Beghine (Beguine, Begutte) poate dela vorba flamandă beggen sau begen" a se ruga. Tot de aici poate și preotul Lambert din Liège, (Lüttich), care pela 1180 înființă un institut de Beghine, va fi primit supranumele său „Le Begue", pe când în decomum numele Beghin e dedus viceversa dele acest epitet al preotului Lambert. Dacă cuvântul „Begin" se deduce neapărat dela „beggen" sau „begen," atunci el înseamnă rugătoare, soră de rugăciune. Beghinele au luat mare avânt mai ales în sec. 13 și avură imitatori și bărbați, cari s-au numit apoi „Begharzi", adică rugători, frați de rugăciune. Dela 1300 o specie de Begharzi se numiră Lolharzi, fiindcă cântau cu voce joasă (dela lollen; de sigur Beghard și Lol-

[1]. Ele se mai numeau Oblate (oblatae) ale sfintei Francisca din Roma spre deosebire de alte cofrații moderne, tot cu numele de oblate (oblati, oblatae), adică oferite lui Dumnezeu.

lard poate avea senzul de rugător sau cântător cu glas jos, precum Neidhard are senzul de invidios). Begharzii şi Beghinele se aliau cu câte un al treilea ordin de bărbaţi şi femei (Tertiarii, Tertiariae), căci în unele timpuri Terţiarii unui ordin veneau în conflict cu ierarhia şi fiind persecutaţi de aceasta se refugiau în asociaţiile de Begharzi şi viceversa.

b. In sec. 12 s-a înfiinţat şi în Lombardia (Italia) o confrăţime de laici din clasa meseriaşilor în scop de pietate creştină mai adâncă precum şi de moralitate şi dragoste către aproapele. Această confrăţime se numi „Umiliţii" (Humiliaţi), dar mai târziu se transformă în ordin de monahi, şi ordinul degenerând, a fost suprimat în an. 1571.

c. După jumătatea sec. 14 (pela 1380) s-a înfiinţat în Ţările de Jos asociaţia numită „Fraţii de viaţă în comun „(fratres de vita communi) sau „Fraţii de bunăvoinţă" (fratres bone voluntatis) Ea era deasemenea o confrăţime de bărbaţi consfinţită vieţii pioase în comun şi instrucţiunii. După modelul ei s-a înfiinţat şi o asociaţie de femei. Din cea de bărbaţi făcea parte mai cu seamă preoţi mireni sau canonici, pe cari Germanii îi numeau în special „Fraterrhern" adică preoţi înfrăţiţi.

Asociaţia mistică a „Amicilor lui Dumnezeu" era liberă sau fără nici un angajament; ea se răspândi în sec. 14 în sudul Germaniei cu scop de încurajare reciprocă la o viaţă plină de pietate interioară. Despre această asociaţie vom tratà mai departe în istoria vieţii religioase şi morale din acest Period (IV), fiindcă aici intră numai asociaţiuni cu organizare colegială, iar asociaţia „Amicilor lui Dumnezeu" nu era organizată astfel.

C. Ordine militare.

In acest Period (IV) s-au înfiinţat şi ordine de militari ecleziastici sau asociaţii, în cari monahismul pios era unit cu cavalerismul spre a lupta cu armele pentru cauza bisericii. Aceste ordine s-au înfiinţat mai întâi în Palestina, cu ocaziunea Cruciadelor, apoi şi în Europa cu ocaziuni analoage.

I. Ordinul Ioaniţilor. Incă dela jumătatea sec. 11 (1048) au pus baza acestui ordin comercianţi italieni din Amalfi, cari zidiră în Ierusalim un ospiciu pentru a găzdui pelerini şi a căuta bolnavi. La sfârşitul sec. 11 personalul acestui azil s-a transformat în asociaţie cu voturi monahale sub numele de: „Fraţi os-

pitalieri" sau Fraţi de spital, Hospitalitae, iară pela an. 1118 au devenit ordin militar, cu scop şi de a apăra cu sabia creştinismul contra necredincioşilor. Fraţii ospitalieri se mai numeau şi Ospitalieri ai sf. Ioan, Cavaleri ai sf. Ioan, fiindcă azilul era închinat sf. Ioan Botezătorul.

Expediţiile cruciate neajungând la scop, acest ordin a trebuit să părăsească Ierusalimul. El încercă a se aşeza mai întâi în diferite părţi aşa pela 1250 chiar în partea de sud a Transilveniei [1], dar în fine la 1310 cucerind insula Rodos se stabili acolo; deaceea Ioaniţii se mai numesc şi Rodosieni. Ei s-au menţinut în Rodos mult timp contra Turcilor; abia în 1522 aceştia i-au alungat din Rodos şi astfel dela 1530 se stabiliră în insula Malta; deaceea s-au mai numit apoi şi Maltezi. În an. 1798 au pierdut şi insula Malta la Francezi, cari chiar în 1800 şi definitiv în 1814 au fost siliţi să o cedeze Englezilor. In prezent ordinul mai există în Italia, Austria şi Spania sub un Vice-mare-măestru cu reşedinţa în Roma. El servi de model ordinului Ioaniţilor protestanţi din regatul Prusiei, ce datează din sec. 19 (întemeiat 1812, reorganizat 1852) şi e devotat îngrijirei bolnavilor.

II. Ordinul Templierilor. Acest ordin fu înfiinţat în 1118 la Ierusalim de cavaleri francezi, cu acelaş scop ca şi ordinul Ioaniţilor, înfiinţat tot atunci (1118). Regii creştini de apus ai Ierusalimului din acel timp i-au dat ca reşedinţă un palat depe ruinele vechiului templu al Iudeilor, de unde'i vine şi numele. In 1291 şi Templierii au fost nevoiţi să părăsească Palestina şi posedând averi mari în Francia s-au stabilit aici şi'şi creară o situaţie în câtva indepedentă. Cu bogăţia s-a introdus în Ordin viaţa lumeaţă şi demoralizarea; deaceea la începutul sec. 14 Filip IV Frumosul, regele Franciei (1265—1314), viclean, ambiţios şi avid acuză ordinul că s-a lepădat de creştinism, că proferă înjurii contra lui Hristos, se 'nchină la un idol numit Baţomet şi comite bistialitate. Deci l-a dat în judecată. Pe baza acestor acuzaţii dela 1307 cavalerii ordinului au făst arestaţi şi mulţi dintre ei chiar arşi. Dar Filip dori totodată a salva în aparenţă şi dreptatea, deaceea convinse pe papă Climent V (1305), care'i era cu totul supus şi avea reşedinţa în Avignon, a da ordinul în judecata bisericii. Atunci papa convocă sinodul din Vienne (1311—1312). Sinodul însă nu voi să condamne ordinul fără a-l asculta, dară papa după in-

[1]. Vezi mai sus nota de la pag. 33 şi pag. 40.

zistența regelui decretă suprimarea ordinului Templierilor fără o sentință sinodală și închise sinodul. Regele confiscă averile ordinului aflătoare în Francia și în 1314 ordonă a arde pe Iacob Molay, marele maestru al ordinului și pe un alt demnitor al ordinului; Molay dădu din închisoare declarație publică că depozițiile, ce i-au fost smulse prin tortură, nu sunt adevărate. Chiar depe rug el repetă cu jurământ că nu e vinovat și chemă dreapta judecată a lui Dumnezeu asupra regelui și a papii. Aceștia muriră amândoi chiar în acel an, fapt pe care amicii Templierilor l-au considerat ca pedeapsă Dumnezeească. Templieri sau societatea Templului se mai numesc și membrii unei secte hiliaste a protestanților Germani, ivită la 1854 în Vurtemberg și strămutată parțial în Palestina.

III Ordinul Teuton. Ospitalierii germani, sau ordinul cavalerilor germani. Acest ordin a fost întemeiat în Palestina la 1190 de cavaleri germani la asediul cetății Aca (Akka, Acre) sau Ptolomaida din Fenicia. El avea acelaș scop ca și cele 2 ordine precedente. Văzând curând că în Palestina e condamnat a vegetă ordinul căută ocupațiune în Europa. Andrei II regele Ungariei (1205—1230) îi acordă posesiuni la hotarul despre apus a Moldovei de mai apoi și la granița despre sud a Transilvaniei, cu obligațiune de a lupta contra Cumanilor păgâni; dar în 1220 i-a luat înapoi posesiunile din Moldova, inclusiv cetatea Neamțu și în 1225 și pe cele dela granița de sud a Transilvaniei. La 1126 ordinul primi propunerea papii și a împăratului Germaniei ei ca o parte din el să treacă în Prusia spre a cuceri și cnverti această țară. Deci dela 1228 ordinul începu cucerirea Prusiei și a luptat în scopul acesta 55 ani cu păgânii, cari locuiau într'însa; tocma în 1283 au rămas victorioși. Locuitorii prusieni propriu zișî fură exterminați mai toți iar în locul lor s'au adus colonii Germane. Dela 1309 ordinul își strămută reședința lui principală în Prusia la Marienburg; el stăpâni apoi țara și se sili a supune dominațiunii sale și Lituania. Dar la 1410 în lupta decizivă de lângă Tannenburg ordinul suferi dela aliații Poloni și Lituani, ajutați și de Moldoveni, o înfrângere ce sdrobi puterea lui. Din această cauză la 1466 veni în fine sub depedența Poloniei, care îi luă și parte din teritoriu, iar în 1525 pierdu și restul țării, ce mai posedă, căci marele măestru al său Albrecht de Brandenburg o transformă arbitrar în țară ereditară a lui. Dela începutul sec. 19 ordinul mai există în Austria având un arhiduce ca mare măestru.

IV. Ordine similare cu cele militare dar mai mici. Albrecht episcop de Riga spre a cuceri și converti Livonia a fundat în 1209 ordinul fraților Spadei, care supuse și converti apoi și Estonia și Curlandia. Mai târziu (1237) acest ordin se uni cu ordinul Teuton și de atunci formă o ramificare a lui sub comanda unui general propriu. La 1561 o parte din țara lui deveni țară ereditară a generalului său Gotthard Kettler, iar o parte căzu sub dominațiune streină; după ce pierdu țara ordinul s-a stins. In Spania curând după jumătatea sec. 12 (1156—1158) s-au înființat ordinele Calatrava și Alcantara mai cu seamă spre a lupta contra Maurilor. Ele se numesc așa dela orașele în care aveau reședința. In Portugalia la începutul sec. 14 (1317) s-a înființat ordinul lui Hristos, cu același scop ca și ordiunl Templierilor și ca succesor de drept al lui. In prezent aceste ordine sunt numai onorifice.

CAPITOLUL III

Doctrina Bisericii

A. *Cum a fost ea deformată*

§. 150. Eresurile și Shismele.

Introducere.

Dintre eresurile și shismele din Periodul trecut existau acum încă nestorianismul în biserica zisă haldaică și indiană, monofizitismul în biserica armeană, siriană sau iacovită și în cea coptică și abisiniană, în sfârșit monoteletísmul, în biserica zisă maronită până când cea mai mare parte din maroniți s-au unit cu biserica dela Roma încă din a. 1182 iar complet în 1445. Deasemenea există și shisma între Răsărit și Apus, iar încercările de unire au dat greș. Dar acum în Răsărit precum și în Apus, s-au ivit și eresuri și shisme noui; eresurile nouă aveau particularitatea că cele mai multe nu erau opoziținni contra vre unei dogme, ci mai vârtos contra întregii organizări a bisericii și a vieții religioase de atunci, iar în special marea lor majoritate s'au ivit din cauza nemulțămirei cu cultul exterior și cu doctrina bisericii despre sfintele Taine, încă și mai adesea din cauza nemulțumirei cu ierarhia, în atribuțiunile și pretențiile ei.

§. 151. Bisericile eterodoxe dela Răsărit existente din Perioadele precedente.

a. La începutul acestui Period nestorianismul încă desfăşură continuă o activitate încâtva prosperă, el era foarte răspândit mai eles spre răsărit de Eufrat. După jumătatea sec. 11 converti un principat chiar între Tătari, iar în China înfiinţă comuni religioase precum am spus la istoria răspândirii bisericii în cursul acestui Period. Dar revoluţiunea Mongolilor, în special sub Cingis-Hân († 1227) şi mai ales sub Tamerlan († 1405), a destrus în mare parte biserica aceasta chiar în ţara ei de origine; din această cauză la sfârşitul Periodului ea fu aşa de redusă că muntele Curdistan, între Armenia şi Mesopotamia, deveni refugiul nestorienilor, iar comunile ce ei fundară în China căzură jertfa intoleranţii dînastiei indigene, după ce în 1368 China alungase pe Mongoli şi îşi redobândi independenţa. Catolicosul sau patriarhul nestorienilor odinioară cu reşedinţa în Ctesifon (Seleucia) până la 762 avu de aici reşedinţa în Bagdat. Dar la jumătatea sec. 13 (1258) califatul arab din Bagdat fiind destrus, Catolicosul nestorian pierdu această reşedinţă şi de atunci s'a stabilit în diverse localităţi purtând însă continuu titlul: *Patriarh de Babilon, Ctesifon şi Bagdat.* In fine dela 1450 demnitatea lui deveni ereditară din unchiu în nepot, conform unei decisiuni s i n o d a l e, spre a evită pe viitor lupte pentru succesiune. Incercările ce biserica Romei făcu dela Cruciade (1096—1291) spre a atrage la sine pe nestorieni, au dat greş. Unirea ce ea încheia cu nestorienii in 1445 la Sinodul din Roma, continuator al sinodului unionist din Ferrara şi Florenţa, priveşte numai pe nestorienii din Cipru, unde se aflau colonii de nestorieni, maroniţi şi iacoviţi, precum şi de Armeni; dar această unire susţinută de guvernul apusean al Casei regale Lusignan, ce a durat dela 1191—1489, a rămas încă zadarnică şi pentru nestorienii din Cipru.

b. Dintre monafiziţi numai biserica iacoviţilor sirieni şi biserica armeană continuară a se desvolta, pe când biserica copţilor şi a abisinienilor ajunse în mare decadenţă. Mai 'nainte Arabii mohamedani spre a lovi biserica ortodoxă din Egipt protejară biserica copţilor de care depindea şi biserica abisinienilor, dar în acest Period (IV) ea fu tratată rău chiar de Arabi, adică de Fatimizi, cari domniră 909—1171, şi mai rău încă de Seldgiuci, cari în 1171 au succedat Arabilor; în fine în sec. 14 ea fu perse-

cutată sângeros de Mameluci, cari dominau dela 1254, aşa că fu cu totul redusă. La începutul Periodului patriarhul său avea reşedinţa în Cairo ca cel ortodox. Biserica abisinienilor ajunse tot mai în depedinţă de a copţilor, care se erija în biserică mumă a acelei abisiniene şi voea să o împedice în tot chipul a'şi dobândi indepedenţa, căci dela sec. 13 biserica copţilor reuşi cu Abuna abisienilor să fie totdeauna numai copt de naţionalitate, trimis în Alexandria şi să nu mai aibă între ei episcopi mai mulţi, ci Abuna fu unicul episcop al Abisiniei. Ambele biserici au respins încercările de unire ale Romei, ce începură tot dela expediţiile Cruciate (1096—1291), iar unirea, ce biserica dela Roma a închieat cu ele în an. 1442 la Florenţa o fost numai nominală. Dintre celelalte două biserici monofizite biserica iacoviţilor din Siria avea patriarh cu titlul de Antiohia, deşi reşedinţa lui nu mai era în acest oraş, ci în diferite locuri, iară dela sec. 12 în Mardin (1166). Dar pela sfârşitul sec. 13 născându-se între iacoviţi o sciziune, ce avu de consecinţă instituirea á 2 patriarhi, de atunci unul şi-a stabilit reşedinţa în Mardin iară celălalt în Salah (Tur-Abdin). Ambii aceşti patriarhi se'ntitulau „Ignatiu" ca demonstraţie că sunt succesorii lui Ignatiu cel Mare, martirul, al doilea episcop al Antiohiei, foarte renumit († între anii 104 şi 116). Sciziunea dură 200 ani, depăşind acest Period (IV) şi anume dela sfârşitul sec. 13 până la sfârşitul sec. 15 (1293—1494), ba dela 1364 s-a ales chiar un al 3 patriarh în Meletina şi un al 4 în Sis, aşa în cât la capătul Periodului iacoviţii aveau 4 patriarhi. Mafrianul (Metran) sau primatele Răsăritului (Primas Orientis), sub a' cărui jurisdicţiune erau odinioară numai iacoviţii locuitori mai spre ost, la începutul acestui Period (IV) avea reşedinţa tot în Tagrit, apoi dela 1089 în Bagdat şi dela jumătatea sec. 12 în Mosul. Unul din aceşti Mafriani a fost şi Grigoriu Abulfaragiu (Abul Faradsch) sau Grigoriu Bar-Evreul († 1286), teolog şi istoric celebru. Iacoviţii deasemenea au respins încercările de unire ale Cruciferilor şi ale misionarilor dela Roma, iar unirea lor cu biserica papală în 1444 la Sinodul din Roma, continuator al celui din Florenţa, au fost o formalitate goală.

Cea mai înfloritoare biserică monofizită a fost în acest Period biserica Armenilor, mai cu seamă că până la 1080 exista încă un regat al Armeniei Mari şi apoi deocamdată un principat ai Armeniei Mici, care după aceea sub scutul Cruciferilor s-a consolidat şi dela 1095 s'a numit chiar regat cu centrul în Cilicia. Regii aveau acolo reşedinţa în

Cla sau Romcla, ce se scrie şi Clah sau Romclah (Rom-clah, adică Clah a Romanilor, sub cari se'nţeleg Bizantinii sau Grecii), mai târziu (dela 1293) în Sis; dar în 1375 Mamelucii au destrus acest regat. Se ştie că biserica Armenilor era odinioară sub jurisdicţia unui Catolicos sau căpetenie generală, care până la 452 avea reşedinţa în mânăstirea Edgmiazin, pe locul Vagarşabat (sau Valarşapat), vechea capitală a Armeniei Mari, iar de atunci, în mai multe locuri şi pentru câtva timp iar în Edgmiazin. În acest Period Catolicosul avu şi competitori, cari se ridicară la acelaş rang cu el, numindu-se tot Catolicoşi, dar mai târziu îl recunoscură de primate al lor, totuş unii dintre ei se întitulară şi mai departe Catolicoşi, iar alţii purtau titlul de patriarh, ca mai inferior. Catolicosul avu un atare coleg mai întâi la 1144 în Agtamar, o insulă pe lacul Van şi iată cum: Agtamar atunci era sub dominaţiunea Turcilor seldgiuci, Catolicosul însă era supus bizantin; deaceea Sultanii Turcilor voiră a da supuşilor lor un şef religios propriu şi astfel declarară pe episcopul din Agtamar Catolicos al Armenilor supuşi lor, mai ales că şi Catolicosul legitim avusese reşedinţa mai'nainte şi în Agtamar. La 1290 episcopul de Agtamar împăcându-se cu adevăratul Catolicos, fu recunoscut ca patriarh şi Catolicos de Agtamar sau de Van. Dar dela 1080 naţiunea Armenilor începând a gravita şi spre Cilicia, în 1147 vechiul Catolicos îşi strămută acolo reşedinţa mai întâi în Romcla, iar după distrugerea acesteia la 1293, în Sis. Cam 70 ani după ce apuse regatul Armeniei Mici (1375) acest Catolicos s-a întors (1441) din Sis în patria lui primitivă, luându-şi reşedinţa iar în mânăstirea Edgmiazin (în Erivan, provincia Armeniei de azi). Dar clerul şi poporul din Sis au rămas nemângâiaţi că le-a plecat patriarhul şi deaceea s-a ales acolo un nou patriarh, pecare şi cel din Edgmiazin fu nevoit a-l recunoaşte.

Astfel la capătul Periodului biserica Armenilor avea un catolicos primate şi alţi doi Catolicoşi recunoscuţi legitimi, pe lângă Arhiepiscopul independent al Armenilor din Ierusalim, care încă dela 1311 se proclamase patriarh, titlu privit ca mai modest, însă tocma în sec. 17 fu recunoscut de toţi ceialalţi. In cursul acestui Period atât Grecii cât şi Latinii fiecare din punctul lor de vedere încercară a împăca pe Armeni, dar n-au reuşit. O atare încercare făcu mai întâi Manuil Comnen, împăratul Bizanţului (1143—1180); spre a ajunge la împăcare el în 1170 trimise pe Teorian, teolog cu cultură filozofică, la catolicosul Nerses din Clah sau din Romclah

(numit de Latini Nerses Clajensis), supranumit „Graţiosul" pentru talentul lui de poet plin de onctiune religioasă şi cunoscut încă prin a lui „ Expunere a credinţii bisericii armene" scrisă pentru Greci. Nerses era dispus în adevăr la împăcare, dar murind el în 1173 şi împăratul Manuil Comnen în 1180, totul a fost în zadar. Mai multă speranţă de succes avură încercările, ce biserica dela Roma făcu întru unirea Armenilor cu ea prin Cruciade (1096—1291). Suveranii Armeniei vedeau bine că soarta naţiunii lor depinde foarte mult de bunăvoinţa Cruciferilor, iară după sfârşitul Cruciadelor, de bună voinţa Apusului întreg, care tot mai avea influenţă în Răsărit; deaceea ei împreună cu patriarhul lor întâmpinară amical încercarea Romei pentru unirea lor cu dânsa. Armenii chiar adoptase mai dinainte în opoziţie cu Grecii unele uzuri dela Latini, şi adoptau continuu atari uzuri şi acum; aşa când în 1182 papa Luciu III dărui Catolicosului Grigoriu IV Tega o mitră apuseană (infula), după exemplul acestuia şi ceilalţi episcopi ai Armenilor au început a purta mitre latîne (infulae) şi inele, iară mitra grecească, de care se serviră până atunci o cedară preoţilor. In jumătatea întâi a sec. 14 (1330) misionari dela Roma înfiinţară între Armeni chiar un ordin de dominicani uniţi spre a executa mai bine unirea. Ordinul se numi ordin al Uniţilor sau al Unitorilor sfântului Grigoriu Luminătorul, apostol al Armeniei. Dar în an. 1375 apunând Armenia Mică, toate aceste încercări încetară, după ce chiar mai 'nainte poporul armean şi massa clerului avusese faţă de ele o atitudine când pasivă, când opozantă. La sfârşitul anului 1439 Roma încheiă în Florenţa o unire şi cu biserica armeană, dar această unire fu tot aşa de solidă ca şi cea încheiată mai 'nainte cu Grecii; ea a fost un act exterior şi o formalitate. Numai Armenii emigraţi din patrie şi stabiliţi în Apus s-au unit mai efectiv cu biserica Romei şi au pus astfel bază comunităţii „Armeano-catolice" de mai apoi.

c. Dar Roma cu ajutorul cruciadelor tot a câştigat o biserică eterodoxă din Răsărit şi anume pe Maroniţi sau pe manoteliţii din muntele Liban. Aceştia chiar dela început au întrat în relaţii amicale cu Cruciferii şi când s-a înfiinţat în Antiohia o patriarhie latină, Aimeric, patriarhul latin al Antiohiei, reuşi în 1182 să decidă pe patriarhul şi pe tot clerul maroniţilor a se lepăda de manoteletism şi a se uni cu biserica Romei, recunoscând pe papa de căpetenie supremă a bisericii creştine întregi, iară scaunul papal din parte-i recunoscu pe patriarhul maroniţilor din

Liban ca ortodox, menajând şi confirmând uzurile rituale ale maroniţilor, căsătoria preoţilor lor şi alte datini ale bisericii de Răsărit s-au uzuri proprii ale maroniţilor. După unirea încheiată cu Grecii la Florenţa în 1439, tot în acel sinod, ce continuă la Roma, în 1445 fu reînnoită şi confirmată şi unirea cu maroniţii, cuprinzând şi pe maroniţii din insula Cipru.

§. 152 Eresuri şi Shisme nouă la Răsărit.

In biserica de Răsărit s-au ivit eretici noui mai ales euhiţii şi bogomilii din imperiul bizantin, în partea despre sud ost a Europei, precum şi volhvii şi strigolnicii în Rusia, iar o shismă mai importantă în sânul bisericii de Răsărit a fost în acest Period shisma Arseniană (1267—1312), despre care am tratat în istoria ierarhiei.

1. Euhiţii şi bogomilii sunt lăstari noui ai pavlichianismului (παυλικιανισμός). Se ştie că în an. 970 împăratul Ioan Zimisc (Tzimisces 967—976) după ce umili cu totul pe pavlichieni, îi strămută dela confiniile imperiului despre sud ost (din Armenia) la cele despre vest, dându-le pământ de locuinţă în jurul Filipopolei şi libertatea cultului. Ei s-au bucurat de această libertate până la începutul Periodului prezent (IV). Insă când în 1085 împăratul Alexiu Comnen (1081—1118) a pretins dela dânşii serviciu militar şi ei au refuzat, atunci pierdură nu chiar libertatea cultului ci alte privilegii ale lor, ca foşti grăniceri ai imperiului contra Bulgarilor, cari până la 1019 formau încă un stat vecin ostil iară dela 1019 au fost cu totul subjugaţi. După 30 ani, când în 1115 împăratul îşi stabili cartierul de iarnă în Filipopole, uză de toată influenţa lui ca împărat şi cum avea inclinaţie de a discuta teologie, de toată arta lui persuasivă ca teolog, spre a readuce pe pavlichiani la credinţa ortodoxă. El reuşi în aparenţă a convinge pe unii şi crezu deci că a stârpit pavlichianismul în Filipopole şi împrejurimi. Dar s-a'nşelat, căci pavlichienii se menţinură până în sec. 17 nu numai acolo, ci încă din timpul lui Alexiu se răspândiră şi în restul Traciei, iară de aici spre ost până în Asia Mică şi spre vest în Bulgaria. In partea Traciei, cu limba vorbitoare cea greacă, încă din sec. 11 se formase o sectă de pavlichiani cu numele euhiţi sau massalieni (messalieni, rugători), aşa numiţi pentru că adepţii acestei secte dedeau rugăciunii o importanţă capitală, iar în Asia mică se numeau fundagiagiţi (poate în

sens de ceice poartă trăisti, cerşitori), fiindcă poate circulau pe acolo ca cerşitori. In Bulgaria adepţii pavlichianismului s-au numit bogomili. Grecii de atunci zic că bogomilii au primit acest nume, pentru că exclamau des: „κύριε ἐλέησον", slavoneşte: „Gospodi pomilui", dâr e greu a înţelege că din exclamarea: „Gospodi pomilui", s-ar fi format numele „Bogomili", ce nu are sunet identic. Cercetători moderni spun cu mai mare probabilitate că pavlichianii din Bulgaria s-au numit bogomili dela un preot bulgar cu numele „Teofil," bulgăreşte „Bogomil," care propagà cu mult zel între Bulgari pavlichianismul. Alţii deduc acest nume din faptul că bogomilii se pretindeau a fi adevăraţii „Iubitori de Dumnezeu" (θεόφιλοι, slavoneşte: „Bogomili.") în fine alţii, admitând că numirea lor originală ar fi fost „Bogomoli (εὐχέται, εὔχιται) adică rugători, derivă de aici numele „Bogomili, ca o variantă posterioară a numelui bogomoli, mai ales că în partea Traciei, cu limba vorbitoare cea grecească, numele sectei este „εὐχέται sau εὔχιται". Euhiţii şi bogomilii s-au răspândit chiar, până la Constantinopol, unde apostolii lor circulau îmbrăcaţi mai ales ca monahi, deşi ei respingeau monahismul. Impăratul Alexiu Comnen, în an. 1118, adică în ultimul an al vieţii sale, cunoscu pe un şef al bogomililor în port de monah, pe un oare care Vasilie, către care împăratul, fiind bine informat despre el, se prefăcu că este coreligionar al lui, ceeace făcù pe Vasilie a-şi deschide inima, şi cu această ocazie i-a descoperit tot crezul bogomililor. Atunci împăratul încercà în toate modurile să-l convertiască şi văzând că Vasilie refuză, porunci să-l ardă. Dar secta nu s-a intimidat de aceasta şi pecând euhiţii dispărură treptat din restul Traciei, ca şi fundagiagiţii din Asia Mică, bogomilii se menţinură în Bulgaria, supusă atunci imperiului bizantin, nu numai în tot cursul Periodului, ci resturi din ei apar încă în sec. 17 în Filipopole şi împrejurimi, precum şi în alte locuri din văile Balcanilor, sub numele de pavlichieni, dat lor de catolicii romani, cari îi convertiau. Curând după începutul Periodului (IV) ei s-au răspândit şi peste graniţile imperiului bizantin, mai întâi în Serbia; dar acolo, după ce un sinod adhoc i-a condamnat, marele Jupân Ştefan Nemanja (1168—1196) i-a stârpit cu pedepse oribile, conform legilor bizantine despre eretici şi în timpul următor biserica sârbă, consolidată de sf. Sava (1219—1236), deasemenea i-a ţinut la distanţă. Dar ei sub numele simplu de creştini, ce şi-au dat, devenire cu atât mai numeroşi

şi mai tari în Bosnia, care la început a fost supusă suveranităţii Croaţiei şi Ungariei, iară dela 1371 formă un stat independent. Biserica Sârbilor ortodoxi din Bosnia era în luptă cu cea catolică romană, care pătrunsese acolo, ba încă suferia împilări chiar dela suveranii şi principii săi proprii, cari protejau catolicismul roman. Dela sec. 13 bogomilii ajunseră la atâta preponderanţă şi popularitate, că episcopul latin de acolo emigrà la Djakovar în Slavonia, iară căpetenia lor, numit „Bătrânul" (şi bunicul, Djed)" luă şi titlul: „Episcop al bisericii Bosniei." El avea supt sine slujitori bisericeşti de trei trepte şi anume: „Vizitatorii" numiţi „Oaspeţi" (ciosti), păstorii, numiţi „proestoşi", (strojniki) şi ajutătorii lor numiţi şi „Bătrâni (starţi)". Scaunul Romei, care tindea a latiniza Bosnia şi regii Ungariei, cari dădeau ajutor Romei, combăteau din toate puterile pe bogomili, numindu-i patareni, sub care numire voeau a se înţelege sau „drojdia societăţii" dela milanezul „pataria" sau rostitori zeloşi ai rugăciunei „Pater noster". Ei s-au răspândit apoi şi mai departe, atât în Herzegovina şi chiar în ţările vecine, cât şi în ţările locuite de R o m â n i, până în Rusia, precum şi în Apus, mai ales în nordul Italiei şi sudul Franciei, o parte din ei sub numele patareni şi o parte sub numele grecesc „Catari (καθαροί, cei curaţi"), mai puţini dintre ei au trecut în Germania şi Anglia. Bogomilii ţin următoarea doctrină mai principală: Dumnezeu Tatăl are ca fiu întâi născut al lui pe Satanail. Acesta, răsculându-se contra Tatălui, a creat lumea şi pe om şi a domnit în Vechiul Testament; însuş Moisi a fost organ al său, pecând profeţiii cei 16 au fost organele Tatălui. Satanail a fundat şi biserica din Constantinopole cu toate celelalte biserici catolice de Răsărit şi de Apus. Satanail deveni rău, căci a voit a se face asemenea cu Tatăl, a sedus pe îngeri, a adimenit pe Eva la adulter şi a născut cu ea pe Cain. Dela Satanail vin toate bisericile, ce nu sunt bogomile; reşedinţa lui fu odinioară templul din Ierusalim, iar acum e biserica sf. Sofia din Constantinopol. Apoi Dumnezeu născu ca împotrivitor lui Satanail alt fiu, pe Logos sau Mihail şi-l trimise în lume. Sf. Fecioară a zămislit pe Logos prin ureche şi Hristos îmbrăcat în trup părut (trup de înger) şi suferind moartea numai închipuit, a învins pe fratele său mai mare şi l-a degradat din Satanail (Dumnezeul satan) în satana simplu, iară spre mântuirea oamenilor a înfiinţat biserica adevăraţilor creştini, adică a bogomililor. Ei ca şi gnosticii riguroşi şi maniheii se dedau mult la mor-

tificarea trupului, care-i făptura satanei, deaceea postiau şi îndemnau la feciorie, iară cei mai perfecţi dintre ei nu mâncau carne nici nu se căsătoriau. Deasemenea învăţau ca şi cei mai mulţi gnostici că Hristos n-a instituit botezul cu apă, ci numai un botez cu duhul, nici euharistia sub chipul pânei şi al vinului, ci euharistia, ce consista din pâne şi vin ale duhului, adică rugăciunea domnească „Tatăl nostru". Leturghia este idololatrie, Dumnezeu trebuie adorat numai cu duhul şi cu adevărul. Ei venerau ca Scriptură sacră numai cărţile profeţilor, Psaltirea şi Noul Testament, mai cu seamă evanghelia dela Ioan. Uriau cu deosebire ceremoniile religioase şi ierarhia, ca organe ale satanei, din contră dă mare importanţă rugăciunei stăruitoare şi pietăţii interioare

2. Trecem peste alte eresuri mici din imperiul bizantin, ce au numai câte un reprezintant, precum eresul, pe care'l răspândi în Constantinopol încă înainte de 1118, Constantin Hrisomal, un monah şi eresul din 1143 a lui Nifon (Νήφων) alt monah; aceste eresuri erau cam identice cu al bogomililor, însă ele fură stârpite curând; însuş Cosma Atticul, patriarh de Constantinopole (1146—1147), care era amic cu Nifon, a fost scos pentru că susţinea pe Nifon. Iar aşa zisul „eres alui Varlaam", care dela 1340 a sguduit mult Răsăritul bizantin, fu numai o opinie teologică, ce a rămas în minoritate (1341) şi numai majoritatea victorioasă a înfierat-o ca eres; despre această opinie teologică vom trata mai departe în istoria doctrinei bisericii din acest Period (IV).

3. In Rusia s-a ivit înainte de jumătatea sec. 11 mai întâi (1024) la Susdal pe Volga şi apoi (1071) la Rostov, nişte aşa zişi vrăjitori, magi sau volhvi (volhvăi) plini de superstiţii păgâneşti. Cu ocazia unei foamete ei făcură pe popor a crede că această calamitate veni din cauza babelor şi deci ele trebue înnecate. In adevăr, după vorba lor au fost înnecate multe babe în jurul Rostovului şi prin alte locuri. Autorii acestei înşălăciuni continuară apoi a nelinişti şi a îngrozi regiuni întregi cu profeţii înfiorătoare. Dar poporul, pe care autorităţile curând îl aduseră la bunul simţ şi-l liniştiră şi-a răzbunat pe „vrăjitori" şi i-a ucis, aşa în cât acest eres, sau mai bine acest păgânism nou fu stârpit curând; însă mai târziu iar s-au ivit din când în când aşa zişi vrăjitori în Rusia.

4. Pela jumătatea sec. 12 (1149) Martin, un monah din Armenia, a propagat în Rusia eresuri, până ce în 1157 un sînod

i-a impus a se retractă; se zice că a propagat credinţi ca ale răscolnicilor sau shismaticilor actuali, cari provin din sec. 17. Aşa el ar fi învăţat: a nu încunjura biserica dela sud spre nord, împotriva soarelui, ci viceversa dela nord spre sud, după soare, a nu cânta aleluia de 3 ori, ci numai de 2 ori, a nu binecuvântà şi a nu face cruce cu 3 degete, ci numai cu 2 degete întinse. Dar se pare că un atare eretic Martin n-a existat şi istoria lui a fost inventată tocma în timpul modern de cei ce polimizau cu răscolnicii.

5. Pecând eresul volhvilor ruşi din sec. 11 proveni mai ales din păgânism, eresul strigolnicilor ruşi (tunzători de bărbi), ce se ivi după 300 ani, a fost curat de origine creştină şi un simptóm foarte caracteristic al timpului. El e o dovadă că principiile bogomililor străbătuse până'n nordul Rusiei şi că poate chiar ierarhia va fi fost în o stare de moralitate, ce a dat ocazie à se ivi atare eres, care'i era ostil şi o dispreţuea. Astfel pela 1376 un anume Carp de meserie bărbier sau strigolnic, alţii zic un diacon Carp, caterisit şi prin urmare cu barba rasă, de unde fu numit rade barbă sau strigolnic, cu care se uni un alt diacon, Nechita (Νικήτας), a răspândit în Pscov lângă Novgorod învăţătura că preoţia este cu totul stricată şi deci şi-a pierdut darul, preoţii, zicea el, cumpără darul prin simonie şi-l necinstesc prin beţie, desfrâu şi alte păcate. E nedemn, e o blasfemie a mai avea încredere în ei şi a se spovedi la ei; oamenii să se mărturisească pământului, maica lor şi pentru alte trebuinţi să se adreseze direct la Dumnezeu. Tainele trebue à se lua numai în senz spiritual, iar a predica poate oricine. Ierarhia se'ngrozi de aceste învăţături, ce săpau biserica, şi a pus în cunoştinţă despre ele chiar pe patriarhii de Constantinopol Nil (1380—1388) şi Antoniu IV (1389—1397), cari publicară cărţi păstorale contra lor şi sfătuiră pe ierarhii ruşi a înlătura acest eres cu binele, prin învăţătură, paza canoanelor şi viaţă cuvioasă, evitând a lua în general măsuri riguroase, dar pe căpeteniile sectei să-i excomuuice. Tot în acest senz le-a scris mai târziu şi Fotiu, mitropolitul Rusiei (1409—1431). Poporul sedus fu din nou adus în majoritatea lui la ortodoxie şi liniştè prin predici mai cu seamă de Dionisiu, episcop de Susdal, care a venit în acest scop la Pscov şi Novgorod. Astfel a fost înlàturat eresul din massa poporului. Carp şi Nechita fură excomunicaţi, iară poporul din Novgorod întors dela ei i-a înnecat în

râul Volchov. Dar încă mult timp după începutul sec. 15 au mai rămas strigolnici, chiar în 1427 unii din ei au fost trimiși prin mânăstiri spre pedeapsă și de atunci s'au stins cu totul, cel puțin nu s-au mai ivit în public.

§. 153 Eresuri la Apus.

In acest Period (IV) Apusul încă și mai mult decât Răsăritul a fost bântuit dn răzvrătiri contra dogmelor, a organizării bisericii, a cultului și disciplinei eclesiastice și contra ierarhiei. O parte din aceste eresuri s'au ivit din cauza decadenței vieții religioase și morale, iar o parte au fost reacțiuni contra acestei decadențe sau încercări de reformațiune și ca atari, precursorii ale reformațiunei, ce în sec. 16 protestanții au înlăptuit în biserica de apus. Dar în Apus se răspândi din Răsărit și forma nouă de pavlichianism, adică bogomilii. Incă din sec. 11 aceștia au fost cunoscuți în Apus sub numele de Catari. Pelângă ei s-au ivit ca eresuri și răzvrătiri mari contra bisericii Valdensii, cari se văd în jum. a doua a sec. 12, începând din Lyon. Albigensii, cari în primele deceni ale sec. 13 agitau sudul Franciei și erau Catari puri s'au amestecat cu Valdensii și cu alte secte diverse; după jumătatea sec. 14 în Anglia, Viclefiții; iar în jumătatea întâi a sec. 15, în Boemia, Husiții. Pe lângă aceste eresuri s-au mai ivit un număr de mici secte, cu cari Apusul avu să lupte în tot cursul Periodului; o parte din ele erau de natură reformătoare în mod revoluționar, o altă parte prin rigorismul lor profetic apocaliptic aminteau vechiul montânism, în fine altele au degenerat în panteism; la acesta înclinau lesne misticii și era propagat încă de filozofia aristotelică și mai ales de cea neoplatonică, pe care Arabii o răspândeau atunci în Apus. Din când în când ele degenerau în indiferentism și libertinism etic.

1. Cel mai vechiu eres dintre aceste este eresul maniheilor noi, al pavlichianilor și bogomililor de apus. In Tracia ei apar încă din sec. 10 (970), iar în Apus s-au ivit pela sfârșitul sec. 11 mai întâi în nordul Italiei și sudul Franciei. Aici ei se arătară sub numiri diverse. Numele lor în general este „Catari" adică "Curați" așa se vor fi numit ei însiși cu numele grecesc καθαροί ca semn al originii lor de la răsărit, cum erau novațianii vechi. De altfel se mai numeau și „Bulgari" sau „Bugri", apoi și „Publicani" adică „Vameși", deci și „Păcătoși", numiri ce au a se deriva din „Pavlichiani, παυλικια-

νοί" ca corupt introduse. Dar îi întâlnim şi cu numele „Patareni" derivat, cum am spus acum dela milanezul „pataria", adică „drojdia societăţii" sau poate şi dela deasa repeţire între ei a rugăciunei Domneşti „Pater noster". Ei singuri se numeau şi „Creştini buni, Oameni buni, boni Christiani, boni homines"; notabil se nu numeau aşa cei perfecţi dintre dânşii, pe când cei ce nu se angajau a deveni prefecţi se numiau simplu: „Credincioşi, Credentes". Toţi aveau în comun aversiune contra cultului exterior al bisericii şi contra ierarhiei, precum şi contra căsătoriei, pe care o considerau ca institut al satanei. In loc de botez aveau aşa zisa mângâiere, consolamentum (παράκλησις), primirea mângâitorului sau a sf. Duh, aşa dar un botez duhovnicesc prin rugăciuni şi punerea mânilor. Ei erau asceţi până a muri de foame (ceeace în limba romanică se numea Indura sau Endura, adică suferinţă, răbdare). O ramificare antinomistă a acestei secte erau în jumătatea întâi a sec. 13 în Germania luciferianii sau adoratorii lui Lucifer, ori ai diavolului; aceştia priveau pe diavol superior adversarului său arhanghelului Mihail, pe care'l identificau cu Hristos. Dar şi pe lângă luciferiani au devenit antinomişti unii dintre catari. Secta catarilor a fost persecutată pretutindenea, căci toţi o credeau periculoasă nu numai pentru biserică şi stat, cum existau acestea de fapt atunci, ci şi pentru întreaga ordine socială; totuş catarii s-au menţinut încă mult timp. Ei se sting abia în sec. 14 şi par a fi exterminaţi sau contopiţi cu alte secte; dar despre ei vom mai vorbi tratând despre albigensi, cu cari stau în conexiune.

2. In jumătatea întâi a sec. 12 apar secte nouă cu caracter revoluţionar în biserică, precum în sudul Franciei aşa zişii petrobrusiani şi enriciani. Cei dintâiu avură ca învăţător pe un oarecare Petrus Brusius (Pierre de Bruys); acesta era preot, însă adversar al întregului cult exterior, pe cari voea să-l desfiinţeze şi tună contra crucii, a botezului pruncilor, a leturghiei, a locaşurilor de cult etc până ce în 1137 poporul îl arse pe un rug de cruci, cărora el le dădu foc. Ucenicul său Enric din Lausanne, monah, avea ură în deosebi pe ierarhie; el muri pela 1145 în temniţa unei mânăstiri. Tot în jumătatea întâi a sec. 12 Ţările de jos, respectiv nordul Franciei (Bretagne), erau în fierbere din cauza lui Tanchelm sau Tanchelin şi a lui Eon sau Eudon de Stella. Ambii aceştia pretindeau că sunt fiii lui Dumnezeu şi că au venit să judece cu asprime pe cei răi, pe cari'i vedeau mai

ales în Cler. Ei asasinau monahi şi preoţi şi mergând în fruntea bandei lor încendiau mânăstiri şi bisericii, până ce în 1115 un preot ucise pe Tanchelm, iar Eudon de Stella muri în temniţă la an. 1148.

3. Tot în jumătatea întâi a sec. 12, nu mult înainte de 1139 s-a sculat şi în Italia Arnold de Brescia, ascet riguros şi predicator foarte elocvent şi zelos. El era discipol a lui Abelard († 1142), care profesa teologia la Paris cu mult talent şi erudiţie însă nu tocma ortodox. Arnold pretindea că ierarhia trebue să revină la sărăcie, umilinţă şi cuviosie, ca în antichitate. La 1139 două sinoade din Lateran îl condamnară ca eretic, însă el în 1145 s-a pus în fruntea poporului din Roma spre a executa ideile sale în Roma, aşa că papa Eugeniu III (1145—1153) fu nevoit a fugi. Dar în 1154 Arnold, părăsit de popor, a căzut în mânile împăratului Frideric Barbarossa (1152—1190), care-l predă prefectului de poliţie al papei Adrian IV (1154—1159) şi în 1155 acesta îl sugrumă, apoi arse cadavrul său şi aruncă cenuşa în Tibru.

4. In jumătatea a doua a sec. 12 valdensii în opoziţia lor contra stării, în care era atunci biserica, au fost mult mai prudenţi şi mai tenaci; resturi deale lor există şi astăzi în Italia. Leagănul acestei partide fu sudostul Franciei. Pela 1173 Petru Valdo (Valdesius sau Valdus), comerciant avut din Lyon, fu cuprins de neliniştea sufletească în urma morţii subite a amicului său. Dar neavând încredere în clerul local a pus a'i traduce sfânta Scriptură din latineşte în franţuzeşte; spre a se instrui singur în mod privat. Prin studiul sf. Scripturi ajunse la concluzia următoare: Omul se poate mântui numai prin sărăcie de bună voe şi prin pocăinţă; iar ierarhia poate fi demnă de puterea apostolică numai trăind în sărăcie de bună voe şi predicând pocăinţa. Deci Valdus împărţi săracilor averea sa şi în 1177 înfiinţă o societate de bărbaţi cu aceleaşi idei; ei se numiră săracii din Lyon, dar şi Leonisti (în loc de Lionisti), purtători de sandale sau sabots (Sabotaţi) şi umiliţi, (Humiliati, în afinitate cu confrăţia umiliţilor din Lombardia, mai târziu, ordinul humiliaţilor, adică al celor umiliţi, înjosiţi, săraci). Valdus împreună cu soţii săi au început a predica în Lyon şi prinprejur sărăcie şi păcăinţă. Arhiepiscopul din Lyon interzicându-le aceasta, Valdus s-a plâns la Roma, dar în zadar, căci papa Luciu III i-a răspuns excomunicându-l. Atunci Valdus şi soţii lui se sculară contra ierarhiei, că uzurpă puterea apostolică fără a avea viaţă apostolică şi considerând apostolică viaţa lor proprie

deduseră din ea şi puterea apostolică; pe baza acestei puteri Valdus († cam 1217) consacră pentru aderenţii săi episcopi, preoţi şi diaconi. Partizanii lui, cari se răspândiră şi prin Italia, mai ales în Lombardia, s-au împărţit în fraţi, numiţi şi magiştri sau bărbi (Barbae) cu angajament de a trăi în sărăcie apostolică, în celibat şi a predica, apoi, în amici, cari nu aveau acest angajament. De biserica catolică romană puţin se deosebeau la început în dogme, ci mai mult în dogma despre drepturile ierarhiei şi în dogma despre starea celor răposaţi, pentru cari nu voeau a admite purgatoriul, nici indulgenţile; la necesitate luau parte şi la serviciul divin al bisericii şi la sfintele taine săvârşite de preoţi. Dar valdensii se desbinară apoi curând, dela 1218 definitiv în un grup moderat cel din Francia sau din Lyon şi unul radical, cel din Italia sau Lombardia; acesta voea să aibă ca normă numai sf. Scriptură şi respingea acum brusc ierurghiile săvârşite de ierarhia catolică romană. In an. 1208 papa Innocentiu III (1198—1216) voi să-i transforme în un ordin al „Săracilor catolici", dar în zadar: acum era prea târziu. Cu timpul ei au voit a'şi derivă originea lor din epoca bisericii primitive, de predilecţie dela Silvestru, episcopul Romei (314—335) sau chiar dela apostolii Iacov cel Mare şi Pavel, cari după cum spune tradiţia, au călătorit în Spania. In timpul modern ei se siliră a trece, chiar mai mult decât sunt în realitate, ca precursorii protestantismului, înfiinţat în sec. 16, la care s-au şi afiliat, după ce el deveni cunoscut. Insă în Francia valdensii radicali de timpuriu au fost crud oprimaţi şi persecutaţi, deaceea sa refugiară din Francia în Savoia, unde s-au menţinut până atsăzi în număr de vre-o 15000 suflete, cu toate că şi acolo până la 1848 au fost continuu persecutaţi. Din Lombardia s-au răspândit apoi chiar prin Germania, Boemia şi Polonia, înfiinţând şi pe-acolo comunităţi mici, care însă treptat s-au stins.

5. Mica sectă iudaista—ariană a Pasagerilor (Passagier), ce s-a ivit în Italia de sus în ultimii ani ai sec. 12 datoreşte originea sa probabil comunicaţiunei frecvente, ce prin Cruciade iudeii şi creştinii avură cu ţara mumă a iudeilor şi creştinilor în comun, precum şi dorinţei de a împăca pe baza acestei comunicaţiuni iudaismul cu creştinismul. Prin numele ei secta însemnează poate şi în senz figurat pasageri sau pelerini (passagium-pelerinagiu) la sfintele locuri, ţara iudeilor precum şi a creştinilor primitivi, cari au fost iudei, sau poate acest nume este un indiciu că fundatorii sectei au fost pelerini la sfintele Locuri.

6. In sec. 12 se răspândise în sudul Franciei cu mult succes numeroase secte, aşa încât mai toată Francia de sud căzuse în eres. Notabil s'a întâmplat aceasta în oraşul Albi (Alby, Albiga) şi prinprejur. Aici se'ntâlniră catari cu valdensi şi chiar cu alte secte mai mici, iar acest amestec s-a numit albigensi adică eretici din Albi şi din prejur; alţii zic că albigensii erau catari puri. In 1208 papa Innocentiu III (1198—1216) a trimis la ei delegaţi şi predicatori, spre a-i converti. Sf. Dominic († 1221), canonic din Spania, care încă dela 1205 se devotase acestei misiuni şi veni între ei sărac şi smerit, prin predicile sale despre pocăinţă avu oare care succes negreşit asupra unora dintre ei, dar Petru de Castelnau (chateau neuf, castel nou), delegatul papii, cu măsurile ce luă nu avù nici un succes, din contra a fost asasinat. Atunci papa declară că aceşti eretici sunt mai răi decât Saracinii şi invită stăruitor pe creştini a face contra lor o Cruciadă. Astfel începu aşa zisa Cruciată contra albigensilor, ce dură dela 1209—1229 şi fu plină de cruzime şi de jafuri. In fine papa Grigoriu IX (1227—1241) crezu oportum a pune capăt Cruciatei şi contra resturilor eresului a înfiinţa instanţa bisericească de instrucţie şi pedeapsă, cum fu aşa numita inchiziţie, pe care în 1232 o încredinţă mai ales ordinului dominicanilor, precum am amintit, tratând despre ierarhia bisericii. Dominicanii zeloşi până la exces şi cruzi până la vărsare de sânge, prin activitatea lor au stâpit curând eresul albigensilor.

7. Revolta Stetingilor, pela 1230 fu numai o opoziţie pasageră contra ierarhiei, iară nu un eres real. Stedingii, o populaţie mică de supt jurisdicţia episcopului din Brema, se revoltară contra zeciuielilor, ce încasa clerul şi deaceea au fost trataţi ca eretici. Contra lor s-a făcut o expediţie cruciată; revolta lor fu reprimată în 1234 iar parte din ei au fost exterminaţi.

8. „Biserica spiritului liber" era o sectă panteistă libertinistă, ce se ivi pela jumătatea sec. 12. Fundatorul ei fu Amalric de Bena, profesor la universitatea din Paris, care muri la 1205. El învăţà pe baza filozofiei lui Aristotel, zic unii, dar mai corect, pe bază filozofiei neoplatonice şi arabe, că Dumnezeu se întrupează în fiecare om pios, prin urmare fiecare om pios, în care locueşte sf. Spirit este fiul lui Dumnezeu ca şi Hristos. Adepţi ai acestei doctrini au fost descoperiţi încă din 1209 şi arşi ca amalriciani; totuş ei sub diverse numiri s-au răspundit în Francia, Italia şi Germania. Pela jumătatea sec. 13 un grup al lor

sub numele „Fraţi şi surori de spirit liber" s-au ivit în Italia şi Germania. Din cauză că fraţii vagabondau cu asemenea surori, poporul german i-a numit şi Şvestrioni (cei ce umblă cu surori). Ei propagau că Dumnezeu se întrupează în fiecare om pios şi că sf. Spirit naşte pe Hristos în fiecare om pios; ceva mai mult: ca consecinţă a acestei doctrini ei afirmau că omul pios e fără păcat şi nu mai are nevoe de legile morale şi de sfintele Taine; de aceea cădeau în excese de tot felul. Această sectă panteistă a spiritului liber intră în diverse asociaţii cu resturile Catarilor şi astfel aflăm în afinitate cu ea secte mici, cari erau în afinitate şi cu bogomilii. Aşa în Austria la începutul sec. 14, în Boemia la începutul sec. 15 au fost Adamiţii, sectă antinomistă, care, cum zic unii, voea să readucă omenirea la felul de viaţă a lui Adam şi a Evei; deaceea umblau goli şi aveau femeile în comun. In a. 1421 Ioan Ziśca, şeful huşiţilor († 1424), estermină o asemenea sectă de pe o insulă a unui râu, ce se varsă în Moldova din Boemia, dar secta continuă a se menţine pe ascuns în alte localităţi din Boemia până la 1848, când ea fu descoperită din nou.

9. O sectă tot dintr'un timp cu cea panteistă-libertinistă a „Fraţilor de spirit liber", dar diferită de ea radical, este secta profetică-apocaliptică, ce se pretindea a fi „Biserica sf. Spirit," adică secta ioachimiţilor sau a ioachiţilor. Fundatorul ei indirect şi fără să aibă această intenţie fu Ioachim, egumen de Floris în Calabria. El muri în an 1202 cu renume de sfânt. Insă prin studiul sf. Scripturi şi mai ales a Apocalipsului Ioachim a ajuns a profeţi despre o evanghelie veşnică, cum o pune în perspectivă Apocalipsul (14, 6) şi învăţa că sunt 3 Testamente: Vechiul Testament este al Tatălui, Noul Testament, care este al Fiului, dar după 42 generaţii de câte 30 ani dela naşterea lui Hristos, începe cu anul 1260 un al treilea Testament mai perfect, Testamentul sf. Spirit. Franciscanii rigorişti, cari voeau a păstrà sărăcia perfectă pentru totdeauna, dela jumătatea sec. 15 prinseră a iubi „Evanghelia veşnică" a lui Ioachim şi crezură că Francisc († 1226), fundatorul ordinului lor este cel destinat a introduce în lume prin acest ordin Testamentul sf. Spirit, dar că papii, după cum a dat a înţelege Ioachim, s-au silit a împiedecà introducerea acestui Testament, ca unul ce însemnează sfârşitul dominaţiunii lor şi deaceea, a modera şi sărăcia riguroasă a ordinului franciscan. Aceşti franciscani ioachimiţi sau ioahiţi se numeau în Italia

„Frăţiori (Fraticelli)"; ei se organizară până a intra în luptă regulată cu Roma (1254—1318), dar în fine partida lor fu dată pe mâna inchiziţiei şi dela 1352 nu se mai menţionează ca existând. Secta profetică apocaliptică a ioachimiţilor trezeşte amintirea montanistilor şi e o nouă specie de montanisim.

10. Fraţii de apostolat sau apostolicii s'au ivit în Italia de sus în an. 1260, când după zisa lui Ioachim de Floris († 1202) avea să înceapă Testamentul sf. Spirit; ei deasemenea au fost sub influenţa doctrinei lui Ioachim, dar au asociat ioachimismul cu arnoldismul, adică cu părerile lui Arnold de Brescia, despre care am vorbit mai sus (n. 3). Fraţii de apostolat erau o asociaţie contra puterii, avuţiei şi vieţii lumeţe a ierarhiei şi tindea a o readuce la simplitatea apostolică. Această asociaţie, după uciderea lui Gerard Segarelli († 1300), un meseriaş, fundator şi şef al ei, degeneră în o bandă regulată; deaceea la începutul sec. 14 s-a făcut o Cruciadă contra membrilor ei. In a. 1307, după o rezistenţă vie de 2 ani, banda fu înfrântă şi noul ei şef, eroicul Fra (adică frate de apostolat) Dolcino, fu ars ca eretic.

11. Cei mai mulţi capi ai opoziţiei revoluţionare contra bisericii, despre cari am tratat până acum, n-au avut erudiţie teologică teoretică. Dar trebuinţa, ce simţeau toţi, chiar şi barbaţi cu cultură teologică de a se reforma biserica în căpetenia şi membrii ei, a fost cauza, că după jumătatea sec. 14 trecură în opoziţie şi teologi eruditi şi şi-au atras condamnări ca eretici. Aşa s-a 'ntâmplat în mod eclatant mai întâi cu Ioan Viclif (Wykliffe), teolog englez.

Ioan Viclif a fost dela 1360 membru al universităţii din Oxford, apoi (dela 1372) profesor la ea şi dela 1374 avea şi parohie, de care îngrijia prin un locţiitor. In timpul său era destul de mare indignarea contra papalităţii, care trata Englitera politiceşte ca stat vasal supus ei în 1213 de regele Ioan fără Ţară (1190—1216) şi o exploată bisericeşte după sistemul dominant atunci la Curtea papilor, apoi contra monahilor cerşitori, cari beneficiind de privilegiul papal, acaparase toate serviciile bisericeşti, iar în schimb apărau cu zel interesele papii, în fine contra preponderanţei monahilor în general. Insă Viclif a dat acestei indignări o expresie şi mai energică; el combătu mai întâi (1366) papalitatea în sfera ei politică, iar apoi şi ca instituţie bisericească, combătu şi pe monahi în doctrina lor, şi în pretenţiile lor cu aşa vervă că şi-à atras aplausele universităţii, ale Curţii şi ale nobilimii. In

an. 1377 Roma condamnă 19 puncte din scrierile lui. Dar el personal nu putu fi atins fiindcă avea în partea lui Curtea, nobilimea şi universitatea. Incurajat astfel Viclif a mers înainte, atacând treptat întreaga organizaţie de atunci a bisericii şi iată cum: El învăţa că organizaţiunea în fiinţă a bisericii a deviat mult dela creştinismul primitiv al evangheliei şi începu a elimină tot ce afla că nu are bază în sf. Scriptură, pe care o tradusе în limba engleză parte singur, iar parte cu concursul altora, voind ca oricine să o poată citi. Intre altele el propaga că ierarhia nu are putere absolută de a pedepsi şi că ea pierde această putere prin păcate de moarte; că clerul nu are drept a posedà avere, că monahismul nu e de vreo utilitate, că papalitatea nu este o instituţie divină şi că în Euharistie nu este transubstanţiaţie; dar învăţa şi că omul e predestinat la mântuire sau la pierzare. Acum puternicii săi amici, văzând că el a mers aşa de departe, l-au părăsit. In 1382 un sinod din Londra numit al Cutremurului, fiindcă tot atunci s-a 'ntâmplat un cutremur de pământ, condamnă 24 puncte din doctrina lui; Viclif fu nevoit a renunţa la profesorat şi a se retrage la parohie. El muri în 1384. Doctrina lui pătrunse mai ales între intelectuali iară discipolii săi au fost persecutaţi crud, unii chiar arşi, aşa că curând după începutul sec. 15 dispărură din Englitera. Ei au fost supranumiţi Lollharzi, cum se numea în Germania o ramificare de Begharzi, dela cântarea lor cu voce joasă (lollen), sau poate cu numire engleză Lollarzi, adecă cei ce seamănă zizanii. Totuş admirătorii lui Viclif au răsădit doctrina lui în Boemia, aşa între alţii eruditul cavaler Ieronim din Praga, pe care unii l-au numit odinioară şi Ieronim Taulfisch, confundându-l din eroare cu Nicolai Taulfisch, contemporan şi coreligionar al lui Ieronim din Praga, profesor sau magistru la universitatea din Praga. Aici doctrina lui Viclif află noi partizani şi fu reînnoită în parte de aşa zişii Husiţi.

12. Când pela 1400 doctrina lui Viclif a pătruns în Boemia află ca partizan înfocat mai ales pe Ioan Hus, preot şi profesor din Praga foarte respectat, cu viaţă austeră, predicator excelent şi iubit de nobilime şi de popor ca mare naţionalist ceh; însă el a modificat unele din teoriile lui Viclif.

Ioan Hus din Husineţ (născut 1369) a fost dela 1398 profesor la universitatea din Praga, dela 1402 şi predicator la celebra capelă Betleem şi confesor al reginei Sofia, soţia lui Venceslav (Venzel), regele Boemiei (1378—1419), care în 1400 fusese scos

din demnitatea de împărat al Germaniei (1378—1400), ca suveran abuziv şi înlocuit întâi cu Ruprecht din Palatinat (1400—1410), apoi cu Sigismund fratele său 1410—1437, dar a continuat a ocupa tronul Boemiei, cu toate că şi aici era incapabil de domnie şi neagreat, ba chiar despot, căci încă în 1398 ordonase a înneca în râul Moldova pe Ioan de Pomuc sau Nepomuc, vicar general al arhiepiscopului de Praga, pentru că nu voea să facă politică bisericească după placul lui. Hus, ca teolog scolastic adică teoretic, era ca şi Viclif adversar aşa zisului nominalism, ce predomina atunci în noetica solasticei[1] şi partizan aşa zisului realism, opus cu nominalismul şi predominant la început iar apoi respins. Despre aceste două sisteme vom mai trata în istoria teologiei teoretice a Periodului. La universitate Hus a făcut să predomine un mare curent naţionalist şi iată cum: Aici până la el predominau Germanii, aşa că aceştia împreună cu Polonii aveau 3 voturi, iară Cehii numai unul. În 1409 Hus reuşi ca pe viitor Cehii să aibă 3 voturi, iară ceilalţi numai unul. Din această cauză profesorii şi elevii germani, cari după datele cele mai reduse erau în uumăr de 2000, emigrară în număr de cam 400 la Lipsca şi cu această ocazie s'a înfiinţat universitatea din Lipsca (1409). Hus a tradus în parte operile teologice ale lui Viclif, iară în parte le-a modificat, şi ca profesor şi predicator susţinea cele mai multe teorii ale lui Viclif. Intre altele profesa şi Hus că papa nu are primatul dela Hristos, căci Hristos n-a pus un cap văzut şi că norma sigură pentru credinţă e numai sf. Scriptură. In alte puncte, precum în cel despre prezenţa corpului şi sângelui Domnului în Euharistie, Hus nu era de ideea lui Viclif, ci susţinea transubstanţiaţiunea. Insă el tuna ca şi Viclif contra ierarhiei şi a monahilor din timpul său; ca realist era contra nominalismului dominant atunci, iară ca naţionalist, contra Germanismului dela universitatea din Praga; deaceea Hus deveni odios Curţii din Roma şi întregii ierarhii, monahilor cerşitori aşa de influenţi, nominaliştilor, cari predominau atunci în teologie, precum şi Germanilor. In schimb el se bucura de simpatia poporului Ceh, căci era bărbat pios şi de o moralitate fără pată. Incă în 1410 el fu citat înaintea Curiei papale şi condamnat în absen-

---

[1]. Noëtica însemnează teoria cunoaşterei, despre care anul acesta (1927) s'a înfiinţat o catedră la facultatea de litere a universităţii din Bucureşti (N. Tr).

ţă, căci regele Venceslav (Venzel), care avea ură pe Curtea Romei, nu-l lăsase a se prezenta înaintea ei; totuş Hus îşi păstră funcţiunile. Dar în an. 1412 papa Ioan XXIII (1410—1415), conform unui uz al bisericii dela Roma, ce în cursul acestui Period deveni abuz din ce în ce mai mare, publică o indulgenţă (act de ertarea păcatelor sau mai precis a pedepselor temporale pentru păcate) tuturor celor cari vor contribui sau vor participa în persoană la o Cruciadă, ce el voea să întreprindă contra lui Ladislav, regele Neapolei, care nu voea să-l recunoască. Predicatori ai indulgenţei veniră şi la Praga. Atunci Hus se ridică deciziv contra măsurii anticreştine, ca creştinii să facă Cruciade contra creştinilor, combatând şi indulgenţa publicată în acest sens. Predicile sale înflăcărară spiritele aşa, că poporul îşi bătu joc de bula papei pentru indulgenţă şi o arse în public, înjurând şi pe predicatorii indulgenţii. Aceste demonstraţii avură de consecinţă că 3 culpabili principali au fost executaţi. Hus fu excomunicat şi asupra locului său de domiciliu fu rostit interdictul. Hus potoli spiritile şi se retrase din Praga la ţară spre a nu fi piedică liniştii publice. Papa Ioan XXIII ceru împăratului Sigismund pedepsirea lui Hus; dar acesta apelase la un Sinod ecumenic. Atare sinod fiind adunat în Constanţa Sigismund a trimis acolo pe Hus ca să se apere şi-l asigură că se va întoarce neatins, dându-i scrisoare de protecţie pe drum (litterae salvi conductus). Pe cât de liberal era sinodul din Constanţa pentru a reformă biserica în căpetenia şi membrii ei, pe atât de severi erau fruntaşii lui, teologii Ioan Gerson († 1429), Petru d'Ailly (1425) şi alţii, faţă de revolta contra bisericii. Afară de aceasta Hus, precum am zis, fiind Ceh, deci adversar al Germanilor, avea ca inimici pe Germani, cari erau reprezentaţi la sinod în mare număr, iar ca realist, pe nominaliştii, cari preponderau atunci în teologie, în fine ca polemist contra ierarhiei şi a monahismului, pe ambii aceşti factori. Chiar după prima şedinţă Hus fu arestat şi învitat a retracta doctrina lui; el însă declara că doctrina lui este ortodoxă. Sinodul iar îl invită categoric a retracta şi cum el perzista în declaraţia de mai 'nainte, sinodul îl condamnă, îl scoase solemn din preoţie ca eretic şi-l dete pe mâna autorităţii civile, care ordonă a-l arde pe rug (6 Iulie 1415). Hus muri cu atâta linişte şi blândeţă, că însişi judecătorii lui îl admirară. Ieronim amicul şi partizanul lui cum auzi că el fu arestat alergă la el în Constanţa, unde şi dânsul fu arestat. Mai întâi el retractă, dar apoi (1416) reveni solemn asupra retractării şi muri curajos şi vesel tot pe rug.

Sinodul osândi cu anatemă tot atunci 45 puncte din doctrina lui Viclif şi 30 din alui Hus.

Când s'a vestit în Boemia că a fost ars Hus (1415), precum şi Ieronim (1416), o indignare groaznică cuprinse pe numeroşii partizani ai lui Hus, cari se numeau Husiţi. De altfel aceştia dela 1414, înainte de a fi condamnat Hus, având consimţământul lui şi urmând exemplul lui Iacob de Mies, numit şi Iacobellus, magistru din Praga, în adunările lor la cultul divin au introdus din nou potirul pentru a împărtăşi pe mireni şi astfel restabilirâ mai întâi pe alocuri iar apoi pretutindenea împărtăşirea mirenilor sub ambele chipuri, ce fusese desfiinţată în tot Apusul; de aici s-au numit „Calixtini (dela calix=potir, aşa dar aderenţi ai potirului)" sau „Utraquisti (communicantes sub utraque forma, cei ce se cuminecă sub ambele chipuri)". Aceasta a fost o reacţiune contra inovaţiei, ce făcu biserica de Apus în sec. 12, ca laicii să se cuminece numai sub chipul pânei, pe când până atunci toţi creştinii preoţi şi mireni se cuminecau sub ambele chipuri, adică sub chipul pânei şi sub chipul vinului. Husiţii aveau cea mai mare ură pe Sigismund, care nu-şi ţinuse promisiunea de salvus conductus. In 1419 ei ţinură o intrunire pe un munte numit de dânşii Tabor (senzu propriu al acestui cuvânt e tabără de răsboiu, dar trezeşte şi aamintirea muntelui, pe care Hristos s'a schimbat la faţă) şi zidiră apoi pe el o fortăreaţă cu acelaş nume. La acea întrunire au decis a lupta pe viaţă şi pe moarte contra lui Sigismund şi a Germanilor, apoi au luat cu asalt primăria din Praga şi au aruncat pe fereastră 7 consilieri, pe cari i-au omorât. Faptul acesta irită foarte tare pe regele Vencenslau (Wenzel), care mai'nainte nu le era nefavorabil, însă el muri curând tocmai din cauza unei vărsări de sânge, ce'i veni atunci (1419). Fratele său împăratul Sigismund moşteni corona Boemiei, dar Husiţii n-au voit a-l recunoaşte şi'ncepură răsboiu cu el. Şeful lor fu Ioan Žižca (Jişca), bărbat încult însă viteaz. Ei susţinură lupta 5 ani (1419—1424) cu mult succes şi fanatism sub conducerea lui Žižca, ai cărui părtizani se numiră Taboriţi, în opoziţie cu husiţii moderaţi sau cu calixtinii (Utraquistii). După moartea lui Žiška (1424) Taboriţii se desbinară, dar continuară lupta. Unii din ei şi-au ales şef pe Procopiu cel Mare ca succesor alui Žiška, iar ceilalţi n'au voit a da un succesor lui Žiška, ci se numiră orfani, sărmani, dar şi-au luat de conducător pe Procopiu cel Mic sau cel Tânăr; a treia partidă dintre ei era Horebiţii, numiţi astfel dela un munte, căruia 'i

dădură numele Horeb, asămănându-l cu muntele, pe care Moisi a primit Legea. In fine sinodul din Basel (Bâle), adunat dela 1431, reuşi a dispune pe Husiţi la negocieri de pace şi a împăcà cu biserica Romei pe calixtini, partida moderată a lor. Aceştia cereau a li se face 4 concesiuni şi anume.

1. Cuminecătura sub ambele chipuri.
2. Libertatea de a predicà.
3. Preoţii să nu aibă nici o avere şi
4. Preoţii şi mirenii să fie pedepsiţi pentru orice păcat de moarte.

După negocieri avute cu ei în Basel (Bâle), apoi în Praga, li s-au admis aceste cereri, dar cu modificări în senzul următor:

1. Cuminicătura pentru cei adulţi dintre ei să fie iertată sub amândouă chipurile, totuş numai dacă ei recunosc, că Christos este de faţă sub fiecare din cele două chipuri.

2. Predica să fie liberă, totuş predicatorii trebue să fie preoţi autorizaţi şi sub priveghierea episcopului.

3. Preoţii pot să aibă bunuri materiale, dară trebue să le întrebuinţeze cum prevăd canoanele şi ori ce agoniseli nedrepte să fie privite ca sacrilegiu;

4. Orice păcat de moarte, mai ales public, să fie stărpit pe cât posibil şi să se pedepsiască de acei, ce au puterea legală spre acest scop.

Pe baza acestor convenţiuni (compactata) din Boemia sau din Praga s-a încheiat pacea între calixtini şi Sigismund, şi ei intrară din nou în legătura spirituală cu biserica dela Roma. Nu tot aşa Taboriţii. Aceştia au continuat lupta, dar în 1434 catolicii romani riguroşi şi calixtinii i-au învins la Lipan (Böhmisch Brod), unde căzură şi cei doi Procopii. Astfel după o luptă, ce dură 15 ani s-a 'ncheiat pacea, pe care şi Taboriţii o primiră. Dar şi după 'ncheierea păcii, unii husiţi riguroşi, chiar dintre calixtini nu s-au supus Romei, ci au rămas desbinaţi de ea; din această cauză, fiind foarte persecutaţi chiar de calixtini fugeau adesea în Polonia, Ungaria şi Moldova. In această ţară unii atribue husiţilor începuturile urbei Huşi (dela un oarecare Husul şi oamenii lui pe timpul lui Ştefan cel Mare (1457—1504); admiţând că Husul are aceeaş însemnare cu husit)[1]. Aceşti Husiţi riguroşi ca şi Valdensii şi Viclifiţii, citeau sf. Scriptură în limba poporului

[1]. Alţii cu mai multă probabilitate atribue husiţilor, emigraţi în Moldova, primele începuturi de traducerea sf. Scripturi în limba românească (N. Tr.).

şi pe unde s-au refugiat au dat îndemn ca şi credincioşii bisericii naţionale din acele localităţi să înceapă a traduce Biblia în limba poporului. Ei se numiau Fraţii Boemi şi Moravi „Unitatea de Fraţi sau Comunitatea de fraţi" şi se siliau a imita viaţa creştinilor, din epoca apostolică, dar erau şi sub influenţa valdensilor, cari se răspândise în comunităţi mici până în Boemia şi Polonia, aşa că în 1467 primiră episcopi consacraţi de valdensi. Calixtinii din contra au rămas în legătură cu biserica dela Roma. Ioan Rokyčana, unul dintre ei 1435—1471, a fost episcop de Praga, iar Gheorghe din Podiebrad, tot dintre ei, a ajuns Guvernator al Boemiei (1452—1453) şi după moartea regelui Vladislav Postumul în 1457, chiar rege al ei (1458—1471). Ierarhia catolică romană a retras concesiunile făcute calixtinilor de câte ori a putut, iară scaunul Romei nu confirmă pe Rokyčana arhiepiscop de Praga, şi astfel acesta rămase nesfinţit; ceva mai mult, în 1462 papa Piu II (1458—1464) rosti anatema asupra lui Rakyčana, iară Paul II (1464—1471) excomunică în 1466 pe Podiebrad şi ordonă a predica o Cruciadă contra lui, ceeace decise pe Matei Corvin, regele Ungariei (1443—1490) a declara lui Podiebrad războiu, în care se şi încoronă ca rege al Boemiei. Dar fu învins de Podiebrad şi constrâns a cere pace; însă pacea n'a fost încheiată, căci Podiebrad muri (1470) şi în an. 1485 la dieta din Kuttenberg chiar Vladislav II Iagelon, succesorul lui Podiebrad (1471—1516), catolic roman riguros fu constrâns a confirma din nou drepturile şi libertăţile calixtinilor. In sec. 16 o dietă din an. 1512 decretă egalitatea de drepturi a ambelor confesiuni, iară în 1575 calixtinii şi Fraţii Boemi şi Moravi s-au asociat cu Protestanţii din Boemia în o confesiune boemă comună şi la 1609 reuşiră a obţine dela împăratul Rudolf II (1576—1612), prin scrisoarea imperială numită „Cartea Maiestatică" asigurarea liberului exerciţiu al cultului; dar supt împăraţii următori mai cu seamă după edictul de restituţiune din 1629 al împăratului Ferdinand II (1619—1637), catolic riguros, care a permis a-i apăsa, fură constrânşi a se uni iarăş complet cu biserica dela Roma, pecând fraţii Boemi şi Moravi, cari fugise prin alte ţări şi ceice mai rămăsese în Boemia şi Moravia intrară în jumătatea întâi a sec. 18 ca membri în o sectă protestantă, ce se forma atunci (1727), anume în secta aşa numiţilor Herrnhuteni, după ce cu 60 ani înainte avuseseră ca ultim episcop al lor (1648—1670) pe celebrul pedagog Ioan Amos Comenius (Komensky). Incă în 1628 acesta fusese nevoit a fugi din Moravia în Polonia, iar în

1656 şi din Polonia la Amsterdam. De când ultimii husiţi se contopiră cu secta Herrnhutenilor, aceştia se numesc deasemenea şi Fraţii Moravi sau Unitatea de fraţi, Comunitatea de Fraţi.

§. 154. **Shisma ce continuă între biserica de Răsărit şi cea de Apus.**

In acest Period (IV) biserica avu a înfrunta în Răsărit şi încă mai mult în Apus eresuri şi shisme în sânul ei; dintre acestea cele mai însemnate au fost în Răsărit shisma arsenianâ (1267-1312), iar în Apus cea papală (1378—1417); despre ele am vorbit în istoria ierarhiei bisericii din acest Period. Insă pe lângă aceste shisme Răsăritul şi Apusul se aflau şi între sine în continuă desbinare. Shisma cea mare, între biserica de Răsărit şi cea de Apus, ce 'ncepu în Periodul precedent (III) la 867 şi s'a împlinit la 1054, rămase durabilă, iar încercările, ce s-au făcut spre a o curmà, fură zadarnice şi fără succes. Aceste încercări, aşa numite încercări de unire s-au făcut în tot cursul Periodului[1]. In epoca împăraţilor bizantini din Casa Comnen şi Duca (1051—1185), din Casa Anghel (1185—1204) şi din Casa Lascaris şi Duca Vataţe sau Bataţe (1204—1264) de ordinar papii au dat impuls sau au invitat la unire, căci ei nu puteau suferi ca orientul să nu li se supună şi să nu vină sub jurisdicţiunea lor; ei sperau a atinge acest ţel acum, în timpul expediţiilor cruciate, ce păreau favorabile pentru dânsul. Iar în jumătatea a doua a Periodului, dela 1261 adică în epoca împăraţilor bizantini din Casa Paleologilor luară iniţiativa pentru unire mai mult împăraţii bizantini, căci ei aveau nevoe de ajutor mai întâi contra apusenilor, cari voiau a restabili în Constantinopol imperiul latin, ce existase 1204—1261 şi apoi dela 1307, contra Turcilor osmani, cari înaintau biruitori; deaceea prin încheierea unei uniri între biserica de Răsărit şi cea de Apus, ce echivalà cu supunerea Răsăritului la papa, împăraţii bizantini voeau a dispune în favoarea lor pe papi, cari erau în fruntea Apúsului, precum şi pe împăraţii şi principii apuseni, cari recunoşteau pe papa de căpetenie legitimă a în-

[1]. Despre aceste încercări de unire, cu priviri pe scurt asupra încercărilor anterioare şi posterioare lor Cf. *Ioan Zugrov*, doctor in teologie: Chestiunea unirii între Biserica ortodoxă şi Biserica catolică — Incercările de unire dela conciliul din Lyon (1274), până la cel din Florenţa (1439). Cernăuţi 1922. Seriere solidă, din puncte nouă de vedere şi cu un bogat aparat critic, indicând unele izvoare, ce n'au mai fost utilizate până acum la noi. (N. Tr.).

tregii biserici creştine. Dar ambele părţi, adică atât papii, cu propunerile lor de unire făcute mai întâi, cât şi împăraţii Paleologi, cu negoţierile începute de ei apoi, urmăreau interese egoiste, iară nu tindeau la pacea bisericii, bazată pe convingere dogmatică şi pe dragoste creştină. De aceea încercările de unire dela începutul Periodului n-au avut nici un rezultat, iară cele dela sfârşit reuşiră a încheia un simulacru de unire mai întâi în 1274 la sinodul pretins ecumenic din Lyon şi apoi la cel din Ferrara şi Florenţa (1438—1439); dar în ambele rânduri unirea nu s-a putut aduce la îndeplinire şi Răsăritul, silit la ea numai prin presiune din afară, iară nu din convingerea lui internă, în ambele rânduri a respins-o degrab ca o unire falsă, ba încă Răsăritenii, cari nu luase parte activă la încheierea ei, nici decum n-au admis'o. Mai muit încă: în cursul Periodului shisma s-a înnăsprit, fiindcă precum rezultă din alte părţi ale istoriei bisericeşti din acel timp, ura reciprocă fu hrănită şi mai mult prin diferinţe dogmatice nouă, precum e mai cu seamă dogma apuseană despre purgator, ce tocma atunci s-a deşvoltat complet; despre această dogmă vom trata în istoria dogmelor, din următorul capitol; apoi nu lipsiră nici polemici din ce în ce mai acerbe, iar expediţiile cruciate cu planurile şi lovirile lor contra bisericii de Răsărit, precum şi întreaga politică de cucerire, ce biserica de Apus urmări şi mai târziu pe teritoriul bisericii de Răsărit cu consecinţele acestei politici, au contribuit a creşte şi mai mult antipatia dintre ambele părţi.

§. 155. Încercările de unire între biserica de Răsărit şi cea de Apus dela desbinarea lor până la sinodul unionist din Ferrara şi Florenţa (1438/1439).

A. După ce s-a împlinit shisma între Răsărit şi Apus în an. 1054 supt Mihail Cerulariu (Κηρουλάριος 1043—1058), patriarh de Constantinopol şi papa Leon IX (1049—1054), cari se anatematizară reciproc, numele papii fu şters definitiv din dipticele patriarhilor bisericii de Răsărit şi deci Latinii priveau pe Greci şi Grecii pe Latini ca shismatici. Dar în jumătatea întâi a Periodului (IV) papii ajungând la culmea puterii lor, se siliau acum mai mult ca oricând a aduce sub autoritatea lor şi Răsăritul; deaceea întrară continuu în negocieri de unire cu el.

1. Chiar papa Urban II (1088—1099) fu preocupat de idea de a uni mai întâi cel puţin pe Grecii din Italia de Jos. Spre

acest scop în 1098 el convoca aici la Bari un sinod, în care se adunară episcopi latini şi episcopi greci din Italia de sud Cauza Latinilor o susţinu atunci Anselm, arhiepiscop de Canterbury († 1109), care era exilat din Anglia. El s-a silit a convinge pe Greci, că n-au „drept" în ce priveşte mai cu seamă dogma despre sf. Spirit, ci Latinii au „drept"; dar neputând convinge pe Greci Sinodul s'a închis fără nici un rezultat.

2. Papa Pascal II (1099—1118) s'a adresat chiar la Constantinopole cu propuneri de unire şi pentru aceasta profită de expediţiile cruciate, ce 'ncepuse în 1096. In 1113 el trimise ca delegat al său la împăratul Alexiu I Comnen (1081—1118) pe Petru Chrisolan sau Grosolan, arhiepiscop de Milan. Dar disputa lui Petru în faţa împăratului cu Eustatiu, mitropolit de Nicea şi cu alţi teologi greci despre purcederea sf. Duh, a fost deaseminea în zadar [1].

3. Papa Onoriu II (1124—1130) reînnoi tratativele cu împăratul Ioan Comnen (1118—1143) şi

4. In 1135, supt papa Innocentiu II (1130—1143), Anselm episcop de Havelberg, ambasadorul împăratului Germaniei Lotar II (1125—1137) la împăratul bizantin Ioan Comnen, ajunse la punctul de a începe negocieri generale cu Grecii din Constantinopole. Ioan Comnen i-a dat concurs în acest scop şi Nechita (Νικήτας) arhiepiscop de Nicomedia a disputat cu Anselm. Insă şi această dispută n-avu nici un rezultat cu tot spiritul împăciuitor alui Nechita în punctele de diferinţă cele secundare.

5. In 1153 pe timpul lui Manuil Comnen, împăratul Bizanţului (1143—1180), papa Eugeniu III (1145—1153) deasemenea a trimis deputaţi la Constantinopol, iar în 1155 papa Adrian IV a trimis o nouă deputaţie, care intră în discuţiuni cu Vasiliu de Ahrida, arhiepiscop al Tesalonicului, autorizat de Greci, şi luă dela acesta propuneri către papa Adrian IV.

6. Fără rezultat au rămas şi încercările papilor următori, aşa mai întâi ale papii Alexandru III (1159—1181) tot supt împăratul Manuil Comnen. Alexandru III trimisese delegaţi la Constantinopol şi în 1169 împăratul angaja pe Mihail de Anhial, patriarh de Constantinopole (1169—1177), a convoca un sinod, în

---

1. In cartea „Tâlcuirea Antifoanelor" tradusă din greceşte şi tipărită în mânăstirea Neamţu la 1817 de Grigorie, mai târziu mitropolit Ungrovlahiei, e dată la sfârşit p. 184 voroava unii teolog grec Furni cu Petru Chrisolan, la această încercare de unire (N. Tr).

care să se discute despre unire. Dar discuţia şi de astă dată nu putu avea rezultat, căci Grecii nu primiau o unire, prin care să recunoască doctrina Latinilor şi jurisdicţiunea, ce o pretindea scaunul dela Roma.

Chiar pe timpul imperiului Latinilor în Constantinopole (1204—1261), când ei amărâse aşa de mult pe Greci, că aceştia au respins pentru câtva timp chiar botezul Latinilor, papii se siliră a convinge pe Grecii slăbiţi şi umiliţi de a se supune bisericii Romei Aşa:

7. In 1232 şi 1233 papa Grigoriu IX (1227—1241) încercă cu Ioan Vataţe Duca, împărat al Niceei (1222—1254) şi cu Ghermanos II, celebrul patriarh al Grecilor (1232—1240), care avea reşedinţa tot în Nicea, de a realiza o unire a ambelor biserici în senzul său. Spre acest scop Grigoriu IX a trimis la Nicea câţiva Franciscani ca delegaţi şi după aceea Ghermanos a scris papii declarându-se dispus la împăcare, dar a criticat cu francheţă tot ce crezu el că e susceptibil de critică în biserica latină. Papa răspunse deaseminea conciliant, însă trimiţând la Nicea, pentru conducerea tratativilor teologice definitive, doi Dominicani şi doi Franciscani, din motive teologice şi politice nu s-a putut ajunge la împăcare [1].

8. Stăruinţele papii Alexandru IV (1254—1291) în 1256 pe lângă Teodor Lascaris II, împăratul Niceei (1254—1258), care însuş polemizà contra Latinilor, deasemenea n-au reuşit.

B. Curând apoi împăraţii Bizantini însişi au început a face propuneri de unire, pentru ca prin uniunea religioasă cu papa şi cu occidentul să obţină favoarea şi ajutorul papii, precum şi a principilor din Apus spre a salva imperiul Bizantin, a cărui existenţă era în pericol. Iată aceste propuneri:

1. Când în 1261 Mihail Paleologu (1261—1282) restabili imperiul Grecilor în Constantinopole, a fost nevoit a cugetà la o împăcare cu Apusul, căci Latinii isgoniţi instigau la răsboiu spre a restabili imperiul latin. Deci Mihail Paleologu crezu necesar a câştiga pentru cauza lui pe papa şi partea încă neutră a Apusului prin o unire cu biserica Romei. El intră în tratative cu papii Urban IV (1261—1264), Climent IV (1265—1268), în fine cu Grigoriu X (1271—1276). Dar era mai greu a decide clerul grec la

[1]. In „Tâlcuirea Antifoanelor" citată mai sus e dată atât mărturisirea credinţii Latinilor, trimisă de papa Grigoriu patriarhului Ghermanos cât şi răspunsul acestuia pag. 102 in dos până la pag. 148 (N. T.r)

o unire aşa cum o cereau exclusiv papii, adică a recunoaşte primatul de jurisdicţiune al Romei asupra bisericii întregi, precum şi a admite că adausul „filioque", la Simbol e corect. Deci Mihail Paleolog se silea în tot chipul a hotărî la aceasta clerul şi poporul. Insă Patriarhul Iosif I (1268—1275), succesorul lui Germanos III, patriarh favorit al împăratului, care după scoaterea venerabilului patriarh Arsenie (1267) abia se menţinu 3 luni, nu voea să-audă despre unire şi puse pe eruditul Ioan Vec (βέκκος) hartofilaxul (χαρτοφύλαξ) său să apere doctrina bisericii de Răsărit şi atitudinea ei de până acum. Ioan Vec a făcut aceasta în aşa mod, în cât declară că Latinii propriu vorbind sunt eretici şi numai pentru ai menaja nu'i numim aşa. Impăratul iritat de aceasta ordonă a-l aresta şi-l aruncă în temniţă. Atunci Ioan Vec probabil prin ameninţări de o parte şi promisiuni de altă parte deveni mai docil, studiă toate scrierile pentru Latini şi contra lor şi în fine declară că a ajuns în convingerea că unirea se poate face, căci după studii solide a aflat cum că punctul principal de diferinţă este dogma despre purcederea sf. Duh. In această privinţă Latinii învaţă ca sf. Duh purcede din Tatăl şi din Fiul, iară părinţii greci deşi nu învaţă că sf. Duh purcede din Tatăl şi din Fiul, învaţă totuş că sf. Duh purcede din Tatăl prin Fiul. Apoi se pare că prepoziţiile „ἐκ" adică „din" şi „διὰ" adică „prin" sunt sinonime, deci între părinţii Latini şi Greci nu este o deosebire esenţială şi deacea s-ar putea ceda. Impăratul primi bucuros aceaste teorie şi bazat pe ea s'a adresat din nou la cler şi popor, silindu-se a-i convinge că mai e vorba numai despre 3 puncte şi anume: despre primat (πρωτεῖον) sau a recunoaşte că papa are primatul de jurisdicţie asupra bisericii universale, despre apel (ἔκκλητον) sau a recunoaşte că papa poate primi apeluri din întreaga biserică şi în fine despre pomenire (μνημόσυνον) adică a admite că papa are drept a fi pomenit la leturghie şi în Răsărit adică a fi primit în rugăciuni şi a-fi recitat pe nume. Aceste puncte ar fi aşa de nominale şi ar aduce aşa de puţină schimbare în biserica Grecilor, că s-ar putea ceda papii, de oarece el nu va veni în Răsărit spre a-şi exercita primatul, nici va voi vre unul din Răsărit să apeleze la el, iară pomenirea lui se va face numai în biserica Curţii şi în a patriarhiei. Unii cedară nu însă şi patriarhul Iosif. Atunci împăratul îl înduplecă a lăsa numai pe seama lui negocierile şi, de se va face unirea să abdice iară de nu, să rămână în scaun. Deci împăratul trimise amba-

sadori ca să încheie unirea la Lyon, unde în 1214 papa Grigoriu IX convocase în acest scop un sinod pretins ecumenic. Ambasada era condusă de Ghermanos III fost patriarh, succesor obscur şi pentru scurt timp al patriarhului Arseniu şi predecesor a lui Iosif. Impăratul i-a dat şi o scrisoare, în care făcea papii declaraţie că el şi poporul lui i-se supun însă totodată'l roagă a nu impune Grecilor adausul „filioque" la Simbol, pe care ei îl vor recunoaşte ca ortodox şi a le lăsa toate uzurile lor religioase. Cererea lui fu admisă la sinodul din Lyon şi prin urmare sinodul declară că unirea s-a făcut iar ambasada s-a întors după ce a depus jurământ pe unire şi a recitat în biserică de 3 ori Simbolul cu adausul „filioque", ca dovadă că recunosc ortodox acest adaus. Când ambasada s-a întors în patrie împăratul declară în 1275 că patriarhul Iosif s-a retras, conform înţălegerii ce avu cu el şi în locul sau ridică pe hartofilaxul Ioan Vec (1275—1282), care devenise partizan unirii în temniţă. Acum Vec împreună cu împăratul se siliau a aduce la îndeplinire unirea. Dar afară de confidenţii lor personali niminea nu voea s-audă de unire. Patriarh şi împărat recurg la presiuni, dar nici aşa n-au reuşit cu toate că împăratul aruncă în temniţă chiar rude de ale lui pentru că se opuneau unirii. La Roma era bănuială că unirea nu se aplică efectiv; în 1276 şi 1278 veniră delegaţi ai papii spre a se convinge dacă unirea e sinceră. Impăratul se silia a face să nu se constate adevărata stare de lucruri, dar în Roma s-a remarcat aceasta şi afară de alte garanţii şi concesiuni s-a impus Grecilor a jurà din nou şi mai în detaliu pe unire şi a primi adausul „filioque" şi în Simbolul lor, deşi la Lyon se stipulase a nu fi constrânşi la aceasta. Când în fine Roma s-a convins, că cei din Constantinopole nu voeau serios a aplica unirea, în 1281 papa Martin IV (1281—1285) excomunică pe împăratul Mihail Paleologu, declarându-l înşălător şi shismatic viclean. In schimb Mihail Paleologu a dispus a fi retras din diptici numele papii; el ar fi anulat complet unirea, dar politica sa internă şi externă l-a constrâns a fi consecvent pe partea unirii. Mihail Paleologu muri în 1282 şi indignaţiunea generală pentru unirea impusă de el era aşa de mare că fiul şi succesorul său Andronic II cel Bătrân (1282—1328) n-a cutezat a dispune ca tatăl lui să fie înmormântat cu pompa imperială, ba fu nevoit a declara că el nu mai vrea să ştie de unire, pentru care nici odată n-a avut înclinaţiune din inimă, iar acum o respinge şi formal. Patriarhul Ioan Vec fu scos şi reaşe-

zat Iosif, care era bolnav de moarte şi curând îi succedă Gheorghe din Cipru, numit ca patriarh Grigoriu II (1283—1289). Vec a fost dat şi în judecată, dar se apărat declarând, că împrejurările l-au silit a lucra astfel. El fu exilat într'o mânăstire de unde apoi prin scrieri apologetice susţinu mai rezolut până la moartea lui (1298) unirea ca legitimă şi de folos. Impăratul Andronic II avea acum necesitate mai puţină decât tatăl său de favoarea scaunului Romei contra lui Carol de Anjou regele Neapolei (1265—1284), fiindcă tocmai în 1282 puterea acestuia fu sdrobită prin o revoluţie a Siciliei numită „Vespera Siciliană", a cărei consecinţe fu detronarea lui Carol de Anju şi chemarea la tron a lui Petru de Aragonia. Apoi şi Carol de Anju muri peste 2 ani. Deci din această parte Constantinopole scăpă de grijă. Dar cu atât mai ameninţător era pericolul din partea Turcilor.

2. Deaceea împăratul Andronic III cel tânăr (1328—1341) fu nevoit a intra iar în negocieri cu papii de atunci, cari aveau reşedinţa la Avignon, spre a primi ajutor contra Turcilor. In 1339 el a şi trimis în Avignon la papa Benedict XII (1334—1342) o ambasadă sub conducerea lui Varlaam (Βαρλαάμ), egumen grec din Italia de sud, spre a trata pentru unire şi totodată pentru ajutor contra Turcilor. Papa cerea mai întâi supunere iară Grecii, ajutor. Şi o parte şi ceialaltă se temea că nu'şi va atinge scopul, dacă va 'mplini ea întâi dorinţa celeilalte. Nici una din părţi n'a voit a cedà, deaceea ambasada s-a întors la Constantinopole fără nici un rezultat. Acum însuş Varlaam a publicat scrieri polemice contra papalităţii, dar în 1341 la un sinod din Constantinopole, ce se'ntitulă ecumenic, pierzând cauza în dispută cu aşa zişii Isihaşti, sau monahi din Aton, dedaţi la viaţă contemplativă, cum vom vedea în Cap. următor, atunci foarte contrariat s-a întors în Italia, a trecut la biserica latină şi a scris polemici contra Grecilor, iar în 1348 muri ca episcop latin de Gerace, în Italia de Jos. De ajutor contra Turcilor avu necesitate şi mai urgentă decât Andronic cel Tânăr succesorul său Ioan V Paleolog.

3. Acesta domni 1341—1391, dar dela 1347—1355 în asociaţie cu Ioan VI Cantacuzin. In 1355 el jură că se supune papii şi trimise în Apus pe fiul său Manuil, spre a fi educat în credinţa şi ritul bisericii dela Roma; în 1369 el trecu personal la biserica latină în Roma, unde Urban V se'ntorsese din Avignon, pentru scurt timp (1367—1370) şi promise papii că va face

tot posibilul spre a aduce la unire şi poporul său. Dar toate silinţele lui în acest scop au fost zădarnice deşi diferiţi Greci, cari trăeau în Italia, au scris în favoarea unirii, şi pentru aceasta au fost infieraţi de ceialalţi Greci ca latinizanţi (λατινόφρονοι) iară Latinii îi lăudau că sunt ortodoxi. Aşa au fost mai cu seamă: Dimitrie Cidoniu (κυδώνιος, κυδώνης), care studiase teologia la Milan; el începu a scrie de pela 1340 iar după 1384 muri, tot aşa şi Manuil Caleca (καλέκας), consângen mai tânăr cu patriarhul Ioan Caleca (1334—1347); în 1360 el întra în ordinul dominicanilor, iar în 1410 muri.

Impăratul Manuil II (1391—1425) deşi educat în Apus, totuş saindu-se pe tron nu voi să ştie despre o unire cu Roma, din cauză că speranţele, ce s-au fost pus în ea, fusese zădarnice. Dar dela 1400 şi el se văzu constrâns a căuta ajutor în Apus contra Turcilor şi deaceea încă odată intră în negocieri de unire cu statele din Apus, cu sinodul din Constanţa (1414—1418) şi cu papa Martin V (1417—1431). Spre acest scop el trimise şi la sinod delegaţi, cari însă au sosit acolo prea târziu. In fine au căzut de acord ca unirea şi să se'ncheie la un sinod ecumenic, în care să fie reprezentate ambele părţi. Manuil însă voea ca sinodul să se adune la Constantinopole, iară papa în Italia, după ce între aceste sinodul din Constanţa fusese închis încă din 1418, fără să fi lucrat ceva în cauză, deşi în Februarie 1418 sosise la el delegaţi laici din Constantinopole precum şi 18 episcopi ortodoxi dela Răsărit, între cari şi Grigoriu Ţamblac, mitropolit de Chiev. Astfel proectul unirii rămase deocamdată iarăş zadarnic, mai ales că nu mult după aceea împăratul Manuil II muri în 1425, iară papa Martin în 1431. Abia succesorii lor:

4. Impăratul Ioan VI (sau dacă socotim şi pe Ioan Cantacuzin), împăratul Ioan VII Paleolog (1425—1441) şi papa Eugeniu IV (1431—1447) căzură de acord ca sinodul să se adune la Apus iară papa să dea răsăritenilor cheltuelile de drum şi de întreţinere, pe care ei atunci nu le mai puteau suporta. Eugeniu IV deschisese încă din 1431 sinodul convocat de Martin V la Basel unde erau să vină şi Grecii şi unde ei trimisese delegaţi pentru negocieri preliminare[1]. Papa precum şi Ioan Paleolog făceau propagandă cu zel între răsăriteni pentru unire şi un oarecare:

---

[1]. Comp. Bikèlas, La Grèce byzantine et moderne, Paris, 1893 pag. 111 scv. (N. Tr).

„Grigoriu mitropolit al Moldovei" de alt fel necunoscut mai de aproape, s-a pus în acest scop la dispoziţia papii pentru Moldova şi ţările vecine. Dar papa intră în neînţelegere cu sinodul din Basel, care tindea să reformeze papalitatea şi convins că el numai în Italia va putea domina sinodul, declară că Grecii nu se pot duce la Basel şi deci e necesar a transfera sinodul în Italia. Dar sinodul nu voi a se deplasa din Basel (Bâle) şi aşa atât papa cât şi sinodul din Basel au trimis Grecilor bani şi corăbii pentru călătorie, iar în faţa Constantinopolei cărăbiile papii au fost aproape să se'ncaiere cu cele trimise de sinodul din Basel. In fine în an. 1437 Grecii în număr de 700 plecară cu corăbiile papii în Italia şi acolo aveau să negocieze despre unirea între Răsărit şi Apus la un Sinod în Ferrara. In această călătorie au plecat împăratul Ioan VI (VII) Paleologu, patriarhul de Constantinopole Iosif II (1416—1439), ca vre-o 20 episcopi, apoi câţiva preoţi şi diaconi şi câţiva mireni eruditi, restul îl forma suita. Unii dintre episcopi şi dintre ceialalţi clerici reprezentau pe patriarhii de Alexandria, Antiohia şi Ierusalim. Dintre clericii Constantinopolei cei mai însemnaţi sau cel puţin mai demni de remarcat erau: Visarion (Βησσαρίων) mitropolit de Niceia, un platonician cu distinsă cultură, Marcu Eugenicul mitropolit de Efes, un erudit, apoi Antoniu mitropolit de Eraclia, Mitrofan episcop de Cizic, mai târziu patriarh unit de Constantinopole (1440—1443), ieromonahul Grigoriu Mamma, confesorul împăratului, care fu făcut în Italia protosinghel, iar în 1445 deveni patriarh unit de Constantinopole; Silvestru Siropol, sau Sguropol, mare eclesiarh, care după ce s-a întors din Italia a scris istoria unirii[1]. Dintre mirenii eruditi cei mai distinşi erau; Gheorghe Scolariu (Σχολάριος), care mai târziu ca monah se numi Ghenadiu şi după căderea Constantinopolei deveni primul patriarh de Constantinopole († 1459), iar atunci era şeful aristotelicilor: apoi Gheorghie Gemist Pleton († 1451), atunci şef al platonicilor; amhii deci reprezentau antipozii în filozofie Din indemnul împăratului de Constantinopole unele biserici şi câţiva principi din Răsărit de asemenea au trimis delegaţi la sinod: aşa a venit Isidor, mitropolit de Chiev şi de Moscova, care era bulgar născut în Tesalonic şi

[1]. Această scriere prea frumoasă şi prea adevărată, s'a publicat la Hale 1660, textul grec şi traducere latină cu titlul: „Vera historia unionis non verae". Un extract din ea pe româneşte se află în cartea lui Atanasie de la Paros (citată de noi în Vol. II pag. 161 nota) pag. 399—423 (N. Tr).

educat la Constantinopole, apoi Damian, mitropolit al Moldovei[1], cu vicarul său, protopopul Constantin şi cu un delegat mirean anume Neagoe (Νεάγως), precum şi trei delegaţi ai bisericii din Iberia sau Georgia: mitropolitul Grigoriu cu un episcop şi un laic în o înaltă poziţie, dintre aceştia se amintesc însă mai târziu numai doi: mitropolitul şi delegatul laic. Dar Ungrovlahia sau Valahia n-a trimis reprezentanţi, nici Gheorghe Brancovici[2], despotul Serbiei şi Suveran al patriarhiei din Peci, precum şi al arhiepiscopiei bulgare din Ahrida, n-a ascultat îndemnul împăratului de a trimite delegaţi la un sinod unionist, contra căruia erau şi Turcii. Sinodul începu lucrările sale în 1438 la Ferrara dar în 1439 fu strămutat la Florenţa.

§. 156 Sinodul unionist din Ferara—Florenţa (1438—1439). Nereuşita lui.

La începutul anului 1438 Grecii erau în Florenţa. Aici îi aştepta Eugeniu IV cu cardinalii şi episcopii săi. Incă mai dinainte papa invită la Florenţa şi pe sinodalii din Basel rostind pedepse canonice contra celor ce vor mai lua parte la adunarea din Basel. Dar prea puţini veniră din Basel la Ferrara şi în total s-au adunat vre-o 70 episcopi din Apus. In Aprilie

---

[1]. Unii scriitori români relatează că Damian a fost numai un uzurpator Grec,* iară mitropolit legitim al Moldovei era atunci Grigoriu Ţamblac, fost mitropolit de Chiev (1415—1419), pe care în 1418 suveranul său, Marele principe de Lituania, l-a fost trimis la Sinodul din Constanţa (1414—1418) dar sosi acolo prea târziu; tot acei scriitori mai relatează ca Grigoriu Ţamblac n-a murit în 1418 la Chiev, cum se crede în general, după mărturii veridice, ci a trăit şi după 1419 departe de Chiev, iar acum avea să ia parte şi la sinodul unionist din Ferrara şi Florenţa ca reprezentant al bisericii Moldovei; dar sosind spre acest scop în Constantinopole prea târziu, s-a întors de-aici fără rezultat pela Ahrida, care n-a voit a lua parte la sinodul unionist, iarăşi în Moldova. Toate aceste relatări se bazeaze numai pe confuziuni şi pe combinaţiuni deduse din ele.

* Aşa zice şi Dr. Sergiu, Arhiepiscop de Vladimir. Cf. Nicodim Munteanu Arhimandrit, apoi Episcop de Huşi. Cuvântări Apologetice. Traducere. Bucureşti 1905 pag. 333 (N. Tr.).

[2]. Acest Gheorghe Brancovici, ultim despot al Serbiei la an. 1459 când ea cazu definitiv supt jugul Turcilor şi când toţi descendenţii familiei regale a Serbiei, din care se trăgeà şi el, au trecut în Ungaria, este strămoş alui Gheorghe Brancovici, care s'a născut în 1645, a primit o educaţie aleasă şi după o carieră foarte svânturată în serviciul lui Mihail Apoffy, principele Transilvaniei, căzând în desgraţie, s'a retras la curtea lui Şerban Cantacuzino, Domnul Ţării Româneşti, de unde apoi trecu în Transilvania, unde fu ales Mitropolit un frate al său. Se pare că familia Brâncoveanu din Ţara Românească e una cu familia Brancovici. (N. Tr.).

1438 după câteva dispute între Greci şi Apuseni pentru rang şi cerimonial s-a deschis în fine şi sinodul, dar el îndată s-a şi prorogat până în Octomvrie, ca toţi membrii de drept să aibă timp a veni la sinod mai cu seamă episcopii şi principii din apus, invitaţi de Eugeniu IV. Dela Aprilie şi până la Octomvrie Grecii şi Latinii aveau a se pregăti pentru sinod prin disputaţiuni private. Aşa ei începură a discuta mai întâi doctrina despre purgator, ce, cum am amintit mai sus, abia în acest Period (IV) ajunse a fi formulată complet în Apus şi era deci cel mai nou punct al diferinţelor principale dintre biserica de Apus şi cea de Răsărit. Grecii şi Latinii şi-au ales disputatori dintre ei: în fruntea color aleşi de Greci era Marcu de Efes şi Visarion de Nicea, iară disputatorii Latinilor erau mai ales: cardinalul Iulian Cesarini, fost preşedinte al sinodului din Basel, Andrei, episcop de Rodos, Ludovic, arhiepiscop de Forli (Forum Livii în Italia), Ioan de Turrecremata (spaniol, numit şi Ioan de Torcvemada) şi Ioan de Montenigro (din Lombardia), provinciali ai Dominicanilor, Ioan de Ragusa, dominican şi Ambrosiu Traversari, egumen de Camaldule. Dar tot timpul dela Aprilie până la Octomvrie, partidele în dispută n-au putut cădea de acord. Grecii susţineau că sufletele nu primesc îndată după moarte fericirea sau osânda definitivă, ci numai o arvună a fericirei sau osândei, ce va fi definitivă abiă după judecata de apoi. Latinii din contra susţineau că îndată după moartea trupului sufletele dreptilor primesc fericire definitivă, iară sufletele celor căzuţi în păcate de moarte, osândă definitivă, pecând sufletele încărcate cu păcate remisibile se mai pot curăţi de acestea în purgator. Latinii pela 1333 abandonase acum de mult doctrina de mai sus a Grecilor şi nu o mai priveau ca doctrină a bisericii lor, dar încă aveau reprezentanţi ai acelei doctrini, dintre cari unul fu şi papa lor Ioan XXII (1316—1334), şi pe cari au trebuit a-i combate. Grecii ajunseră la neînţelegeri chiar între sine, fie prin rivalitate, fie pentru că unii voeau cu orice preţ a încheia unirea după inzistenţa împăratului, pecând alţii doreau a o încheia, dar fără prejudiţiul credinţii ortodoxe. Ca partizani ai unirii fără condiţii s-au declarat Visarion (βησσαρίων), Isidor şi Grigoriu, confesorul împăratului, iar ca adversari ai unei uniri, ce ar trebui să se'ncheie în orice caz şi cu orice preţ, s-au declarat din capul locului Marcu Eugenicul, arhiepiscop de Efes şi Antoniu, mitropolit de Eraclia. Nici până la Octomvrie numărul membrilor apuseni nu spori mult. Dintre

aceştia chiar după Octomvrie au participat la sinod nu cu mult peste 100 clerici şi anume: cardinali, episcopi, generali de ordine monastice şi egumeni, iară principi civili nici unul, afară de ducele Burgundiei, care trimise reprezentanţi. Acum începură şedinţele publice ale sinodului şi ca puncte ale diferinţilor principale de justificat s-au stabilit următoarele:

I. Doctrina despre purcederea sf. Duh şi despre adausul „filioque" la Simbol.

II. Doctrină despre Purgatoriu.

III. Uzul de a celebra Euharistia cu pâne nedospită sau cu azimă.

IV. Primatul papii.

Indată se şi'ncepu discuţia despre purcederea sf. Duh. Insă această discuţie nu înainţă mai bine decât cea despre purgator din conferinţile private. Discuţia despre punctul controversat nu s-a putut termina în 16 şedinţe, ce se ţinură până la Ianuarie 1439. Atunci papa transferă Sinodul din Ferrara la Florenţa, situată mai în interiorul Italiei şi mai departe de ţărmul mării despre est, invocând ca motiv un pericol iminent de ciumă şi speranţa de a putea întreţine mai lesne sinodul în ce priveşte aprovizionarea, dar în realitate cel puţin până la un punct şi de teamă, ca nu cumva Grecii disgustaţi de răul mers al desbaterilor şi profitând de apropirea mării să părăsească Ferrara şi să se întoarcă în patrie fără nici o ispravă. Dupăce Grecii s-au decis în fine contra voei lor a merge şi la Florenţa continuară aici desbaterile despre purcederea sf. Duh. Scriitorul grec Siropul sau Sguropul relatează că aceste desbateri, au durat 3 şedinţe: iarăscriitorii latini zic 9 sau 10 şedinte[1]. Dar şi în aceste şedinţe n-au mers mai departe; ceva mai mult desbaterile degenerară în acuzaţii reciproce. Aşa Grecii şi Latinii se acuzară unii pe alţii de falşificare; când Latinii au arătat un manuscript al sf. Vasiliu, în care scriea că sf. Duh are existenţa din Fiul şi depinde cu totul de El, ca de principiul său, Grecii prezentară alt manuscript mai vechiu în care nu scriea aşa [2].

---

[1]. Despre sinodul din Florenţa pe lângă grecul Bikelas op. cit. a mai scris şi rusul Vasili Popoff. Lucrarea lui e tradusă englizeşte cu titlul: The history of the Concil of Florence, London, 1861. Cf. şi Bis. Ort. pe 1898 p. 13 şi No. 10 de pe 1897 et pass. In Prologul de Neamţu 1854 pe luna Septemvrie 26 fila 58 acest sinod e numit ironic soboraş (N. Tr.).

[2]. Cine avea drept atunci se vede din o ediţie a operilor sf. Vasiliu, publi-

Fiindcă discuţia devenia din ce în ce mai aprinsă s-a decis înfine ca Grecii şi Latinii să trateze pe viitor între ei numai în scris sau prin delegaţi, după ce prealabil fiecare parte va fi stabilit în sinul său comunicările ce avea să facă celeilalte. Când Grecii rămaseră astfel, ei între ei, împăratul s-a silit a-i decide să admită doctrina despre purcederea sf. Duh. El se adresă mai întâi la patriarh, care era greu bolnav şi-l conjura să-i dea concurs pentru salvarea patriei. Şi în adevăr a reuşit să înduplece pe patriarh a convoca pe toţi la patul său de moarte. Aici el le reprezintă că patria fiind în pericol se impune a ceda, căci prin aceasta şi Ortodoxia nu e sacrificată aşa, încât cu ceeace ne rămâne din ea să nu ne putem mântui. Atunci, afară de cinci, toţi admiseră doctrina latină despre purcederea sf. Duh din Tatăl şi din Fiul (însă ca purcedere din un *unic* principiu şi din o *unică* suflare, cum au clarificat Latinii doctrina lor, iar nu ca purcedere din două principii şi din două suflări, cum înterpretase până atunci Grecii această doctrină a Latinilor). Intre cei cinci Greci, cari nu cedară, era în primul rang Marcu Eugenicul din Efes şi Antoniu din Eraclia. Curând după aceasta patriarhul muri la 30 Iunie. Latinii spun că el a lăsat un act în care declară că cedează în toate punctele, dar Grecii n-au cunoştinţă despre un atare act. După moartea patriarhului împăratul luă în mânile lui negocierile şi pentru ele se consultă numai cu Visarion, Isidor şi Grigoriu. Astfel în mai puţin de 4 Săptămâni se stabili şi în celelalte puncte, acordul cu Latinii. Fiind admis odată că doctrina Latinilor despre purcederea sf. Duh este corectă, s-a admis că şi adausul „filioque" la simbol e fundat şi justificat. Deasemenea au căzut de acord şi în chestiunea despre purgator, s-a admis că între cer şi iad e te încă un al treilea loc, unde sufletele încărcate cu păcate remisibile se jurifică prin pedepsele, ce sufăr acolo şi apoi sunt primite în cer. Curând s-a admis şi punctul că Euharistia poate fi celebrată în mod valabil atât cu pâne dospită cât şi cu azimă şi că în această privinţă fiecare biserică poate păstra obiceiul ei. Numai despre momentul prefacerii nu s-a putut ajunge la un acord. In această chestie încă din Periodul II (312—622) s-a

---

cată dela anul 1721-1730 în Francia de Benedictini, numiţi şi Maurini, dela Maurus discipol al sf. Benedict. Ei au examinat pentru această ediţie atât ediţiile anterioare cu manuscriptele, pe care s-au bazat acele ediţii, cât şi manuscriptele ce erau în posesiunea lor în număr de 7 şi au aflat pasajul respectiv aşa, cum era în manuscriptul, ce Grecii prezentară la Florenţa.

ivit diferința. Latinii se siliau a convinge pe Greci să primească teoria latină și să omită din vechile lor leturghii rugăciunea prefecerii, ce urmează în ele după cuvintele, cu care Hristos a așezat această taină, așa dar să omită epiclesa (ἐπίκλησις) adică chemarea sf. Duh a săvârși prefacerea), fiindcă latini erau de idee că prefacerea e săvârșită deja prin recitarea cuvintelor lui Hristos: „Luați, mâncați". Dar aici Grecii n-au voit absolut a ceda și contraversa a rămas nerezolvită. La urmă veni în discuțiune punctul 4, despre primatul papii. Aici a fost lupta cea mai grea. La început cei patru Greci erau ca totul în contra, dar în fine cedară și în acest punct și admiseră că papa este succesorul lui Petru, pe care Hristos l-a pus locțiitor al său și păstor și învățător al întregii omeniri, cum au hotărât despre aceasta sinoadele ecumenice și canoanele[1]. Ei declarară că papa este supremul cârmuitor și judecător al bisericii întregi, iar al doilea după el în rang este patriarhul de Constantinopole, apoi cei de Alexandria Antiohia și Ierusalim. După ce s-a înțeles astfel asupra tuturor punctelor semnalate ca diferinți principale, procedară la compunerea actului de unire. Actul conține declararea că Grecii s-au unit cu Latinii în totul, iar în special în cele patru puncte, din a căror cauză fusese desbinate până atunci și că au restabilit unitatea din vechime a bisericii. Actul urmă să fie semnat. Insă la'nceput Grecii nu voiră să-l semneze afară de cei cari negociase cu Latinii despre adausul: „filioque" la simbol și despre punctul 2, 3, și 4, fără a fi invitat și pe ceilalți să ia parte. Impăratul și agenții papii abia reușiră cu mare greutate a face ca în fine toți să se decidă a semna actul, unii prin amenințări și rugăminți, alții prin daruri și făgăduinți. N-au semnat însă Marcul Eugenicul de Efes, nici cei cari fugiră spre a nu fi constrânși a semna contra conștiinței lor și n-au mai putut fi aduși înapoi; între aceștia era și mitropolitul Iberiei sau Georgiei cu celalt deputat laic, iar alții au fost ajunși în fugă și aduși înapoi. La 6 Iulie 1439 papa cebebra leturghia însoțit de Latini și de Greci, după care fu promulgat decretul de unire. Sinodul a mai continuat mult, până în anul 1445, căci papa voi să 'ncheie uniuni și cu eterodocșii din

1. Despre înterpretarea cuvintelor „cum au hotărât despre aceasta sinoadale ecumnnice și canoanele" au fost chiar în Apus mare discuție, de au să se ia aceste cuvinte în senz confirmativ sau restrictiv și dacă versiunea corectă e *cea de sus* sau următoarea: „Cum au hotărât despre aceasta și sinoadele ecumenice și canoanele. Deasemenea în conceputul *întregului* act s-au găsit diferinți între textul grec și latin.

Răsărit; în ultimii 2 ani 14'3—1445 el strămută sinodul din Florența la Roma dar negocierile cu Grecii fură terminate în 1439 și ei se găteau de drum. Atunci papa le-a mai făcut câteva cereri. El voi ca Grecii să se acomodeze cu Latinii și relativ la divorț și să considere ca și Latinii absolut indizolubilă o căsătorie validă și consumată, deci să o trateze astfel; însă în privința divorțului încă de mult timp Grecii aveau o teorie și o practică mai moderată; ei considerau admisibil divorțul din cauză de adulter, uneori chiar și din alte cause, ce se priveau ca egale cu moartea și cu adulterul. Papa mai ceru ca Marcu Eugenicul de Efes, care respingea unirea încheiată, să fie imediat judecat și pedepsit; în fine dori ca noul patriarh în locul lui Iosif să fie ales acum în Florența. Dar Grecii refuzară politicos toate aceste cereri și plecară în patrie cu corăbiile papii. Intre acestea în patrie ajunsese deja vestea despre rezultatul sinodului unionist și ori pe unde treceau ei li se făceau reproșuri. In Constantinopole au fost persiflați ca azimiți și trădători ai ortodoxiei; din această cauză cei mai mulți dintre ei declarară că au fost constrânși a subscrie unirea și se leapădă de ea; prea puțini mai rămaseră fideli unirii. Visarion încă pe cale fu primit pretutindenea așa de rău, că din Creta crezu convenabil a se întoarce în Italia, unde rămase până la moarte și ca răsplată primi dela papa demnitatea de cardinal ba în două rânduri fu aproape de a deveni papă. Isidor întors în Rusia ca cardinal, un sinod din Moscva îl condamnă în an. 1441 ca apostat, iară marele principe al Rusiei îl aruncă în temniță și numai prin fugă scăpă de moartea pe rug, ce-i fusese hotărâtă. El s-a dus la Roma și a rămas acolo până în 1463, când muri, după ce în 1452—1453 mai făcuse sforțări zadarnice pentru unire ca delegat al papii la Constantinopole. Vom vedea mai departe că și biserica Românilor a respins unirea și mitropolitul Damian s-a lepădat de ea. Dar Ioan VI (VII), împăratul Grecilor, care sperà că prin unire va salva imperiul, voi să aleagă un patriarh dispus a aduce la îndeplinire unirea. La aceasta se găsi dispus mai întâi Mitrofan episcop de Cizic, care în Florența vânduse împăratului semnătura sa pentru un ogor; acum el deveni patriarh de Constantinopole cu numele Mitrofan II (1440—1443). El a scos pe episcopii și clericii, cari se declarară contra unirii și-i înlocui cu alții, cari primeau unirea. Dar nimenea nu voea să meargă la serviciul divin, celebrat de acești uniați. Mitrofan fu numit și ucigaș de ma-

mă Μητροφάνος. In 1443 ceialalţi 3 patriarhi, adunaţi la Ierusalim în sinod, au declarat unirea din Florenţa nulă, iară pe Mitrofan scos împreună cu toţi adepţii lui. Curând apoi Mitrofan muri. Impăratul ajunse în aşa de mare impas, că timp de 2 ani n-a putut alege un nou patriarh; abiă în 1445 înălţă la scaunul de patriarh pe confesorul său, protosinghelul Grigoriu Mamma, ca Grigoriu III (1445—1450). Acesta deaseminea se sili a merge pe urmele lui Mitrofan şi a propaga unirea, dar avu acelaş succes negativ ca şi Mitrofan. Despre o promulgare solemnă a uniunei în Constantinopole nu putu fi vorba. In an. 1450 ceialalţi patriarhi iarăşi s-au adunat în sinod, acum chiar la Constantinopol; ei se putură aduna aici, fiindcă în 1448 murise împăratul Ioan VI (VII), cel foarte zelos pentru unire, dar care puţin timp înainte de a muri se lepădase de ea, iară succesorul său Constantin XII sau XI după altă numărare (1448—1453), era indiferent în chestia unirii, a cărei nereuşită o vedea. Patriarhii declarară din nou sinodul din Florenţa nul şi fără valoare, patriarhul unit fu scos, iar în locul sau fu ales şi consacrat patriarh Atanasiu II (1450), care demisionă în acelaş an.[1] In 1451 Grigoriu cel scos a fugit la Roma unde în 1459 muri. Impăratul Constantin, fiind foarte strâmtorit de Turci, se adresă la Roma, cerând ajutor contra lor, dar i s-a răspuns cu reproşuri, că n-a fost fidel în chestia unirii. Acum a trimis papa la Constantinopol pe cardinalul Isidor, fost mitropolit al Rusiei, pentru a promulga unirea. In Decemvrie 1552 împăratul a şi pus pe cardinal să promulge în biserica sf. Sofia decretul de unire. Dar acest fapt a iritat poporul aşa de tare, încât a strigat: „Mai bine să vedem în Constantinopol turbanul turcesc, decât pălăria roşie a Romei"; şi în adevăr, Isidor încă era in Constantinopol când cetatea ajunse în o situaţie disperată şi abia avu timp să fugă, căci în Mai 1453 ea căzu în mânile Turcilor. Impăratul Constantin muri în luptă. Turcii însă s'au stabilit în Constantinopol şi prefăcură biserica sf. Sofia în moschee. Prin căderea Constantinopolei supt Turci n'a mai rămas nici urmă de unire în fostul imperiu bizantin. Totuş faptul că patriarhii, cari au păstorit înainte de căderea Constantinopolei şi anume: Mitrofan II (1440—1443) şi Grigoriu III (1445—1450) menţinuse unirea, apoi faptul că în De-

[1]. După două secole Grecul Leon Alatiu, savant latinizant († 1661) au pus în dubiu, dar fără dovezi destul de fundate, că acest sinod e istoric şi că actele sale sunt autentice.

cemvrie 1452 unirea fusese promulgată în biserica sf. Sofia, au fost cauza, ca bisericile ortodoxe a Slavilor şi Românilor, cari respingeau unirea, să se ferească mult timp de comuniunea cu Constantinopole. Moldova, care avu reprezentanţi la sinodul din Ferrara—Florenţa, deasemenea respinse unirea şi unii zic că Damian, mitropolitul Moldovei, după ce s-a întors în patrie fu rău primit şi alungat din ţară, iar alţii relatează, că el nici n-a cutezat a se întoarce în Moldova. Alţi autori nu relatează nimic de acest fel şi se pare că Damian a rămas efectiv în sçaun. Totuş şi el s-a lepădat de unire, primind şi sinodul ţinut în 1450 la Constantinoool, deşi n-a fost faţă personal, ci prin un coleg grec, împuternicit de el. Succesor al său fu mitropolitul Teoctist (1451 sau 1452—1477), despre care tradiţia zice că era Bulgar de neam, şi diacon al lui Marcu Eugenicul din Efes († 1447), dar istoricul Iorga opinează că era Român; tradiţia mai spune că el a fost hirotonit de arhiepiscopul Ahridei, pe care se pare că-l suplinea patriarhul sârb din Peci, Nicodim II. S-a putut în adevăr, ca bisericile Moldovei şi Munteniei, cari respinsese uniunea, să fi întrat atunci în uniune cu biserica Ahridei, fiindcă arhiepiscopul Ahridei nu luase parte la sinodul unionist din Florenţa, nici nu primise unirea. Această legătură se pretinde că ar fi atestată prin o corespondenţă din an. 1456 între Ştefan cel mare, Domnul Moldovei (1457—1504) şi Dosoftei, arhiepiscopul Ahridei; din corespondenţă ar rezulta că acesta avea drept a hirotoni pe mitropoliţii Moldovei şi Valahiei, căci Ştefan îl invita acum a hirotoni pe urmaşul mitropolitului Visarion (βησσαρίωνν). Dar corespondenţa în chestiune de sigur nu este autentică; ea stă în contradicţiune nu numai cu informaţiunile menţionate mai sus, ci şi cu altele, mult mai bine atestate, că atunci mitropolit al Moldovei era Teoctist şi deci n-a putut exista alt mitropolit, Visarion. Mai târziu, când în Constantinopol n-a mai rămas nici urmă despre unire, aflăm biserica românească iarăş în legătură cu patriarhia de Constantinopol. Astfel unirea dela Florenţa n-avu succes la nici un popor de confesiunea ortodoxă. Dintre puţinii Greci, cari au rămas fideli unirii, a scris în apărarea ei mai ales Visarion († 1472), Grigoriu Mamma († 1459), Iosif episcop al Metonei de sub dominaţiunea Veneţiei, care deasemeni au fost membru al sinodului din Florenţa, precum şi Ioan Arghiropul şi Gheorghe din Trapezunta, cari după sinod au rămas în Italia. In contra unirei au scris Marcu Euge-

nicul de Efes († 1447) şi savantul Gheorghe Scholariu, care în Florenţa fu partizan unirii, dar după ce s-a întors în patrie trecu în partea lui Marcu Eugenicul, se tunse monah, primind numele Ghenadiu şi după căderea Constantinopolei fu patriarh (1453—1456 † 1459). Partizanii unirii dela Florenţa de predilecţie declară că căderea Constantinopolei şi celelalte consecinţi triste ale ei pentru Răsăritul creştin sunt pedeapsa lui Dumnezeu asupra Grecilor şi a celorlalţi creştini de Răsărit, pentru că au fost ostili unirii; acei partizani atribue adversarilor unirii deasemenea toate nenorocirile şi le privesc ca şi cum ele prin o unire cu biserica Romei s-ar fi putut înlătură sau ameliora considerabil, cel puţin în privinţa bisericească[1].

CAPITOLUL IV

Doctrina Bisericii

B. *Cum a fost ea definită.*

Dogme şi opiniuni teologice.

§. 157. Puncte dogmatice, ce s-au desvoltat încă în comun la Răsărit şi Apus.

In acest Period (IV) puţine puncte dogmatice s-au desvoltat în comun la Răsărit şi la Apus. Dintre aceste puncte cel mai remarcabil este desvoltarea completă a doctrinei despre cele 7 Taine (mistere, sacramente). Ele toate au fost grupate sub acest nume specific şi numărate ca atari abia acum, adică în un timp, când activitatea de a pune in sistem teologia luă mare avânt, cum vom vedea în istoria teologiei. Astfel doctrina despre sf. Taine fu închegată şi în forma ei, căci acum noţiunea despre „Taină" în senz strâns al cuvântului s-a stabilit precis şi cele 7 lucrări sfinte, ce intră în această noţiune, fură întrunite şi numărate ca atari. Aşa le aflăm în sec. 12 la Apus. unde se

---

[1]. Chestiunea unirii bisericilor preocupă continuu lumea teologilor Aşa în timpul recent din partea catolicilor romani prinţul Max de Sacsonia a scris „Vorlesungen über die orientalische Kirchenfrage", Freiburg (Schweiz) 1907. Din partea ortodoxilor, Seraphim Lade a scris: „Rom und der orthodoxe Orient. Petersburg 1909 ca răspuns la scrierea prinţului Max, care apoi schimbând frontul a scris un articol în revista unionistă Roma e l'Oriente pe 1910 Acest articol de tot irenic a fost tradus şi românește şi publicat în revista „Biserica ortodoxă" pe Ianuarie 1911 cu titlul: „Cugetări asupra chestiei Unirii Bisericilor" (N.. Tr).

făcură progrese mai mari în activitatea de a pune teologia în sistem, iar în sec. 13 şi la Răsărit. Teologii protestanţi, cari profesează că din început au fost numai 2 Taine, Botezul şi Euharistia, iau de aici motiv a susţinea, că doctrina despre cele 7 Taine s-a ivit abia în sec. 12. Dar în istoria Perioadelor precedente am văzut, că fiecare din cele 7 taine era în fiinţă în biserică din timpul cel mai vechiu şi se poate dovedi că fiecare din ele avea încă din acel timp întreaga ei însemnare de acum şi că chiar în această insemnare era obiect al doctrinei şi că numai în teorie nu ajunsese a fi întrunite toate şi numărate exclusiv sub numele comun de „Taină". Totuş în acest Period (IV) chiar doctrina despre sf. Taine, indentică în esenţă la Răsărit şi la Apus, în detalii însă s-a desvoltat diferit la Apus şi la Răsărit. In special e demn de remarcat că Răsăritul privi continuu ca săvârşitor al tainei Nunţii pe preotul oficiant, pe când la Apus a prins conzistenţă teoria—fără nici o analogie cu doctrina despre celelate Taine—că însuş mirele şi mireasa prin consimţimântul lor îşi săvârşesc Taina reciproc, iară binecuvântarea preotului este numai consimţirea solemnă a bisericii la acest act. Din contră faptul că Grecii pe timpul expediţiilor cruciate şi mai cu seamă dela 1204 sau de când Latinii ocupară Constantinopole, respingeau botezul Latinilor — şi în acest senz s-a pronunţat în an. 1274 şi Ruşii la un sinod în Vladimir — apoi faptul că Latinii din partea lor, deşi în principiu recunoşteau valabil Botezul săvârşit de eretici şi shismatici, totuş botezau din nou pe creştinii Răsăriteni, cari treceau la biserica Romei, sub pretext că ea nu are siguranţa că s-au împlinit condiţiunile pentru validitatea unui atare Botez: aceste fapte sunt consecinţi ale urii reciproce dintre Greci şi Latini.

§. 158. Deciziuni dogmatice mai mărunte din Răsărit.

Biserica de Răsărit menţinu şi în acest Period ciclul dogmelor din Perioadele precedente. Ortodoxia ei consistă în a nu crede nici mai mult nici mai puţin de cât ce ne-a învăţat a crede sf. Părinţi şi cele 7 sinoade ecumenice. Cu toate acestea în cursul Periodului ea a explicat mai în detaliu diferite puncte dogmatice şi a avut o mare dispută teologică. In jumătatea a doua a sec. 12 supt împăratul Manuil Comnen (1143—1180), care se deda şi la discuţiuni teologice, precum şi supt primii săi succesori, s-au agitat câteva controverse teologice mai mici. Supt

aceşti împăraţi şi unii teologi au ridicat diverse chestiuni, pe care le-au rezolvit apoi sinoadele patriarhale din Constantinopol. Aşa:

1. Chestiunea următoare: Adus-a Hristos jertfa lui pe cruce numai Tatălui sau întregii Treimi, deci şi sieş? In 1156 un sinod contra lui Soteric, patriarh de Antiohia, a rezolvit această chestiune în sensul, că Hristos a adus jertfă şi sieş.

2. Cevà mai târziu s-a râdicat chestiunea: Putem oare zice, şi până la ce punct, că Tatăl este mai mare dcât Fiul? Chestiunea s-a rezolvit în 1166 contra unui oarecare Dimitrie, că putem zice astfel, în consideraţie că Tatăl este principiul sau cauza Fiului şi că Fiul are şi natură umană.

3. S'a râdicat încă chestiunea: Oare botezul copiilor de Saracini este valabil, când aceştia îi botează numai ca să înşale? Ràspunsul fu că ei sunt botezaţi valid, dacă botezul s-a săvârşit după rândueală.

4. Dar pela 1180 însuş împăratul Manuil Comnen provocă o desbatere teologică, fiindcă se scadaliză de formula anatemei în uz până atunci la botezul mohamedanilor. Această formulă conţinea între altele şi blestemul; „Anatema lui Mohamed şi Dumnezeului său.“ Impăratul zicea că această anatemă ar fi o blasfemie, căci şi Mahomed învaţă a adora pe adevăratul Dumnezeu. Dar clerul şi mai ales Eustaţiu, celebrul şi savantul arhiepiscop de Tesalonic († 1194), i-a obiectat că Mohamed învaţă a adora alt Dumnezeu, care nu naşte din sine un Fiu, şi nici nu purcede din sine un Duh Sfânt, aşa dar un Dumnezeu ὁ ὁτρυτος adică dintr'o bucată, ca de fier. Dar în fine episcopii au fost nevoiţi a ceda inzistenţii împăratului şi formula s-a modificat astfel; „Anatema lui Mohamed, învăţăturii sale şi adepţilor săi.“

5. Supt împăratul Alexiu III Anghel (1195—1203) s-a desbătut întrebarea: Oare corpul lui Hristos din Euharistie este corpul cel muritor, cum era el înainte de a învia, sau corpul cel proslăvit de după învierea lui, şi oare creştinul, care se cuminecă, primeşte tot corpul Domnului sau numai o parte din el? Intrebarea fu ridicată de Mihail Sichiditul, un monah, cu care s-a unit şi savantul Mihail Glică după jumătatea sec. 12. Contra lor s-a răspuns că în Euharistia e corpul, cu care Hristos a înviat, iar nu cel cu care a murit, apoi că corpul Domnului e prezent întreg în fiecare particică a Euharistiei şi e primit întreg.

§. 159. Controversa din Răsărit între isihasti şi Varlaamiţi.

O controversă mult mai vehementă fu cea din sec. 14 despre isihasm. Contraversa luă început din mistică, adică din teologia sentimentului contemplativ şi se sfârşi în scolastică, sau în teologiă filosofică de şcoală. Ambele aceste metode ale teologiei erau cunoscute şi puse în practică nu numai în Apus, unde Periodul (IV) a fost epoca proprie a scolasticei şi a misticei, ci şi în Răsărit; negreşit că în Răsărit ele nu s-au desvoltat aşa de mult şi nici n-au avut aceste numiri, ci scolastica s-a numit în Răsărit, deşi nu constant, învăţătură (μάθησις) sau ştiinţă, iară mistica mistogogie (μυσταγωγία) sau introducere, iniţiare în sfintele mistere, in tainele inimii celui credincios. Ocazie la această controversă au dat monahii din Aton, cu felul lor de viaţă, căci acum ei se dedară din ce in ce isihiei (ἡσυχία, linişte) sau vieţii contemplative şi liniştite, pecând mai'nainte monahii atoniţi se aplicau la lucrul mânilor. Insă isihastii (ἡσυχασταί) sau monahii cu viaţa liniştită ca toţi cei ce au o viaţă contemplativă, se dedeau la mistică; ei îşi făceau cultura lor în mistică nu numai după instrucţiunea scrierilor atribuite lui Dionisiu Areopagit, ci şi după instrucţiunile lui Simeon, supranumit „Noul teolog", un mistic celebru din Constantinopol, în sec. 11. Acum unii din aceşti monahi credeau că stând în contemplaţiune se pot apropia de Dumnezeu aşa, încât pot să vadă cu ochii trupeşti lumina dumnezeească. Spre acest scop ei aveau metodele lor proprii. Cel puţin unii relatau ca spre a'şi atinge scopul trebue à se aşeza într'un unghier al chiliei şi a sta cugetând întru sine cu ochii aţintaţi într'un loc de preferinţă în buric (ὀμφαλός). Deocamdată nu văd nimic, dar mai apoi văd lumina Dumnezeească, pe care au văzut-o Apostolii în muntele Tavor (τα῾ωρ). Despre aceasta a auzit în 1340 şi Varlaam (βαρλαάμ), egumen grec din Italia de sud cu o cultură clasică, despre care ştim din istoria negocierilor pentru unire între biserica de Răsărit şi cea de apus, că la început fu partizan unirii, dar când propunerile pentru unire, ce făcu în 1339 papii Benedict XII în Avignon, deteră greş, a scris polemici contra Latinilor. Acum el începu a scrie contra monahilor atoniţi şi a-i acuză de misticism falş, numindu-i totodată în derâdere privitori la buric sau cu sufletul în buric (ὀμφαλόψυχοι), adică oameni cari se reculeg cu sufletul în buric şi caută luminare într'însul. Insă partida isihaştilor avea atunci reprezentanţi de mare valoare

ca teologi; deaceea cel mai distins dintre ei, savantul isihast Grigoriu Palama (Γρηγόριος παλαμᾶς), foarte atins, a luat condeiul contra lui Varlaam şi'i ripostă că nu e nici cum imposibil a privi lumina Dumnezeească, că Apostolii au văzut-o pe muntele Tavor, când Hristos s-a schimbat la faţă; ea este o lucrare Dumnezeească (ἐνέργεια), ce emană din Dumnezeire şi se deosebeşte de fiinţa nevăzută a lui Dumnezeu. Varlaam a replicat lui Palama, că după cum afirmă el, isihastii cred în doi dumnezei, adică în fiinţa nevăzută a lui Dumnezeu şi în energia lui vizibilă, ce se deosebeşte de El, cuprinzînd în această şi lumina dumnezeească, pecând lumina, ce văzură Apostolii pe muntele Tavor, a fost creată. Desbaterea luă proporţii din ce în ce mai mari şi în 1341 un sinod adunat în Constantinopol a curmat-o contra lui Varlaam. Acesta indignat părăsi Răsăritul, se'ntoarse în Italia şi îndată trecu la biserica Romei, devenind în scurt timp şi episcop. De atunci polemiză contra bisericii sale de mai'nainte († 1348). Dar un discipol al lui, bizantinul Grigoriu Achindin (Ἀχίνδυνος) a continuat în biserica Greacă lupta contra isihaştilor şi dela 1341—1351 pelângă mai multe adunări mici au fost încă trei sinoade mai mari la Constantinopol în 1345, 1347 şi 1351, cari afară de cel din 1345 s-au pronunţat contra adepţilor lui Achindin şi Varlaam. Ioan Cantacuzin, care fu regent (1341—1347) pe timpul minorităţii împăratului Ioan V Paleologu (1341—1391) şi apoi asociat la imperiu (1347—1355), iar în urmă monah, în mania lui de a discuta teologie, deasemenea a luat parte la această desbatere încă din 1341, adică de când începu a fi regent şi era partizanul isihaştilor, pe când Ana împărăteasa văduvă coregentă, precum şi patriarhul Ioan Caleca (Καλέκας) între anii 1343—1347 erau pentru Varlaamiţi. Această împrejurare contribuì la victoria Varlaamiţilor în 1345. Dar când în 1347 Ioan Cantacuzin deveni asociat la tron, atunci triumfară din nou isihaştii şi patriarhul Ioan Caleca (1334—1347) fu scos. Teoria lui Varlaam şi Achindin a fost înfierată ca eres varlaamit şi achindinit, iară contra ei s-a definit ca doctrină a bisericii, că negreşit sunt lucrări dumnezeeşti, cum e şi lumina din Tavor, ce se deosebesc de fiinţa lui Dumnezeu, totuş nu sunt create şi nici separate de fiinţa dumnezeească, ci sunt neseparate şi depind de ea şi se numesc uneori deasemenea „Dumnezeu" sau Dumnezeire. Miezul acestei doctrini este că fiinţa şi atributele lui Dumnezeu nu sunt separate, totuş fără prejudiţiul acestei unităţi este între ele o de-

osebire reală, pecând în Apus încă cu 70—80 ani înainte Toma de Acvino († 1274), celebrul teolog, adusese la preponderanță doctrina că între ființa și atributele lui Dumnezeu nu este deosebire reală. Controversa isihastă a fost o controversă de școală, ce se transformă în controversa dogmatică, așa în cât partidele în dispută se acuzau reciproc de eres. In cursul sec. 14 și chiar al 15 diferiți clerici din patriarhia Constanținopolei fură obligați a da declarație că nu sunt adepții varlaamiților. Venerabilul Grigoriu Palama († 1360), care combătu acest așa zis eres, fu slăvit ca un alt Atanasiu, iar în 1368 un sinod l'a pus între sfinți osândind totodată pe Prohor Çidoniu san Cidon, monah atonit, de o socotință cu Varlaam. Dar apusenii înfuriați, fiind de acord mai mult cu Varlaam, pe care Grigoriu Palama l-a combătut și în alte privinți, numiră eretic pe acest din urmă și-l numesc așa până astăzi[1] deși doctrina lui este identică în fond cu a lui Ioan Duns Scot († 1308), care între teologii lor e slăvit aproape ca Toma de Acvino și a fost în floare după timpul lui Toma de Acvino, dar înainte de Palama. Teologii greci în majoritate au fost negreșit de partida isihaștilor, însă unii luară și partida lui Varlaam și Achindin, precum Nichifor Grigorà (Νικηφόρος Γρηγορᾶς † 1359), cronicar însemnat și cu cultură întinsă; din această cauză el a suferit arest în mânăstire; apoi Constantin Armenopul sau Harmenopul († cam 1380), savant jurisconsult și canonist, magistrat superior în Tesalonic. Iar Nicolai Cavasila (Καβάσιλας † 1371) arhiepiscop de Tesalonic, cel mai celebru teolog mistic în acel timp și isihast, ca și savantul Nil Cavasila († 1361), unchiu și predecesor al său în scaun, precum și alți teologi celebri de mai târziu, ca arhiepiscopii Simeon de Tesalonic († 1429) și Marcu Eugenicul de Efes († 1447): toți aceștia au apărat cu autoritate doctrina lui Palama. In timpul modern această doctrină are reprezentanți în biserica de Răsărit mai ales teologi greci, pecând teologi doggatici din Rusia nu voesc să aibă a face cu Varlaam și Achindin, ca unii cari au fost osândiți de biserică, totuș înclină mai mult pentru aceeaș doctrină ca Toma de Acvino.

§. 160. Doctrini nouă ale bisericii de Apus.

In istoria dogmelor bisericii de Apus trebue să punem în evidență pentru consecințele lor mai cu seamă patru puncte dogmati-

[1]. Grigorie Palama e numit eretic, din eroare credem, și de istoricul Iorga. Comp. Istoria Bisericii Românești etc. Vol. I. pag. 48. Vezi și pag. 21 (N. Tr.).

ce ce deviaze dela vechea doctrină a bisericii şi o parte din ele acum s-au desvoltat complet, iar o parte acum s-au construit. Ele sunt:

1. Dogma despre purgator, 2. Cea despre tezaurul indulgenţelor, 3. Cea despre concomitanţa sau inseparabilitatea corpului şi sângelui Domnului în Euharistie şi 4. Cea despre zămislirea fără prihană a sfintei Fecioare Maria.

1. Dogma despre Purgator urzită încă din Periodul II, abia în Periodul prezent (IV) s-a desvoltat complet şi în legătură cu întreaga doctrină despre starea sufletelor celor adormiţi. Ea s-a formulat astfel: Orice păcat de moarte atrage osândă veşnică şi vremelnică din partea lui Dumnezeu. Orice păcat remisibil atrage numai pedepse vremelnice. Prin taina penitenţei se iartă pedepsele veşnice, dar nu şi cele vremelnice; pedepsele vremelnice trebue a fi ispăşite în lumea aceasta prin acte de penitenţă, cari să fie satisfăcătoare sau dacă nu s-au ispăşit aici se vor impune spre ispăşire în lumea cealaltă şi aceasta se face în purgator sau în locul de purificare numit şi Foc curăţitor (Ignis purgatorius), pentru proprietatea ce are focul de a curăţi. Acolo sufletul se curăţă prin munci de păcatele vremelnice şi numai astfel se învredniceşte de fericirea veşnică. Aşa dar îndată după moartea trupului sufletele celor drepţi ajung la fericirea cerească deplină şi definitivă sau la privirea lui Dumnezeu şi sufletele celor încărcaţi cu păcate de moarte merg definitiv în munca veşnică a iadului, iară sufletele celor ce nu sunt drepţi deplin sau ale celor, cari nu s'au îndreptat încă deplin, adică ale celor, cari, au dobândit în această viaţă iertare de pedepsele veşnice, dar cari n-au făcut încă acte de penitenţă cu totul satisfăcătoare pentru pedepsele vremelnice, ce au meritat, merg în purgator spre a primi aceste pedepse, cari li se uşurează prin rugăciunile celor vii. Dar în biserica veche iată cum era formulată învăţătura bisericii: Pedepsele vremelnice, ce Dumnezeu impune pentru păcate, au numai scop de îndreptare iară nu de satisfacere, deaceea pentru ele nu este penitenţă pe ceea lume şi apoi acolo niminea nu mai poate aduce vre-un remediu el însuş, ci păcătosul, care a murit în căinţă, poate spera iertare numai dela milostivirea lui Dumnezeu, mai ales prin rugăciunile bisericii până la judecata de apoi, căci până atunci încă nu e dată sentinţa definitivă. Un rest ultim din această dogmă a bisericii vechi mai fu susţinut în Apus de papa Ioan XXII (1316—1334); acesta învăţa că drepţii răposaţi ajung la fericirea desăvârşită sau la privirea sla-

vei lui Dumnezeu abiă după judecata de apoi; dar pela 1333 toţi coreligionarii săi l-au contrazis, chiar cu ameninţări.

Astăzi catolicii romani, ca apărători ai dogmei despre purgator, afirmă de predilecţie că şi dogma despre starea sufletelor celor răposaţi pe care o conservă biserica de Răsărit până astăzi şi pe care am redat-o acum, implică în sine dogma despre purgator, întru cât ea învaţă că unii răposaţi pot ajunge la o soartă mai bună până la judecata de apoi şi că rugăciunile bisericii le sunt de folos; iară protestanţii ca adversari ai dogmei despre purgator combat şi dogma despre vre-o uşurare a soartei răposaţilor şi vre-o utilitate a rugăciunelor de mijlocire pentru ei. Dar aceste declarări nu privesc dogma despre purgator, care în esenţa ei consistă în afirmarea, că sufletele unor răposaţi aduc înseşi ele satisfacţiune pentru păcatele lor, suferind chinuri vremelnice şi că mai cu seamă atari chinuri le ameliorează soarta, pecând rugăciunile celor vii numai le-o îndulcesc.

2. Dogma despre purgator stă în legătură cu dogma despre tasaurul indulgenţelor (Thesaurus indulgentiarum). Practica de a distribui indulgenţe există încă în Periodul precedent (III), însă teoretic ea fu justificată în Periodul prezent (IV) prin dogma despre tezaurul indulgenţelor. Scolasticii sau teologii teoretici din şcoale au formulat această dogmă, iar ierarhia a aprobat-o. Iată cum a fost ea formulată: Meritele imense ale lui Hristos şi meritele ce prisosesc ale sfinţilor compun tezaurul meritului supra abondent a lui Hristos şi a sfinţilor, adică a creştinilor perfecţi (thesaurus supererogationis Christi et perfectorum). Acest tezaur e la dispoziţia bisericii; ea îl întrebuinţează spre a plini lipsa meritelor bineplăcute lui Dumnezeu şi a faptelor bune suficiente pentruca creştinii, cari au căzut în păcat să între în împărăţia cerurilor. Biserica face aşa, acordând din acest tezaur şi imputând prin indulgenţă fiecărui creştin viu sau răposat, atâtea fapte de penitenţă satisfăcătoare câte ea crede că-i lipsesc şi astfel îl scuteşte parţial sau total de pentienţa, ce el este obligat a face aici pe pământ sau de chinurile purgatorului, cel aşteptă pe ceea lume. Dogma învaţă mai departe că biserica a primit puterea de a lega şi a deslega şi pentru ca să satisfacă prin tezaurul de indulgenţe necesităţile respective ale creştinilor, iar iconomii tezaurului de indulgenţe sunt episcopii şi în ultima instanţă, papa. Practica indulgenţelor bazată pe această teorie a luat apoi proporţii foarte mari, aşa că pela sfârşitul Periodului în toate părţile s-au ridicat proteste contra abu-

zului, ce se făcea cu indulgenţele şi în Periodul următor acest abuz a provocat o revoluţie religioasă, ce se'ntitulează Reformaţiunea. In prima jumătate a Periodului creştinii jărtfeau pentru expediţiile cruciate serviciul lor personal sau „preţul păcatelor", adică banii cu cari ei cumpărau indulgenţe în scop de a câştiga o parte din tezaurul de indulgenţe, iară mai târziu aceste jărtfe, ce veneau neîncetat, se'ntrebuinţau pentru războaie contra Turcilor, pentru clădiri de biserici şi pentru alte scopuri ale bisericii sau ale ierarhiei şi mai ales ale Curiei dela Roma.

Dar biserica veche învăţa astfel: Meritele imense ale lui Hristos negreşit sunt o visterie neîmputinată, din care vine satisfacţiune pentru păcatele lumii întregi. Din această visterie şi biserica dă credincioşilor prin taina pocăinţei iertare de păcate în virtutea puterii ce are de a lega şi deslega. Sfinţii însă cu meritele lor câştigă loruşi fericire mai mare, iară nouă ne folosesc numai rugăciunele bineplăcute lui Dumnezeu, ce fac ei pentru noi. Şi noi înşine suntem datori a aduce orce satisfacere pentru păcatele noastre prin o viaţă plină de căinţă şi prin fapte bune, ce isvorăsc din ea; aceasta însă nu este o satisfacţiune propriu zisă, ci numai improprie, adică o condiţiune de a ne împărtăşi de satisfacţiunea, ce Hristos a adus pentru noi. Spre a ne ierta Dumnezeu de pedepsele pentru păcate, Biserica lucrează împărtăşindu-ne tainele respective, iară pe lângă acestea numai prin rugăciunele ei pentru noi. Când biserica găseşte că ne e de folos, ea poate reduce sau chiar rădica epitimia, ce ne-a dat ea însaş şi astfel ne acordă indulgenţe de pedepsele pentru păcate. Dar epitimiile ei ca orice pedepse temporale au de scop numai a ne îndrepta iar nu a aduce vre-o satisfacere propriu zisă.

3. Dogma despre concomitanţa corpului şi a sângelui Domnului în Euharistie învaţă precum urmează: Corpul şi sângele Domnului se însoţesc necondiţional unul pe altul, aşa încât, dacă primim corpul Domnului, primim astfel şi sângele său şi viceversa; deci comuniunea se face şi sub *un singur* chip; însă la comuniunea sub chipul vinului se poate 'ntâmplà foarte uşor a se vărsa, ceeace ar fi o mare profanare, deaceea e destul ca mirenii să se cuminece *numai sub chipul pânei.* Dar biserica veche bazeaze dogma respectivă a ei numai pe cuvintele şi porunca Domnului şi crede că nu poate pătrunde mai adânc în acest mister mai pre sus de fire; conform lui deci pânea euharistică este corpul Domnului, iară vinul sau paharul euhartstic este sângele

său. Acum Apusenii, încrezători în capacitatea minţii omeneşti de a pătrunde misterul, au formulat această dogmă şi dela sec. 12 au şi pus-o în aplicare, cuminecând pe creştinii mireni numai cu corpul Domnului în forma de turte de azimă, sau numai cu hostia, iar paharul îl mai întrebuinţează numai spre cuminecarea preotului, care săvârşeşte leturghia. Doctrina şi practica aceasta s-a confirmat la sinoadele din Constanţa (1414—1418) şi Basel (1431—1438); ea s-a menţinut în principiu şi contra Husiţilor opozanţi, căci după negocieri anterioare din (1433—1434) li s-a permis a se cumineca şi mirenii sub ambele chipuri, însă numai ca o concesiune cu totul excepţională, menţinând dogma despre concomitanţă; iară în 1462 Papa Piu II retrase şi concesiunea compactatelor din Praga.

4. In acest Period (IV) a fost mai puţin generală dogma, că sf. Fecioara s-a zămislit fără de păcat. Incă din Periodul precedent (III) s-au sculat în Apus unii, cari în opoziţie cu vechea dogmă a Bisericii, că numai Hristos e născut fără păcatul strămoşesc, iar sf. Fecioeră când zămisli mai pre sus de fire pe fiul său a fost curăţită de sf. Spirit mai întâi de tot păcatul, aşa dar şi de cel strămoşesc; în opoziţie cu această dogmă, unii deci fără dovezi mai solide, crezură şi propagară că şi sf. Fecioara s-a născut din Ana, muma sa, fără păcatul strămoşesc, aşa că ea dela naştere a fost curăţită de pata păcatului strămoşesc, însă nu pentru că s-ar fi zămislit mai pre sus de fire ca Iisus, ci pentru că prin harul lui Dumnezeu încă din pântecele maicii sale fu curăţită de păcatul strămoşesc; această lucrare s-a numit: sfinţirea prea fericitei Fecioare din pântecele maicii sale (Sanctificatio beatae verginis in utero). In sec. 9 a fost de această părere mai ales Pashaziu Radbert († după 856). Dar în sec. 12 sfinţirea cea din pântece s-a transformat în zămislirea fară prihană a prea fericitei fecioare (immaculata conceptio beatae virginis). In 1140 câţiva canonici din Lyon proclamară această doctrină şi în loc de „sărbătoarea zămislirei prea fericitei Fecioare (dies concepţionis beatae virginis)" în uz până atunci şi identică cu „sărbătoarea zămislirii sf. Ana" din biserica de Răsărit, închinată numai întru amintirea ascultărei pline de har a rugăciunei Anei, care mai 'nainte era stearpă, iar apoi deveni muma Maicii Domnului, acei canonici, spre a pune în practică doctrina lor, au introdus „sărbătoarea zămislirii fără prihană a sfintei Fecioare (festum immaculatae conceptionis beatae virginis)". Indată de

atunci s-a ridicat în contra acestei doctrini Bernard de Clairvaux († 1153) şi după mai bine de o sută de ani Toma de Acvino († 1274), învăţător şi mai renumit al bisericii. Dar Ioan Duns Scot († 1308) rival mai tânăr a lui Toma, susţinu imaculata concepţie a sf. Mariei. Decí pe când Dominicanii, ca tomişti, adică şcolari ai lui Toma de Acvino, care a fost din ordinul lor, învăţau ca măestrul lor, Franciscanii susţineau cu acelaş zel doctrina lui Ioan Duns Scot, luceafăr al ordinului lor. Ambele păreri se sileau în tot chipul a triumfa una contra alteia, nu numai prin argumente din sf Scriptură şi Tradiţiune şí din raţiune, ci şi prin minuni şi revelaţiuni, ce ei inventau unii contra altora. Şi oricât de mare autoritate avu Toma de Acvino, cu avântul ce luase în acest Period în occident cultul sf. Fecioare, a prevalat treptat doctrina lui Ioan Duns Scot despre imaculata concepţie a Mariei. Insuş sinodul din Basel (1431—1438) aderă la doctrină lui Duns Scot, însă fără a declara eres doctrina opusă, sau a proclamă dogmă doctrina despre imaculata concepţie a sf. Fecioare. Dar astăzi ea este dogmă a bisericii catolice romane, proclamată cu atare în 1853 de papa Piu IX (1846—1878).

CAPITOLUL V.

Doctrina Bisericii.

C. *Cum a fost ea tratată ştiinţific şi literar.*

Ştiinţa şi literatura religioasă.

§. 191. Ştiinţa şi literatura religioasă din Periodul IV în general.

In acest Period la Răsărit şi la Apus a domnit pe terenul ştiinţii şi literaturii religioase o activitate mult mai vie de cât în Periodul precedent (III), care urmă imediat epocei clasice a Părinţilor bisericii. Dar între răsărit şi Apus a fost numai deosebirea că Răsăritul a dat puţine lucrări originale, ci mai mult reproduceri şi compilaţii din literatura patristică, punând în sistem producţiunile ei teologice, iar Apusul pelângă aceasta a croit şi direcţii nouă ştiinţei şi literaturii religioase, aducându-o la o nouă înflorire.

§. 162. a. Ştiinţa şi literatura religioasă la Grecii ortodocşi.

In biserica de Răsărit pe lângă Greci au fost activi pe te-

renul ştiinţific şi literar încă Slavii şi Iberienii sau Georgienii ortodocşi, iar dintre eterodocşi mai ales Armenii, iacoviţii şi nestorienii sirieni; totuş imperiul bizantin şi teritoriul grecesc al bisericii a fost mai productiv în ştiinţa şi literatura religioasă şi a stat pe o treaptă mai superioară. Astfel s-a cultivat teologia pozitivă pe baza sf. Scripturi şi a sinoadelor ecumenice, precum şi teologia teoretică mai cu seamă pe bàza filozofiei lui Aristotel, în parte şi pe baza filozofiei lui Platon. La capătul Periodului s-a 'ncins chiar luptă între ambele sisteme filozofice pe terenul teologiei şi a rămas victorioasă filozofía lui Aristotel. S-a construit încă şi teologia mistică, adică teologia sentimentului, a dragostei către Dumnezeu şi a vieţii contemplative. Iar dintre obiectele teologiei, pelângă dogmatică s-a desvoltat în Răsărit mai ales polemica, în special contra Latinilor, apoi dreptul canonic, care în acest Period a avut literatura cea mai feçundă şi a ajuns la cea mai mare amploare. Nu tot aşa s-a desvoltat studiul sf. Scripturi. Pentru aceasta s-a crezut suficient a da mai mult prescurtări din operile exigeţilor anteriori, sau a face din ele şi catene sau serii paralele de explicaţiunile mai multor exigeţi vechi, dintre cei mai însemnaţi. In acest Period s-au scris foarte puţine lucrări proprii de istoria bisericii, dar cu atât mai abundentă a fost istoriografia bizantină, ce conţine şi istoria bisericii. Cronicari numeroşi au scris istoria imperiului bizantin şi anume istoria veche după autori anteriori, iară pe cea contemporană după isvoare şi din observaţiune proprie. Din acest Period sunt cei mai mulţi scriitori ai istoriei bizantine (Scriptores historiae byzantinae).

Iară reprezentanţii cei mai distinşi ai literaturii religioase la Greci sunt următorii:

a. In jumătatea a doua a sec. 11.

Am citat încă în istoria Periodului precedent (III), fiindcă ţin în parte de el, doi scriitori celebri ai bisericii dela începutul Periodului (IV), adică pe Simeon cel tânăr, „Noul Teolog" (după 1092) şi pe contemporanul său Nechita Peptosul (Νικήτας Στηθάτος), teolog mistic şi polemic. Afară de ei sunt încă: 1. Ioan Mavropus 2. Mihail Pselu, 3. Teofilact Bulgarul.

1. Ioan Mavropus (Μαυρόπους), mitropolit al Euhaitei Εὐχαΐτα) din Pont, activ poate de pela 1047, înainte de a fi mitrolit el trăia în Constantinopol ca învăţător şi predicator şi, după

ce s-a retras din demnitatea de mitropolit, ca ascet de mare consideraţie şi muri pela 1108 în vârstă înaintată. Afară de o cronică şi vieţi de ale Sfinţilor, el a scris mai ales imnuri religioase, omilii şi epistole.

2. Mihail Pselu (Ψελλός), Bălbutul, numit cel tânăr spre a se deosebi de un omonim al său, care trăi pela 800. El s'a născut la 1020 şi a fost filosof şi teolog. Discipol alui Mavropus, a murit înainte de acesta, unii zic pela 1106, iar alţii chiar în 1078. Pselu a fost un savant laborios şi scriitor versat în toate ştiinele, mai târziu şi monah. A scris opere diverse şi foarte erudite, dar puţine originale.

3. Teofilact Bulgarul († 1108), arhiepiscop al Ahridei (Bulgaria), mai independent şi mai original de cât Pselu; era Grec de origine şi s-a distins ca autor de scrieri exigetice, dogmatice şi polemice. A dat comentare de valoare la sf. Scriptură, negreşit bazându-se mai ales pe lucrările sf. Hrisostom şi ale lui Teodorit. A scris încă lucrări dogmatice şi polemice, în cari ştiu a pune în armonie Ortodoxia cu liberalismul respectiv de diferinţele dintre biserica de Răsărit şi cea de Apus.

b. In sec. 12.

1. Eutimiu Zigabin sau Zigadin. 2. Ioan Zonara, 3. Alexiu Aristin, 4. Nil Doxapatriul, 5. Nicolae de Metona, 6. Eustaţiu de Tesalonic, 7. Teodor Valsamon, 8. Nechita Acominat, 9. Mihail Acominat, 10. Dimitrie Homatênul (Chomatenus).

1. Eutimiu Zigabin sau Zigadin (Εὐθύμιος Ζυγαβηνός sau Ζυγαδήνος), monah din Constantinopol, contemporan cu împăratul Alexiu Comnen (1081—1118), a fost în floare pela 1118. A dat rezumate de exigeza biblică şi prelucrări mai cu seamă din comentarele lui Ecumeniu (care a scris pela 990, alţii zic, chiar pela 600), precum şi un volum mare de dogmatică şi polemică intitulată „Arsenal dogmatic (πανοπλία δογματική)". In această scriere el reproduce doctrina Părinţilor şi polemica patristică contra eresurilor din timpul vechiu şi mai posterior, iar eresurile din timpul său le combate şi cu argumente proprii.

2. Ioan Zonară (Ζωναρᾶς), monah din jumătatea întâi a sec. 12, a scris o cronică a imperiului bizantin şi comentare la canoane.

3. Canonist de aceeaş valoare cu Zonară şi contemporan cu el fu Alexiu Aristin (Ἀριστηνός), mare iconom al bisericii din

Constantinopole; el încă a scris comentare la canoane şi anume comentare scurte la o colecţie anterioară de prescurtări sumare din canoane.

4. Nil Doxapatriul (Νεῖλος Δοξαπατρής), arhimandrit grec, care trăi în Italia de jos pela 1140. El a dat o statistică a celor 5 patriarhii; în ea combate teza că papa are prerogativele sale dela Hristos, căci el le are mai vârtos, ca episcop al primei capitale a imperiului roman, dela sinoadele ecumenice şi dela împăraţi.

5. Nicolae, episcop de Metona în Peloponez (ὁ Μεθώνης † după 1166), a scris mai multe cărţi, în parte filozofice în parte teologice, care sunt lucrări ştiinţifice originale.

6. Eustaţiu, arhiepiscop de Tesalonic (1115—1194), este comentator celebru alui Omer şi Pindar; însă şi pe terenul teologic are luerări de valoare şi originale. El are multă admiraţie pentru monahism, până şi pentru stâlpnici, dar totodată şi cenzurează ipocrizia monahilor din timpul său. Ne-a dat mai multe scrieri teologice, între cari şi una despre monahism.

7. Teodor Valsamon (Βαλσαμών, † după 1203), hartofilax al bisericii din Constantinopole şi mai apoi cam de pela 1190 patriarh de Antiohia. El fu cel mai mare canonist al bisericii greceşti. A trăit în Constantinopole şi ca patriarh, fiindcă pe atunci Antiohia era pe mâna Cruciferilor şi astfel n-a putut să'şi ia reşedinţa acolo. Operile sale principale sunt un comentar celebru la colecţia canoanelor şi altul la nomocanonul lui Fotiu[1]

8. Nechita Acominat sau Honiat (Νικήτας Ἀκομινάτος sau Χωνιάτης, † 1206) din Hone, vechea Colose din Frigia. El a scris o cronică precum şi un manual de dogmatică, intitulat: „Comoara ortodoxiei (θησαυρὸς ὀρθοδοξίας)" operă mai originală decât „Arsenalul dogmatic" a lui Eutimiu Zigabin, care i-a servit de model. Fratele său:

9. Mihail Acominat sau Honiat († pela 1220), arhiepiscop al Atenei şi demn discipol alui Eustaţiu († 1194), a fost celebru ca şi acesta prin o solidă cunoaştere şi cultivare a literaturii şi ştiinţei clasice, precum şi a celei religioase.

10. Dimitrie Homatianu sau Homaten (Δημήτριος ὁ χωματιανός) mai întâi hartofilax, iar dela 1190 arhiepiscop al Ahridei

1. Valsamon a introdus în Sintagma lui aşa zisul act de donaţie a lui Constantin cel Mare, trimis de papa Leon IX lui Mihail Cerulariu, patriarhul Constantinopolei, fără a bănui că introduce într'însa un falsificat (N. Tr).

† 1222, a fost învățător de dreptul canonic și ierarh de mare considerație în biserica bulgară și sârbă și din când în când în divergință de idei cu canoniștii eruditi și cu ierarhia din Constantinopole; așa d. e. el a combătut emanciparea bisericii sârbești de arhiepiscopia Ahridei, când ea în 1219 fu recunoscută ca arhiepiscopie autocefală.

c. Secolul 13.

Acesta e secolul imperiului latin din Constantinopole (1204—1261); în el întreaga literatură religioasă a Grecilor a fost cam sterilă. Afară de cei doi scriitori de mai sus, care intră și în secolul acesta, s-au mai distins: 1. Ioan Chitrul, 2. Nechifor Vlemid, 3. Ioan Vec, 4. Gheorghe Pahimer.

1. Ioan Chitru, episcop de Chitru (Macedonia) la începutul secolului, a fost canonist și polemic de valoare contra Latinilor.

2. Nechifor Vlemid (Νικηφόρος ὁ βλεμμύδης), sau βρεμμίδης † 1272, monah și cenzor sever și îndrăzneț chiar față de împărați și de magnați; în an. 1255 a refuzat propunerea lor de a-l alege patriarh. El a dat mai multe scrieri contra Latinilor, iar unele scrieri atribuite lui de Latini și în favoarea lor sunt contestate de Greci ca neautentice.

3. Ioan Vec (βέκκος, † 1298), mai întâi hartofilax al patriarhiei de Constantinopol și adversar Latinilor, iar apoi atras în partea lor. In 1274 când Mihail Paleolog încheia unirea a fost înălțat la scaunul de patriarh unit al Constantinopolei, din care fu scos după moartea împăratului († 1282). Dela 1274 el a scris numai în favoarea unirii. In aceste scrieri el voea să convingă pe compatrioții lui că unirea se poate admite și e necesară, și-i îndemna la unirea cu biserica latină.

4. De altă opinie a fost contemporanul său mai tânăr Gheorghe Pahimer (Παχυμέρης), diacon și proteedic († 1310). El a scris o cronică și cuvântări polemice contra Latinilor.

d. In sec. 14.

1. Nechifor (alui) Calist, 2. Matei Vlastar, 3. Varlaam, 4. Manuil Caleca, 5. Grigoriu Palamà 6. Nil Cavasila, 7 Nechifor Grigorà, 8. Nicolai Cavasila, 9. Maxim Planudi, 10. Nil Damila.

1. Nechifor (fiul lui) Calist (Νικηφόρος Καλλίστου) monah din Constantinopole după an. 1340. Pelângă alte scrieri a dat o is-

torie bisericească în 23 cărţi, ce merge până la an. 610. Dar această istorie nu e scrisă cu destul spirit critic.

2. Contemporanul sau, canonistul Matei Vlastar (Βλάσταρις, mai rar Βλαστάρης, tot monah însă în Tesalonic. El era în floare pela 1335, dar e şi astăzi foarte apreciat pentru opera lui de drept canonic întitulată: „Sintagma alfabetică (σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον), Syntagma alphabeticum) " sau manual alfabetic. Opera lui este un lexicon de canoane, foarte mult întreduinţat de canonici ca şi sintagma lui Valsamon.

3. Varlaam (Βαρλαάμ, † 1348) monah grec din Calabria; după ce tratativele de unire din an. 1339, făcute prin intermediul lui, n-au reuşit, el a scris polemici vehemente contra Latinilor, iar în 1341 intrând în controverse teologice cu monahii isihasti din Aton şi în 1341 un sinod din Constantinopol declarând eres doctrina lui, atunci trecu la Latini şi în 1342 deveni episcop latin. De atunci a scris contra Grecilor. Discipolul său

4. Manuil Caleca (Μανουὴλ Καλέκας), grec, rudă cu Ioan Caleca patriarhul de Constantinopol, care în 1347 fu scos pentru că era de socotinţa lui Varlaam; în 1360 Manuil a intrat în ordinul dominican († 1410). El a scris deasemenea contra foştilor săi coreligionari şi compatrioţi. Din contra.

5. Grigoriu Palamà (Γρηγόριος Παλαμᾶς) fu de socotinţa isihastilor contra lui Varlaam şi contra Latinilor. El a fost mai întâi monah, apoi arhiepiscop de Tesalonic (1347—1360), predicator excelent, scriitor dogmatic, polemic şi apărător al isihastilor (ἡσυχασταί), precum şi al bisericii de Răsărit în genere. Pentru virtuţile şi meritele lui, precum şi pentru lupta energică a lui contra partidei lui Varlaam şi Achindin, pe cari majoritatea teologilor îi priveau ca eretici, fu slăvit de admiratorii săi ca al doilea Atanasiu, iar în 1368, curând după moartea lui, un sinod patriarhal din Constantinopole l-a pus între sfinţi şi e venerat ca atare în fiecare an, nu numai în ziua morţii sale[1] ci şi în Duminica a doua din postul mare. Dar inimicii lui, varlaamiţii şi Latinii, adesea l'au persiflat cà eretic.

6. De aceeaş socotinţă cu Grigoriu Palamà a fost şi Nil Cavasila (Νεῖλος Καβάσιλας, † 1361), ales cà succesor al său în scaunul arhiepiscopal de Tesalonic, însă muri înainte de a fi in-

[1]. Ea se prăznueşte bisericeşte în 14 Noembrie (N. T).

stalat. El s-a distins mai cu seamă ca scriitor polemic contra Latinilor [1].

7. Din contra, cronicarul Nechifor Grigorà (Νικηφόρος Γρηγοράς, † 1359) şi Constantin Armenopul sau Harmenopul († pela 1380), jurisconsult de mare consideraţie, care şi-a făcut nume şi ca canonist; ambii aceştia au fost adversari decişi ai isihastilor şi ai lui Palamà.

8. Nicolae Cavasila († 1371), nepot alui Nil Cavasila şi succesor al său ca arhiepiscop de Tesalonic, a fost deaseminea adversar alui Varlaam, iar în acelaş timp şi cel mai celebru teolog mistic al bisericii greceşti şi unul din misticii cei mai nobil ai creştinismului. El are scrieri mistice escelente, care sunt: „Despre viaţa cea în Hristos (περὶ τῆς ἐν χριστῳ ζωῆς) şi o expli care mistică a sf. leturghii.

9. Contra Latinilor a polemezat încă: Monahul Maxim Planud (Πλανούδης, pela 1340), bărbat versat în teologia Grecilor şi a Latinilor, apoi.

10. Nil Damila (Δαμιλάς), monah care era în floare pela 1400.

e. In jumătatea 1-a sec. 15.

1. Simeon Tesalonicul, 2. Iosif Vrieniu 3 Silvestru Siropul sau Sguropul, 4. Gheorghe Gemist Pliton şi Gheorghe Scolariu 5. Visarion şi Marcu Eugenicul, 6. Gheorghe Amiruţă sau Ameruţă (Amyrytzes).

1. Simeon, arhiepiscop de Tesalonic, de unde i vine şi numele Tesalonicul Θεσσαλονικεύς, Thessalonicensis † 1429. El a scris dialoguri, unele de conţinut dogmatic, altele polemice, acestea mai ales contra lui Varlaam şi a Latinilor. Celebre sunt însă dialogurile sale liturgice; ele sunt un isvor de mare valoare pe acest teren.

2. Iosif Vrieniu (Ἰωσὴφ βρυέννιος) contemporan mai tânăr cu Simeon Tesalonicul, era monah din Constantinopol, între anii 1431—1436; el s-a distins ca polemizător contra Latinilor.

3. Silvestru Siropul sau Sguropul, eclesiarh mare al bisericii din Constantinopol şi asistent la sinodul unionist din Ferrara şi Florenţa (1435—1439). După ce s-a întors în patrie a scris is-

[1]. Una din scrierile sale polemice contra Latinilor e tradusă românește cu titlu: „Carte sau lumină cu drepte dovediri despre Vavilonul cel tăinuit... citată mai sus, vol. II pag. 375, nota 1 (N. Tr).

toria acestui sinod, cunoscută sub titlul, ce i-a dat în 1660 editorul ei din Apus, un protestant: „Vera historia unionis non verae, istoria adevărată a unirii cei neadevărate".

4. Gheorghe Gemist Pliton (Γεωργιος Γεμιστὸς Πλήθων † 1454) şi Gheorghe Scholariul (Γεωργιος Σχολάριος, † 1459) erau 2 antagonişti în ştiinţă; cel întâi, partizan al filozofiei lui Platon, iar acest din urmă al filozofiei lui Aristotel. Mai târziu acesta s-a tuns monah luând numele Ghenadiu şi a combătut cu zel unirea, deşi la sinodul din Florenţa fusese favorabil ei. După căderea Constantinopolei el fu primul patriarh de Constantinopole sub dominaţiunea Turcilor (1453—1456, † 1459). Pe timpul sinodului din Ferrara şi Florenţa el împreună cu Pliton erau celebri numai ca savanţi dintre mireni şi aveau între sine o controversă, ce dăinuia atunci pe terenul teologiei între platonici şi aristotelici. Platonicii susţineau că trebue să se introducă din nou în studiul teologiei filozofia lui Platon, cum era ea predominantă în epoca Părinţilor vechi, Aristotelicii din contră susţineau că sistemul filozofic al lui Aristotel e mai util pentru studiul teologiei şi acuzau pe adversari, că cu platonismul lor voesc a introduce un păgânism nou şi că mai puţin interes au pentru biserică decât pentru a regenera păgânismul lui Platon. In adevăr Pliton şi unii discipoli ai săi, în predilecţia lor pentru filozofia lui Platon, au mers până la exagerarea de a considera filozofia lui Platon mai superioară şi mai perfectă decât religiunea creştină.

5. Visarion (Βησσαρίων), mitropolit al Niceei, era discipol a lui Pliton. El a susţinut unirea la Florenţa şi a murit cardinal în Italia la 1475 [1]. A apărat unirea şi după sinodul din Florenţa prin scrieri, precum adversarul său Marcu Eugenicul a scris contra ei.

6. Gheorghe Amiruţă sau Ameruţă (Ἀμιρούτζης, Ἀμοιρούτζης) şi Ἀμηρουχης era din Trapezunta, bărbat plin de talent şi cu situaţie înaltă. După căderea Trapezuntei (1461) intră în ser-

---

[1]. Cf. Le Cardinal Bessarion .." par Henri Vast Paris 1875. Această scriere conţine multe detalii şi despre aşa zisa unire dela Florenţa, citând o bogată literatură. Autorul e papist însă dă vină şi pe papi că nu s-a putut înfăptui unirea. „*Mais la faute est aussi aux papes*... Eugène IV a forcé les Grecs a céder sur tous les points de doctrine... il a fait reconnaitre sa primauté sans restriction, sans laisser aucune trace d'autonomie aux Eglises d'orient..." pag. 111. Despre Visarion a scris şi un autor ortodox sub titlul: „Visarion al Niceei, Rolul sau la sinodu din Ferrara-Florenţa" de Sadoff, profesor la Academia spirituală din Petrograd. 1890 (ruseşte). N. Tr.

viciul lui Mohamed II, ba unii zic chiar că s-a turcit, însă toate documentele atestă că a fost un om fără caracter şi un flagel pentru biserică pe timpul dominaţiunii Turcilor, cum fu şi fiul său, care'i semănă în totul. El muri în an. 1475. După ce azistase la sinodul din Ferrara şi Florenţa (1438—1439), a scris şi el despre acel sinod un raport nefavorabil; a mai scris şi alte opere, în parte filozofice, în parte poetice.

§. 162. b. Literatura religioasă la Ortodocşi, Sârbi, Bulgari, Ruşi, Români, Iberi sau Georgieni şi la eterodocşi: Armeni, Iacoviţi Sirieni şi Nestorieni Siro—Haldei.

Biserica greacă din imperiul bizantin a dat mai multe lucrări în sfera literaturii religioasă; totuş în această sferă şi alte biserici din Răsărit nu sunt fără merit, aşa dintre cele ortodoxe mai ales bisericile slave, cari toate aveau ca limbă literară în comun limba slavonă, introdusă de apostolii Slavilor, iară dintre cele eterodoxe: biseriea Armenilor, a iacoviţilor sirieni şi a nestorienilor sirieni sau haldei.

La Slavi începù a se cultivà literatura religioasă încă din Periodul precedent (III). Pe acest teren au fost activi dela an. 863 în Moravia, Chiril şi Metodiu, iară după moartea lui Metodiu dela 885 în Bulgaria, numeroşii săi discipoli, cari fiind alungaţi din Moravia s-au refugiat în Bulgaria. Aici literatura religioasă progresă curând mai ales sub ţarul Simeon (893—927). Sârbii vecini mai întâi luară de model în literatura religioasă pe Bulgari, iar apoi îi întrecură. Cel mai celebru reprezentant al literaturii religioase vechi a Sârbilor în acest Period (IV) este sf. Sava, primul arhiepiscop autocefal al Sârbilor, în jumătatea întâi a sec. 13 (1219—1236), mai ales prin scrierea sa: „Cartea cârmuirii" colecţie slavonă de legi eclesiastice, ce se răspândi apoi din Serbia la Bulgari şi la Ruşi[1]. In fine veni la rând şi biserica Romăno — Bulgarilor. In ea literatura religioasă s-a cultivat tot în limba slavonă după modele greceşti, dând mai mult traduceri şi prelucrări de scrieri greceşti, iară lucrări originale, mai puţine. Literatura acestei biserici are ca reprezentant celebru pe Eutimiu, ultimul patriarh al bisericii din Târnova (1360—1393), meritos şi pentru că a revizuit textul Bibliei din limba slavonă bisericească. La 1394 el fu exilat de Turci şi muri în exil

[1]. Vezi mai sus pag. 79 not. 1. (N. Tr).

la 1400. Dominaţiunea Turcilor a paralizat apoi firește avântul ulterior al literaturii Sârbilor şi Bulgarilor. Dar între acestea literatura religioasă începu a se disvolta la Ruşi. Ea s-ar fi putut desvolta şi mai mult la Ruşi, de n-ar fi venit asupra Rusiei la 1238 Mongolii, cari o subjugară şi o ţinură supt jugul lor apăsător şi barbar până la 1480.

Reprezentanţi notabili ai literaturii religioase la Ruşi au fost mai întâi Ilarion, mitropolit de Chiev (1050—1054), autor de mai multe scrieri clasice şi instrucţiuni religioase şi morale; apoi, Nestor, monah în Lavra Pecersca dela Chiev (1141), celebru aghiograf rus, adică autor de biografii ale sfinţilor ruseşti, iar mai ales cronicar, tratând despre istoria politică şi bisericească a Rusiei dela 852—1110. După jumătatea a doua a sec. 12 Chiril, episcop de Turov în Rusia meridională († pela 1185), şi-a făcut mare nume ca predicator şi autor de scrieri omiletice, pentru care e şi numit Hrisostom al Ruşilor. In jumătatea întâi a sec. 13 Simeon, episcop de Susdal în Rusia septentrională, era în floare ca aghiograf. Iar în jumătatea a doua a sec. 13 Chiril II mitropolitul Rusiei (1250—1280) şi-a făcut nume neperitor prin lucrări şi scrieri practice religioase; el e şi creator şi culegător al dreptului canonic în biserica Rusiei. In jumătatea întâi a sec. 14 au scris deasemenea lucrări practice religioase mitropolitul Petru Sfântul (1308—1326), iar în jumătatea adoua a aceluiaş secol mitropolitul Alexiu Sfântul (1354—1378). Sârbul Chiprian († 1406) dela 1376 mitropolit de Chiev, iară dela 1380 mitropolit de Chiev şi de Moscva cel puţin de drept dacă nu de fapt, i-a întrecut pe cei doi de mai sus prin scrieri literare fecunde şi variate[1]. Dar Grigoriu Ţamblac mitropolit de Chiev (1415—1419) a întrecut pe toţi predecesorii săi prin erudiţiune. Unii zic că el era Român din Bulgaria, fiindcă s-a născut în Târnova şi a învăţat la Eutimiu, celebrul patriarh al Târnovei († 1400), alţii zic că era sârb de origine, fiind rudă cu Chiprian. Acest bărbat a servit eâtva timp în biserica Serbiei ca egumen ai mânăstirei Deciani şi poate să fie identic cu ieromonahul Grigoriu, duhovnic autorizat (πα.ήρ-πνευματικός) şi singhel patriarhal, pe care în 1401 patriarhul de Constantinopole l-a trimis în Moldova spre a cerceta cazul lui Iosif episcop şi candidat la Mitropolia Moldovei, iar în 1402 avu un rol în

[1]. Despre toţi aceşti scriitori ai bisericii ruseşti, cf. Boissard, op. cit. Tom. II pag. 151 scv (N. Tr).

biserica Moldovei, la mânăstirea Neamțu și la Suceava, ca dascăl bisericesc de valoare. In 1415 el ajunse mitropolit al bisericii Lituaniei în Chiev cu concursul lui Vitold, sau Vitovd, mare principe al Lituaniei, contra mitropolitului Moscvei din Rusia de nord. Marele principe l-a trimis în negocieri de unire la sinodul din Constanța (1414—1418), unde plecară episcopi și delegați mireni și din Constantinopol și din Moldova; dar trimișii ajungând în Constanța prea târziu, sau întors fără nici o ispravă. Țamblac apoi muri curând (1419 sau 1420) cum atestă mărturii istorice de valoare. Totuș unii scriitori moderni, precum Melhisedec, episcop de Roman († 1892), pe care alți scriitori l-au combătut decisiv, afirmă că Țamblac n-a murit în 1419 sau 1420, ci în acest an a căzut în disgrația marelui principe și a pierdut scaunul de mitropolit de Chiev, trăind încă după aceea mai întâi în Serbia apoi în Moldova. La 1440 când Moldovenii, cum zic unii, alungară pe mitropolitul Damian, fiindcă primise unirea la sinodul din Florența, Țamblac ar fi fost ocârmuitorul mitropoliei sau, cum sunt de părere unii cronicari români, ar fi fost identic cu acel „Grigoriu mitropolit Moldovei", care în 1435 oferi papii serviciile sale pentru Moldova și țările vecine, încă după altă combinație istorică ar fi fost chiar căpetenia legitimă de atunci a bisericii Moldovei contra lui Damian, care era numai un pseudomitropolit grec al Moldovei, iar în calitate de mitropolit legitim Țamblac ar fi evitat a participa la sinodul din Ferrara-Florența (1438—1439), întârziind pe cale și a intrat în relație cu arhiepiscopia Ahridei, care s-a ferit de unire. Toate acestea sunt simple combinațiuni nefundate. Țamblac și-a făcut nume în literatură scriind vieți de ale Sfinților, precum viața sf. Ioan cel Nou, ale cărui moaște s-au adus la Suceava în an. 1402, când Țamblac era în Moldova, apoi predici, epistole și cărți polemice contra Latinilor.

Până la întemeierea principatelor române independente și a mitropoliilor, Românii în acest Period (IV) ca și în Periodul III erau în foarte strânsă legătura politică și religioasă cu Slavii, superiori lor în număr, cari aveau organizație politică și religioasă mai veche. Așa la sud Românii erau în legătură cu Bulgarii și Sârbii, iar la Nord cu Rutenii din Halici. Fiind în această situațiune Românii încă nu și-au putut forma o limbă proprie în biserică, nici o literatură profană și religioasă. Dar la capătul acestui Period ei poate vor fi urzit începuturile literaturii române de conținut religios, ce s-a păstrat în scris în Codicile Voronețean

(Bucovina) din sec. 16, conţinând Faptele Apostolilor şi Epistolele sobornicești, precum şi în Codicele Sturzan, scris pela 1600 de preotul Grigore din Măhaci (Transilvania) şi conţinând rugăciuni, predici, scrieri apocrife, povestiri etc. Tot din acest timp, sau mai în general din sec. 15 revendică istoricul Iorga şi o traducere românească a Psaltirii, cum ne-o prezintă 2 manuscripte (Psaltirea Şcheiană şi Psaltirea dela Voroneţ) şi o ediţie imprimată prin îngrijirea diaconului Coresi (1570), deasemenea Tetravanghelul românesc, imprimat în 1561 tot de Coresi, în fine Apostolul şi Praxapostolul, editate de el în 1563. Iorga atribue toate aceste traduceri românești de cărţi biblice şi de alte texte religioase influenţei husiţilor şi chiar unui preot român din Maramureş sau din nordul Transilvaniei, care avea idei de ale husiţilor[1].

In biserica Iberiei (Georgiei, Gruziniei) literatura religioasă ajunse în floarea ei în sec. 12 şi mai cu seamă sub domnia reginei Tamar (1180—1198). Reprezentaţii săi principali au fost Arseniu din Icalt, teolog cu cultură universală şi Teofil scriitor de imnuri religioase.

In acest Period ca şi în cele anterioare bisericile eterodoxe din Răsărit n-au fost cu totul lipsite de merit literar. In acest Period biserica Armenilor precum şi a iacoviţilor sirieni şi a nestorienilor siro-haldei au avut scriitori celebri. După jumătatea sec. 12 în Armenia erau în floare doi scriitori distinşi ai bisericii armene, cei mai distinşi din acest Period. Şi lucru remarcabil, erau unchiul şi nepotul, ambii cu simpatie pentru biserica grecească şi dispuşi a recunoaşte sinodul din Halcedon. Ambii se numeau Nerses. Nerses din Clah (Rom-cla, Rom-clah sau Rum-clah) capitala regatului Armeniei mici (Cilicia) numit de Latini Nerses

---

[1]. Cf. Iorga, Histoire de Roumains de Transylvanie et de Hongrie, Bucarest 1915 I 1245; vorbind despre silinţa Husiţilor unguri, cari trecând în Moldova dădură cea dintâi traducere în limba vulgară a unei părţi din evanghelie dela 1416 în târgul Trotuş, autorul adăogă la pag. 125 „Cette profonde transformation religieuse, consistant surtout a donner au peuple l'Ecriture dans sa propre langue crèa les premiers monuments de la langue litteraire roumaine. Ils apparaissent dans une contrèe, qui pourrait être limitée entre la partie orientale de Transylvanie, le Marmoros voisin et certaines regions moldaves, qui leur correspondent. On traduissit, tant bien que mal, d'après un text slavon, mais en employant un vocabulaire d'un caractère latin très prononcé, le Psautier, les Evangiles, les Actes des Apôtres, bref cette partie de l'Ecritures, que les Hussites affectionaient" Autorul indică Mănăstirea din Peri ca locul de unde s'au propagat această literatură prin cópii. Vezi şi Hasdeu, Cuvente din Bătrâni (N. Tr).

Clajensis, a fost Catolicos (1166—1173) cu reşedinţa în Romclah. Pentru talentul său poetic plin de onctiune religioasă fu supranumit „Graţiosul". Poema lui principală e: „Iisus Fiul". Dar el n-a fost numai poet religios ilustru, ci s-a distins şi pe terenul ştiinţei teologice şi e cunoscut mai ales prin scrierea lui: „Expunerea credinţii bisericii armene", compusă pentru Greci. Iară Nerses din Lampron, contemporan şi nepot al celui de mai sus, a fost episcop de Tars (Cilicea) şi a scris diverse lucrări teologice. In acest Period şi biserica iacoviţilor sirieni a avut doi scriitori celebri. Unul dintre ei, contemporan cu cei doi Nerses fu Dionisiu Bar-Salibi († 1171), episcop de Amida în Mesopotamia; el e meritos că exiget şi dogmatist. Iară celălalt fu Grigoriu Abulfaragiu sau Abulfaragius (cum îi zic Latinii); el se numeşte şi Bar-evreul, fiindcă tatăl său era evreu botezat. El a fost în floare între anii 1264—1286 ca Primate de Orient al iacoviţilor sau ca Mafrian în Mosul, lângă Tigru. El e renumit ca istoric şi canonist precum şi ca dogmatist şi exiget. Ceeace a fost pentru iacoviţii sirieni Grigoriu Abulfaragiu, a fost pentru nestorienii sirieni sau haldei (sirieni de naţionalitate iar haldei fiindcă ţineau de biserica Haldeilor), contemporanul său mai tânăr Ebed-Iisus (Abdişo † 1318), mitropolit nestorian de Nisibi. El deasemenea fu canonist, istoric, exiget şi dogmatist.

§. 163. Ştiinţa şi literatura bisericii de Apus.

I. Scolastica şi Mistica.

In acest Period Răsăritul n-a stat rău în privinţa ştiinţei şi a literaturii, dacă făceam abstracţie că în general i-a lipsit originalitatea, dar biserica de Apus a fost atunci în o stare mai superioară şi în ce priveşte ştiinţa şi literatura. La aceasta contribui situaţiunea sa politică şi naţională mult mai favorabilă, precum şi sporirea progresivă a şcoalelor teologice mai ales a celor dela catedrale şi dela mânăstiri. Multe din ele provin din Periodul precedent, însă după exemplul lor multe s-au creat acum şi în toate domnea o vie activitate stiinţifică şi didactică. Dar scoalele superioare sau universităţile, ce s-au înfiinţat dela sfârşitul sec. 12 şi până la capătul Periodului şi erau mai mult de 50, contribuiră şi mai mult la înflorirea ştiinţei şi literaturii religioase. Mai întâi s-au transformat în universităţi şcoalele dela catedrale şi cele din mânăstiri. Una din cele dintâi şcoale, ce se transfor-

mă în universitate fu şcoala dela catedrala din Paris; în ea se predà cu preponderanţă teologia şi filozofia. Cea din Bologna deasemenea fu una din cele mai vechi universităţi; în ea se predà eminamente jurisprudenţa; tot aşa cea din Salerno, în care se predà ca cea dintâi ştiinţă medicina. Una din universităţile cele mai vechi era şi cea din Oxford. Cu înălţarea şcoalelor începu şi uzul ca scriitorii bisericeşti cei mai mulţi şi mai însemnaţi din Apus să poarte şi titlul universitar de „Doctor" sau „Magistru", ce'nsemnà la început simplu „Invăţător" respecttv „Măestru". La acest titlu scolarii şi admiratorii învăţătorilor, carî se destingeau prin erudiţie, mai adăogiră dela sec. 14 câte un epitet encomic mai adesea ori după moartea lor, iară celor vechi abia târziu după moarte. Atari epitete erau: d. ex: „Doctor sublimis", „Magister sententiarum", „Doctor subtilis, irrefragabilis, mellifluns, mirabilis", etc. adică: „Invăţător sublim „măestru de sentinţe", „învăţător ager", irefutabil, cu graiu dulce ca mierea, admirabil" etc. Tot atunci s-a introdus uzul a se conferi scolarilor dela universităţi (scholarii), cari dădeau în ele probe despre ştiinţa lor, titlurile gradate de: „Baccalaureus" „Licentiatus" „Magister" „Doctor". Astfel dejà în jumătatea a doua a Periodului aflăm că se conferia regulat grade de Magiştri şi Doctori în teologie şi în dreptul canonic.

Metodele teologiei erau din cele mai complexe. Totuş pecând în Perioadele precedente teologia se cultiva în o formă mai liberă precum şi mai adesea ori pe baza sf. scripturi şi a sf. Părinţi ca teologie pozitivă, în Periodul prezent ea se tratà aproape escluziv în o formă cu preponderanţă sistematică scolară, şi speculativ adică filozofic sau scolastic, cum se numea această metodă, iar în măsură mai mică după metoda mistică, ce era opusă cu cea precedentă şi chiar cu teologia pozitivă, căci ea nu dà aşà de mare atenţie inteligenţei, cât mai vârtos inimii iubitoare de Dumnezeu.

A. Teologia speculativă se tratà mai cu seamă pe bază filozofiei lui Aristotel, deşi teologii nu cunoşteau această filozofie din textul ei original ci din traduceri mai vechi, latine sau arabe, de cari dispuneau mai cu seamă Spaniolii. Teologia speculativă se numi scolastică, fiind că se cultivà de predilecţie în şcoale şi admitea numai o metodă sistematică, cum e regula în şcoale. Deci scolastica este pur şi simplu metoda, dominantă în evul mediu la apuseni, de a tratà teologia sistematic şi filozofic, pe

baza filozofiei lui Aristotel, ce era cunoscută la'nceput numai din traduceri şi abià mai târziu şi din textul original. Această metodă erà o sforţare de a demonstrà dogmele religiunii şi prin filozofie şi a transformà pe cât posibil credinţa în ştiinţă. Primul filozof, cunoscut în Apus, care a deschis încâtva acest drum şi deci se poate privì ca precursor al scolasticei, fù Lanfranc, celebru învăţător în şcoala mănăstirii Bec din Normandie; el a predat aici dela an. 1042—1062 şi apoi (1070) trecù în Anglia, la Cantorbery, unde fu arhiepiscop până la 1089. Dar mai mult a cultivat această metodă Anselm, discipol alui Lanfranc şi succesor al lui în Bec (1063—1093) şi apoi în Canterbury ca arhiepiscop (1093—1109). Anselm e părintele propriu al scolasticii. El stabilì raportul între credinţă şi ştiinţă în sens bisericesc prin formula: „Credo ut intelligam" adică în scolastică trebue să plecăm dela credinţă şi apoi prin argumente raţionale să ne silim a înţălege şi a face şi pe alţii să înţăleagă ceeace credem. Insă nu toţi scolasticii furà satisfăcuţi cu acest raport între credinţă şi ştiinţă. Scolasticul frances din Paris Abelard, care erà în floare în jumătatea întâi a sec. 12 şi muri în 1142, a pus invers acest raport prin formula: „Dubitando ad inquisitionem venimus, inquirendo veritatem percipimus" adică: Indoeala ne face să cercetăm, iară cercetând, aflăm adevărul, sau „Intelligo ut credam" adică: Trebue să înţeleg spre a crede, sau trebue să plecăm dela îndoeală şi prin învestigaţii şi demonstraţiùni, să ajungem a ştì şi apoi să credem ceeace am cercetat şi demonstrat. Abelard opinà că cu această metodă se pot demonstrà toate dogmele şi se poate pune în perfect acord credinţa cu ştiinţa. Dar această metodă erà periculoasă; după ea atât Abelard cât şi scolasticii sceptici de mai târziu au şovăit, până ce în jumătatea a doua a Periodului, partizianii acestei direcţii, începând cu Vilhem de Occam († 1347) au ajuns la expedientul sofistic să afirme, că în teologie poate fi adevărat cevà, ce e fals în filozofie şi viceversa, deci pot existà două adevăruri contradictorii între sine, adevărul filozofic şi cel teologic; această sofismă erà în aparenţă prăbuşirea teologiei speculative, iar în realitate bancrota scolasticii sceptice. Scolasticii nu erau de acord nici în alte privinţe, precum în privinţa raportului dintre cugetare şi fiinţă, adică dintre idee şi realitate, sau în cheştiunea, dacă noţiunile generale ale cugetării noastre, ce au de obiect specii şi genuri ale fiinţelor, iară nu fiinţe singulare sau indivizi, se bazeze pe realitate, aşa dar: „num

universalia sunt realia" adică: „Oare genurile şi speciele sunt reale ?". In această chestiune încă dela început scolasticii sau dezbinat în nominalişti şi realişti, precum şi în conceptualişti, ca direcţie conciliantă între cele două dintâi. Realiştii numărau între ei pe cei mai mulţi scolastici religioşi şi credincioşi din sec. 12 până la începutul sec. 14. Ei afirmau că noţiunile generale au o bază reală şi că genurile şi speciile sunt realităţi. [1]. Nominaliştii numărau între ei la începutul Periodului, cel puţin în sec. 12 şi 13 puţini scolastici, dar nu dintre cei notabili, iar dela jumătatea sec. 14 majoritatea scolasticilor. Ei, în opoziţie cu realiştii, afirmau că indivizii sau fiinţele singulare sunt reale, iară genurile şi speciile sunt abstracţiuni şi exprimau această socotinţă, ce'şi avea baza în stoicism, încă şi prin formula: "universalia sunt nomina" adică: noţiunile generale sunt nume, sau şi prin formula: „universalia *póst* rem" adică: noţiunile generale pot avea senz abiá *după* obiectele singulare. Noţiunile generale, ziceau ei, sunt abstracţiuni arbitrare ale raţiunii sau concepţii subiective ale minţii noastre. In această direcţie ei din când în când au căzut în extrem, aşa chiar înainte de sfârşitul sec. 11 Roscelin, canonic frances († după 1120) ajunse la concluzia că şi sf. Treime este numai un nume, iar nu reală ca persoanele singulare din Dumnezeire: pentru aceasta cu drept cuvânt a fost acuzat de Triteism, adică ca unul ce învaţă, că în Dumnezeire numai persoanele sânt reale, iàr unitatea celor trei persoane este numai o abstracţiune a raţiunii noastre şi nu există în fiinţa ei, nu este una în realitate. Deaceea în 1092 Rescelin fu nevoit a retractà această teorie. Nominalismul riguros căzù astfel în discredit; el mai putù să'şi prelungească existenţa numai în nominalismul moderat. Atari nominalişti moderaţi erau în special conceptualiştii. Ei declarau că noţiunile generale sunt abstracţiuni ale raţiunii (conceptus), au însă o bază reală în indivizii de acelaş gen, pe cari mintea noastră îi coordonează ca genuri, prin urmare genul este ceva real, întru cât indivizii de acelaş gen constitue şi în cugetarea noastră un gen. Dar dela sec. 14, când scolastica decăzù, ajunse din nou dominant nominalismul riguros şi el chiar

[1]. Realismul erà de două feluri: 1. Realismul extrem sau platonic: el afirmà că noţiunile generale sau genurile şi speciile au existenţă mai'naînte de obiectele individuale, ca prototip al lor („Universalia *ante* rem") 2. Realismul moderat sau aristotelic; el afirmà că noţiunile generale au existenţă reală în individele înseşi („universalin *în* re").

predomină în scolastică. Aşa dar scolastica începù în jumătatea a doua a sec. 11, se desvoltà în sec. 12 şi ajunse la cea mai mare desvoltare în sec. 13; cari dela sec. 14 decăzù treptat, până ce degenerà în dispute seci şi în arguţii sau subtilităţi. Deaceea atunci cu tot dreptul se puteà imputà scolasticilor că în mânele lor întreaga religiune şi teologie a ajuns un corp fără suflet. In sfera moralei scolastica pe timpul decadenţei sale, cu predilecţia ei pentru dinstincţiuni şi subtilităţi în locul unui sistem de morală, închiegat după principiile ei, a produs aşa zisa cazuistică, adică doctrina despre ceeace trebue să facem sau să nu facem în fiecare caz singular.

B. Insă scolastica avù de timpuriu adversari. Aceştia susţineau că în religiune mai puţin importă ceeace cunoaştem cu raţiunea decât ceeace simţim cu inima; deaceea nu trebue să tindem aşa mult a sondà pe Dumnezeu cu raţiunea, cât a-l iubì cu inima, căci adevărata religiune consista tocmai în dragostea către Dumnezeu. Abatele mistic Bernard de Clairvaux († 1153) zicea: Tantum Deus cognoscitur, quantum diligitur" adică: Pe Dumnezeu îl cunoaştem în măsura în care îl iubim. Toate persoanele cu entusiasm pentru religiune şi distinse prin viaţa religioasă cea practică au fost mai mult sau mai puţin dintre mistici. Unele dintre ele nu respingeau nici scolastica, ci se sileau a o pune în acord cu mistica şi prin aceasta paralizară efectiv tendinţa unilaterală a scolasticei precum şi a misticei. Scoala mânăstirii st. Victor din Paris a fost o pepenieră fecundă a misticei, în prima epocă de înflorire a ei; superiorul acestei mănăstiri, celebrul Hugo de st. Victor († 1141) se sili a pune în acord scolastica şi mistica şi a face din ele un tot armonios. Discipolul său Rihard de st. Victor († 1173) avea înclinare mai mare pentru mistică; această preferinţă pentru mistică degeneră la succesorul său Valter de st. Victor († 1180) în opoziţie formală contra scolasticei. In sec. 13 vedem din contra că scolasticii cei mai mari precum Albertus Magnus († 1213), Toma din Aquino († 1274), dominicani celebri şi mai ales Bonaventura († 1274), franciscan celebru, puneau în acord scolastica cu mistica. A doua epoca de înflorire şi mai mare a misticei dar şi cu înclinaţiuni sporadice spre panteism fu sec. 14 şi 15, când scolastica era în decadenţă. Atunci mistica fu cultivată mai cu seamă în Germania şi anume de Dominicanii germani.

C. Dar pelângă scolastică şi mistică şi direcţia mediastrice a

lor, care nu 'ncetă nici în sec. 15, au fost şi teologi, relativ mai puţini, cari tratau teologia numai după metoda pozitivă, adică numai pe baza sf. Scripturi şi a Tradiţiunii, sau cari pelângă acestea se refereau şi la ştiinţele naturale, adică la cartea revelaţiunii adaugeau şi cartea naturii, voind a cunoaşte pe Dumnezeu şi cu ajutorul teologiei naturale (theologia naturalis); au fost apoi teologi, cari declarau că scolastica este o ocupaţie ce tâmpeşte mintea şi credeau că nu putem scăpa de ea prin mistică, ci numai revenind la studiile clasice; aceşti din urmă teologi s'au numit umanişti; fiind că studiile clasice se considerau ca studii superioare, ca studii ce favorizează cultura pur umană (studia humaniora); cât timp ei nu renegau teologia şi biserica, puneau în acord teologia cu studiile clasice, ca cu concursul acestora să înlature scolastica şi să introducă în teologie un senz istoric mai sobru şi un gust mai ales; au fost încă şi teologi, cari voeau a regenera teologia cu ajutorul tuturor ştiinţelor. Toate aceste din urmă direcţii s-au afirmat în jumătatea a doua a Periodului, dar scolasticii riguroşi le-au persecutat şi le-au făcut suspecte.

II. Scriitori mai însemnaţi

1. Lanfranc, învăţător la mânăstirea Bec din Normandie 1042—1062; el a fost întâiul teolog în direcţia scolastică şi adversar alui Berengar din Tours 1040—1088 în contraversa despre Euharistie, cum am arătat în istoria dogmelor Periodului precedent (III). Dela 1070—1089 a fost arhiepiscop de Canterbury. Lanfranc întră parţial şi în Periodul precedent şi deaceea l-am pus şi între scriitorii de atunci. Tot aşa:

2. Petru Damiani, cardinal († 1072), amic a lui Hildebrand şi de aceleaşi socotinţi cu acest bărbat, care dela 1049 fu consilier al papilor cu idei riguroase şi mai târziu papă, cu numele Grigoriu VII (1073—1085). Damiani e autorul cărţii despre Gomora „Liber Gomorrhianus," pe care o am citat în istoria Periodului III; ea zugrăveşte cu culori vii imoralitatea clerului de atunci.

3. Anselm, născut în Piemont, a fost discipol alui Lanfranc şi i-a succedat ca învăţător în şcoala mânăstirii Bec din Normandie (1062—1093) precum şi în Anglia, ca arhiepiscop de Canterbury (1093—1109). In această demnitate fiind a venit în conflict cu regele şi a fost nevoit a plecà de două ori în exil în Italia (1097—1100 şi 1103—1106). In primul său exil a luat parte în 1098 la sino-

dul din Bari (Italia de Jos) şi avu dispută cu Grecii din Italia de Jos despre purcederea sf. Duh. El e fundatorul propriu al scolasticei în direcţie religioasă şi deveni celebru prin operile sale dogmatice pline de profunziune. El a construit şi mult combătutul argument, zis ontologic, despre esistenţa lui Dumnezeu (în cartea sa: „Proslogium" adică „epilog" şi în „Liber apologeticus" adică: „Carte de răspuns", adresată contra monahului Gaunilo, adversarul său în această chestie). Anselm a construit şi o nouă teorie despre Satisfacţiune sau despre mântuirea lumii prin Hristos; el adică demonstrează din nou cu argumente filozofice necesitatea întrupării lui Dumnezeu pentru răscumpărarea omenirii, ce s-a putut înfăptui numai prin o satisfacţiune *corespunzătoare* cu ofenza adusă majestăţii *infinite* a lui Dumnezeu prin păcatul omului (teoria aceasta e în opera lui: „Cur Deus homo [factus est]?" adică: „Pentru ce Dumnezeu s-a întrupat?").

4. Roscellin, canonic în Compiegne († după 1120) şi uominalist, a fost combătut de Anselm pentru că profesa ca nominalist triteismul, cum am amintit mai sus şi în 1092 un sinod din Soissons l-a constrâns a retractà socotinţa lui.

5. Abelard († 1142) contemporan celebru cu Bernard de Clairvaux, deşi eterodox in multe chestiuni. De pela 1100 el fu învăţător în Paris. Discipolii săi îl admirau foarte mult pentru talentul şi ştiinţa lui, dar bărbaţii maturi ai bisericii l-au combătut pentru-doctrinele lui eterodoxe. Incă înainte de 1119 el era cel mai slăvit învăţător de teologie şi filozofie din Paris. Aici pasionat de Héloïse eleva lui a sedus-o. Frumoasă, instruită şi cu mult spirit, ea, după cum zice Hase în istoria lui bisericească, renunţă de a mărturisi că e soţia lui Abelard, cu care se cununase în secret, căci voea să-l vază în cel mai înalt post de onoare al bisericii. De aceea canonicul Fulbert, unchiul Héloïsei, considerând pe Abelard ca un seducător de rea credinţă şi-a răsbunat castrându-l. Atunci Abelard intră în 1119 în mănăstirea st. Denis, iar Héloïse luă vălul în o mănăstire de maici. Ei au stat până la moarte în o strânsă legătură spirituală şi în corespondenţă prin scrisori. Héloïse muri în 1163 ca stariţă, iar Abelard, după ce s-a ilustrat din nou ca profesor mai mulţi ani, retrăgându-se la o mănăstire muri în 1142, condamnat de repetite ori ca eterodox (în 1127 şi 1141). La aceasta contribui Bernard de Clairvaux († 1153), care-l combătea cu mare ură, pecând Petru Venerabilul († 1150) egumen de Clugny, tot atât de celebru

a oferit azil la sine lui Abelard, când acesta fu condamnat a-doua oară [1].

6. Bernard de Clairvaux, celebru teolog practic în direcţie mistică. Pe cât fu de vestit Anselm ca dogmatist, pe atât de vestit fu Bernard ca predicator. Născut din părinţi francezi nobili, se făcu din cavaler monah şi egumen al mănăstirii Cisterţienilor din Clairvaux. Prin renumele său atrase pe mulţi a intrà în acest ordin, care se numi dela el şi Bernardin. Bărbat cu multă influenţă şi în toate privinţele mare, Bernard era foarte renumit ca predicator şi om sfânt. Papi şi principi, mari şi mici primeau sfat dela el şi se'nchinau înaintea lui. Dar el a refuzat toate demnităţile eclesiastice, ce i s-au oferit. Prin elocinţa lui înflăcărată a pregătit a doua expediţie cruciată (1147—1149), dar a combătut cu asprime şi direcţia ireligioasă a scolasticei, iar în special ideile lui Abelard. Pentru elocinţa lui cea abondentă în dragostea către Dumnezeu, primi titlul onorific de „Doctor cu gura de miere" („Doctor mellifluus") şi muri în 1153.

7. Hugo de st. Victor din Paris († 1141) şi discipolii săi Richard de st. Victor († 1173) şi Valter de st. Victor († 1180), despre cari am vorbit mai sus şi dintre cari cel întâi e însemnat şi ca scolastic, au fost mistici speculativi sau teoretici [2], pecând Bernard de Clairvaux a fost mistic în direcţie mai mult practică.

8. Gratian, monah şi profesor la Bologna pela jumătatea sec. 12 (1140—1150), deveni celebru prin manualul său de Drept canonic intitulat: „Concordantia discordantium canonum" adică: „Concordanţa canoanelor, ce nu sunt de acord între sine". Acest manual a fost aşa de apreciat că în curând s-a introdus pretutindenea ca manual didactic de Drept canonic, ceva mai mult, el era tratat ca un codice de legi pentru cari fu intitulat: „Decretum Graţiani" [3]. Ordonanţele posterioare ale papilor au intrat

---

[1]. De eterodoxie fu condamnat şi contemporanul lui Abelard, Gilbert Poretanul (dela Porrée), episcop de Poitiers († 1134); el făcea între fiinţa Dumnezeească şi cele 3 persoane dumnezeeşti aşa deosebire, că în 1148 doctrina lui fu condamnată în parte ca triteism, iar în parte ca tetrateism.

[2]. Hugo de st. Victor are şi un comentar la cartea despre ierarhia cerească alui Pseudo-Dionisiu Areopogit (N. Tr.).

[3]. Cum apreciază istoricii profani mai liberali Decretul lui Gratian, cf. Alcide Bonneau „La donation de Constantin" scriere citată de noi în volumele precedente, d. e. Vol. II pag. 15 not. 2. Bouneau analizeaze Decretul lui Graţian în introducerea istorică a acestei scrieri pag. LX—LXVI şi'l declară: „Une encyclopédie de fraudes et de supercherie clericales; afirmă că deşi acest decret e fără sancţiune, fără autoritate în regulă totuş a fost admis chiar în France, unde se primeau ca canonice numai decretele culese de Dionisiu cel Mic şi a avut autoritate de lege în tribunalele civile (N. Tr).

ca compliment la Decretul lui Gratian în aşa numitele Colecţii de decrete sau „Libri decretalium“ formând partea 2 a codicelui de canoane din Apus numit „Corpus juris canonici“, pecând Decretul lui Gratian formează partea 1. Colecţiile de decrete ce compun partea a doua a codicelui de canoane numit „Corpus juris canonici“ sunt acestea: „Quinque libri decretalium“, „Cele 5 cărţi de decrete“ aranjate de papa Grigoriu IX (1227—1241); ele se mai numesc şi: „Libri extra“, „Cărţile aparte de decretul lui Graţian“ şi sunt însemnate în citaţiuni cu: X, apoi: „Liber sextus“, „Cartea a 6-a“, de Bonifaciu VIII (1294—1303) mai departe: „Liber (constitutionum) Clementinarum“, Cartea Climentinelor sau a constituţiunelor Climentine“, de Climent V (1305—1314). La acestea s'au adus mai târziu aşa numitele „Decretales extravagantes“, adică: „Decretele ce mai sunt în circulaţie (şi în vigoare) şi anume: Extravagantes Iohannis XXII“ (1316—1334) şi: „Extravagantes communes“, adică: „Decretele încă în circulaţie dela diferiţi papi, întrunite în o colecţie comună“.

9. Petru Lombard, numit „Magister sententiarum“, „Măiestru al sentenţiilor“ († 1164). Până la 1159 a fost profesor la Paris, apoi episcop acolo până la moarte. El deveni celebru prin un manual de dogmatică foarte bun pentru acel timp, întitulat: „Quatuor libri sententiarum“. „Patru cărţi de sentenţii“. Acest manual intră în uz în evul mediu în toate şcoalele din Apus; el nu ieşi din uz nici după 100 ani, când apăru: „Summa theologiae“ grandioasa operă alui Toma din Acvino.

10. Alexandru de Hales (Halensis), Franciscan englez şi profesor la Paris († 1246). El fu supranumit „Doctor irrefragabilis“, adică „Doctor imposibil de combătut“ precum şi: „Monarha theologorum“, adică: „Monarhul teologilor“, fiindcă era teologul cel mai ingenios din timpul său şi superior mult celorlalţi teologi, deaceea domină el între toţi.

11. Albert cel Mare (Magnus) scolastic cu erudiţie variată şi celebru. Conte german din naştere, el se făcu de timpuriu monah în ordinul franciscan şi dela 1243 fu profesor mai ales în Colonia, iar dela 1260 episcop în Regensburg contra voei sale, apoi dela 1262 când se retrase, reveni profesor în Colonia şi în 1280 muri la vârsta de 73 ani. Albert fu celebru atât ca teolog şi filozof, cât şi ca naturalist şi medic; deaceea inimicii lui şi populaţia l-a numit vrăjitor, iar discipolii lui i-au dat titlul de

„Doctor universalis", adică „Doctor versat în toate ştiinţile". precum şi „Magnus", adică „Cel mare".

12. Ioan Fidanza sau cum se numeşte el îndecomun, Bonaventura, adică norocosul; acest nume i s'a dat fiind încă copil, pentru că peste aşteptare s-a însănatoşat de o boală. El era din Florenţa; mai întâi a intrat în ordinul franciscan şi fu profesor la Paris. După aceea la vârsta de 36 ani deveni generalul ordinului şi după 16 ani, cardinal. In această calitate azistă la sinodul al doilea din Lyon în 1274 şi muri în cursul sesiunii sinodului la vârsta de 53 ani. El a pus în acord scolastica cu mistica, aşa cum n-a făcut alt teolog. Pentru candoarea lui angelică şi dragostea lui către Dumnezeu fu supranumit „D-r Serafic", un titlu ce mai dă a înţelege că el, ca adevărat succesor a sf. Francisc, care deaseminea fu supranumit „Seraficul", a fost totodată şi adevăratul reprezentant al ordinului său, care se mai numea şi „ordinul serafic". Opera lui „Breviloquium" adică: „manual pe scurt", e slăvită ca cel mai bun compendiu de dogmatică din evul mediu.

13. Toma din Acvinó, Thomas Aquinas (născut 1226), conte italian, intră în ordinul dominican şi fu profesor celebru de teologie la Paris, Roma şi Neopol. El refuză ca şi Bernard de Clairvaux demnităţile înalte ce i se oferea în biserică şi fără de îndoeală este cel mai mare scolastic. Contemporanii îl venerau ca pe oracolul teologiei şi ca atare el fu chemat în 1274 la sinodul 2 din Lyon, însă muri pe cale spre Lyon în vârsta de 48 ani. Discipolii săi i-au dat supranumele de „D-r angelicus" pentru blândeţea şi curăţenia vieţii sale. Opera lui cea mai celebră este „Summa theologiae" un manual de dogmatică şi etică, foarte apreciat până astăzi; manualul său e studiat în detaliu de teologi şi explicat foarte scrupulos în biserica catolică romană. Toma s-a silit a combate şi pe Greci în un opuscul propriu; „Contra errores Graecorum" însă în el n-ai recunoaşte marele geniu alui Toma din Aquino, căci apusenii însişi recunosc, că acest opuscul e plin de falsificări în date istorici şi în citate. Scolastica a atins în Toma de Aquino culmea înfloririi sale.

14. Bertold de Regensburg († 1272), franciscan, a fost un predicator faimos în limba germană [1].

---

[1]. Iacob de Voragine, contemporan mai tânăr alui Bertold de Regensburg a fost monah dominican, apoi arhiepiscop de Genua († 1298). El a

15. In sec. 13 a ajuns o mare celebritate şi Roger Bacon, franciscan engles, care muri în vârstă de 80 ani şi recomanda a se reforma teologia şi celelalte ştiinţi. El cerea ca ştiinţele naturale să se construiască pe baza matematicii şi a experienţei, filozofia, pe baza scrierilor originale alui Aristotel şi teologia, pe baza sf. Scripturi în textul ei original. Pentru investigaţiunile sale în ştiinţele naturale deveni suspect de magie la oamenii ignoranţi din timpul său, şi pentru criticile sale, ce le făcu teologiei şi clerului din acel timp, a suferit persecuţiuni şi temniţă. Dar discipolii săi îl slăviră cu supranumele: „D-r mirabilis" şi: „D-r profundus".

16. Ioan Duns Scot, D-r subtilis († 1308 în vârsta de 42 sau 43 ani), scolastic de o agerime extraordinară. El intră în ordinul franciscan şi dela 1300 fu profesor la Oxford, apoi la Paris şi în fine la Colonia. Ca filozof precum şi ca teolog el se deosebia în multe chestiuni de Toma din Acvino şi-l combătea. Astfel formă şcoala scotistă, în opoziţie cu scoala tomistă alui Toma din Aquino. Şi fiindcă Toma era dominican iar Scot franciscan, apoi şi dominicanii erau tomişti iară Franciscanii scotişti. Tomiştii şi Scotiştii se combăteau pentru diverse chestiuni teologice. In dogma despre harul Dumnezeesc şi voea liberă tomiştii erau Augustinişti iar scotiştii anti—Augustinişti. Tomiştii profesau că Hristos a adus pentru păcatele noastre o satisfacţiune mai mult de cât suficientă, o satisfacţiune peste măsură de mare (satisfactio superabundans Christi). Scot afirma din contra că satisfacţiunea lui Hristos (satisfactio Christi) pentru păcatele noastre este suficientă (sufficiens) numai pentru că Dumnezeu s-a milostivit a o primi, adică i-a făcut graţia de a o primi (acceptatio gratuita), pecând ea în sine, adică fără această graţie, n-ar fi suficientă. Scotiştii susţineau că sf. Fecioară s-a zămislit fără păcatul strămoşesc, iară tomiştii contestau aceasta. Centroversele despre voea liberă a omului şi harul Dumnezeesc, despre satisfacţiunea adusă de Hristos şi despre zămislirea sf. Fecioare cu sau fără păcatul strămoşesc, au fost cele mai importante, dar nu chiar toate diferinţele dintre ambele aceste şcoale.

17. Un contemporan mai tânăr al lui Roger Bacon şi mai

---

scris în latineşte multe cuvântări şi mai ales „Vieţile sfinţilor", scriere ce fu supranumită „Legenda de aur", tradusă în toate limbile apusului. Ediţia cea mai recentă a acestei scrieri în traducere franceză de Teodor de Wizewa (Paris, 1910) este încoronată de Academia franceză. (N Tr).

bătrân al lui Duns Scot, care muri în floarea vârstei, fu Raimund Lullus († 1318), Spaniol. El voi a introduce în filozofie şi teologie un fel de algebră şi a demonstra astfel cu intuiţie matematică principiile teologiei şi ale filozofiei[1]. Această metodă alui fu numită „Ars Lullica" adică: „Arta lui Lul", iar el o numi „Ars magna" adică: „Arta cea mare". Lul voi să o utilizeze şi spre a converti pe Saracinii din nordul Africei, dar încercarea lui nu reuşi, ci i-a atras din partea Saracinilor maltratări, în urma căror a murit, fiind şi în vârstă de 81 ani[2].

18. Vilhem de Occam († 1347 în vârsta de 77 ani) fu franciscan şi nominalist. El făcu prin influenţa lui ca nominalismul dat uitării dela Roscellin, să aibă din nou trecere, ba chiar să prepondereze mai târziu. Deaceea nominaliştii posteriori l-au slăvit ca pe un venerabil deschizător de drum (venerabilis inceptor). El era englez de origine, dar dela 1328 trăi la curtea lui Ludovic Bavarezul, regele Germaniei (1314—1347) şi luă partida acestuia contra papii, profesând cu această ocaziune un cesaropapism extrem şi contestând că Primatul e o instituţie divină. El e celebra ca scolastic original şi ingenios (D-r singularis et invincibilis), dar şi depreciat ca eterodox. Nominalismul său, numit mai precis terminism (teorie despre denumirea noţiunilor), fiindcă el numi noţiunile generale „termini" (denumiri ale noţiunilor), degeneră în teoria sceptică despre un adevăr teologic şi unul filozofic.

19. Toma Bradwardin, profesor la Oxford, apoi arhiepiscop de Canterbury, a fost Augustinist extrem şi învăţătorul lui Viclif.

20. Măestrul (Magister) Eckhard sau Eckart (1328), era mistic celebru şi profund însă cam eterodox, în special cam panteist. El fu provincial al Dominicanilor din Germania şi profesor în diverse locuri şi la Paris, iar în urmă la Colonia. Dela el au rămas predici, tractate şi sentenţii mistice, pline de onctiune, totuş cenzurate de biserică.

21. Ioan Tauler, mistic, D-r sublimis et illuminatus † 1361. El a fost dominican şi predicator faimos în Colonia şi Strasburg.

22. Enric Suso, dominican, † 1366, cunoscut în Constanţa

---

[1]. După o metodă analogă a scris la noi principele Grigori Sturdza cartea sa: „Les Lois fondamentales de l'nivers" Paris 1891. (N. Tr).

[2]. Raimond Lull e citat de fiziologi ca exemplu celebru de vocaţiune extraordinară la monahism. Cf. Ch. Letourneau, Physiologie des Passions, Paris 1878 pag, 274 not (N. Tr).

şi Ulm şi cu numele mistic „Amandus", adică „Cel amabil". El s'a distins între misticii germani prin farmecul scrierilor sale.

23. Ioan Ruisbruc (Ruysbroek), mistic din Ţările de Jos şi prior de părinţi din cor (canonic), s'a distins mai ales prin sbor înalt al cugetării, deaceea fu supranumit D-r extaticus, adică D-r în uimire, D-r răpit în cer, privitor al lui Dumnezeu [1].

24. Nicolae din Lyra (Normandie) poate nu chiar iudeu din naştere, totuş discipol al unui rabin erudit în studiul Vechiului Testament. El erà franciscan şi profesor la Paris; cam indiferent către scolastică s-a aplicat cu diligenţă la interpretarea fidelă a sf. Scripturi în senz istoric şi literar. Camentarul său poartă numele: „Postilla" fiindcă întâi citează textul sf. Scripturi şi după cuvintele textului (post illa verba textus), urmează interpretarea. Din acest Period numele „Postilla" intră în uz general pentru interpretări şi explicaţiuni la sf. Scriptură, iară mai târziu chiar pentru orice instrucţiuni religioase. Paul, episcop spaniol din Burgos († 1435), iudeu convertit, a dat o nouă ediţie a Postillelor Lyrane cu multe corectări. Nicolae din Lyra poartă titlul binemeritat de: D-r planus et utilis, adică învăţător clar şi util. Postillele sale au stimulat în multe privinţi pe Luter, reformatorul bisericii Germane din sec. 16, aşa ca de-aici veni dictonul: „Si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset" (Dacă lira nu cântà, Luter în danţ nu întrà).

25. Ioan Gerson († 1429) rector al universităţii din Paris şi

26. Petru Alliac (D'Ailly) franciscan, profesor şi predecesor alui Gerson în rectoratul universităţii, apoi episcop şi cardinal în Francia († 1425). Ambii au fost scolastici şi mistici, totodată şi adversari ai scolasticei extreme în decadenţă precum şi ai abuzurilor din biserică şi ai pretenţiilor Curiei papale. Ambii jucară mare rol la sinodul reformist din Constanţa (1414—1418).

27. Nicolae Clemanges, rector al universităţii din Paris † 1440, discipol alui Gerson, este şi el unul din partizianii reformaţiunii bisericii şi ai purificării scolasticei prin studiul sf. Scripturi şi al literaturii clasice. El adresă sinodului din Constanţa scrierile sale despre reforma bisericii şi a scolasticei.

---

1. Între aceşti mistici intră şi clericul necunoscut, care a trăit în Francfurt pela finea sec. 14 sau începutul sec. 15, autor al „Teologiei germane"; această carte mistică este o introducere în viaţa creştină cea perfectă. Martin Luther, reformatorul bisericii Germane, o consideră ca o carte de mare valoare.

28. Raimund din Sabunda († pela 1450), medic şi teolog, contemporan cu cei trei partiziani de mai sus ai reformei; el erà originar din Spania, dar a trăit în urmă la Toulouse. Pela 1436 se'ncercà a regenera teologia pe baza observaţiunii naturii, paralel cu studiul sf. Scripturi, pentrucă ambele, adică şi natura şi sf. Scriptură sunt cărţi divine. El a pus astfel bază teologiei naturale („theologia naturalis").

29. Laurentiu Valla † 1465, profesor şi canonic italian. E celebru ca umanist şi istoric critic. A demonstrat că simbolul apostolic şi donaţiunea împăratului Constantin c. M. nu sunt autentice [1]; a dovedit deasemenea că traducerea latină a Bibliei, ce este în uzul întregii Biserici catolice romane, de unde-i vine şi numele „Vulgata", conţine erori. El căzù în mânile inchiziţiei şi câtpece erà să fie ars, de nu-l scăpà Alfons, regele Neapolei (1442—1458) şi papa Nicolai V (1447—1455), care şi el era umanist, aşa că apoi Valla muri în pace. De aceleaşi socotinţi cu el a fost încâtva şi

30. Nicolai Cusanul (din Cusa † 1464), german. El ajunse celebru la sinodul din Basel ca adversar al papii Eugeniu IV şi apărător al drepturilor sinodale, dar în urmă fu partizan al scaunului papal şi reprezentant al său. La 1448 fu numit cardinal, iară la 1450 şi episcop. Bărbat foarte erudit în toate ştiinţele şi teolog capabil. Prin opera sa „de docta ignorantia" adică: Despre erudiţia ignorantă, Cusanul voi a remedia scolastica, moderând mândria ei de a şti toate, conciliind toate extremele ei interne şi externe prin un contact organic cu toate ştiinţele.

31. Toma Hamerken din Kempen, numit şi Thomas a Kempis, preot de cor, (canonic) în Ţările de Jos † 1471, fu gloria misticilor. Toţi îi atribue şi poate cu dreptul celebra carte de edificare sufletească: „De imitatione Christi" adică: Despre urmarea lui Hristos; dar această carte trebue a fi bine deosebită de cartea lui Tauler: „Despre urmarea vieţii cei sărăceşti alui Hristos". Unii se'ndoiră, dar fără rezon, de este autorul cărţii:

---

[1]. Cartea lui despre Donaţiunea Marelui Constantin e editată în timpul recent pentru întâia oară în traducere franceză cu textul ei latin şi cu o introducere istorică de Alcide Bonneau sub titlul: „La Donation de Constantin. Premier titre du pouvoir temporel des Papes. Où il est prouvé que cette Donation n'a jamais esisté et que l'Acte attribué a Constantin est l'oevre d'un faussaire. Paris 1879 (N. Tr.).

„De imitatione Christi" Toma din Kempen sau Ioan Gerson sau chiar alt scriitor. Ea e tradusă mai în toate limbile,[1] s'a imprimat de vre-o 600 de ori şi este un produs foarte distins în literatura mistică.

CAPITOLUL VI.

Cultul şi disciplina morală a Bisericii. Pietatea şi moravurile creştinilor.

§. 164. Cultul.

In acest Period la Răsărit cultul s-a conservat în general în statu quo, adică în starea de până atunci, totuş cu mici adause la diversele lui părţi şi cu câtevà forme nouă, precum d. e. la cuminecătura mirenilor, pe care acum în general episcopul sau preotul o dà fiecăruia cu o linguriţă, luând cu ea din portir corpul şi sângele Domnului spre împărtăşire. Alte părţi ale cultului din contră s-au mai scurtat, asà mai ales vieţile sfinţilor din Minologii s-au prescurtat pentru serviciul divin cel public sau pentru sinaxă (σύναξις), adică pentru credincioşii adunaţi la serviciu divin; astfel s'au format sinaxarii (συναξάρια) în senz nou al cuvântului, adică istorisiri pe scurt despre sărbători şi despre vieţile sfinţilor pentru serviciul divin cel public; aceste istorisiri pe scurt se mai numesc şi proloage (πρόλογοι), adică vorbiri către credincioşi, spre a se învăţà cum să sărbeze sărbătorile Domnului şi ale sfinţilor. In cât preveşte săvârşirea cultului dumnezeesc nu s'a produs mai nimic original în acest Period, dacă nu considerăm astfel introducerea unor sărbători nouă şi a câtorvà imnuri şi melodii religioase, ce s-au compus acum. Intre acestea se disting mai ales compoziţiile muzicale ale lui Ioan Cucuzel (Ἰωάννης Κουκουζέλης), monah din Aton, care era în floare cam pela 1100, iar nu pela 1500, cum indică unii epoca lui. S-au introdus şi sărbători nouă; aşa la începutul acestui Period (1081—1084) născându-se dispută, care dintre cei trei mari dascăli ai lumii, veneraţi de biserică şi anume Vasiliu cel

---

[1]. In limba română s'a tradus întâia oară după jumătatea sec 18, dar din *greceşte*, cum citim în un manuscript intitulat: „A Tomei din Kempis, Urmarea lui Hristos" tradusă din greceşte şi scrisă cu mâna sa de Ion Duma, dascal în Stefanopol (Braşov), 1774 (N. Tr).

Mare, Grigore Nazianz şi Ioan Hrisostom, care dintre ei se cuvine a avea primul rang? Prin influenţa eruditului Ioan Mavrop, mitropolitul Evhaitei din Pont, care se bucură de mare consideraţie şi la Constantinopole, s-a introdus o sărbătoare, în care toţi trei să fie celebraţi deopotrivă, aşa dar sărbătoarea sfinţilor trei ierarhi. Intru cinstea lui Grigoriu Palamà arhiepiscop de Tesalonic, pus între sfinţi la 1368, pe lângă ziua morţii lui s-a mai rânduit şi Duminica a 2-a din Tesaracoste sau din postul Paştilor. Apoi şi Duminicile a 3-a, a 4-a şi 5-a din acest post obţinură încă însemnătatea de sărbători speciale; aşa Duminica a 3-a ca cea dela jumătatea Tesaracostei fu închinată sf. Cruci, a 4-a, prea cuviosului Ioan Scărariu (Scalarius adică Ioan autorul cărţii numită „Scara"), care fu învăţător celebru al penitenţii; a 5-a, Mariei Egiptencei, marea penitentă. Pela 1050 muri în Epivat (Ἐπιβάτοι), orăşel între Constantinopole şi Selembria (azi Silivri spre apus de Constantinopole lângă marea de Marmara) o fecioară anume Paraschiva, după ce şi-a consfinţit întreaga viaţă lui Dumnezeu şi pustniciei. Numele ei grecesc παρασκευή e tradus de Slavi Petca sau Peitniţa, iară de Români, Sf. Vineri, ce corespunde cu numele παρασκευή sau zi de pregătire, adică de pregătire pentru sâmbătă, căci aşa numea Biblia grecească Vineria „dies Veneris" sau ziua a 6-a a săptămânii din Vechiul Testament şi a 5-a a saptămânii creştine). Creştinii o venerară cu ardoare, după ce marturi vrednici de credinţă atestară că moaştele ei sunt făcătoare de minuni. Aceste moaşte păstrate dintâi în Epivat între an. 1204 şi 1230 au fost strămutate la Târnova, în 1393, la Vidin (Bulgaria), în 1398, la Belgrad (Serbia), apoi în 1520 ele fură duse la Constantinopol şi în fine în 1642 la Iaşi unde se află şi astăzi. Am vorbit mai sus despre venerarea lui Ioan cel Nou, martir din sec. 14 († pela 1330) şi a moaştelor lui mai ales în Moldova şi anume dintâi la Cetatea Albă (Asprocastron Ασπρόκαστρον Bjelgorod la Ruşi), iar apoi cam pela 1402 la Suceava. Biserica Sârbilor obţinu sfântul ei naţional, pe care-l venerează în persoana lui Sava, primul ei arhiepiscop autocefal († 1237); moaştele lui au fost aşezate în mănăstirea Mileşevo. Biserica Ruşilor a canonizat, adică a înscris în canonul sau catalogul sfinţilor un mare număr de Sfinţi. Nu mai târziu de anul 1148 s-a introdus în ea şi o nouă serbare a Maicii Domnului pe care o adoptară apoi şi Slavii de sud şi Românii, nu însă toată biserica de Răsărit. Aceasta este sărbarea Acoperământului Maicii Dom-

nului, la Slavi Pocrov Presvetoi Bogorodiția, la Greci, ἡ σκέπη τῆς θεοτόκου spre amintirea unei vedenii, ce se zice că sf. Andrei, monah slav și Epifaniu ucenic al său din sec. 9 sau 10 au avut în Vlaherne ,adică în biserica sf. Fecioare din Constantinopole. Se zice că ei văzură pe Maica Domnului întinzând în mod simbolic preste tot poporul, adunat în biserică spre a se ruga pentru ajutor, veșmântul ce acoperea capul și umerii ei, numit omofor (Ὠμοφόριον adică veșmânt pentru umeri cum se numește și veșmântul de pe umerii episcopilor), o învălitoare sau mantie femeească, cu care Maica Domnului se vede acoperită totdeauna și pe icoanele ce o reprezintă. Și în adevăr, cu solirile ei cetatea s-a mântuit de primejdia Saracinilor, cari o amenințau atunci.

In sfera arhitecturii și a picturii bisericești, ca și în sfera muzicii bisericești, Periodul prezent s'a îndestulat cu achiziținile Perioadelor precedente. Dar în sfera picturii bisericești au fost încă în sec. 14 artiști celebri, precum Panselin (παναγέλινος), care n-a trăit în sec. 16 cum opinează Krumbacher, apoi Dionisiu, cunoscut și ca autor al unei cărți despre pictura bisericească. De altfel arhitectura și pictura bisericească au mers chiar spre decadență, mai cu seamă la Greci, consecința necesară a sărăciei poporului grec și a decadenței politice în general a imperiului bizantin. In Rusia dominațiunea Mongolilor (1238—1480) a adus cultului foarte mari daune, căci supt ei clerul căzu în ignoranță și din această causă s-au strecurat în practicile cultului numeroase erori, ba chiar adausuri arbitrare și deviațiuni dela cultul general al bisericii de Răsărit. Eresiologii mai vechi ai Rușilor, combătând aceste deviațiuni, le-au atribuit în parte lui Martin, un monah eretic, care fu silit a retractă eresurile sale; el era de origine armean, dar trăia în Rusia pela jumătatea sec. 12, mai precis 1149—1157. Acele erori și deviațiuni deveniră din ce în ce mai generale în Rusia, așa că în periodul următor s'a simțit neapărată trebuință de a corecta cărțile cultului; dar corectarea izbindu-se de opoziție după jumătatea sec. 17 (1667) erorile și deviațiunile au provocat așa numitul Rascol, adică o shismă, ce durează în Rusia și astăzi. Dominațiunea Mongolilor avu înrâurire și asupra picturii și arhitecturii bisericești a Rușilor. Gustul mongol s-a amestecat cu cel bizantin și se manifestă în pictură prin ornamentări încărcate și culori prea vii, iar în arhitectură nu numai prin culori vii ci și prin

modificarea cupolelor aşa că cupola în stil curat bizantin fu transformată în cupola emisferică, având formă ovală, de pară şi de ceapă; cupolele se'ndesiră şi obţinură un postament în formă de turn mai adăogindu-se şi turnuri complete cu cupole ruseşti. Toate aceste au rămas de atunci forme caracteristice ale arhitecturii bisericeşti la Ruşi. Stilul arhitectonic al bisericii Armenilor şi Iberilor sau Georgienilor s-a format tot prin combinarea stilului bizantin cu alte stiluri de arhitectură, în parte răsăriteană (stil arab, pers, mongol), iar în parte apuseană. Cupolele bisericilor construite în acest stil nu sunt aşezate direct pe postament, ci pe un gât a lui şi au din afară un acoperământ piramidal cam drept în jos.

B. La Apus.

Apusul se află în o situaţiune fără de asemănare mai favorabilă, deaceea cultul a ajuns aici la mare desvoltare. In acest Period el avea splendoarea, prin care se disting formele nouă de cult ale bisericii catolice romane; la aceasta contribuiră şi artele frumoase.

Leturghia sau missa, centrul cultului, se celebra acum în tot apusul după ritualul din Roma şi în limba latină. Leturghia slavă, ce fusese în uz la Slavii de vest, a fost înlăturată. Numai o mică parte de Slavi din Istria şi Dalmaţia, de şi se ţineau de biserica Romei, n-au voit a cedà dreptul de a li se săvârşi leturghia în limba slavă, cu toate că leturghia slavă a lui Chiril şi Metodiu fusese suprimată şi în 1059 sinodul din Spalato o declarà din nou suprimată. Deaceea în 1248 papa Innocentiu IV (1243—1254) fu nevoit a le încuviinţa să conserve în traducere slavă cu litere glagolitice leturghia din Roma. Incă până astăzi în Istria precum şi în Dalmaţia se mai află comunităţi, cari menţin acest uz şi se numesc comunităţi glagolitice. In Spania aşa numita leturghie mozarabică sau vizigotică[1], ce se săvârşia în limba latină, dar devia dela leturghia romană şi se apropia mai mult de cea grecească, deci leturghia mozarabică sau vizigotică de asemenea a fost mai cu totul scoasă din uz în acest Period de papii Alexandru II 1061—1073) şi Grigoriu VII (1073—1085), fără a fi fost însă cu totul

[1]. Ea s-a numit mozarabică, fiindcă e leturghia Mozarabilor (cei ce nu sunt arabi curaţi), adică leturghia creştinilor spanioli de sub dominaţiunea Arabilor, iară vizigotică, fiindcă e leturghia adusă în Spania de Vizigoţi.

înlăturată, aşa că ea s-a conservat sporadic până astăzi. In Periodul precedent Carol c. Mare (768—814) şi în Periodul acesta papa Nicolai II (1058—1061) şi alţi papi următori deasemenea n-au putut înlătura din Milan leturghia lui Ambrosiu, care are aceleaşi particularităţi ca şi cea mozarabică. In Periodul IV leturghia bisericii de Apus a primit următoarea modificare principală: Dela sec. 12 se suprimă cuminecătura copiilor din ce în ce mai în general, precum şi potirul dela cuminecătura mirenilor; dar la începutul sec. 15 (dela 1414), după ce el acum în tot apusul eşise din uz, ridicându-se contra suprimării lui Husiţii din Boemia au reuşit ca sinodul din Basel după negocieri şi convenţiuni *(Compactata)*, în Basel (Bâle) şi Praga, să le admită la 1433 din nou potirul, pentru care ei se şi numiră Calixtini sau Utraquisti, adică cei ce nu se cuminecă numai sub chipul pânii ci şi din potir (calix) sau sub amândouă chipurile (sub utraque forma). Totuş acest drept, peste puţin timp contestat din nou şi restrâns treptat, li s-a luat în fine cu totul dela 1629, adică dela edictul restitutiv al împăratului Ferdinand II. Cât priveşte celelalte acte de cult trebue să mai remarcăm că botezul prin o singură cufundare, obişnuită la Apus în Periodul precedent, eşi din uz acum şi în tot Apusul botezul se săvârşeşte prin stropire cu apă de 3 ori; totuş alăturea cu acest uz biserica din Milan şi câteva altele au păstrat continuu uzul botezului prin cufundare de 3 ori.

Cultul sfinţilor luă proporţii foarte mari, mai ales că au fost proclamaţi şi mulţi sfinţi noui. Mai'nainte episcopii aveau drepa proclama sau canoniza sfinţi, dar acum dela 1171 papii îşi rezervară lor acest drept. Canonizare însemnează la Răsărit cât şi la Apus mai întâi înscrierea în canon sau în catalog a sfinţilor, pe cari toţi creştinii sunt datori a-i venerà şi a-i chema ca mijlocitori, iar în Apus încă şi înscrierea sfântului în canonul missei, adică în partea principală a missei, spre a-l pomeni pe nume în ziua sărbării lui. Când încă nu era oportun a se proclama sfânt un decedat, atunci el se proclamà deocamdată fericit, adică se notificà a fi demn de venerare şi de invocare. Se formau şi versiuni nouă despre sfinţi şi ele serveau de bază pentru a'i proclama sfinţi mai târziu[1]).

---

[1]. In 1393 la Praga Ioan Nepomuc sau Pomuc, canonic al catedralei şi vicar general al arhiepiscopului de Praga fu înnecat în râul Moldova din ordinul regeuli Venceslav (1378—1419), pentru că era partizanul arhiepis-

Sărbătorile sporiră așa de mult, că erau sărbători de tot felul, unele din ele chiar cu nume profan și cu ceremonii profane, deși unele din acestea aveau loc în biserică. Așa erau chiar sărbători ca cea a nebunilor și a asinului, contra cărora la capătul Periodului s-au ridicat voci cerând a fi suprimate, dar în zadar. Un caracter în adevăr mai religios decât sărbătoarea nebunilor și a asinului sau decât basmele și glumele ce'nsoțiau sărbarea Paștilor aveau spectacolele religioase ce'nsoțiau slujbele din postul mare și din sărbătorile cele mari și cari stăteau în acord cu acestea. Ele se reprezentau prin bisericii sau în fața bisericilor, etc.

Aceste spectacole se numiau „Mistere", când reprezentau subiecte din istoria sacră, precum erau spectacolele dela Crăciun, dela patimile Domnului și dela Paști. Ele se mai numeau: „Moralități", când reprezentau alegorii morale. In această din urmă serie intră și așa numitul „Danț al morților", ce tindea să reprezinte alegoria cum moartea mătură pe toți fără deosebire. Francezii au numit acest spectacul: „Danț macabru" (Danses macabres" dela Choreae Maccabeorum), fiindcă la'nceput el avea loc în ziua de Macavei; mai târziu el se reprezenta și prin tablouri[1]. Cele mai însemnate sărbători mari, ce s-au introdus în cursul acestui Period sunt următoarele: Sărbătoarea zămislirei fără prihană a sf. Fecioare („festum immaculatae conceptionis beatae virginis), despre care am trata mai sus; ea s-a introdus mai întâi la Lyon în 1140 și cu toată opoziția lui Bernard de Clairvaux și alui Toma din Aquino, precum și a tuturor Domini-

---

copului în lupta acestuia cu regele. Pela capătul Periodului s-a înjghebat și închiegat despre faptul acesta versiunea, că Ioan Nepomuc a murit așa în 1393, pentru că n-a voit a trădà regelui ce i-a spus regina la confesiune. In consecință Ioan Nepomuc fu prezentat ca martir pentru secretul confesiunii și deci a ajuns sfânt și patron al Boemiei. Din sforțările de a pune în acord acestă versiune cu istoria, s'a recurs mai târziu la conjectura istorică, cu totul neprobabilă, că au fost 2 Ioani Nepomuc, unul din ei fu înnecat în râul Moldova la 1383 ca martir al secretului confesiunii, iar altul în 1393 ca partizan zelos al arhiepiscopului de Praga, care căzuse în disgrația regelui.

[1]. Danțul morților e reprodus în tablouri mai mari și mai mici după Holbein în „Les Evangiles des Dimanches et Fêtes d el'année" Paris, Edit. L. Curmier. 1864. Troisième Partie, Notices pag. 29 scv. L'ornementation de l'appendice p. 145, unde sunt explicate tablourile date ca vignete la sfârșit dela pag. 174 de supt text și urm. (N. Tr).

canilor, ea se menţinu şi se răspândi treptat; apoi sărbătoarea „Corpului Domnului" (festum corporis Domini). Această sărbătoare s-a introdus în sec. 13 spre glorificarea Euharistiei sau a Corpului Domnului; ea fu celebrată curând cu o procesiune teoforică (ce poartă pe Dumnezeu), adică cu purtarea în procesiune a Hostiei, spre a fi adorată ca corpul Fiului lui Dumnezeu, cel ce s-a făcut om; e cea mai strălucită şi mai pompoasă sărbătoare a bisericii din Apus. Insă Maicii Domnului pe lângă sărbătoarea de mai sus i s-au mai consfinţit şi alte multe sărbători nouă peste an, precum şi toată luna Mai, luna rozelor şi pe fiecare săptămână, ziua sâmbetei, aceasta fiindcă Domnul s-a odihnit în pântecele ei, cum s-a odihnit în ziua sâmbetei ca creator. Intru cinstea Maicii Domnului s-au introdus slujbe, la săvârşirea cărora se întrebuinţă aşa numitul rozariu (rosarium), deaceea ele se şi numiră slujbele rozariului (officia rosarii, devotiones rosarii). Rozariul conzista din o cunună de boabe mici şi mai mari; numele acesta fu explicat în diverse moduri, iară mai frecvent ca cunună dedicată rozei mistice adică sf. Fecioare; mai probabil însă e numit aşa pentru că boabele sale aveau să servească a număra rugăciunele de închinăciune de multe ori repetite, ce se făceau către sf. Fecioară de către închinătorii ei, ca o cunună de roze spirituale. Apoi rozariul nu era cevà nou şi propriu apusenilor; încă din sec. 4 monahii din Răsărit şi Apus se serviau de această cunună spre a numărà rugăciunea „Tatăl nostru" şi alte rugăciuni ce rosteau, precum şi plecările de genunchi (prostrationes), ce făceau în mare număr, după regulele lor şi mai ales pentru pocaînţă; deaceea cununa de boabe, ce servià spre a număra rugăciunile şi plecările de genunchi, se numeşte la Răsărit metanii (μετανοιαι) adică obiect pentru pocăinţă. Deci la Apus, la rostirea nouălor rugăciuni către Maica Domnului, fiindcă închinăciunea bisericii către sf. Fecioară: „Bucurăte cea plină de dar, Marie (Ave Maria), ce-i compusă după modelul închinăciunii îngerului, trebuea să se repete de multe ori, şi anume până de 150 ori, iară după fiecare 10 repetiri ale ei se rostea odată „Tatăl nostru", deaceea Dominicanii au întrodus în uz spre numărarea acestor rugăciuni aceeaş cunună de boabe, numindu-o cunună de roze sau psaltirea sf. Fecioare (această din urmă numire i s'a dat, fiindcă boabele pentru Ave Maria erau în număr de 150 ca şi psalmii lui David, cu o boabă mai mare după câte 10 boabe pentru „Tatăl nostru"), iară rugăciunile către Maica Domnului se-

numiră de preferință rugăciunile cununii de roze (praeces rosarii). In sec. 13 intră în uz tot în cinstea Maicii Domnului tragerea clopotului în fiecare seară și o rugăciune (numită „Angelus", adică Arhanghelul Bunei vestiri)[1]. In sec. 14 la acest uz s-a adăugit încă unul identic în fiecare dimineață, în fine în sec. 15 (1456) din cauza pericolului Turcilor intră în uz tragerea clopotului cu rugăciune și la amiazi. Astfel fu introdus uzul tragerii clopotului de 3 ori pe zi.

In acest Period artele frumoase decorară cultul cu o deosebită splendoare. Sentimentul religios al epocei a pus în serviciul cultului poezia și muzica, precum și pictura, sculptura și arhitectura. Din acest timp provin cele mai frumoase imnuri religioase și cântece populare, precum e imnul: „Salve regina, Bucurăte împărătească", ce fu cântat chiar în prima expediție cruciată (1096—1099), imnul: „Stabat mater, Stà Maria lângă cruce", imnul: „Dies irae, ziua mâniei Domnului" și alte Secvențe (adică imnuri, ce trebueau executate în secvență sau în urma cântărilor tradiționale ale liturghiei), ce sunt admirate până astăzi. Pictura bisericească mai ales dela începutul sec. 14 se emancipă de formele uscătive ale picturii bizantine celei târzii, dominantă până atunci și la Apus. In pictura bisericii începu o nouă direcție, ce tindea să întrunească sentimentul religios și pietatea cu frumosul și naturalul. In această direcție pictorii italieni au produs opere de mare preț, iară spre finea Periodului au călcat în urma lor și pictorii din Țările de Jos. Cu pictura bisericească fu strâns unită sculptura, după ce fu cu totul înlăturată repulziunea bisericii vechi de a utilizà arta plastică. Dar arhitectura bisericească ajunse la apogeul ei. Incă din Periodul precedent vechea arhitectură bisericească, ce conservă stilul basilicelor, prim în Lombordia o formă particulară, ce ajunse dominantă la începutul Periodului (IV). Ea se numi arhitectura bisericească în stil romanic, fiindcă desvoltà și modificà stilul roman. Stilul romanic a fost aproape singur dominant în secol 11 și 12. Particularitățile lui sunt: un plan în formă de cruce latină, adică cu brațul de jos mai lung și împărțit în secții curat pătrate și dreptunghiulare, apoi arcuri rotunde mai cu seamă la uși și ferești și turnurile. Dar și plafondul e adesea în formă de boltă cruciformă, iar acoperișul, în formă de culme, are pe alocuri la mijloc o cupolă poligonă. Numai în Sicilia și Spania fu preferită parțial arhitec-

[1]. Despre „Angelus" cf. Vast, op. cit. pag. 223 (N. Tr).

tura maură, mai cu seamă aplicarea arcului ascuțit și arcului în formă de potcoavă, ce-i o particularitate a acestei arhitecturi, apoi ornamentarea boltelor cu stalactite și a pereților cu chipuri de plante și animale sau cu figuri geometrice; aceste din urmă ornamentații se numesc arabescuri. Dar dela jumătatea Periodului, începând din nordul Franciei se formă un nou gen de arhitectură, anume stilul gotic, ce a produs cele mai măreți clădiri bisericești. El se numește astfel, nu doar că ar fi fost în uz la Goți, ci numai pentru că Italienii voiră a-l caracteriza ca o arhitectură streină germanică, ce a emigrat din Germania la ei, ca și dominațiunea de odinioară a Goților. Această arhitectură se caracterizează prin o tendință spre înălțimi amețitoare, ca și cum ar voi să simbolizeze înălțarea sufletului la Dumnezeu. Cu această tendință corespunde aplicarea de arcuri ușoare, înalte cu coarda nu rotundă ci ascuțită și de turnuri ascuțite, dar totodată se face și un mare lux de statui înalte și subțiri și de coloane de acelaș fel precum și de sculpturi cu felurite figuri din regnul animal și vegetal. Ferești înalte și geamuri colorate, spre a lăsa să pătrundă în interiorul catedralelor o lumină misterioasă, sunt deaseminea particularități ale acestui stil. Catedrala cea mai celebră și mai măreață în stilul gotic este catedrala din Colonia. Incepută în 1248, ea fu terminată cu toate detaliile abia în 1880 de Vilhem I, împăratul Germaniei (1870—1888). Arhitecții în majoritatea lor erau monahi, dar principi, orașe și mănăstiri suportau pe'ntrecute chieltuielile, iar episcopii și papii dădeau concurs lucrărilor publicând indulgențe pentru cei ce contribueau la ele. In fine domnea pretutindenea o mare însuflețire de a zidi biserici măreți. Dela sec. 15 în multe orașe deveniră locuri preferite pentru rugăciuni stațiunile drumului crucii, pe care'l făcu Hristos spre răstignirea lui Aceste stațiuni în număr de 7, sau și 14, ba chiar până la 34, s-au înființat după modelul stațiunilor drumului crucii, arătate pelerinilor în Ierusalim dela pretoriul lui Pilat până la Golgota și fură decorate artistic în scopul devoțiunii.

Un pelerinagiu celebru și de importanță constantă fu orașul Loreto pe teritoriul Anconei (Italia) pentru așa numita: „la casa santa" (casa sfântă). Se zice că această casă, în care a lăcuit sf. Fecioară la Nazaret, a fost adusă de îngeri între anii 1291—1295 întâi în Dalmația, apoi în Italia și aici la urmă în Loreto, unde dela jumătatea sec. 15 stă în o măreață biserică catedrală.

§. 165. Pietatea şi moravurile creştine. Disciplina morală a bisericii.

a. La Răsărit.

La Răsărit viaţa religioasă morală, cum şi disciplina bisericii din Periodul IV sunt puţin remarcabile. Chiar în acele vremi grele sentimentul religios nu fu pierdut pentru Răsărit, căci împrejurările critice externe nu-l înnăbuşesc, din contra cei oprimaţi află în religiune mângâierea cea mai eficace. De altă parte viaţa sub jugul apăsător al mohamedanilor şi al Mongolilor păgâni precum şi desele atingeri cu mohamedanii şi păgânii avură de consecinţă nu mai puţin o slăbire a sentimentului religios şi indiferentism religios. Nu arare ori femei creştine se căsătoreau cu mohamedani şi păgâni şi nu lipseau creştini, cari să treacă la mohamedanism şi păgânism, aşa dar exemple de renegaţi, cum se numeau de preferinţă cei ce se leapădă de religia creştină şi trec la Islam. De asemenea decadenţa din zi în zi a imperiului bizantin şi luptele continue pentru apărarea existenţei, ce susţineau toate statele creştine din peninsula Balcanilor, n-au putut fi favorabile pentru viaţa morală la Greci şi la Slavii de sud[1]. Tot aşa ignoranţa, ce a produs în Rusia dominaţiunea Mongolilor, nu se poate crede că a fost acolo favorabilă vieţii morale, această ignoranţă s-a resimţit neapărat şi în cler şi nu e de mirare, că după jumătatea sec. 14 aflăm în Rusia eresul Strigolnicilor, cari făceau bisericii imputări, negreşit exagerate, că clerul ei este nedemn.

b. La Apus.

Sentimentul religios al epocei s-a desvoltat mult în Apus prin ideea expediţiilor cruciate, prin entuziasmul pentru viaţa consfinţită lui Dumnezeu şi prin mistică, adică prin silinţa de a iubi pre Dumnezeu din toată inima şi de a-l cunoaşte. Dar de altă parte iarăşi chiar expediţiile cruciate cu consecinţele lor, înch-iziţia cu ferocitatea ei şi cu abrutizarea ce producea, luptele papilor cu regii, captivitatea babilonlcă a papilor şi shisma papilor cu consecinţele lor, precum şi decadenţa scolasticei, au sguduit sentimentul religios. Deaceea pelângă exemple numeroase de băr-

[1]. Comp. cu deosebire pentru Greci Bikélas op. citat, les Grecs au moyen age pag. 80 scv. (N. Tr.).

bați foarte religioși, ce cunoaștem din istoria acestui Period și pe lângă exemple numai puțin numeroase de femei, dintre cari cele mai celebre sunt femeile și fecioarele venerate ca sfinte, precum Hildegarde († 1179) Elisaveta din Turingia († 1234) Mechthilda din Magdeburg († 1294) și Mechthilda de Hackeborn († 1299), Gertruda cea Mare († 1302), Birgitta din Svedia († 1373) și Caterina din Siena († 1378): pe lângă aceste exemple se pot observa în Periodul prezent și numeroase fenomene de slăbirea sentimentului religios. Insă cu deosebire starea *morală* în biserica de Apus a fost *în general* insuficientă cu toate numeroasele figuri, instituțiuni și sforțări de înaltă moralitate, fiindcă tocma în această privință avură efect foarte nefavorabil nu numai luptele și frământările religioase și politice, ci și expedițiile crucïate și inchiziția. Aplicarea strictă a legisției celibatului negreșit a făcut pe preoți a nu se mai căsători, dar în schimb concubinajul deveni cu atât mai frecvent în cler. Deaceea la sinodul din Constanța (1414—1418) și la cel din Basel (1431—1438) însuș împăratul Sigismund a propus a se abroga legea celibatului. Contemporanii au acuzat deasemenea mai tot clerul apusean din acest Period, că e lipsit de duh bisericesc și de cuviosie, că e dedat la lucruri lumești, la avariție, că împilează poporul ba chiar că comite acte de cruzime. Despre aceasta mărturisesc și apelurile continui la reforma bisericii, precum și eresurile, ce s-au ivit în cursul Periodului, cele mai adeseori din cauză că clerul era nedemn și fără viață preoțească; cel puțin unele eresuri au pus înainte pretextul acesta. Chiar numeroasele ordine de monahi și de maici, confrățimi de bărbați și de femei sunt până la un punct numai reacțiuni contra clerului și contra ordinelor vechi, cari nu aveau destulă demnitate morală și considerație, precum și contra decadenței morale în general. O atare reacțiune a fost în sec. 14 în Germania și în părțile vecine cu ea și societatea mistică a așa numiților „Amici ai lui Dumnezeu", cari erau liberi și nu făceau nici o juruință monastică. Stimulați de scriitori și predicatori mistici din acel timp „Amicii lui Dumnezeu", fără să fie conduși de vre-o ierarhie, se încurajau reciproc la o viață plină de pietate interioară. Unul dintre ei, anume Rulman Mersvin, comerciant din Strassburg († 1382), relatează că șeful lor, marele „Amic alui Dumnezeu" era din „țara de sus". Dar persoana și viața acestui bărbat sunt învăluite în mister așa că unii s-au îndoit chiar de a existat el și-l considera numai ca o ficțiune de roman alui Mersvin.

Cu toate că universitățile și teologia și literatura erau în floare, clerul în massă chiar în Apus nu excelà în cultură, ci în multe privinți era lipsit de știință și de învățătură. Deaceea în Periodul prezent și serviciul păstoral în genere era cam insuficient deși unii păstori s-au distins în activitatea lor. Astfel această epocă are și la Apus multe părți slabe în sfera pietății și a moravurilor. Această rezultă și din împrejurarea că au putut existà acolo sărbători ca cea a nebunilor și a asinului, apoi cerimonii ca acelea, ce însoțiau Paștele cu basme și cu râsete în biserici, precum și că peste tot era răspândită credința în pretinși vrăjitori (malefici) și vrăjitoare (maleficae), pe cari ierarhia însăș i-a persecutat și curând după începutul Periodului următor (1484) chiar un papă, Inocențiu VIII (1484—1492), a înființat tribunale pentru a judecà pe vrăjitori și vrăjitoare; aceste tribunale comform instrucțiunii din un manual compus anume pentru ele (1489) și intitulat: „Malleus maleficiarum" adică „Măișorul vrăjilor" se sforțeau a stoarce prin tortură mărturii dela persoane suspecte de vrăji sau de farmece și le condamnau în decomun la moarte pe rug. Indulgențele, de cari se făcea foarte mult uz, au fost negreșit o cauză de demoralizare. Deși, după cum spune teoria bisericii catolice romane, indulgența e de folos numai când e unită cu pocăința și cu sdrobirea inimii, totuș în practică predicatorii nu inzistau mult asupra acestui punct și lumea s-a obișnuit a crede că indulgența curățește păcatele omului cu cea mai mare ușurință, fără ca el să mai aibă nevoe de a se pocăi. Iar papii și episcopii publicau necontenit indulgențe pentru expediții cruciate, clădiri de biserici, de spitale și de alte așezăminte, precum și pentru pelerinagii la Sfintele Locuri și participare la oarecare devoțiuni. Indulgențe se mai publicau chiar când un papă sau un episcop avea nevoe de bani, atunci predicatorii o vesteau mulți ani și o vindeau pe bani. Papii și episcopii publicau indulgențe încă și când ei ca seniori politici purtau războaie și pentru aceasta le trebueau bani și oameni. Poporul însuș pricepea une ori că cu modul acesta nu se poate dobândi iertarea păcatelor și se resculà contra predicatorilor de indulgențe. In a. 1300 papa Bonifaciu VIII (1294—1303) institui o indulgență proprie și iată cum: Spre a sărba sfârșitul sec. 13 el publică o indulgență generală pentru creștinii, cari în anul acela (1300) vor vizita cu pietate și cu inimă înfrântă biserica sf. Apostoli din Roma. Spre a beneficia de această indulgență

peste 200,000 de oameni din toate țările s-au dus la Roma. După decizia lui Bonifaciu o aseminea indulgență jubilară avea să se publice numai la sfârșitul fiecărui secol. Dar încă înainte de jumătatea secolului următor, în a. 1343 papa Clement VI (1342—1352) ordonă ca indulgența jubilară să se publice tot la 50 ani, iar în 1389 papa Urban VI (1378—1389) a redus acest interval la 33 ani, așa încât o aseminea indulgență avea să se publice de 3 ori pe secol; în fine, la începutul Periodului următor (V) în 1470 Paul II (1474—1478) decretă ca indulgența jubilară să se repete la *fiecare* 25 ani. Acest termen s-a menținut de atunci până astăzi, căci din cauza revoluțiunii religioase din sec. 16 papii nu mai avură curajul de a decretă mai des indulgențe. In timpul posterior s'a mai ușurat modalitatea pentru a obține indulgența jubilară. Creștinii nu mai erau datori a merge în pelerinagu la Roma, ei puteau merge și la alte biserici, anume menționate în publicația despre indulgență. Dar degenerarea disciplinei de penitență a bisericii, ce rezultă din abuzul practicei indulgențelor, decise pe unii creștini, mai îngrijați de mântuirea lor, a inventa ei însiși practici nouă de penitență. Incă pela începutul acestui Period (IV) în unele mănăstiri și în diferite cercuri de monahi, chiar afară din mănăstiri, începù flagelațiunea (bătaia cu vergi) ca o epitimie, în care singur penitentul se bătea până'i da sângele. In Italia, după jumătatea sec. 13 și mai vârtos în a. 1260, când după prezicerea lui Ioachim din Floris († 1202), avea să'nceapă un al treilea Testament mai perfect, mulțime de creștini veniră la idea de a'și aplica singuri bătaia cu vergi, ca să li se ierte păcatele ce au făcut; astfel de penitenți se vedeau desbrăcați până la brâu, cu capetele acoperite, circulând în procesiuni lungi din oraș în oraș în cântece de penitență și flagelându-se până la sânge; ei se-numiră flagelanți iară procesiunile lor, pelerinagii de flagelanți. Aceste pelerinagii se răspândiră curând în tot apusul, afară de Francia, unde li s-a interzis intrarea și au ținut până la capătul Periodului. Ele erau foarte obișnuite mai ales în timp de calamități publice și ajunseră la apogeul lor pela jumătatea sec. 14 dela 1348—1350, când toată Europa se'ngrozi de așa numita *moarte neagră*, o ciumă înfricoșată și foarte răspândită. Unele cete de flagelanți, plecând dela opinia, că omul e dator a se flagela până la sânge, au ajuns la credința că creștinul numai prin sânge poate căștiga iertarea tuturor păcatelor sale, și prin urmare că botezul nu este așa de eficace spre ier-

tarea păcatelor ca sângele pe care ei îl numeau „Botezul sângelui", denaturand uzul de vorbire al bisericii, care prin „Botezul sângelui" înţelege moartea de martir. Şi când aceste cete de fanatici îşi închipueau că nu numai ei singuri au provocat mânia lui Dumnezeu, căutau şi alţi culpabili, pe cari'i aflau mai ales în Iudei, ca şi cu sângele lor să potolească mânia lui Dumnezeu şi să-i aducă satisfacţiune pentru păcatele lumii. Autorităţi bisericeşti şi civile au trebuit în fine să intervină cu cea mai mare asprime, spre a stârpi această epidemie religioasă. Sinodul din Constanţa (1414—1418) deasemenea a dat un canon, contra maniei pelerinagiilor de flagelanţi şi a înduplicat pe Vincenţiu Ferer († 1419, celebru predicator de penitenţă şi misionar, a renunţa la o procesiune de flagelanţi, în fruntea căreia se afla. Din timpul sinodului dela Constanţa flagelanţii nesupuşi au fost daţi pe mâna inchiziţiei. După jumătatea sec. 14 (1374) şi câtva timp după începutul sec. 15 (1418) în regiunile Rinului s-a ivit încă o epidemie religioasă, mania pentru danţul religios. Această manie cuprinse masse întregi de creştini, aşa că toţi jucau spre lauda lui Dumnezeu ca nişte nebuni furioşi. Ei se numiră dănţuitori (Chorisantes). In fine, contra acestei nebunii furioase de danţ, unui creştin de Strassburg, crezând că ea este un simtom de îndrăcire, i-a venit idea de a invoca mijlocirile sf. Vit (Vitus), martir în Roma pe timpul persecuţiunii lui Diocliţian. In vieţile sfiinţilor cele populare sf. Vit era renumit mai ales pentrucă scotea draci[1]. Se zice că invocarea sfântului a vindecat pe acei nebuni furioşi de danţ. De atunci boalele de nervi, ce produc mişcări identice cu ale danţului şi se manifestă astfel cu o nebunie furioasă de danţ, au în Apus la popor numirea de danţul lui Vit sau boala lui Vit (Veitstanz sau Veitskrankheit la Germani), adică boală de felul nebuniei furioase de danţ, ce se vindecă prin invocarea sf-lui Vit.

O notiţă despre autor. — *In acest spaţiu rămas liber, reproducem o epistolă a autorului către P. S. Melhisedec, învăţatul episcop al Romanului. Din această epistolă cetitorul va află că la data ei autorul era profesor nu numai de istoria bisericească universală ci şi de dreptul canonic. Iată*

[1]. Cf. Lègende Dorée par Teodor de Wyzewa, Paris, 1910 pag. 296. saint Vit et Modeste, martyrs (15 Juin) (N. Tr.).

conținutul epistolei, după scrierea d. Const. C. Diculescu: „Din corespondențele episcopului Melchisedec — București 1909 — pag. 63:

Prea sfințite stăpâne,

Innaltul rang ce ocupați P. S. Voastră în literatura noastră bisericească științifică și renumele ce aveți ca canonist, fie-mi spre disvinuire, dacă s'ar părea nemodestă rugarea cu care voi cutezà a mă îndrepta aici către P. S. Voastră.

Am întreprins, Stăpâne, a scrie un manual de Drept bisericesc și mă cred ca Român îndatorit a luà în privire și particularitățile dreptului bisericesc al României. Posed *Pravila târgovișteană* (ed. d. a. 1652) și numerile *Monitorului Oficial* cele cu legea sinodală și electorală din 14 Dec. 1872 și cu regulamentul modificat despre precaderile primatului României și știu în genere că *Pravila târgovișteană* este în biserica românească o condică de autoritate publică.

Dară până la care grad s'a ținut și se ține ea în seamă și dacă a avut și nu are biserica României încă și regulamente deosebite edate prin tipariu[1] și care sunt aceste și de unde se pot căpătà, nu'mi este cunoscut, ba spre rușinea mea și a librăriilor și bibliotecilor noastre de aici nici chiar aceasta nu știu, ce fel de codică este manualul de pravilă bisericească ce l'a publicat d-l Bujoreanu în a sa *Bibliotecă de legislațiune sau colecțiune a legiuirilor vechi și noui ale României* (București. Socec, 1873) și cum aș putea ajunge la regulămintele desciplinare etc., edate de sfântul Sinod dela constituirea sa încoace. Știu însă că nu este nime în România, carele ca Prea-sfinția Voastră m'ar putea lumină în toate acestea. Și de aceia viu cu respectuoasă rugare, ca P. S. V., neluându'mi în nume de rău cutezarea mea către înnaltă-vă persoană, să binevoiți a mă învrednici de o povățuire în materiile numite, adăugându'mi astfel la veneràciunea ce v'o port acum de mult, încă și îndatorirea de adâncă mulțumită.

Cu umilită reverință al P. S. voastre de tot plecat.

EUSEVIU POPOVICI
Profesor de istoria bisericească și de dreptul bisericesc.

10 Aprilie 1874.

P. S. Melhisedec a răspuns dând toate lămuririle cerute (N. Tr.).

[1]. Afară de regulamentele organice ale Principatelor de mai 'nainte.

PERIODUL V

Dela căderea Constantinopolei supt Turci, când tot teritorul vechii biserici de Răsărit a trecut sub dominaţia mohamedană până în prezent

(1453—1910).

INTRODUCERE.

§. 166. Privire asupra situaţiei politice.

A. *America, Australia, Asia şi Africa.*

In acest Period scena istoriei universale s-a lărgit considerabil. Numai Asia şi Africa intrară în cadrul istoriei universale mai complect decât dela începutul creştinismului până acum, ci încă două continente nouă: America şi Australia fură descoperite şi începură deasemenea să joace rol în istoria universală: adică America, îndată ce fu descoperită de Christofor Columb în 1492, iar Australia, abia dela 1788 după aproape $2\,^3/_4$ secole dela 1521 când ea fu descoperită dintâi. In ambele continente alergară Europeni şi fundară colonii, dintre cari cele americane devenirâ mai mult state independente; iară locuitorii indigeni autohtoni adică Indienii Americii şi Negrii Australiei şi Malaiesii din ea şi din insulele Oceaniei unii au fost subjugaţi iar unii respinşi şi unii chiar exterminaţi. Exceptând pe Mexicani şi Peruani, ale căror religii se apropiau de cele ale popoarelor păgâne vechi din Asia de vest şi din Europa, religia Indienilor era şi este şi azi o specie de animism, adică credinţă că toate obiectele sunt însufleţite mai pre sus de om, iar în special un cult al demonilor sau cult al spiritelor inferioare, de o parte aceste spirite având în fruntea lor un „Spirit mare“ care este şi demon mare, iară de altă parte cul-

tul lor e unit ca aşa zisul Totemism, un cult al străbunilor şi totodată al naturii, consistând în faptul că fiecare trib adoră o altă specie de animale („Totem") ca strămoşi ai săi şi ca spirite protectoare. Religia locuitorilor autohtoni ai Australiei şi ai insulelor Oceaniei este un cult al demonilor şi al naturii şi mai inferior sau adorarea demonilor şi a obiectelor naturii şi a forţelor fizice, unită cu aşa zisul *Tabuism*, în virtutea căruia anumite persoane, lucruri şi locuri sunt consacrate pentru un timp sau pentru totdeauna la scopuri religioase şi din acest motiv orice atingere sau utilizare a lor e oprită (tabu) omului. Pelânga aceste credinţe la popoarele Americii şi la cele din Australia şi Oceania se practicau la aceste din urmă chiar până azi şi jertfe de oameni şi antropofagie (Canibalism). Locuitorii autohtoni au fost priviţi prea debili spre a lucra şi exploata pământurile, ce Europeii câştigară în America; deaceea dela începutul sec. 16 Europeii aduseră Negri din Africa. Aceştia erau alt gen de animişti şi anume fetişişti, adică ei adorau obiecte corporale în care'şi închipuiau că locuesc stabil demoni puternici. Negrii cari n-au primit încă creştinismul sunt fetişişti şi azi; ei au fost apoi trataţi rău ca sclavi de stăpânii lor până ce în 1833 fură emancipaţi în coloniile Engliterei, în 1865 în Statele-Unite ale Americii de nord, în 1871 în Brazilia şi în 1880 în coloniile Spaniei.

In America pe insula Haiti sau San-Domingo sunt azi 2 republici de Negri: republica Haiti (întemeiată 1808—1820) şi republica San-Domingo (întemeiată în 1843). In Africa Englezii deasemenea au întemeiat în 1787 pentru Negrii emancipaţi o colonie Sierra Leone, iară în 1824 Statele-Unite, o republică Liberia sau Monrovia (după numele lui Monroce prezidentul de atunci al Statelor-Unite).

1. In America fundară colonii mai ales Spania, Portugalia, Francia, Anglia şi Olanda: Francia şi Anglia mai mult în partea de nord a Americii, Spania în Mexic, situat între partea nordică şi centrală a Americii cum şi în America centrală şi în partea despre vest a Americii sudice, adică în Brazilia. La început aceste colonii stă în mare dependenţă de metropolă până ce la sfârşitul sec. 18 după un răsboiu de 7 ani (1776—1783) partea cea mai mare a coloniilor de origine engleză s-au separat de metropolă şi au întemeiat o republică independentă numită „Statele Unite ale Americii de Nord". Această republică s-a desvoltat de atunci cu mult avânt în toate privinţele a devenit în sfârşit pu-

tere mare şi acum ea însaşi câştigă posesiuni coloniale. Iară spre nord de Statele-Unite Englezii au şi azi colonii, a căror ţară principală este Canada. La început (dela 1535) aceste colonii erau ale Franciei şi abia în 1763 după un războiu de 10 ani trecură la Anglia. Coloniile Spaniei din Mexic, din America centrală şi sudică începură a imita exemplul coloniilor engleze din 1776—1783 şi a se separa de Spania; astfel s-au întemeiat şi acolo 1821—1824 numeroase republici independente. Incă dela 1821 a urmat acest exemplu şi Brazilia, până atunci colonie portugheză, iară atunci deveni mai întâi imperiu independent cu împărat din Casa domitoare a Portugaliei, apoi dela 1889 s-a transformat în republică. La 1898 Spania pierdu la Statele-Unite şi Cuba şi Portorica (Puertorico) ultimele sale colonii din America; iară Francia, Anglia şi Olanda au păstrat mai cu seamă în India de vest, adică în marele arhipelag situat între America de nord şi cea de sud, şi în Guiana, partea situată spre sudost de arhipelag a literalului nordic al Americii de sud, unde în Guiana franceză capitala ei fortificată, Cayenne, dela 1852 serveşte metropolei ca loc de deportare pentru condamnaţi. Danezii deasemenea au păstrat în India occidentală până azi colonii mai mici, iară pelângă acestea dela 1721 Danemarca posedă şi Groenlanda, marele teritor dela polul nordic al Americii, însă cea mai mare parte din el neospitalier. Dela sfârşitul sec. 18 Rusia deasemenea avu o colonie, Aliasca, dar în 1867 o vâdu Statelor-Unite. In fiecare an Europei mulţi emigrează în America şi sporesc în ea populaţia albă, a cărei cultură nu e mai pe jos de cultura europeană.

2. Australia şi Oceania, odinioară numite colectiv Australia, pecând continentul numit azi singur Australia mai înainte se numea Noua-Olandă, pentrucă Olandezii făcură descoperiri în el şi e încunjurat de insule nenumărate mari şi mici, ce se numesc azi Oceania, adică de Noua-Zelandă, Melanezia, Micronezia şi Polinezia, care nume din urmă se dă uneori întregei Oceanii. Cât priveşte populaţia autohtonă, în Australia şi Oceania locuesc la vest Negri australi, la ost Malaiezi mai precis Malaiezii de ost, cari mai ales cei depe insulele Havai sau Sandvic, se numesc şi Kanaki. Europeii colonizară Australia abiă dela sfârşitul sec. 18 (1788). In timpul prezent Continentul (Noua-Olanda, Australia) şi insulele mai mari (Tasmania, Noua-Zelandă, insulele Figi (Fidschi Vit) şi parte din Noua Guinea) sunt posesiuni engleze. Insulele mai mici sunt în parte state independente, pierd însă din ce în ce indepen-

denţa, iar în parte sunt ale Angliei, Franciei, Olandei şi Americei de nord, pecând Spania la 1899 fu cu totul înlăturată şi de aici, cum a fost la 1898 şi din America. Gradul de civilizaţie la care au ajuns şi coloniile din Australia şi Oceania se cunoaşte din faptul că pe continentul Australiei sunt 4 universităţi.

3. Asia. La începutul sec. 15 Asia în cea mai mare parte se emancipă iarăş de dominaţiunea Mongolilor, sub care a stat 200 ani; la sfârşitul Periodului precedent (IV) şi la începutul celui prezent (V) aflăm în Asia următoarele formaţiuni politice:

Asia de nord şi în particular Siberia de vest stă încă sub jugul Mongolilor; dar Asia Mică, după ce Osmanii s-au recules curând din marea înfrângere suferită în 1402 dela Mongoli, stă ca şi până atunci sub dominaţiunea Osmanilor, cari în 1461 cuceriră şi Trapezunta, micul imperiu grecesc.

In Siria domneau Mamelucii; Mesopotamia împreună cu ţările situate spre ost de ea până la India dela 1502, scăpând de jugul Mongolilor, au făcut parte din imperiul pers restaurat şi din statele Afganistan şi Belucistan. Iară spre nord de acestea şi spre ost de Marea Caspică s-au înfiinţat state Turcomane. Spre vest de Marea Caspică, pe coastele dispre sud ale Caucasului dură continuu statul creştin Georgia sau Gruzinia, vechea Iberie, dar slăbit prin diviziuni, din care cauză Turcii şi Perşii l-au atăcat de mai multe ori, iară cei dintâi i-au răpit şi din teritor. India (Indostan), numită şi India anterioară sau India de ost, dintâi independentă, la începutul sec. 16 (1519) căzu iarăşi sub dominaţiunea unui descedent al lui Tamerlan, numit Baber Mongolul sau marele Mogul, cum se mai numia el. China avea dinastia ei indigenă, dinastia Ming, ce domnea dela 1368, după alungarea Mongolilor, dar dela 1646 ea fu înlocuită cu dinastia Mandgiu (Mandschu) sau Tsing, care domneşte şi azi.

Aceste formaţiuni s-au modificat în cursul Periodului, afară de China.

In sec. 16 Rusia a pătruns în Asia de nord, în Siberia, silind pe Mongoli a se retrage; în cursul sec. 16 şi 17 Rusia şi-a întins dominaţia până la Camceatca (1698) şi apoi a pătruns treptat în Asia anterioară şi centrală, anume dela sfârşitul sec. 18 (1785) mai întâi între marea Neagră şi Caspică în dauna Turcilor şi a Perşilor. Astfel Caucazul şi chiar Transcaucazul trecu sub dominaţia Rusiei, până departe înăuntrul Armeniei. Incă dela 1733 Georgia, neputânduse apără de Turci şi de

Perşi, trecu o parte sub suzeranitatea Rusiei, care în 1808 o anexă complet. In sec. 19 Rusia şi-a întins dominaţia şi peste Marea Caspică asupra Turcomanilor, aşa că în 1865 s-a întemeiat un Turchestan rusesc, iară celelalte state turcomane (Chiva şi Buhara) deveniră vasale Rusiei. Astfel azi dominaţia Rusiei peste Marea Caspică se mărgineşte cu Persia, Afganistan şi China; dela China deasemenea făcu Rusia câteva achiziţii de teritor (lângă fluviul Amur) şi dela 1895 ocupă Mangiuria până la Marea. Dar prin aceasta stârni gelozia Japoniei şi în 1904, un războiu ruso—japonez, care privă Rusia de posesiunea şi de influenţa ei în acea parte.

Osmanii de altă parte în sec. 16 şi-au întins dominaţia din Asia Mică peste Siria, Arabia şi Mesopotamia, în dauna Mamelucilor, pe cari i-au respins cu totul şi în dauna Perşilor, pe cari i-au împins dincolo de Tigru.

Modificarea cea mai mare s-a făcut în India şi anume de către Europeni.

Imperiul Marelui Mogul a durat încă dela începutul sec. 16 până la jumătatea sec. 19 (1857); dar atunci Englezii au destrus acest imperiu, după ce încă dela 1784—1788 îl slăbise şi dela 1803 îl răşluise foarte mult. Portugezii au fost primii Europei, cari câştigară teren în India; în sec. 16 ei au înfiinţat în India colonii mari, după ce aflară în 1488 calea maritimă spre India prin jurul capului de sud al Africii; iar în 1594 le-au urmat Olandezii şi în 1600 Englezii: aceşti din urmă au respins treptat pe Portugezi şi pe Olandezi, aşa că Portugezii au rămas în India orientală numai cu câteva colonii, cum e Goa ş. a. iar Olandezii au mai păstrat Arhipelagul indic, adică insulele Sunda şi Molucele, pecând Englezii câştigară succesiv toată India anterioară şi insula Ceylon. Filipinele erau ale Spaniei dela 1569, când le-a cucerit Filip II, regele Spaniei, dar în 1898 le-a pierdut la Statele Unite, odată cu ultimile posesiuni spaniole din America. Francezii însă dela 1862 au căştigat posesiuni în India posteriară, aşa Cochinchina, Cambogia, Anam, Tonchin sau Tonking. Totuş Europeii n-au înaintat în Asia continuu fără mari lupte. Mai ales China, Corea şi Japonia au rezistat Europeilor a înainta pe teritorul lor, cum înaintase în India. Cei dintâi Europei, cari au încercat în sec. 16 să câştige teren în China şi Japonia au fost Portugezii şi după ei tot Olandezii. Dar atât Chinezii cât şi Japonezii n-au permis nici Portugezilor, nici Olandezilor a înainta

mult înăuntrul țării și au refuzat inergic, adesea ori chiar brutal vizitele Europeilor. Tot astfel au procedat și Coreanii. Abiă după jumătatea sec. 19 atât Chinezii și Coreanii, cât și Japonezii au fost constrânși, parte din ei chiar cu armele, de Statele Americii de nord și de cele europene a deschide Europeilor țările lor, așa că azi Europeii circulă liber și în China, Corea și Japonia; mai ales Japonia s-a acomodat foarte mult cu Europeii și a adoptat instituțiile europene. Corea, până la 1876 sub dominația Chinei, în 1897 a reușit a i se recunoaște independența, dar după războiul ruso-japonez a pierdut-o (1910) la Japonia. China însă a fost constrânsă a concede ca statele maritime din Europa precum și Rusia, care concura cu acestea, să facă mari ingerinți înnăuntrul ei. Totuș chiar azi în populația Coreei, Chinei și chiar a Japoniei nu lipsesc izbucniri ale vechii intoleranțe și temeri că Europeii le vor cutropi și domină. O atare erupție de intoleranță avù de efect în China la 1900 măceluri barbare, pe cari le-au comis așa zișii „Boxeri". Numai o campanie energică și de reciprocitate a tuturor puterilor lezate a curmat acele excese. Dar ceva cu mult mai pre sus de o simplă întoleranță a dat în 1904 Japoniei impuls de a începe războiul mare și sângeros ruso—japonez pentru Mangiuria și a ieși din el victorioasă. Tibetul și azi se apără cu stricteță de vizitele Europeilor.

Insă Europeii, înaintând progresiv în Asia, au ajuns nu numai a cunoaște mai bine religiile de mult cunoscute ale popoarelor culte de acolo, ci s-au familiarizat mai mult și cu religiile până atunci mai de tot necunoscute ale popoarelor sălbatice. Religiile actualelor popoare culte din Asia, pe cari Europeii le-au cunoscut mai de mult și pe cari deci și noi le-am îndicat în Perioadele precedente sunt: parsismul, brahmanismul, buddhismul, religia națională a Chinezilor și Japonezilór și mohamedanismul. Dintre aceste religii, în cursul timpului numai buddhismul a format o ramificare nouă, iară religia națională a Japonezilor sau Shintoismul, câte o sectă deosebită, pe cari nu le putem trece aici sub tăcere. Așa în secolele de mijloc în Tibet apoi și la Mongoli și Calmuci buddhismul vechiu monastic și fără ierarhie s-a prefăcut în Lamaism monastic și cu ierarhie, având Lama, adică preoți și egumeni, cari se despărțiră în căciule galbene și căciule roșii. In fruntea căciulelor galbene sta ca preot suprem și egumen suprem Dalai—Lama, care până nu demult avù reședința în Lhassa, capitala Tibetului. Dela sec. 17 el fu și

suveran nominal în Tibet sub suzeranitatea Chinei, dar în prezent el a pierdut reşedinţa lui şi suveranitatea lui nominală. Iară căpetenia căciulelor roşii este Bogdo—Lama cu reşedinţa în Taschi Lhunpo. Şi unul şi altul trece ca încarnaţia lui Buddha şi ca renăscut în succesorul său propriu. Din brahmanism iarăşi s-a format o sectă deistă, ce fu înfiinţată pela 1500 de Nanak din Pandgiab (Pandpehab), adică depe teritorul celor cinci râuri din India orientală. Această sectă, numită secta Sikhs (Seikhs), spre a se apăra mai bine de persecuţiile ridicate contra ei în sec. 18 s-a organizat milităreşte şi a ajuns dominantă pe teritorul său, dar pierdù această dominaţie în răsboiul cu Englitera 1846—1849. Dela 1873 când creştinismul fu tolerat în Japonia s-a format în sînul Shintoismului, prin altoirea lui cu idei creştine secta religiei Tenrikyo. Iară religiile popoarelor inculte din Asia au ajuns a fi cunoscute de Europei, cum am zis abia în acest Period. Popoarele inculte depe treapta cea mai de jos din Asia profeseaze în religia lor un animism de diverse specii, sau cred în mod diferit că toate obiectele au în ele duh mai puternic de cât al omului, derivând în diverse moduri orice faptă şi întâmplare din natură dela duhurile sau demonii ce locuesc într'însa. Acest animism în Asia de sud se manifestează mai mult ca adorarea naturii, adică adorarea unor puteri şi lucruri din natură, ce se consideră însufleţite, iar pelângă animism în insula Sumatra se vede încă şi antropofagia; în Asia de nord animismul se manifestează mai mult ca şamanism, aşa numit dela preoţii sau mai bine exorciştii şi magii acestei forme de religii, cari se numesc „Şamani". Şamanismul conzistă mai cu seamă în faptul că aceşti magi se pun mai întâi în o stare artificială de iritare nervoasă şi după aceea sunt consideraţi capabili a conjurà, a vrăji şi a supune voei lor spiritele sau demonii, cari se crede că lucrează în natură, dar tot odată şi că există liberi de sine şi nu au locuinţă fixă în anumite locuri.

4. Africa. La începutul acestui Period Egiptul şi ţările vecine se aflau sub dominaţiunea Mamelucilor. Restul Africei de nord adică Berberia aşa numită dela Berberi, locuitori autohtoni ai săi, iar dela începutul sec. 19 numită şi Barbaresca, pentru că abià atunci au fost înfrânaţi piraţii barbari din ea, aşa dar Berberia sau Barbaresca se află continuu sub dominaţia primilor cuceritori Mauri adică Arabi de origină, dar în cursul timpului contopiţi cu Mauritanii autohtoni. Spre sud de Egipt durà încă Abisi-

nia, vechiul stat creştin, iară spre vest de aceasta se formară statele Sudanului, cele mai multe mohamedane. In cealaltă parte a Africei locuiau populaţii sălbatice şi semi-sălbatice, iar în Africa centrală locuiau Negri. In particular Negrii profesează animismul de specia numită fetişism, ce consistă în a adora obiecte din natură şi din artă foarte adeseori de nici o importanţă, dar imaginate cu vre-o ocazie oarecare ca locuinţe fixe de duhuri inferioare puternice, ce domnesc în natură sau în lume. Atari obiecte se numesc în limbile Europeilor fetişe dela cuvântul portugez: „fei tico" latineşte „facticium", ce li s-a dat lor de Portugezii, cari veniră cei întâi în contact cu Africa centrală şi sudică; cuvântul înseamnă cevà artificios, magic. Această specie de animism deasemenea e unită uneori cu jertfe umane şi cu antropofagia. Alte populaţii africane, mai precis din Africa de sud, profesează tot un animism, ce se manifestează mai mult în o credinţă simplă, inferioară, în spirite şi vrăji.

Dela începutul acestui Period (V) în Africa deasemenea s-a modificat mult starea ei de dominaţie.

In sec. 16 Osmanii au luat dela Mameluci şi Egiptul, după ce le luase Asia de vest şi au cucerit Barbaresca afară de Fez şi de Maroc, care a rămas un Sultanat independent, dar astăzi e sub influenţa statelor maritime ale Europei de vest. Dintre ţările Africei de nord, ce în sec. 16 au trecut sub dominaţia Turcilor, Egiptul deveni dela sec. 19 viceregat ereditar, al cărui vicerege se chiamă Chediv (Stăpân) şi acum e stat sub protecţia imperiului otoman, iară dela 1882 Anglia l-a ocupat milităreşte; dintre ţările Barbarescă-i numai Tripolis mai este astăzi (1910) provincie turcească [1], Tunisul încă dela 1575 stà numai sub suzeranitatea Turciei, iară dela 1881 din stat sub protecţia Turciei deveni stat sub protecţia Franciei. Incă din sec. 18 Algeria prin revoluţie încetă de a mai fi provincie turcească; în 1830 ea deveni provincie franceză. Dar posesiunile cele mai vechi ale Europeilor apuseni în Africa sunt ale Portugezilor şi Spaniolilor, vecinii săi cei mai apropiaţi. Ei le-au câştigat pe coasta nord-vestică a Africei şi pe insulele din apropiere, pe unele încă înainte de începutul Periodului, aşa Portugezii câştigară insulele Capului verde iară Spaniolii, insulele Canare. Curând apoi Portugezii câştigară posesiuni şi pe coasta ostică şi sudică a Africei şi pe unele le stă-

1. Dela 1912 e provincie a Italiei (N. Tr).

pânesc până azi. Mai târziu Francezii, Olandezii, Englézii, iară nu de mult şi Germanii şi Italienii au imitat exemplul Portugezilor şi aSpaniolilor. Aşa Olandezii încă dela începutul sec. 17(1601) ocupară bogata ţară Capul, însă la începutul sec. 19 (1806) le-au luat-o Englezii. La 1836 o mare parte de colonişti ţărani din Olanda (Boers, Buri) nemulţumiţi cu dominaţia engleză au plecat din ţara Capul şi au întemeiat spre nord de ea 2 republici de ţărani olandezi, Transvaal sau republica Africei de sud, cum s-a numit ea dela 1884 şi republica Orange. Dar în 1899 Englitera spre a supune şi aceste 2 republici începu războiul din Africa de sud, ce se terminà în an. 1902 cu supunerea lor efectivă. Albii născuţi în Africa de sud se numesc africanzi. In 1787 Englitera înfiinţă pentru Negrii emancipaţi colonia Sierra Leone pe coasta Guineei superioare, iar în 1824 Statele-Unite înfiinţară tot acolo republica Liberia sau Monrovia, cum se chiamă ea dela Monroe († 1831), preşedintele de atunci al Statelor-Unite; republica Sierra Leone s-a organizat apoi după model european, iar republica Liber a sau Monrovia, după modelul Americii de nord. In timpul recent şi Germania au fundat colonii în Guinea (Tago şi Camerun), în Africa de sud vest (ţara Lüderitz etc.) şi pe coasta de sud ost a Africei (Africa orientală a Germaniei). Italienii însă au înfiinţat pe coasta de sud vest a Mărei Roşii coloniile lor Eritreie, adică dela Marea Roşie; din aceste colonii ei voiră în 1887—1896 să exercite un protectorat asupra mai multor state africane, mai întâi asupra Abisiniei, dar au fost respinşi de Abisinieni. La Ecvator pelângă colonia franceză Congo în 1885 s-a format şi statul Congo, o mare colonie europeană neutră sub suzeranitatea regelui Belgiei. Abisinia, vechiu regat creştin, a durat până azi, de sigur slăbită mult de Egipt, duşmanul său vecin, iară dela 1868 şi de Englezi şi dela 1887 şi de Italieni, cari pretindeau protectoratul asupra Abisiniei, până ce în 1896 respinşi de Abisinieni au trebuit să renunţe la el. In fine fu remarcabil încă fostul regat al insulei Madagascar spre sud ost de Africa; populaţia principală din el era Malaezi şi Malaezi de vest. Acest regat, in 1885 sub protectoratul Franciei, în 1896 deveni posesiune a Franciei cu suprimarea regalităţii.

B. Europa.

Constelaţia politică a Europei în cursul acestui Period deasemenea s-a modificat nu puţin.

1. Turcia, deşi în interior chiar până în 1908 a rămas o sim-

plă despoție asiatică și abia în 1908 și-a dat o constituție, totuș dela 1453 prin cucerirea Constantinopolei ea a intrat complet în rândul statelor Europei, căci încă din sec. 14 Sultanii Turcilor osmani subjugase mare parte din peninsula Balcanilor până atunci a Hemului. La 1362 ei își stabilise reședința în Adrianopole, la 1393—1396 transformase în provincie turcească regatul Romăno-Bulgar, încă din 1398 ei făcuse Serbia și după știri mai vechi în acelaș an și Muntenia provizoriu, iară din 1411 definitiv, după informații mai noi însă, chiar din anul 1402 definitiv principate tributare Turcilor și anume Muntenia cu 3000 de galbeni tribut anual. Dela 1453 fu subjugată curând mai toată peninsula Balcanilor, la 1459 și Serbia, la 1463 Bosnia, 1478 Albania după ce 1443—1468 fu apărată eroic de principele Gheorghe Castriot, pe care Turcii îl numiră Scanderbeg sau Iscanderbeg, adică prințul Alexandru; în 1483 toate aceste țări au fost prefăcute în provincii turcești Numai principiaul deodinioară Zeta, astăzi Cernagora sau Montenegro, cum l-au numit Venețienii, primii occidentali, cari l-au cunoscut, se susținu ca principat sârbesc mai mult independent până la 1499, când deveni în urmă provincie turcească și rămase așa până la 1707; atunci iară începu a lupta pentru neatârnarea lui și o câștigă în urmă prin pacea dela Berlin 1878 deplin și cu o lărgire a teritoriului său[1]

Dela 1478 Hanul Mongolilor sau al Tătarilor din Crâm (Crimeia) deasemenea s-a supus Sultanului ca unui suveran, dar aceasta nu-l împiedica de a întreprinde și din inițiativă proprie ca până atunci expediții războinice și de pradă spre Apus până în Polonia și Ungaria chiar și în sec 18. Cu începutul sec. 16 Turcii și-au lărgit hotarăle dominației lor și în Europa. La 1514 deveni tributară lor Moldova, pe care Domnul ei Ștefan cel Mare toată viața lui (1457—1504) o apărase cu mare eroism; în aceiaș situație ajunse la 1526 și republica Ragusa din Dalmația. După bătălia dela Mohaci 1526, în care căzu Ludovic II din Casa Iagelonilor, rege al Ungariei și Boemiei cu țările ei secundare; deși el avea moștenitor legitim pe cumnatul său Ferdinand, arhiduce de Austria dela 1521 înainte, mai târziu rege și în fine împărat al Germaniei (1556—1564), totuș Transilvania și Ungaria, afară de comitatele ei despre nord și nord vest, cum și de Croația, trecură sub suzeranitatea Turciei; Transilvania de altfel a rămas încă cel

[1]. Dela 1920 după războiul mondial Montenegro fu anexat la Jugoslavia, adică la statul Slavilor de sud (N. Tr).

puţin principat, ai cărui principi râdicaţi din nou erau indigeni şi vasali ai Turciei, dar Ungaria deveni provincie turcească. In anii 1529 şi 1683 Turcii asediară chiar Viena. Ei aveau dominaţie puternică şi spre nord de Marea Caspică şi de Marea de Azov, mai cu seamă în urma trecerei Hanatului mongol sau tătar (1478—1783) sub suzeranitatea Tuciei, cum am amintit mai sus. Dar spre sfârşitul sec. 17 (1686) Turcii pierdură la Austria ţările ce-i luase cu 160 ani înainte, adică Ungaria şi Transilvania şi de atunci ei fură respinşi şi dela nordul Mării Negre şi al Mării de Azov de către Rusia, complet în 1783. Dela începutul sec. 19 dintre ţările supuse Turciei s-a răsculat mai întâi Serbia de nord (1804—1815) şi după lupte cu succes se constitui principat al Serbiei, însă tributar Turciei. Grecia deveni regat independent prin războiul de eliberare, ce purtà 1821—1829; iar în 1832 insula Samos delângă coasta Asiei Mici cu locuitori în majoritate Greci formă un principat separat sub suzeranitatea Turciei. Principatele Române Moldova şi Muntenia decând deveniră tributare Turciei şi chiar sub principii lor indigeni până la 1711 respectiv 1716 au fost maltratate crud de Turci, jăfuite fără cruţare şi devastate cumplit, iară dela 1711 respectiv 1716 până la 1821 supt Domnii de origine greci din Constantinopole sau Fanarioţi, pe cari Turcii îi trimeteau în ele, avură o soartă şi mai tristă; ba încă suferiră chiar mai multe ocupaţii ruseşti[1] Abià dela 1822, după ce Domnii fanarioţi se făcură complici cu revoluţia grecească din 1821, Principatele obţinură din nou Domni pământeni şi fură tratate mai bine; la 1829 Principatele Române trecură sub protecţia Rusiei şi astfel deveniră mai libere faţă de Turcia, dar acum erau negreşit în o dependenţă apăsătoare faţă de Rusia. Insă după războiul Crimeiei 1853—1856 Rusia a fost respinsă din protectorat şi în 1866 pacea dela Paris acordà Principatelor tributare autonomie deplină, în cât ele înfăptuiră unirea lor în an. 1859 şi deveniră astfel Principatele-Unite Române dându-şi şi Domn ereditar (1866). După un nou războiu ruso-româno-turc sau propriu zis după un războiu ruso-româno-turc 1877—1878 Principatele-Unite Române, Serbia şi Montenegro obţinură independenţa completă şi sporiri de teritor, totodată România şi Serbia deveniră regate, iară Bulgaria se constitui principat recunoscând suzeranitatea Turciei; la 1885 Bulgaria anexă şi Rumelia

[1]. Cea dintâi: 1768—1774; a doua: 1788 respectiv 1789—1792 (pacea dela Iaşi); a treia: 1806—1812 (pacea dela Bucureşti); a patra: 1828—1834 (prin pacea dela Adrianopol); a cincea 1853—1854 (războiul Crimeiei N. Tr).

orientală, iară mai târziu Bulgaria dori a anexa şi Macedonia. Grecia deasemenea obţinu teritorii noi, pe cari după răsboiul dela 1897 le-a restituit în parte. Bosnia şi Herzegovina trecură sub guvernarea Austro-Ungariei, Cipru, sub dominaţiunea Engliterei, Egiptul cu Kedivul (viceregele) lui în 1882, sub domnia militară a Engliterei, iar în 1898, după răsboiul amintit al Greciei cu Turcia, Creta trecu sub administraţia puterilor Europei cu un guvernator grec. Pela sfârşitul anului 1908 Bulgaria se proclamă regat independent, tot aşa se proclamă regat în 1910 şi Montenegro, pecând Bosnia şi Herzegovina fură anexate de Austro-Ungaria ca ţări ale ei. Azi, în 1910, Turcia 'şi apără vigilent teritorul din Europa, ce a mai rămas sud dominaţia ei şi numai în Asia e mai tare. Mai ales dela 1876 i-a adus multă nelinişte partidul reformator al Tinerilor Turci, din care apoi la 1910 s'a format încă un partid liberal mai moderat „Uniune şi progres". Tot odată Turcia a încetat a fi stat absolutist. După prima încercare alui Midhat Paşa din Decemvrie 1876 până în Fevruarie 1878, peste 30 ani s'a introdus serios un regim constituţional anume la 1908, iară la 1909 au fost obligaţi la serviciul militar şi creştinii. Sultanul Abdul-Hamid II (1876—1909), care era contra constituţiei, fu detronat şi înlocuit cu Mohamed V fratele său.

Dintre toate ţările, supuse odinioară Turciei, respectiv tributare ei, vom privi acum mai deaproape soarta politică a Moldovei şi Munteniei, cari după jumătatea sec. 19 unindu-se au format România de azi. E necesăr să facem această ochire spre a înţălege complet şi a studia cum se cade mai în fond istoria bisericii patriei. Vom insistà asupra stărei politice a acestor ţări mai mult decât am făcut la celelalte ţări, pentru că ea avu o influenţă extaordinară asupra dezvoltării bisericii; facem aceasta şi pentru că Moldova şi Muntenia au avut un mare număr de Domni, dintre cari cei mai mulţi au jucat personal şi un rol în istoria bisericii şi foarte mulţi au fost ctitori de biserici şi mânăstiri memorabile chiar până după jumătatea sec. 18, de aceea vom menţionà anume pe aceşti Domni.

1,[bis.] Ambele ţări vecine şi surori Moldova 'şi Muntenia de când au trecut sub suzeranitatea Turciei, din ce în ce mai împilătoare şi anume Muntenia dela 1402 iară Moldova dela 1514, au avut aceiaşi soartă. Ele s-au desvoltat uniform chiar până la începutul domniei Fanarioţilor (1711 respectiv 1716), impuşi lor de Turci. Dar deşi se vedeau încunjurate de toate părţile de

state mari avide de a le anexà, ele rar când se aliau una cu alta, ci mai vârtos adesea ori trăiau în dușmănie și în răsboiu. Osebit de aceasta în interior, când lipseau succesori legitimi la tron, ambele țări aveau a îndura lupte sângeroase pentru tron, la care putea fi pretendent în particular ori care descedent legitim sau ilegitim a unui Domn anterior. In aceste lupte învingătorul pedepsea pe învins cu o cruzime excesivă și după încetarea luptelor învingătorul chiar în timpul domniei sale se silià a face inofensiv pe cei suspecți că ar fi nemulțumiți cu el sau că ar inclinà către competitorul său. La aceste împrejurări sau mai adaus și răul că Domnul cel nou trebuia degrab să obțină cu bani confirmarea lui la Constantinopol, apoi și răul că în special dela începutul sec. 17 cu noul Domn, care 'și cumpăra tronul la Constantinopol, veneau în țară și Greci dela Constantinopol, amici și creditori ai lui și se îndesiau între Domn și pământeni, spre a li aduce daune senzibile și a-i exploatà, dar și spre a-i indigna la culme și a-i împinge la revoltă. Toate aceste împrejurări au avut de rezultat a slăbi din ce în ce puterea de rezistență a ambelor țări contra Turcilor, a Cazacilor și a Tătarilor din Ucraina, a Polonilor și a Ungurilor, iar în particular Turcii putură exercità suzeranitatea lor asupra ambelor țări tributare în mod din ce în ce mai împilător, mai arbitrar, mai tiranic și mai umilitor: așa ei nu numai numiau și destituiau pe Domni, ci îi și ucideau. Soarta ambelor țări au fost în special următoarea:

a. Dela Ștefan cel Mare (născut pe la 1435) până la moartea lui Mihai Viteazul 1601.

Moldova.

Chiar fiii legitimi ai lui Alexandru cel Bun, frații Ilieș și Ștefan (1432—1447), și-au disputat unul altuia cu multă cruzime tronul în profitul Poloniei, care pretindea suveranitatea asupra Moldovei și părți din teritorul ei [1], până ce apoi se asociară la tron (1435-1443),

[1]. Polonia ridică pretenții teritoriale în Moldova asupra ținutului Șipeniț (terra Sepenecensis), ce se'ntindea dela Castrul Cecina delângà Cernăuți, dela cetatea Hotin depe Nistru peste pământul Șipeniț (din Bucovina) spre granița de nord a țării și se zice că ar fi fost al Poloniei la începutul domniei lui Cazimir cel Mare, regele Poloniei (1333—1370), adică înainte de întemeierea principatului Moldovei; în 1437 Ilieș Vodă a cedat Poloniei acest teritor ca despăgubire pentru daunele de răsboiu, ce i-a făcut Alexandru cel Bun: însă curând după aceia veni iar în posesiunea Moldovei o parte din el și în 1456 tot.

iar în urmă fratele mai mic Ştefan îl orbi pe cel mai mare Ilie şi domni singur până la 1447, când Roman, fiul mai mare al lui Ilie, îl ucise şi-i luă locul. Insă Roman fu înveninat 1448 şi Alexandru II (Alexandrel), frate mai mic al său, voi a-i succeda, când tot în 1448 Petru, fiu al lui Stefan, îl alungă, răzămat pe favoarea lui Ioan Corvin Huniade, Român ungurit, voevod puternic al Transilvaniei şi regent al Ungariei. Pierzând apoi favoarea acestuia, Petru fu respins în 1449 de vigurosul Bogdan II, fiu natural alui Alexandru cel Bun, care zdrobi pe Poloni, veniţi în ajutorul rivalului său. După o domnie de doi ani, Bogdan, pe când petrecea fără grijă la o nuntă în Răuseni, lângă Suceava, fu călcat noaptea şi ucis de Petru Aron, alt fiu natural al lui Alexandru cel Bun, sub pretext că susţine pe Alexandrel. Ucigaşul a împărţit apoi cu acestă domnia ţărei (1451—1455), în urmă l-a respins domnind singur (1455—1457) şi la 1456 fu nevoit a consimţi să dea sultanului Mohamed II un plocon de 2000 galbeni ungureşti, ce i-a pretins. Această stare de tristă alternare, ce împingea ţara la peire a încetat sub Ştefan cel Mare, fiu natural alui Bogdan II, bărbat tânăr şi energic. El învinse de 2 ori pe Petru Aron, cu ajutorul lui Vlad Ţepeş, Domnul Munteniei şi după aceea îl sili să fugă în Polonia, deci recunoscut de toată ţara s'a suit pe tron, ocupându-l apoi până la moarte (1457—1504) cu vrednicie şi cu glorie. Inainte de a muri el putu zice: „Am avut 36 bătălii, la cari în 34 am învins şi în 2 am fost învins". Plin de evlavie, pe care o arăta în clădiri de mari şi numeroase biserici şi mănăstiri (44 de toate) şi foarte blând cu norodul şi cu prietinii, Stefan era înfricoşat de aspru cu vrăjmaşii săi, pe cari'i ucidea, când îi cădeau în mână Aşa făcu nu numai în 1469 lui Petru Aron, ucigaşul tatălui său şi predecesor

---

lară Moldova ridică pretenţii teritoriale în Polonia asupra Pocuţiei adică ţara de după punctul de graniţă Cuti între Ceremuş, Dnistru şi Carpaţi, cu Halici şi Colomea ca localităţi principale. Acest teritor a fost pus amanet în an. 1380 de Vladislav II Iagelon la Petru I, Domnul Moldovei, pentru 3000 taleri; o parte din el cu târguşoarele Sneatin şi Colomea a rămas în 1411 amanetate la Alexandru cel Bun pentru 1000 taleri rest din datorie şi n-a mai fost scos prin achitarea acestui rest. De aceea până la sfârşitul sec 16 Domnii Moldovei, excepţie de unii cari au renunţat, ridicară pretenţii asupra Pocuţiei, unii din ei chiar o şi ocupară cu armele şi voiră a o stăpâni durabil, dar n-au putut*.

*. Comp. D-r Iancu I. Nistor, Die Moldavischen Ansprüche auf Pocutien. Wien 1910. O recenzie în revista „Viaţa Românească" pe August 1910 pag. 332 (N. Tr).

al său, pe care-l alungase şi care voi mai târziu să-i întindă curse, ci şi lui Radu cel Frumos, socrul său, Domn al Munteniei, care ţinea cu Turcii şi pe care l-a învins în luptă, când comisese barbarii în ultima lui năvălire în Moldova, foarte umilită atunci de Turci. Deşi învins de Turci dn 2 ori, Stefan apăra ţara victorios contra Tătarilor, Turcilor, Ungurilor şi Polonilor, cu succesele sale ostăşeşti detronă 3 Domni ai Munteniei, cari ţineau cu Turcii, nu cruţă nici în alte cazuri această ţară în interesul Moldovei şi mai ales pentru stăpânirea Chiliei, cetate tare, situată spre nord de gurile Dunării. La 1475, când Ştefan se'mpăcă cu Matei Corvin, regele Ungariei (1458—1490), fiu al lui Ioan Corvin Huniade, după ce-l bătuse în 1467, când năvălise în Moldova, câştigă pentru siguranţa lui, la caz de a nu avea succes în vreun război, două localităţi tari în Transilvania anume Ciceiul şi Cetatea de Baltă, având împrejur un teritor întins, ce au rămas în posesiunea succesorilor săi până la jumătatea sec. 16. Dar fiul şi succesorul său Bogdan III Orbul sau Chiorul (1504—1517), care, cerând în căsătorie pe Eliza, fiica regelui Polon şi fiind refuzat, avu războaie pustiitoare cu Polonia prin 5 ani (1505—1510), la 1514 a şi supus de voe Turcilor ţara, ca ţară tributară, păstrând însă autonomia ei, cu un tribut anual de 4000 galbeni, 40 de cai, 24 şoimi şi 400 de ostaşi pentru sultanul, când acesta merge însuş în războiu, obţinând în schimb alegerea liberă a domnului, ce avea a fi întărit de sultan şi ca Turcii să nu aibă drept a câstiga posesiuni teritoriale în ţară, nici a se stabili personal în ea şi nici a se clădi geamii în cuprinsul ei. In această situaţie primi ţara fiul său Ştefan cel Tânăr, numit şi Ştefăniţă (1517—1527), care se apără nu fără succes contra Turcilor şi Tătarilor, iar intreprinzând o expediţie de cucerire contra Munteniei, spre a imita exemplul bunicului său, fu destul de prudent a o revoca la propunerea de pace alui Radu dela Afumaţi, Domnul Munteniei (1521—1526); de alt fel uşuratic şi tiran, în 1526 chiar intolerant către Armeni, cari supt Alexandru cel Bun venise în mare număr din Ungaria şi Transilvania, căutând ocrotire în Moldova contra persecuţiilor catolicilor romani, Ştefăniţă deveni odios prin uciderea fără nici o judecată a renumitului boer Arbore, fost tutor al său cu cei doi fii ai lui şi muri, se zice, otrăvit. Succesorul său Petru Rareş (1527—1538 şi 1541—1546), fiu natural alui Ştefan c. M. şi sămănându-i în spirit şi în talent militar, dar nici pe departe prudent că el, la începutul domniei sale se

sili a consolida situaţia ţării faţă de Turci, obţinând în 1529 reînnoirea Capitulaţiunei din 1514, dar făcu şi alianţă cu Polonii şi Ungurii contra Turcilor; începând apoi lupte cu multă cutezanţă şi iscusinţă, dar cu puţină bună credinţă, când contra Ungurilor şi în particular a Transilvaniei, când contra Polonilor şi când contra Turcilor, a provocat astfel în 1538 o mare expediţie a Sultanului Soliman, care devastă Moldova; deci Petru prea slab spre a se apăra, fugi la cetăţile sale din Transilvania şi până ce obţinu în mod abil iarăş favoarea Sultanului, suferi o întrerupere de doi ani şi jumătate a domniei, ce i-au făcut-o doi consingeni ai săi şi anume mai întâi Ştefan numit de popor Lăcustă (pentru că pe timpul său au venit în ţară lăcuste (1538—1540), pe care Sultanul l-a impus cu forţa, şi care era urât în ţară şi deci fu omorât, apoi Alexandru Cornea (1540—1541), pe care Petru Rareş revenind la tron l-a învins şi l-a ucis. Dară Petru Rareş plătia acum un tribut anual de 10.000 de galbeni. Fiul şi succesorul său Iliaş (1546—1551) ştiu să se apere de împietările Turcilor aşa de puţin, că de frica lor se făcu mohamedan şi în sfârşit fu nevoit a schimba domnia cu postul de guvernator al unei provincii turceşti din Asia; iară fratele şi succesorul său Ştefan Rareş (1551—1552) a rămas creştin, însă fu tiran şi depravat, şi a persecutat pe Armeni, aşa că din cauza intoleranţei lui, mulţi emigrară în Transilvania, unde acum domnea toleranţa. Deaceea, după o domnie de 16 luni, Ştefan Rareş fu înnecat de oamenii săi. De o domnie mai lungă s'a bucurat sângerosul Alexandru Lăpuşneanu, fiu natural alui Bogdan Chiorul, care veni la rând acum 1552—1561 şi 1564—1568), după ce răpise tronul şi mireasa (pe Ruxanda, fiica lui Petru Rareş) lui Ioan Joldea, un pretendent, care'i apucase înainte (1552). Domnia lui fu întreruptă de Ioan Eraclid Despot (1561—1563), un aventurier grec, al cărui nume adevărat era Iacov Vasilicos, iar apoi de învingătorul şi ucigaşul lui anume Ştefan Tomşa (1563—1564) fost Hatman. Acesta după întoarcerea lui Alexandru Lăpuşneanu, care venia însoţit de Turci şi Tătari, fugi în Polonia, unde muri pe eşafod. Revenind la tron, Alexandru Lăpuşneanu, spre a face pe plac Turcilor, strămută reşedinţa domnească dela Suceava, cetate până atunci foarte întărită, la Iaşi, oraş neîntărit, şi muri otrăvit în o boală grea de cei dimprejurul său, îngroziţi de răzbunarea, cu care'i ameninţă, pentru că după cererea lui în un moment de criză a boalei îl călugărise, lucru ce până atunci nu era neo-

bişnuit la bolnavi de moarte, dar el îl regretă, după ce trecu criza. Între acestea Turcii tot sporiră tributul şi pretenţiile arbitrare ale lor, deasemenea transformară teritorul Moldovei dela hotarul ei de sud ost şi de ost din ce în ce mai complet în provincie turcească (Raia). Deaceea chiar succesorul lui Alexandru Lăpuşneanu, fiul său Bogdan IV (1568—1572), care, cât a trăit muma lui Ruxanda, domni în pace sub tutela ei, dar apoi aliindu-se cu Polonii, voi a scăpa ţara de Turci, s-a înşălat însă cu speranţele sale în Polonia şi fugi în Rusia; acolo ca amic, ce era cu Polonii, fu înnecat din ordinul lui Ioan cel Cumplit, ţarul Rusiei (1539—1584), inimic al Polonilor. Tronul Moldovei fu cumpărat atunci de un negustor armean, Ionaşcu sau Ioan Armeanul (1572—1574), care deasemenea pretindea că e fiu natural de Domn. Pentru cruzimea lui chiar cu episcopii el fu numit Ioan cel Cumplit. Somat de Turci a îndoi tributul, Ionaşcu în înţălegere cu sfatul ţării s-a împrotivit şi cu ajutorul Cazacilor a învins pe Turci de trei ori în luptă defensivă, iar la urmă Turcii cu trupe auxiliare din Muntenia şi Transilvania şi nu fără trădare chiar din partea Moldovenilor, revoltaţi contra tiranului, l-au constrâns a se predă şi apoi l-au ucis, tăindu-l în patru. Acum Alexandru III cel Nou, Domnul Munteniei (1568—1577), fiul unui Mircea, dar nu alui Mircea Ciobanul, spre a scăpa de Petru Şchiopul, rivalul său Muntean, şi promiţând a îndoi tributul, a putut aduce la tronul Moldovei, devastată barbar de Turcii beţi de victorie, pe Petru Şchiopul, fiu alui Mircea Ciobanul fostul Domn al Munteniei şi al Chiajnei, o fiică alui Petru Rareş. Petru Şchiopul domnise în Muntenia (1559—1568) şi domni acum în Moldova de trei ori, anume 1574—1577, 1578—1579 şi 1582—1591; el avu între altele a înfruntă şi năvăliri din partea Cazacilor, dar la urmă cuprins de mustrarea cugetului, că în toată domnia lui a împilat poporul, părăsi ţara de bună voe din cauză că Turcii îl somau a îndoi tributul şi muri 1594 la Bozen în Tirol, unde şi doamna Irina şi fiul său Ştefan şi-au sfârşit viaţa. Prima lui domnie în Moldova i-a întrerupt-o un uzurpator, inimic al Turcilor, anume Nicoară sau Ioan Potcoavă, un aventurier tare ca uriaşii (frângea potcoave)[1]; dar chiar

[1]. El rupea nu numai potcoave, ci şi taleri, spărgea lemnul cu bucata de metal aruncată, opria o căruţă cu şase cai, rupea osia cu genunchii, putea să ţie o bute cu miere în dinţi, să străpungă o poartă de lemn cu un corn de bou. N. Iorga, Note Polone. Bucureşti 1924 pag. 12 (N. Tr).

după o lună, nevoit a lua fuga, el fu ucis din Polonia după placul Turcilor, în care împrejurare a arătat o mândrie eroică. Adoua domnie alui Petru Şchiopul au întrerupt-o Turcii, cari vândură tronul lui Iancu Sasul sau Luteranul (1579—1582), aventurier de origine Sas din Transilvania, care se pretindea fiu natural alui Petru Rareş. Ca domn al Moldovei el reînnoi toate neînţelegerile cu Polonia şi năvălea în fiecare an în Padolia, dar a devenit odios şi în ţară ca tiran lacom şi ca strein de lege; la urmă Turcii l-au mazilit după cererea Poloniei şi neputând fugi pe aiurea decât prin Polonia, pieri acolo executat ca inimic al Statului. In locul lui Petru Şchiopul, după domnia lui cea din urmă, veni la tron Aron, supranumit Tiranul, un domn de specia lui Ioan Armeanul, de condiţie de jos, deşi fiu natural alui Alexandru Lăpuşneanu; el se oferi a plăti tributul urcat, de care se'ngrozise, Petru Şchiopul. Aron Tiranul (1591—1595) mai întâi avu a se apăra de doi pretendenţi, cari îi disputară pe rând tronul în 1592; primul fu Alexandru cel Rău, fiu al lui Bogdan IV, pe care Turcii îl trecură la tronul Munteniei, iar în 1593, alungat şi de acolo, fu spânzurat în Constantinopol; al doilea pretendent fu Petru Cazacul, tot fiu pretins al lui Alexandru Lăpuşneanul, şi numit aşa, pentrucă uzurpase tronul cu oşti căzăceşti; dar încă în 1592 Aron l-a învins şi i-a tăiat nasul şi apoi căzu în mâna călăului din Constantinopole ca şi Alexandru. După aceea Aron, în alianţă cu Mihai Viteazul, Domnul Munteniei şi cu Sigismund Bători, principele Transilvaniei, care se pretindea suveran peste ambii Domni, s'a răsculat contra Turciei omorând pe toţi Turcii din ţară (13 Noembrie 1594), dar Sigismund (chiar în Mai 1595) ajutat de un trădător, Hatmanul Ştefan Răzvan, răsturnă pe Aron sub pretext că nu inspiră încredere şi prinzându-l îl aruncă în temniţă şi'l ucise la 1597 în Transilvania. Acum urmară în Moldova Domni din familia Movilă (Moghilă), care era în amiciţie cu Polonii şi cu Turcii. Mai întâi domni Ieremia Movilă (1595—1606), pus pe tron de Poloni şi întărit în sfârşit de Turci el învinse şi ucise pe Ştefan Răzvan, trădătorul lui Aron tiranul, pe care-l adusese la tron Sigismund, mai târziu (1600), alungat de Mihai Viteazul însă adus de Poloni curând iarăşi la tron, Ieremia s-a putut menţine, căci Mihai Viteazul avea lupte mari în altă parte şi în 1601 fu asasinat de aliatul său Basta, general austriac.

Muntenia.

Muntenia intră în acest Period (V) în stare şi mai dezor-

ganizată şi în împrejurări şi mai critice de cât Moldova. Domnii Munteniei avură dintâiu reşedinţa la Argeş, de unde încă Mircea cel Bătrân sau cel Mare (1386—1418) o strămută la Târgovişte şi curând apoi alternà vara la Târgovişte şi iarna la Bucureşti; dar dela 1698 supt Constantin Vodă Brâncoveanul reşedinţa Domnilor a rămas stabil în Bucureşti, după ce încă Gheorghe Ghica (1659—1660), spre a plăcea Turcilor, luase măsuri pentru aceasta. In Muntenia răul principal era tot lupta continuă pentru tron inteţită prin vecinătatea imediată a Turcilor rapaci, cari o exploatau şi o alimentau. Dar această luptă datează încă din timpul lui Mircea. Turcii în luptele ce aveau cu Mircea (1294—1395) i-au opus un rival anume pe un consingen al său Vlad I, de care -a scăpat cu armele aliatul său Stibor, Voevodul Transilvaniei. Turcii însă spre a răsturna pe Mihail fiul lui Mircea, numit şi Mircea II (1418—1420), au adus pe Dan II, fiu alui Dan I, al fratelui şi competitorului lui Mircea cel bătrân, Dan a biruit pe Mihail şi pe aliatul său Ştefan Lozonţ, Voevodul Transilvaniei. Dar Dan, care mai întâi devastà Transilvania cu Turcii, având apoi veleităţi de războiu contra Turcilor, aceştia aduseră în ţară la 1422 pe Radu Pleşuvul, fiu natural alui Mircea cel Bătrân. Radu goni pe Dan II, totuş în 1427 alungat şi el de Unguri supt regele Sigismund a fost nevoit a-i cedà iar tronul. Acum Dan II porni războiu şi contra Moldovei pentru stăpânirea cetăţii Chilia la nord de gurile Dunării. Dar în 1430 veni Vlad cu supranumele Dracul, ce i s-a dat mai târziu, alt fiu natural alui Mircea cel Bătrân, crescut la curtea lui Sigismund. Susţinut de Sigismund, Vlad a învins şi ucis atât pe Dan II cât şi pe Radu Pleşuvul, pe care Turcii îl adusese iarăşi, dar trebui să facă loc apoi boerului Aldea, un alt fiu natural alui Mircea, necunoscut ca atare până atunci şi susţinut de Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei; Aldea luă ca Domn numele Alexandru (1431—1435). Intre acestea Vlad Dracul, protejatul lui Sigismund, se făcu ginere lui Alexandru cel Bun, şi astfel şi protejat al fiilor acestuia, cari domneau în Moldova. Deci Vlad Dracul, după moartea lui Alexandru Aldea, reuşi a înlătura pe alţi pretendenţi şi apoi a domni (1435—1446). La început învrăjbit cu Turcii, după moartea lui Sigismund (1437) el deasemenea se 'nchină Sultanului la Constantinopole şi-i dădu ca ostatici pe cei doi fii ai săi Vlad şi Radu. Acum el năvăli cu Turcii în Transiivania, iară dela 1442 se alia cu Ioan Gorvin Huniadi, marele general creştin, care avea

lupte cu Turcii şi cu care fu aliat până după nenorocita bătălie dela Varna (1444), unde căzu Vladislav I regele Ungariei; dar apoi se învrajbiră amândoi şi Huniade puternic şi necruţător, acum şi regent al Ungariei supt regele minor Vladislav Posthumul, năvăli în Muntenia fără veste, ucise pe Vlad şi puse în locu-i mai întâi pe cumnatul său Dan III, fiu alui Dan II, numit şi Danciul, iar peste un an pe alt fiu natural alui Dan II, pe Vladislav II numit şi Vlad III sau II, Domn nu prea deprins la războiu (1447—1456), căci oastea lui predându-se înainte de timp în lupta, ce Ioan Corvin Huniadi pierdu pe Câmpul Mierlei (1448), avu să poarte vină pentru pierderea bătăliei; deaceea în 1456, când Turcii se pregăteau a asedia Belgradul, Huniadi îl şi înlocui cu Vlad supranumit Ţepeş, pe care-l cunoştea ca bărbat cu o fire cu totul opusă şi care era fiu mai mare alui Vlad Dracul. Ţepeş amic şi cu noul Domn al Moldovei, Ştefan c. M. cărui în 1457 îi dăduse ajutor a ocupa tronul, apără ţara contra Turcilor, cari năvăleau să o prade şi ridicau pretenţii arogante, cu aceeaş furie setoasă de sânge, cu cari pedepsea pe inimicii săi interni, deaceea şi fu supranumit Ţepeş. Dar în 1462 nevoit de puterea covârşitoare a Turcilor fugi în Traùsilvania sub scutul lui Matei Corvin, regele Ungariei (1458—1490), fiul celui ce-l pusese Domn adică alui Ioan Corvin Huniadi, care murise chiar în 1456, curând după ce repurtase victoria strălucită de lângă Belgrad. In Transilvania Vlad Ţepeş căzu în dizgraţie fiindcă acum nu mai era inimic aşa de hotărît al Turcilor; abia în 1476 trupele regale din Transilvania l-au readus la tron, însă după câteva săptămâni o ceată de Turci l-au suprins şi l-au ucis. Dela 1462—1476 domni fratele mai mic al lui Vlad, amic al Turcilor, anume Radu cel Frumos, care avu războaie fără succes cu Ştefan c. Mare, căzând la urmă în mâinele acestui şi cu toate că între acestea fiica lui, luată captivă, devenise soţia lui Ştefan, fu pedepsit cu moarte pentru că în războiul din urmă, când a năvălit în Moldova, săvârşise barbarii pe teritorul ei şi asupra locuitorilor ei. Ştefan c. Mare, mai înainte inimic al Ungariei, acum aliat al ei încă din 1473, a pus Domn în locul lui Radu cel Frumos pe un Laiota Basarab, care domni până la 1477 cu o scurtă întrerupere la 1476, în care domni Vlad Ţepeş, iar atunci, fiindcă intrase în amiciţie cu Turcii, fu înlocuit de Ştefan c. Mare cu Laiota Basarab cel Tânăr, care era învrăjbit cu tatăl său. Acesta (1477—1482), fu numit şi Ţepeluş, pentru că din când în când imita în cruzime pe Vlad Ţepeş; el între apoi în

amiciție cu Turcii, și deaceea învins în luptă de Ștefan, fu ucis de ai săi, când o rupse de fugă. Succesorul său Vlad Călugărul (1482—1493), așa numit fiindcă mai înainte fusese călugăr, pașnic din fire, totuș ca aliat al Ungariei avu război cu Turcii, pe cari'i învinse cu ajutorul Ungariei, dar muri ucis de un aprod. Fiul și succesorul său Radu cel Mare, datorește acest supranume acțiunelor sale pașnice. El reorganiză biserica țării cu concursul lui Nifon fost patriarh de Constantinopol, se'ncurcă la 1507 în război cu Bogdan cel Chior, Domnul Moldovei, dar curând ceru pace, care i se acordă prin solia mitropolitului Maxim, fiu al unui principe sârb; la 1508 obținu în dar dela Vladislav II regele Ungariei (1490—1516), amic cu el, cetatea Gecagiu cu tot cuprinsul ei. Dar după dânsul, în contra lui Dánciul, fiu alui Basarab cel tânăr, care era protejat de Ungari, veni la tron, ajutat de Turci, Mihnea (Mihail, 1508—1510), un fiu alui Vlad Țepeș, nerecunoscut de tatăl său. Mihnea fu supranumit „cel Rău" pentru cruzimea lui; el trimise în Ungaria cu o solie pe mitropolitul Maxim, pe care-l uria și care nu s-a mai întors de acolo, decât doar pentru scurt timp, ca apoi să trăiască ca mitropolit în mănăstirea sârbească Cruședol din Sirmia, unde și muri. In sfârșit Mihnea, alungat din țară, fugi în Transilvania, unde trecând la catolicism fu ucis de Danciul în fața bisericii principale a Sașilor din Sibiu. Acelaș sfârșit silnic avù și succesorul său Vlad, fiul lui Vlad Vodă Călugărul, numit și Vlăduțul, căci era foarte tânăr (1510—1512); el fu adus la tron de o partidă de boieri și ucis de Turci, pe cari'i chemă partida opusă. Acum urmă la tron Neagoe Basarab (1512—1521), fiul lui Basarab Țepelus; el s-a distins iarăș prin o domnie pașnică: a zidit biserica mânăstirei Argeș, celebră pentru arhitectura ei. Radu dela Afumați, fiul lui Radu cel Mare și ginerele lui Neagoe (1521—1529) a fost Domn abil și cu merite pentru țară; el s-a opus sumeției Turcilor în mai multe lupte vitejești, prin care a respins de repetite ori pe Turci și prin sfat pașnic a induplicat pe tânărul și ușuraticul Ștefăniță, Domnul Moldovei (1517—1527), să nu mai năvălească în Muntenia, ca dușman, dar jumătate din timpul domniei sale (1521—1525) avu să lupte cu pretendenți, dintre cari unii s-au ridicat mai timpuriu, alții mai târziu (Teodosiu, fiu minor alui Neagoe, Vlad Dragomir sau Vlad Basarab, Radu Bădica, Vladislav III) și fu chiar ucis de boieri conjurați de rudele lui Vlad Basarab, rivalul său la tron, pu-

nând în loc pe ruda acestuia Moise Basarab (1529—1530). Acesta prin tirania şi perfidia lui făcu să se ridice contra lui un Domn rival, Vlad, care îl învinse şi-l ucise în vălmăşeala luptei. Vlad (1530—1532), primul soţ al Chiajnei, fiica lui Petru Rareş, de care am amintit mai sus, după ce domni vre-o doi ani, se înnecă şi de-aici fu supranumit Innecatul, iară succesorul său Vlad Vintilă, de aceiaş fire cu Moise Basarab, a murit la o vânătoare ucis de cei, pe cari'i ameninţase. Deaici înainte până la suirea pe tron alui Mihai Viteazul, veniră succesiv: 1. Radu Paisie (1535—1545), iarăş un fiu al lui Radu cel Mare, numit şi Radu dela Argeş sau Petru dela Argeş, fost egumen al mănăstirii Argeş; el era protejat al Porţii şi mai înainte de a se călugări avea numele Petru [1]. Boerii, nemulţumiţi cu dânsul, au ridicat în contra lui mai întâi pe Petru Stanciu, alt descendent domnesc, apoi după respingerea acestuia, pe un Laiot Basarab, însă pierdură lupta împreună cu acesta şi în sfârşit Turcii îl exilară şi pe Radu Paisie în Egipt; 2. Mircea Ciobanul (1546—1554 şi 1558—1559), aşa numit pentru că mai înainte fusese neguţător mare de oi; el nu era fiu alui Mihnea cel Rău, ci se pretindea fiu al unui Domn anterior, cu numele Radu, şi fu al doilea soţ al Chiajnei; tiran crud, el a bântuit ţara mai rău decât odinioară Vlad Ţepeş; întâia oară fu scos din domnie din cauza plângerilor amară ale ţării, iar în a doua domnie muri subit; 3. Intre ambele sale domnii (1554—1557) a fost pe tron din fericire un Domn blând, Pătraşcu cel Bun († 1557), fiul lui Radu Paisie. Din ordinul Turciei Pătraşcu, în unire cu Alexandru Lăpuşneanu, Domnul Moldovei, la 1556 au dat ajutor reginei Isabela, văduva lui Ioan Zapolya, regele Ungariei de sub suzeranitatea Turciei († 1540), fost Voevod al Transilvaniei, ca să câştige din nou Ţransilvania, pe care o luase în stăpânire Ferdinand de Austria, rege al Ungariei libere. După moartea lui Mircea Ciobanul veni la tron fiul său Petru Şchiopul 1559-1568) prin influenţa Chiajnei, muma lui. Mulţămită educaţiei, ce i-a dat aceasta şi sub conducerea ei, Petru Şchiopul a fost Domn mai bun şi mai înţălept; după ce domni 9 ani Poarta îl destitui pe acuzaţiile rivalilor săi şi-l exilă împreună cu muma lui, dar mai târziu, cum am amintit, veni iarăş Domn în Moldova de

1. Acesta a zidit şi cocheta bisericuţă dela bolniţa mănăstirii Cozia. (N. Tr).

3 ori (1574—1577, 1578—1579 şi 1582—1591) şi în sfârşit părăsi de buna voe tron şi ţară; 5. Alexandru III sau cel Nou (1568—1577), fiul unui Domn efemer de altă dată, numit Mircea şi nepot alui Mihnea cel Rău, a fost Domn paşnic şi spre a se curăţi de Petru Şchiopul, rivalul său din Muntenia, i-a căştigat tronul Moldovei; 6. Mihnea Turcitul (1577—1583 şi 1585—1591), fiul lui Alexandru III; scos din prima lui Domnie, de frică să nu-şi peardă viaţa el s-a turcit; 7. Intre întâia şi adoua domnie alui Mihnea Turcitul, s-a suit pe tron Petru Cercel, fiu alui Pătraşcu,crescut la curtea regilor Franciei, talentat, chiar poet şi mult umblat; el fu ridicat în tron prin influenţa Franciei; ajungând odios ca tiran, a fost scos din domnie şi năzuind apoi la Constantinopole a căştiga din nou tronul, a fost înnecat in Bosfor, ca un pretendent intrigant şi supărător. 8. După domnia a doua a lui Mihnea Turcitul s-a suit pe tron Ştefan Surdul (1591—1592), fiiu al lui Ioan cel Cumplit, un Domn bătrân şi slab: în sfârşit 9. Alexandru cel Rău, fiiu al lui Bogdan IV, (1592—1593) care fu strămutat din Moldova, unde fusese domn rival alui Aron Tiranul, în Muntenia; dar alungat şi de aici la urmă fu spânzurat în Constantinopol. Acum Muntenia a ales Domn pe Mihai Viteazu, care deveni celebru (1593—1601); el era fiu natural alui Pătraşcu cel Bun şi frate cu Petru Cercel. Domn şi Căpitan cum fusese cu un secol înainte Ştefan c. Mare, Domnul Moldovei, Mihai voi să pună capăt jalnicei stări a ţărei şi dependenţei ei umilitoare de Turcia. Spre acest scop, în alianţă cu Aron Tiranul, Domnul Moldovei şi cu Sigismund Batori, principele Transilvaniei, care se dă ca suzeran al celorlaţi doi şi în vederea scopului comun ei aderau la părerea aceasta, Mihai la sfâr-şitul anului 1594 şi începutul lui 1595 a dispus a ucide pe toţi Turcii şi Tătarii din ţară, cum făcu şi Domnul Moldovei şi începu războiu cu Turcii, pe teritorul vecin de peste Dunărea, apoi repurtă contra lor pe teritorul Munteniei o victorie strălucită şi reînnoi ca şi Domnul Moldovei alianţa cu Sigismund Batori, principele Transilvaniei, recunoscând în sfârşit suveranitatea, ce pretindea acesta şi le-o impunea de nevoe. Când însă Sigismund, după ceprigonise mai înainte ca un Neron pe supuşii săi, cari ţineau cu Turcii, în 1595—1597 se sculă contra lui Aron Tiranul, aliatul său din Moldova, cu perfidia şi barbaria unui Sultan sumeţ faţă de un paşă căzut în disgraţie, iar în 1597 cedă împăratului Rudolf II Transilvania şi în 1598 i-o luă înapoi, atunci Mihai,

trecu în partea împăratului, în calitatea, ce a pretins-o, de principe al Transilvaniei, vasal împăratului, la 1599 repurtă o victorie contra nepotului lui Sigismund, Andrei Bathori, Cardinal în vârstă de 20 ani, căruia Sigismund îi cedase Transilvania, repurtă altă victorie şi contra succesorului lui Aron Tiranul, Ieremia Movilă Domnul Moldovei, care îi era vrăjmaş şi nu voise a se alia cu dânsul şi în 1600 Mihai se proclamă Domn al Munteniei şi Moldovei, precum şi al Transilvaniei sub suzeranitatea impăratului, dar Ungurii din Transilvania, revoltaţi contra lui îl bătură; apoi, după un nou angajament cu împăratul, la 1601 repurtă în unire cu Basta, generalul împăratului, o victorie contra lui Sigismund Bathori, care revenise în Transilvania, dar după 16 zile soldaţii lui Basta, din ordinul acestuia, l-au asasinat în tabără la Turda.

b. Dela moartea lui Mihai Viteazu până la sfârşitul domniei lui Vasile Lupu 1653 şi a lui Matei Basarab 1654.

Muntenia.

După moartea lui Mihai Viteazu, dela care dorinţa de a scutura jugul Turciei cu ajutorul puterilor din vecinătate subzista continuu, Turcii încă deveniră în o măsură oare care mai atentivi către Muntenia şi după ce au succedat la tron Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazu, pus de el însuş, apoi Simeon Movilă, din Moldova, pus de Poloni şi Radu Mihnea fiul lui Mihnea Turcitul, pus de Turci, ţara putu însfârşit aduce la tron un Domn ales de ea dintre ai săi şi anume pe Radu Şerban (1602—1611), descendent din familia Basarab. Domnitor abil, Radu Şerban, în loc de a răsbuna asasinarea lui Mihai, continuă politica lui de amiciţie cu împăratul şi în alianţă cu imperialii, cari voiau neîncetat a cuceri Transilvania, repurtă continuu victorii contra Ungurilor, susţinuţi de Turci, şi cari, mai cu seamă sub principele lor sburdalnic Gavriil Bathori, la începutul anului 1611 devastară *Muntenia cu mare salbăticie;* totuş Radu Şerban fu silit în sfârşit dinaintea sus numitului Radu Mihnea, succesorul dat lui de Turci, a fugi mai întâi în Moldova, cu care acum era amic, apoi definitiv pe teritorul Austriei şi în 1620 muri la Viena. Cu toate acestea Radu Mihnea (Domn în Muntenia 1611—1616 şi 1620—1623, cum şi în Moldova 1616—1619 şi 1623—1626) a fost din fericire mai ales în Moldova Domn în genere iubitor de pace şi bine făcător; în sfârşit el muri în po-

sesiunea tronului său în Moldova, unde primi și supranumele „cel Mare". Domnia lui din Muntenia fu întreruptă cu domniile scurte și obscure ale lui Gavriil Movilă din Moldova (1616 și 1618—1620) și Alexandru Iliaș (1616—1618) fiul unui fost pretendent la tron; domnia lui semănă cu aceste două domnii prin răscoalele asupra pedepsite, ce sbucniră în timpul lor, contra dregătorilor greci, și după sfârșitul ei avu ca un fel de continuare domnia fiului său Alexandru Coconul (1623—1627), care călcă pe urmele lui. Acesta la rândul său făcu loc lui Alexandru Iliaș a doua oară (1627—1629). După domnia de 3 ani a lui Leon Tomșa fiul lui Ștefan Tomșa III numit și Leon Ștefan 1629-1632), și după domnia de 4 luni alui Radu (1632), fiu alui Iliaș, ambii răsturnați prin răscoale mari contra Grecilor, cari, mai cu seamă dela începutul sec. 17 veniau din Constantinopole cu fiecare Domn nou și în țară se'nmulțiră și ajunseră la o mare influență, urmă domnia de 21 ani a căpiteniei acestor răscoale și anume alui Matei Basarab (1633—1654), vlăstar foarte respectat al Basarabilor. El domni în pace cu bun spor, iubind propășirea neamului său și reprimând pe Greci, cari exploatau țara chiar pe teren religios și anume ca egumeni la mănăstiri. Pacea din timpul domniei sale fu intreruptă numai prin lupte cu Vasile Lupu, Domnul Moldovei (1634—1653), a cărui domnie fu tot așa de prielnică pentru țara lui, dar care avea o fire neastâmpărată, ce-i atrase căderea. Domnia lui Matei Vodă, când el era aproape de moarte, fu turburată în o măsură oare care și de răscoala așa numiților seimeni, adică lefegii streini, sârbi, bulgari, și albanezi, cari ajunsese de tot aroganți.

Moldova.

După moartea lui Mihai Viteazul (1601) domni încă cinci ani în Moldova Ieremia Movilă cu pace, binevoitor pentru așezămintele bisericești și mânăstirești și amic cu Polonii și cu papa. O particularitate a domniei sale fu, că el nu avu reședința obișnuit în Iași, ca predecesorii săi, ci iar în Suceava. După moartea lui († 1606) i-a urmat Simeon fratele său, pe care Polonia îl pusese Domn rival al Munteniei (1600—1612) și apoi fusese cel întâi succesor alui Mihai Viteazu; dar el muri în 1607. Marghita, soția lui văduvă, aduse deci la tron pe Mihail (Mihăilaș), fiul ei, dar Elisaveta, soția văduvă alui Ieremia Movilă, aduse la tron în

locul lui pe fiul ei Constantin (1607—1611), pe care-l răsturnă apoi prin favoarea Turciei ţăranul Ştefan Tomsa II (1611—1615); acesta cu toată neomenia lui fu şi ctitor al unei mânăstiri (Solca din Bucovina). In sfârşit Elisaveta cu oaste de Poloni reuşi a goni pe Tomşa, care reveni mai târziu (1621—1623) şi ea acum aduse la tron pe fiul său Alexandru (1615—1616), dar atunci năvălind Turcii au prins-o, au desonorat-o, au dus-o la Constantinopole, unde au dat-o unui agă de femee; cu ea au fost prinşi şi fii săi Alexandru şi Bogdan, cari putură scăpà cu viaţă numai turcindu-se. Cu toate acestea a fost încă Domn un Gavriil Movilă în Muntenia (1618—1620) şi un Moise Movilă în Moldova (1630—1636) şi 1633—1634). Dar în an. 1616 Turcii au pus Domn în Moldova pe Radu Mihnea din Muntenia, bărbat prudent, care uită lesne orice duşmănie şi făcu bine ţărei după putere. El după ce domnise în Muntenia 1601—1602, ca rival localnic alui Simeon Movilă din Moldova şi 1611—1616 tot în Muntenia, cu buna primire a tuturor, acum domni în Moldova 1616—1619, apoi iar în Muntenia 1620 — 1623 şi a doua oară în Moldova 1623 — 1626, murind aici ca Domn. Moldova i-a dat şi numele de Radu cel Mare deşi chiar el era încunjurat de Greci din Constantinopole, cari înlăturau din dregătorii pe pământeni. După prima lui domnie în Moldova, Turcii au trimis ca succesor 1619—1620 pe Gaspar Graţiani, un aventurier din Croaţia, fost Dragoman al Porţii. Aliat cu Polonii, Gaspar a întreprins contra Turcilor un războiu fără succes şi fugind a fost ucis de curteanul său cari-l însoţia. După Gaspar urmă (1620—1621) Alexandru Iliaş, care domnise în Muntenia (1616—1618) şi acum odată cu terminarea răsboiului între Turci şi Poloni fu scos din domnie, pentru că aparase rău contra Polonilor cetatea Hotin. In 1621 Turcii chemară pentru adoua oară pe Ştefan Tomşa, cunoscut lor ca inimic al Poloniei, dar în 1623 îl maziliră prin uneltirele Poloniei. După ultima domnie alui Radu Mihnea în Moldova (1623—1626) veni Miron Barnovschi (1626—1629), care îi semănà la fire şi erà rudă cu Movileştii, deaceea se numea şi Miron Barnovchi Movilă şi era deasemenea amic cu Polonii. Turcii înlocuiră pe Barnovschi cu debilul fiu alui Radu Mihnea, Alexandru Coconul (1629—1630), care domnise în Muntenia 1623—1627. Acesta fiind mazilit curând pentru încapacitate veni la tron Moise Movilă (1630—1631). In acest timp (1630) fu mutată şi mitropolia dela Suceava la Iaşi, dar şi Moise Movilă pierdu curând

tronul din cauza politicii sale echivoce şi neplăcută Porţii faţă de Poloni şi de Ruşi, inimici unii cu alţii. După el urmă acum Alexandru Iliaş (1631—1633) care domnise de două ori în Muntenia 1616—1618 şi 1627—1629, urât de toţi şi odată în Moldova (1620—1621) nu mai puţin urât. El şi de astă dată, cu toate făgăduinţele ardente, ce a dat ţării că va fi Domn bun, s-a purtat aşa că a izbucnit în ţară o revoltă şi l-a gonit cu necinste, iară Vevelli ministrul grec al său fu sfăşiat. După dânsul ţara alese Domn iarăş pe Miron Barnovschi, care trăia în Polonia; el se sui pe tron fără se aştepte a-l întări Turcia, deci Turcii l-au atras la Constanţinopol şi aici, mai ridicând acuzări contra lui şi Alexandru Iliaş, i s-a tăiat capul. Acum veni la tron, prin influenţa ce Rusia avea la Poartă, Moise Movilă, amicul Rusiei (1633—1634), dar după nouă luni muri. In sfârşit cu alegerea ţării confirmată de Turci veni Domn Vasile Lupu, boer nu chiar curat Român de origine ci în parte albanez, domnind 19 ani (1634—1653). El încă supt Alexandru Iliaş luptase contra acestuia în interesul ţării şi ca domn desvălui o activitate de organizător şi administrator prielnic şi meritos pentru popor, clădi în Iaşi vestita biserică a celor Trei Ierarhi cu o şcoală şi o tigografie, aduse acolo moaştele Prea Cuvioasei Paraschivei, înnoi şi lărgi bogat mânăstirea Golia şi făcu să se ţină în biserica celor Trei Ierarhi la 1642 şi un faimos sinod anticalvin; însă nu voi a trăi în pace cu Matei Basarab, Domnul Munteniei, tot atât de meritos şi nu se putù eschivà de o încuscrire nenorocită cu Bogdan Hmielniţchi, Hatmanul Cazacilor, ce i-a fost impus prin o căsătorie a fiului lui Hmielniţchi Timuş cu Ruxanda fiica lui Vasile; în sfârşit cu toată rezistenţa lui vitejască vecinii, inimici ai săi, aliaţi între o laltă l-au răsturnat cu concursul unui trădător, Gheorghe Ştefan, care apoi ocupă tronul (1653—1658) iar Vasile Lupu muri scurt timp după ce scăpă din închisoare la Constantinopole.

c. Dela sfârşitul domniei lui Vasile Lupu şi a lui Matei Basarab (1653 şi 1654) până la începutul epocei Fanarioţilor 1712 şi 1716.

Moldova.

Domnii, cărora Turcii vândură tronul dela sfârşitul domniei lui Vasile Lupu şi până la începutul epocei Fanarioţilor, au trebuit fiecare să se aştepte a fi curând mazilit, dacă nu apucà a muri şi a face loc altuia. Singur bătrânul Constantin Cantemir

(1685—1693) a ajuns a domni 8 ani neîntrerupt şi este unul dintre puţinii domni, cari au murit în pace pe tron. Apoi acum Turcii mai adese ori decât înainte puneau Domn pe acelaş individ de repetite ori şi când în Moldova când în Muntenia, iar unii dintre aceşti Domni erau deja Fanarioţi şi afiliaţi ai Fanarului, de altă parte capriciul cel mai mare al Turcilor de a pune şi mazili Domni, a urca continu tributul şi alte dări în bani şi în natură, a obligà pe Domni să ia parte la toate războaiele turceşti din Europa, precum a face poduri şi a procurà oştilor turceşti şi tătăreşti provizii în timp de războiu, deslănţuirea războaielor cu Polonia şi în urmă şi cu Rusia pe teritorul Moldovei, pustiirea ţărei de ambii beligeranţi, trecerea oştilor feroce şi nedisciplinate ale Turcilor şi Tătarilor prin ţară şi une ori stabilirea lor iarna în ţară, precum şi transformarea teritorului Moldovei despre ost şi sud ost din ce în ce mai mult în provincie turcească (Raia), toate aceste calamităţi au trebuit să deştepte în toţi pamântenii dorinţa de a scutură jugul Turciei cu ajutorul puterilor creştine din vecinătate, mai precis acum întâi cu ajutorul Poloniei, apoi cu al Rusiei, fie şi numai schimbând cu suveranitatea lor pe cea a Turciei; dar rezultatul au făcut iluzorii speranţele puse în aceste puteri şi a dat Turciei ocazie a nu mai rândui pe viitor Domni pământeni, ci mai mult Fanarioţi atât în Moldova cât şi în Muntenia; căci din aceleaşi cauze şi în Muntenia s-au manifestat o atare dorinţă cu speranţe mai ales în Austria.

Totuş până la 1711 după Gheorghe Ştefan (1653—1658), care luând parte la o expediţie aventuroasă şi fără succes a aliatului său Gheorghe Rakóczy II-principele Transilvaniei, a fost izgonit de Turci şi după încercări zadarnice de a-şi păstrà tronul, precum şi după diverse odisee, Ştefan s-a stabilit în Germania de nord, unde şi muri. După el au mai domnit în Moldova următorii Domni:

1. Gheorghe Ghica (1658—1659) albanez de origine şi mai întâi grecizat, apoi românizat. El era bătrân şi în locu-i domnea de fapt fiul său Grigore Ghica, care în anul următor chiar fu Domn în Muntenia.

2. Constantin Basarab Cârnul, (la sfârşitul anului 1659 şi începutul lui 1661); el fusese mai înainte Domn în Muntenia, dar Turcii îl mazilise pentru că a participat la războiul lui Gheorghe Rakóczy II contra Poloniei, iar acum cu concursul lui Rakóczi, care deasemenea luptà pentru tronul său şi cu alui Mihnea III (Radu Mihail), Domnul Munteniei, a ocupat de două ori pentru foarte

scurt timp tronul Moldovei, când domnea aici Ştefan Lupu, pus de Turci, tot aşa reuşi şi în Muntenia, dar venind asupra lui Turcii se refugia la Cazaci prin Transilvania şi Maramureş, după ce zidi la Muncaci 1661 o biserică catedrală.

3. Ştefan Lupu (Ştefăniţă II 1659—1661) fiu tânăr şi puţin cumînte alui Vasile Lupu, care muri subit. Lui i-a urmat:

4. Istrate Dabijà (1661—1665), boer bătrân şi bun la inimă, dar ca Domn fu silit a participa la războaiele Turcilor în Ungaria.

5. După moartea lui urmă ginerele său Gheorghe Duca (1665—1666), fost vistiernic; el fu mazilit peste 9 luni, pentrucă avea inclinaţie spre Rusia, apoi fu chemat adoua oară (1668—1672) şi iarăş mazilit după 4 ani de domnie şi trimis în captivitate, fiindcă Grigore Ghica, Domnul Munteniei, i-a făcut suspectă fidelitatea lui, după ce reprimase cu oşti turceşti (1672) o răscoală, ce izbucnise contra lui şi a miniştrilor greci ai lui din cauza activităţii lor (1671) şi apoi îşi răzbunase crâncen asupra celor revoitaţi aşa că Armenii, cari participară la răscoală fugiră în masse mari în Transilvania, unde se stabiliră; în sfârşit după ce domni şi în Muntenia (1674—1678) veni Domn în Moldova pentru a treia oară şi domni cinci ani (1678—1683). Cum rezultă din cele de mai sus Duca a fost avid şi crud în răzbunarea lui, dar de altfel Domn capabil şi respectat dela 1681 şi Hatman al Cazacilor, dintre cari unii deveniră supuşi ai Turcilor; la 1683 a participat şi la asediul Vienei. Intors de acolo bătrân şi slab, trupele lui Ioan Sobieski, regele Poloniei, l-au prins şi l au dus în Polonia, unde muri după câţiva ani la Lemberg.

6. Intre întâia şi a doua domnie alui Duca a fost Domn Iliaş Alexandru (1666—1668), fiu alui Alexandru Iliaş, cel alungat în 1633 cu necinste din Moldova, dar fiul, în contrast cu tatăl, a fost Domn blând şi binefăcător.

7. Ştefan Petriceicu (1672—1673 şi pentru a doua oară 3 luni 1684). Acesta, după a doua domnie alui Duca, fiind cerut de ţară ca succesor al acestuia, la 1673, când Turcii duceau războiu cu Polonii pe teritorul Moldovei la Hotin, desgustat de jugul strivitor al Turcilor, trecu la Poloni, aşa că odată cu oastea polonă fu silit a părăsi ţara, pe care apoi Turcii o devastară cumplit; în 1684, readus de oastea polonă, ocupă tronul tot în locul lui Duca, dus captiv în Polonia; dar abia domni 3 luni şi gonit de Tătari din porunca Turciei, muri în Polonia.

8. Dumitraşcu Cantacuzino (1673—1675 şi 1684—1685), a cărui

familie, indigenată în Principatele Române, şi-a dedus originea dela Ioan Cantacuzino, împăratul Bizanţului (1441—1445). Atât în 1673 cât şi în 1684 el urmă imediat lui Ştefan Petriceicu. Era un bărbat cu moravuri uşoare.

9. Antonie Ruset (1675—1678) era din familie Levantină, adică o familie cu numele Rosetti din Europa de vest, indigenată pe coasta asiatică a mării Mediterane şi cu mare influenţă la Poartă chiar în trebile ambelor Principate. El urmă lui Dumitraşcu Cantacuzino, după prima domnie a acestuia şi precedase lui Gheorghe Duca în a treia lui domnie. A fost Domn slab, pe care l-au compromis în ţară doi fii depravaţi şi l-au exploatat în Constantinopole Turcii.

10. Constantin Cantemir (1685—1693), succesorul lui Dumitraşcu Cantacuzino, în adoua domnie a acestuia, era un vechiu soldat vlteaz şi prudent, dar fără cultură şi amic al Turcilor; el chiar în primul an de domnie (1685) luptă la Boian (în Bucovina) alături cu Turcii contra Polonilor şi în al doilea an al domniei sale (1686, când şi dintre Armeni, cei câştigaţi la unire cu biserica dela Roma au emigrat în Transilvania), Ioan Sobieski, regele Poloniei, veni în Moldova spre a o scăpa de jugul Turciei cu condiţie de a recunoaşte supremaţia Poloniei şi primi în Iaşi închinarea vestitului mitropolit Dosoftei şi a boerilor, însă nu obţinu ajutorul aşteptat nici dela Domn, care se ţinea departe de armata lui, nici dela aliata lui Austria, pe care o obligase la 1683, liberând Viena de asediul Turcilor; deaceea s-a retras însoţit de mitropolit, care nu mai putea stà în ţară şi duse cu sine şi odoarele bisericii şi moaştele sf. Ioan cel Nou; în 1688 şi 1691 Sobieski a venit iară şi a devastat ţara, lăsând şi garnizoane, cari rămaseră în ea până la 1699, adică până la pacea dela Carloviţ, dar tot n-a isprăvit nimic.

11. Constantin Duca (1693—1695 şi 1700—1703) fiul lui Gheorghe Duca, un bărbat erudit şi în timpul aşezării în prima domnie ales ginere de Constantin Brancoveanu, Domuul Munteniei, atunci foarte influent la Poartă şi învrăjbit cu Cantemir. Duca fu pus Domn întâia oară de Turci după Dimitrie Cantemir, fiul mai mic alui Constantin Cantemir, care-l alesese de succesor; însă domnia de 3 săptămâni, pe care Dimitrie Cantemir o inaugurase prin ungerea lui de către patriarhul Alexandriei Gherasim, n-a fost confirmată de Turci. După doi ani Const. Duca, acuzat de tiranie, s-a retras de bună voe urmându-i Antioh Cantemir, fiul

mai mare alui Constantin Cantemir (1695—1700). Chemat a doua oară la tron (1700—1703) Duca fu din nou acuzat de tiranie şi mazilit, urmându-i Mihail Racoviţă, unul din acuzatori.

12. Antioh Cantemir (1695—1700 şi 1705—1707). Acesta ca şi fratele său n-a lăsat nerăsbunate inimiciţiile şi intrigile lui Constantin Brancoveanu; precum în prima lui domnie i-a precedat şi i-a urmat Const. Duca, aşa în cea de-a doua i-a precedat şi i-a urmat Mihai Racoviţa, răpindu-i tronul.

13. Mihai Racoviţă (1703—1705 şi 1707—1709). Acest Domn rădicat întâi dintre pârâşii lui Constantin Duca şi răsturnat prin intrigile lui Antioh Cantemir, a fost adus a doua oară la tron după răsturnarea lui Cantemir, uneltită de Constantin Brancoveanu şi apoi răsturnat el însuş prin pârele lui Carol XII, regele Suediei, care fugise după bătălia dela Pultava (1709), unde a fost învins de Petru c. Mare. Mihai Racoviţa era lacom şi nestatornic, însă şi după aceea a mai domnit odată în Muntenia şi de două ori în Moldova. Iară după dânsul au domnit şi doi fii a săi, cari se bucurau de aceeaş favoare la Poartă, unul din ei şi anume Constantin Racoviţă a fost Domn chiar de 4 ori, adică de 2 ori în Moldova şi de 2 ori în Muntenia.

14. Nicolae Mavrocordat (1709—1710), fiul lui Alexandru Mavrocordat, care a fost medic şi Dragoman în Constantinopole cu mare influenţă († 1709), cum şi nepot de fică alui Alexandru Iliaş; Nicolae deasemenea a fost mai întâi Dragoman, bărbat erudit şi autor de scrieri; a fost chemat la tron după a doua domnie a lui Mihai Racoviţă; prigoni cu mare furie pe boeri, cari'l răsturnară chiar după un an, însă fu rechemat curând la începutul epocei Fanarioţilor odată la tronul Moldovei şi de două ori la tronul Munteniei. In fine veni Domn

15. Dimitrie Cantemir (1710—1711) întărit de astădată de Turci. El s-a aliat curând cu Petru c. M., ţarul Rusiei spre a scutura jugul Turciei şi a supune ţara sub suzeranitatea Rusiei. Dar după ce ţarul fu învins la Prutul de jos, la Stănileşti, Cantemir fugi în Rusia şi de aici rezultă că Fanarioţii au venit mai întâi în Moldova. După dânsul urmă în Moldova ca primul Domn fanariot Nicolai Mavrocordat mai sus numit (1711—1716).

Muntenia.

Dela Matei Basarab până la începutul epocei fanariote (1716) domnii nu s-au schimbat în Muntenia aşa degrab şi des

ca în Moldova, dar numai doi au domnit mai mult de cinci ani şi anume: Şerban Cantacuzino (1678—1688), care domni zece ani şi muri pe tron, apoi, lucru cu totul extraordinar, Constantin Brancoveanu, care domni 25 $^1/_2$ ani, dar muri executat în Constantinopole împreună cu 4 fii ai săi. După Matei Basarab urmă imediat un alt boier Constantin, numit Cârnul (1654—1658), ales de ţară şi întărit de Turci. El fu ultimul descendent al Basarabilor pe tron, ca fiu natural alui Radu Şerban şi s-a numit Cârnul, pentru că luptând mai înainte a veni la domnie fu învins de rivalul său, care'i tăiă nasul. El alungă pe seimenii răsculaţi, cari amărâse ultimele zile ale lui Matei Basarab, după ce făcuseră multe cruzimi şi după multe lupte, fiind ajutat de Gheorghe Rakóczy II, principele Transilvaniei şi de Gheorghe Ştefan Domnul Moldovei, dar în schimb a ajuns în mare dependenţă de Rakóczy, care-l încurcă ca şi pe Gheorghe Ştefan în o expediţie nechibzuită şi neizbutită contra Poloniei şi deaceea Sultanul îl mazili ca şi pe Rakóczy şi pe Gheorghe Ştefan, dar el precum şi Rakóczy (1660) s-a apărat până la 1661 şi putu domni pentru scurt timp când în Iaşi când în Bucureşti şi la sfârşit se refugiă la Cazaci prin Transilvania şi Maramureş, după ce zidi la Munkaci 1661 o biserică catedrală. Contra lui Turcii au adus întâi pe Mihnea III, numit şi Mihail Radu (1658—1659), fiu natural alui Radu Mihnea († 1626), un tiran crud şi perfid, care se'nvrăjbi cu Turcia mai întâi pe ascuns, apoi pe faţă şi avu să lupte nu numai contra predecesorului său, care în alianţă şi cu Rakóczy se'mprotivi bărbăteşte a fi mazilit, ci şi contra lui Gherghe Ghica, succesorul său (1659—1660), mutat aici din Moldova, pricinuind Turcilor mari pierderi, până ce la urmă atât el cât şi Rakóczy fură îngenunchiaţi de forţa covârşitoare a Turcilor şi curând apoi muriră (1660). Bătrânul Gheorghe Ghica, după dorinţa Turcilor, a dărâmat palatul domnesc din Târgovişte, care era întărit, spre a stabili reşedinţa Domnilor exclusiv în Bucureşti, oraş deschis; n-a putut însă aduna tributul din ţară, care era pustiită de răsboaie, nolimi şi secetă, deaceea fu mazilit, nu fără a contribui la aceasta şi Grigore Ghica, fiul său, care'i vâna locul. După recomandaţia stolnicului Constantin Cantacuzino, atunci bărbat cu mare influenţă în Muntenia, Turcii au adus Domn pe Grigore (Grigoraşcu) Ghica (1660—1664), dar acesta mai târziu a pus pe viclenii săi sfetnici să piardă pe Constantin Stolnicul şi a adus Turcilor în Transilvania mari servicii militare,

pentru cari fu rău răsplătit și din cauză că Turcii dădură din nou ordin a se expune în războiu fugi în Transilvania și de acolo în Veneția pela Viena, unde trecu la catolicism. După el au domnit în timp de 8 ani mai întâi Radu Leon (1664—1669), apoi Antonie dela Popești (1669—1672); pe acesta l-a putut răsturna cu concursul altora Grigore Ghica, care între aceste venise la Constantinopole și se convertise la biserica ortodoxă, așa că fu adus pentru a doua oară la tronul Munteniei. Radu Leon, fiul fostului Domn al Munteniei Leon Ștefan Tomșa II (1629—1632), după ce cumpără tronul dela Turci, călcând în picioare toate făgăduințele ce dăduse, s-a făcut culpabil împreună cu sfetnicii săi de cele mei îndrăsnețe exacțiuni și la urmă voi chiar a măcelări pe boeri; dar aceasta i-a adus mazilirea. Succesorul său Antonie dela Popești, ales de țară cu totul liber, era boer bătrân și domni ca un suveran blând și modest, însă tot a aflat acuzatori, carî împreuuă cu Grigore Ghica, cel ce vâna tronul din nou, reușiră a'l răsturnà și a'l aruncà în temniță împreună cu sfetnicii săi. Grigore Ghica pentru adoua oara (1672—1674) fu de astă dată mare prigonitor al Cantacuzineștilor și al partidei lor, făcù suspect de infidelitate la Poartă pe Gheorghe Duca pentru că i-a ocrotit, atrăgându-i astfel răsturnarea și temnița; dar și el în bătălia Turcilor cu Polonii la Hotin (11 Noemvrie 1673), unde trebui să se poarte ca și Ștefan Petricescu, Domnul Moldovei, care trecu fățiș la Poloni, deveni cel puțin suspect și deaceea avù ca în Muntenia succesor pe Gheorghe Duca, care domnise până atunci de 2 ori în Moldova și pe care el în timpul din urmă îl făcuse suspect și-l răsturnase. Gheorghe Duca (1674—1678), câștigă acum mari merite la Turci, în răsboiul acestora cu Rusia 1674—1678; dar și supt el Cantacuzineștii nu se simțiră siguri, deaceea obținură la Poarta transferarea lui în Moldova și înlocuirea lui în Muntenia cu unul dintre ei. Acesta fu Șerban Cantacuzino (1678—1688); deși tiran cu adversarii, dela cari el și toți Cantacuzinestii avură a suferi mult, chiar un vicar apostolic al catolicilor romani de atunci îl numi Aman și dușman înverșunat al catolicilor, totuș el de altfel a fost Domn abil, cu solicitudine pentru țară, religios și iubitor de progres național; sub dânsul toată Biblia fu tradusă în românește și edată la anul 1668. In anul 1683 el ca și Gheorghe Duca, Domnul Moldovei, a luat parte la asediul Vienei decătră Turci, dar apoi intră în negocieri secrete cu curtea dela Viena și muri fără

a le fi scos la capăt. După dânsul ţara cu învoirea Turciei şi cu concursul Stolnicului Constantin Cantacuzin, frate foarte considerat cu Şerban, care murise şi omonim cu tatăl său [1], a ales pe fiul surorei sale şi anume pe Constantin Brâncoveanu. Acesta era avut şi foarte abil, a domnit 25½ ani, la început sprijinit de Cantacuzineşti, iar mai târziu, duşmănit din rivalitate, a fost totdeauna în vrajbă cu familia Cantacuzineştilor şi a uneltit contra lor, dar şi ei, ca domni în Moldova, l-au tratat în acelaş mod; dealtfel a fost Domn pătruns de sentimentul datoriei către patrie, strălucit prin dărnicia lui şi cu multă prudenţă. A adus Turcilor mari servicii şi a luptat alături cu ei în Ungaria. Dar acestea toate nu l-au scăpat de a fi executat cu cruzime la Constantinopol împreună cu 4 fii ai săi pe acuzările secrete ale vărului său Ştefan Cantacuzin, că stă în relaţii cu puterile creştine Austria şi Rusia. Totuş nici acuzatorul său secret, care'i urmă la tron, adică Ştefan Cantacuzin (1714—1716), după ce domni un an şi jumătate, n'a scăpat de a fi executat împreună cu tatăl şi cu unchiul său, pentru că erau în relaţiuni cu Austria. Astfel începu şi în Muntenia epoca Domnilor Fanarioţi şi anume cu Nicolae Mavrocordat, cu carea ea începuse la 1712 în Moldova şi care acum în scopul acesta fu mutat din Moldova în Muntenia.

d. Starea Principatelor Române în epoca Fanarioţilor.

Epoca Domniei Fanarioţilor începe în Moldova la 1712, în Muntenia la 1716; ea avu de rezultat în ambele ţări o desvoltare cu totul paralelă şi o soartă comună. Această epocă a durat până la 1821, când Alexandru Ipsilanti, fiul unui Domn fanariot şi general rus, încercă cu consimţimântul lui Mihai Suţu, Domn fanariot al Moldovei (1819—1821), de a câştiga Moldova şi Muntenia pentru revoluţia Grecilor contra Turcilor, fără însă a fi reuşit; atunci Turcii au retras Fanarioţilor încrederea, ce aveau în ei şi au numit din nou Domni pământeni în ambele Principate. Totuş în curs de peste o sută de ani cât a durat epoca fanariotă fură puşi în categoria Fanarioţilor diferiţi Domni indigeni din timpul nu demult trecut, precum şi diferiţi indigeni, cari mai înainte servise la Poartă ca Drago-

[1] Adică cu postelnicul Constantin Cantacuzino, care veni în Muntenia pela 1633. Xenopol Istoria Românilor, Iaşi 1896 Vol. VII p. 157 scv. (N. Tr).

mani. Domnii, înainte de a fi numiți, fie că se luă în considerare sau nu un simulacru de alegere a țării, oferiau mai adesea ori tributul sporit de cel puțin 200.000 de taleri și o taxă de numire introdusă mai târziu de 100.000 de taleri, pe lângă alte diverse și mari daruri. După un uz, ale cărui începuturi se urcă până în sec. 16, Domnii se numea din principiu pe 3 ani, iară pela sfârșitul epocei fanariote, ca concesie nouă, provizorie se hotărî numirea și pe 7 ani, hotărârea însă se observă deabia după timpul Fanarioților; ei puteau fi numiți din nou în schimbul plății din nou a taxei de numire și a oferirei darurilor unite cu ea; dar aceasta se întâmplă rar, căci mai adeseă ori Domnul numit era mazilit cu mult timp înainte de a expira termenul de numire; fie din cauza plângerii poporului, fie pe acuzații și pentru daruri mai mari, ce oferiau aspiranții impacienți, fie chiar și numai din capriciul Turcilor Domnul era lesne „mazil" adică desbrăcat de autoritatea lui oficială, deși la cererea Rușilor de repetite ori se dă asigurare că nu se vor mai face revocări fără culpabilitate. Domnul revocat trecea adesea ori curând sau mai târziu la tronul celeilalte țări sau peste puțin timp revenia la acelaș tron și chiar de repetite ori. Astfel Constantin Movrocordat reuși a fi numit Domn de 10 ori (1730—1769); Grigore Matei Ghica de 6 ori (1726—1752), și mai mulți alții de câte 4 sau de 3 ori. Câte odată Domnii ambelor țări erau siliți a schimba tronul unul cu altul. Pe lângă aceasta chiar unii Domni fanarioți n-au scăpat de a nu fi uciși unii legal iar alții prin asasinat, așa în 1764 Grigore Calimah (Calimachi), în 1777 Crigore Ghica, în 1790 Nicolai Mavrogheni, în 1799 Constantin Hangerliu, în 1806 fostul Domn Alexandru Ipsilanti, în locul fiului său Constantin Ipsilanti, care erà Domn însă fugise, în 1821 Scarlat Calimah, pe când în 1786 Alexandru II Mavrocordat Firaris (adică Fugarul) și în 1806 Constantin Ipsilanti, acum amintit, ambii aceștia au putut scăpà numai prin fugă de calăul trimis ai execută. Dar aceste execută̆ri de Domni n-au împiedecat de a veni la tron chiar fiii celor uciși. Domnii fanarioți, cari nu erau născuți în Principate și nu erau românizați în o măsură oare care de o mumă românсă, nu se puteau alipi de țara, în care domniau, nici prin iubirea de patrie, nici prin vre-o simpatie de neam; numai religia comună, noțiunea umanității în general, sentimentul datoriei de Domn sau și ambițiunea domnească, numai acestea singure îi puteau rădicà mai presus de idea, că sunt arendași ai scaunului domnesc, dat

fiind modul în care erau numiți și pericolul ce'i amenință continuu de a fi maziliți; dar chiar Domni cu mai bune intenții și mai binefăcători pentru țară, cum au fost cei, cari desrobiră pe țărani și limitară claca la o măsură suportabilă, chiar atari Domni, în timpul scurt al domniei lor și în nesiguranța cu care domniau, rare ori au putut aduce la capăt sau a consolidà binele ce voeau a face, precum a înființà spitale, băi, fântâni publice după modelul celor din Constantinopol, a pavà cu lemn stradele prin orașe, a ilumina orașele, a regulà străji de noapte. Dar cea mai mare daună morală și materială a Principatelor venia dela oamenii din Fanar, pe cari Domnul îi aducea cu sine și cari deasemenea se încunjurau cu alții, toți împreună apăsând, exploatând și demoralizând pe pământeni; deaici veniau adesea plângeri amară și revolte desperate. Totodată limba greacă și moravuri din Constantinopole și dregătorii ridicole de ale Turcilor ajunseră dominante la Curtea Domnilor, precum și ranguri de boerii bizantine. Numai ce era grecesc trecea de nobil. Pela sfârșitul epocei fanariote (1716—1719), atât Moldova cât și Muntenia au fost înzestrate cu câte un codice civil în limba grecească, ce abià în urmă s'au tradus românește. Singure școalele grecești superioare și bine organizate, cum erau dealtfel și cele înființate chiar mai înainte de Gheorghe Duca, Șerban Cantacuzin și Constantin Brâncoveanu, pelângă cele slavone bisericești și cele începătoare românești, au adus pământenilor foloase, căci ele îi familiarizară cu știința din acel timp și în particular cu limba grecească veche și cu limba și literatura franceză, ce deasemenea se predà în ele. Lăcomia Turcilor precum și a Domnilor, nu mai puțin și a oamenilor, cu cari se'ncunjurau și a slugilor lor, nu se mai îndestulà cu vechile dări și cu exacțiunile, ce devenise uz; au trebuit a sporì dările vechi, până ce nu s'a mai putut și a născocì continuu altele nouă, precum: pogonăritul, vinăritul, vieritul, stupăritul, tutunăritul, săpunăritul, câtvà timp chiar fumăritul; dar birul cel mai jăfuitor, ce sărăcià mai tare poporul, bir desființat de repetite ori cu blestem de a nu se mai reînnoi și totuș reînnoit continuu, a fost văcăritul; el fu născocit în 1579 de Iancu Sasu, detestatul Domn al Moldovei și fu desființat pentru totdeauna deabia în întâia domnie a lui Scarlat Ghica 1758—1761 în Muntenia. In epoca fanariotă Moldova și Muntenia au avut a suferi mare lipsă, impilare, pustiire și nerânduială, iar ca consecință, molime, foàmete și depravare, din cauza

răsboaielor Turciei cu Austria (1716—1718, 1737—1739, 1787—1791) precum şi cu Rusia (1736—1739, 1768—1774, 1788—1792, 1806—1812); în cursul acestor răsboaie Principatele avură a suferi ocupaţii foarte vexatorii austriace şi ruseşti (austriace: 1716—1718 în Muntenia, 1737 şi 1774—1775 în Moldova; 1787—1791 în Muntenia şi 1789—1791 în Moldova, ruseşti: 1739 în Moldova, 1769—1774 în ambele ţări, 1788—1792 în Moldova, 1806—1812 în ambele ţări, în care timp din urmă (1806—1812) Ruşii pustiitori şi prădători lăsau ţăranilor după mărturisirea proprie a generalului Cutusov numai ochii, ca să plângă şi atât Austria cât şi Rusia primeau jurăminte de supunere. Principatele au avut a suferi şi invaziuni cu intenţie de a le subjuga, precum invaziunea austriacilor în Moldova la 1716 şi 1717, ce fu respinsă şi răzbunată de Moldoveni cu oaste tătărască, cum aminteşte o peatră cu inscripţie, aşa zisul monument al Tătarilor lângă Vama (în Bucovina); după acea invazie urmă în acelaş an încă o expediţie a Austriacilor, ca să'şi răzbune contra Moldovei, constrângându-o la o despăgubire de răsboiu. Când se încheia pace între Turci şi Ruşi, aceştia obţineau pentru Moldova şi Muntenia asigurări din ce în ce mai mari că li se vor mai uşura sarcinile, dar protecţia rusească, ce li se impunea în schimb eră din ce în ce mai împilătoare. Dela 1782 s-au institut în Principate şi consulate ruseşti de control, precum şi agenţii austriace cu acelaş scop. In sfârşit Principatele avură a suferi şi pierderi de teritor, unele provizor, altele durabil. In an. 1718 prin pacea dela Passarowicz, încheiată între Turcia şi Rusia şi favorabilă Austriei, Muntenia pierdù Oltenia la Austria, dar o recâştigă în 1739 prin pacea dela Belgrad, ce fu în paguba Austriei. La 1775 prin o convenţie încheiată între Turcia şi Austria în timp de pace Moldova pierdù Bucovina durabil la Austria, apoi în 1812 pierdù Basarabia durabil la Rusia[1]. Dela 1797—1803 Muntenia suferi mult din cauza prădăciunilor lui Pasvantoglu, paşă rebel din Vidin.

Domnii fanarioţi dela 1712—1769.

Ce priveşte lista Domnilor fanarioţi, în ambele Principate au domnit până la începutul ocupaţiei ruseşti dela 1679—1774 Domni din familiile Mavrocordat, Racoviţă şi Ghica, iar în Moldova singură şi Domni din familia de Moldoveni-grecizaţi a lui

[1]. Şi una şi alta până la 1918, când reveniră la ţara mumă (N. Tr.)

Calimah (Calimachi, originar Calmaş, cu mumă originară din Câmpulungul Bucovinei).

I. Domnii din familia Mavrocordat:

1. Nicolae Mavrocordat; acesta, încă înainte de a veni Fanarioţii în ambele Principate, a domnit 1709—1710 în Moldova şi acum deveni întâiul principe fanariot atât în Moldova cât şi în Muntenia, şi anume dela 1711—1715 în Moldova, la 1716 în Muntenia şi apoi, după ce a fost luat captiv de Austriaci, dela 1719—1730 tot în Muntenia. El fu vasal fidel Turciei şi duşman şi tiran al Românilor, mai cu seamă până ce fu luat captiv, iar în urmă deveni mai uman; cu toate exacţiunile pentru Poarta otomană şi pentru sine însuş avù ambiţiunea de a fi Domn nu fără merite, a zidit şi Văcăreştii, mănăstire frumoasă lângă Bucureşti (azi penitenciar).

2. Ioan Mavrocordat, frate cu cel de mai sus, a domnit în Muntenia, când Nicolae era captiv 1716—1719; el a fost de un temperament mai blând; în timpul domniei sale Austria a ocupat Oltenia şi la încheierea păcii a şi anexat-o, stăpânindu-o până la 1739.

3. Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae; a domnit în Principatę de 10 ori: 1730, 1731—1733, 1735—1741, 1744—1748, 1756—1758, 1761—1763, în Muntenia, 1733—1735, 1741—1743, 1748—1749, în urmă după un răgaz de 6 ani chemat în contra Ruşilor şi prins de aceştia, muri la 1769 în Moldova; el erà filozof, filantrop, iubitor de progres în toate ramurile culturii [1]. Totuş nici el nu s'a putut abţine de a nu pune dări grele spre a satisface Poarta şi pe Grecii, care'l serviau, precum şi spre a plăti datoriile făcute cu candidaturile sale la Domnie. In înţălegere cu proprietarii mari şi cu vlădicii, el desfiinţă robia ţăranilor în Muntenia la 1746 şi în Moldova la 1749, fixă claca lor la 24 zile pe an şi despăgubi pe proprietari dispunând a li se lasà un număr de ţărani, cari aveau să le fie birnici numai lor exclusiv şi de aceea se numiră scutelnici. El a constrâns pe preoţi să'nvete a sluji, respectiv să'şi câştige cel puţin un minimum de cunoştinţi necesare, căci până atunci încă nu erà prevăzută o cultură şcolară

[1]. Acestui Domn, ca „Despote (Prince Souverain) des deux Valachies et de Moldavie“ e dedicată o erudită traducere franceză a operilor lui Virgil de Abatele de Fontaines, Paris 1743 (N. Tr.).

în regulă pentru preoţi, şi se sili a face şi alte îmbunătăţiri în administraţia ţării, dar prea puţin putu consolidà reformele sale, din cauză că fu grabnic schimbat cu competitori, cari'i uneltiră dela 1758—1761 chiar temniţă si exil, de unde numai prin prea mulţi bani trebui să devie iară capabil de domnie.

4. Ioan Mavrocordat II, frate cu Constantin, i-a succedat în Moldova 1743—1747, când acesta fu mutat în Muntenia.

II. Domnii din familia Racoviţă, care a domnit şi înainte de Fanarioţi şi era în rivalitate cu familia Mavrocordat, alternând cu aceasta la tronul ambelor Principate.

1. Mihai Racoviţă încă dela 1703—1705 şi dela 1707—1709 domnise în Moldova, ca rival victorios alui Antioh Cantemir şi alui Dimitrie Cantemir. Acum a domnit 1716—1726 în Moldova unde în 1716—1717 a dejucat, cum am amintit mai sus, o încercare a Austriei de a anexà din teritorul ţării, răsbunându-şi asupra ei, dar în schimb avù să întâmpine o expediţie de revanşă a Austriacilor în Moldova şi fu constrâns la despăgubiri de răsboiu; apoi 1730—1731, întrecând în dări pe Constantin Mavrocordat şi iară în scurt timp fiind întrecut de el, şi 1741—1744 a domnit în Muntenia, de unde la urmă, după plângerile ţării pentru mari împilări, Poarta l-a trimis în exil.

2. Constantin Racoviţă, fiu al celui numit aici mai sus, a domnit 1749—1753 în Moldova răsturnând pe Constantin Mavrocordat cu mai mulţi bani, şi 1756—1757 tot în Moldova, mai înainte însă 1753—1756 în Muntenia, apărându-se cu rea credinţă în contra pârâşilor săi şi 1763—1764 iarăş în Muntenia, răsturnând şi aici pe Constantin Mavrocordat cu mai mulţi bani, un intrigant, storcător şi beţiv, care muri 1764 în timpul unei cercetări orânduite de Poartă în contra lui pe pâra grecului Stavrachi, amicul său de mai înainte.

3. Ştefan Racoviţă, al doilea fiiu al lui Mihai Racoviţă, a domnit 1764—1765 în Muntenia, pus după moartea fratelui său prin recomandarea lui Stavrachi, un domn slab şi tiranic totodată, care după o răscoală încontra lui aţiţată de el prin omoruri, exacţiuni şi arestări şi reprimată cu arme, pierdu tronul fiind strangulat odată cu Stavrachi.

III. Domnii din familia Ghica, care a domnit şi înainte de Fanarioţi, şi era încuscrită cu familia Mavrocordat, alternând acum cu Mavrocordaţii şi Racoviţăştii la tronul ambelor Principate.

1. Grigore (Matei) Ghica a domnit în Moldova 1726—1733, 1735—1741, cu o intrerupere în 1739 din cauza ocupaţiei ruseşti, şi dela 1747—1748, iară în Muntenia dela 1733—1735, şi 1748—1752 († 1752). A fost Domn bun, deşi se văzu silit şi el a spori simţitor dările; a zidit două frumoase mânăstiri: Frumoasa din Iaşi şi Pantelimon de lângă Bucureşti.

2. Mateiu Ghica, un fiu mai mic al celui numit aici mai sus, a domnit 1752—1753 în Muntenia şi 1753—1756 în Moldova, un apăsător al poporului.

3. Scarlat Ghica, fiul mai mare al lui Grigore (Mateiu) Ghica la 1757—1758 pus în Moldova în locul mazilitului Constantin Racoviţă, a domnit 1758—1761 în Muntenia, unde a cumpărat locul lui Constantin Mavrocordat, şi 1765—1766 tot în Muntenia, pus fără mari condiţiuni în locul mazilitului tiran Ştefan Racoviţă; în cele 2 dintâiu domnii fu în câtva ce'i drept asupritor, dară a fost şi ccrotitor al ţării sale; în domnia sa a doua el desfiinţă pentru totdeauna urgisitul văcărit, în domnia a treia însă fu un domnitor numai de bună amintire şi ctitor al măreţei biserici S-tul Spiridon cel Nou în Bucureşti.

4. Alexandru Ghica, fiul lui Scarlat Ghica, a domnit 1766—1768 în locul părintelui său în Muntenia şi apoi în vederea apropiatului răsboiu al Turcilor cu Ruşii fu înlocuit cu Grigore (Alexandru) Ghica din Moldova, care erà mai abil.

5. Grigore Alexandru Ghica .erà fiu al unui Beizedea Alexandru Ghica, ucis de Turci, şi el însuş avu la urmă aceeaş soartă, fiind asasinat în 1777; mai înainte a domnit 1764—1767 în Moldova, apoi 1768 în Muntenia, unde acordà Protestanţilor libertatea cultului şi apoi în o încălcare fără veste a Bucureştilor fu dus de Ruşi captiv la Petersburg, pe când în Iaşi şi Bucureşti se jura credinţă împărătesei Ecaterina II şi i-se trimiteau deputaţii spre închinare.

IV. Domnii din familia de Moldoveni Calimah, alternând cu ultimii doi Ghiculeşti la tronul Moldovei.

1. Ioan (Teodor) Calimah, fost dragoman, a domnit în Moldova dela 1758—1761.

2. Grigore Calimah, fiul celui de mai înainte, la 1761—1764 așezat în Moldova cu înlăturarea tatălul său și la 1767—1769 tot acolo, ca un principe cam cu aceleaș însușiri în locul lui Grigore (Alexandru) Ghica, care în vederea ocupațiunii rusești fu strămutat în Muntenia ; dar după întrarea faptică a Rușilor și succesul ocupației rusești fu pedepsit cu moarte la Constantinopole ca trădător împreună cu Marele Vizir și cu dragomanul Nicolae Dracu.

Domnii fanarioți dela 1769—1821

In intervalul dela 1769—1821, dintre familiile domnești de mai sus au ajuns iară la tron : familia lui Grigore Calimah, Domnul Moldovei, care a fost executat, și de astă dată tot în Moldova la 1791, iară în Muntenia tocma la 1821, pentru câteva luni, apoi cu sfârșitul tragic alui Grigore Calimah, familia Ghica de astă dată numai în persoana lui Grigore (Alexandru) Ghica, care fusese domn ultima oară în Muntenia, iară acum venind din Rusia, unde fusese dus captiv, a domnit în Moldova dela 1774 și la 1777 a fost ucis mișălește ; după aceea, familia Mavrocordat, care a domnit de astădată numai dela 1782—1786 tot în Moldova și anume doi membrii ai săi, cari succedară unul după altul ; altmintre pelângă un membru din familia Ruset, odinioară Levantină, dar în urmă indigenată (Rosetti), care domni în două rânduri câte puțin timp (1770—1771 și 1778), au mai domnit alternativ în ambele țări familiile Ipsilanti, Suțu și Moruzi, cu numeroși domni, doi Hangerlii câte puțin timp (1797—1799 și 1807), unul în Muntenia și altul în Moldova. și pelângă acestea a domnit încă numai în Muntenia un Mavrogheni (1786—1790) și doi Caragea (1782—1783 și 1812—1818).

In particular acești Domni sunt :

1. Emanuil Giani Ruset, fost dragoman, a domnit în Muntenia 1770—1771 și în Moldova 1789, in ambele rânduri pe timpul unei ocupațiunii rusești, ceeace nu i-a permis a se face cunoscut și a desfășura vre-o activitate oarecare.

2. Grigore (Alexandru) Ghica, întors din Rusia, unde a fost captiv, după pacea dela Cuciuc Cainargi 1774 a domnit în Moldova dela 1774—1777 ; a fost Domn bun și cu grijă de țară, a ameliorat administrația ei ; între altele a moderat prin anume hrisov (χρυσόβουλον) legea lui Constantin Movrocordat, ca claca sătenilor de 24 zile pe an, să fie numai de 12 zile pe an și

prin o altă lege în 1776 spre evitare de abuzuri a fixat salarele şi veniturile boerilor, a protestat şi contra cedării la Austria în 1775 a unei părţi din Moldova, numită mai târziu Bucovina şi la urmă în 1777 fu ucis mişăleşte de Turci sub pretest că conspiră cu Rusia.

3 Alexandru Ipsilanti, fost dragoman, a domnit în Muntenia 1774—1782 şi 1796—1797, iară în Moldova, 1786—1788, a fost Domn meritos pentru ambele ţări: prima lui domnie în Muntenia o sfârşi la 1782 abdicând de bună voe, fiindcă cei doi fii ai săi l-au făcut suspect la Turci călătorind în secret la Viena, iar a doua, mai precis domnia lui din Moldova (1786—1788) o sfârşi căzând captiv la Austria în răsboiul ei cu Turcia; în sfârşit la 1806, înainte de a începe răsboiul între Rusia şi Turcia, fu executat în Constantinopole ca persoană privată, fiindcă fiul său Constantin Ipsilanti, atunci Domn în Muntenia, scăpase prin fugă de executarea, ce i se pregătise,

4. Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru, a domnit în Moldova 1799—1801 şi în Muntenia 1802—1806. El sprijini pe ascuns revoluţia Serbiei din 1804 şi la urmă, după acuzarea ambasadorului francez Sebastiani, care era învrăjbit cu Rusia, devenind suspect de prietenie cu Rusia, putu scăpa numai prin fugă de executare, care lovì apoi pe tatăl său. De şi reabilitat în considerare că Rusia ameninţase pe Turci cu răsboiu pentru el, nu beneficiă de această reabilitare, ci după isbucnirea răsboiului şi începutul ocupaţiei ruseşti domni încă în ambele ţări până la 1807 ca vasal al Rusiei, totuş pentru timpul următor fu înlocuit cu un general rus şi muri în Rusia.

5. Constantin Moruzi, fost dragoman, a domnit în Moldova 1777—1782 ca succesor imediat alui Grigore (Alexandru) Ghica cel ucis mişăleşte, însă nu s-a distins prin nimic,

6. Alexandru Moruzi, fiul celui precedent, a domnit în Moldova 1792—1793 şi 1802—1806, iară în Muntenia 1793—1796 şi 1799—1801. In a doua domnie a lui a luptat cu succes alături de Turci contra prădăciunilor lui Pasvantoglu, care le începu supt Constantin Hangerli, domnul precedent (1797—1799) şi nelinişti cu ele încă şi pe Domnii următori Mihai şi Alexandru Suţu şi Constantin Ipsilanti. Iară în domniile sale anterioare Alex. Moruzi a ţinut seamă şi de exigenţile civilizaţiei (aşa în Iaşi a dispus a se pavà cu lemn stradele) şi chiar în alte privinţi a fost

un Domn bun, numai că favoriza prea mult pe proprietari în dauna ţăranilor.

7. Nicolae Caragea, fost dragoman, a domnit în Muntenia 1782—1783; dar acuzat de exacţiuni a fost mazilit.

8. Ioan Caragea, din aceeaşi familie, deasemenea fost dragoman, a domnit în Muntenia 1812—1818, de un temperament excluziv grecesc şi lacom ca şi Nicolae Caragea. Numeroasele plângeri contra lui i-au atras în sfârşit mazilirea; de altfel fu un oblăduitor energic; în 1816—1818 deodată cu Scarlat Calimah din Moldova, a dat ţării un codice civil în limba greacă. Fiind mazilit a putut să scape cu familia lui în streinătate şi să ia cu sine 18,000.000 lei, fără să-l poată împiedica cineva.

9. Alexandru Mavrocordat I (Delibei, Nebunul), fiu alui Const. Movrocordat, fostul Domn, a domnit în Moldova 1782—1785.

10. Alexandru Movrocordat II (Firaris Fugarul) văr şi succesor celui de mai sus a domnit 1785—1786. Suspect de rusofilism a scăpat numai prin fugă de executare.

11. Mihai (Constantin) Suţu, fost dragoman, a domnit 1783—1786, 1791—1793 şi 1801—1802 în Muntenia, 1793—1795 în Moldova. El sfârşi a treia lui domnie în Muntenia la 1802 fugind în Transilvania de frica prădăciunilor lui Pasvantaglu, contra cărora declara că n-are cu ce se apăra.

12. Mihai (Grigore) Suţu, nepot al celui numit mai sus, domni 1819—1821 în Moldova. Domnia lui jefuitoare şi urgisită, după consimţirea sa la răsculare Principatului, plănuită de Alexandru Ipsilanti, fiiu al lui Constantin Ipsilanti şi fost general rusesesc în folosul unei revoluţii greceşti în contra Turcilor, care însă nu reuşi, luă sfârşit în 1821 la întrarea Turcilor în Principat prin fuga sa în Rusia, după care o căimăcănie, sub preşedinţa Mitropolitului Veniamin Costachi, primi pentru puţin timp cărmuirea ţării.

13. Alexandru Suţu, nepot al lui Mihai (Const.) Suţu şi fiiu al lui Nicolae Suţu; fost mare dragoman şi ucis ca trădător a domnit în Moldova dela 1801—1802 şi în Muntenia tot în 1802 două luni, în locul unchiului său, care fugise în Transilvania de frica lui Pasvantaglu, apoi iar în Muntenia la 1806 dar numai zece zile, căci Rusia protesta în favoarea lui Constantin Ipsilanti, predecesorul său, în sfârşit, încă o dată în Muntenia dela 1818—

1821 când muri; în această ultimă domnie ţara fu foarte nemulţumită de el.

14. Nicolae Mavrogheni n-a servit înainte ca dragoman; el a domnit în Muntenia 1786—1790, a luptat alături cu Turcii, contra Austriei, în războiul ce izbucnise la 1787 şi fu ucis în lagăr din ordinul marelui Vizir, fiindcă era în diverginţă de păreri cu consiliul de război[1].

15. Constantin Hangerli n-a fost nici el dragoman; a domnit în Muntenia 1797—1799; când Pasvantoglu începu expediţiile de prădăciuni, Hangerli fu suspect că stă în înţelegere secretă cu el, deci a fost ucis în palatul domnesc, în acelaş mod mişălesc, cum a fost ucis în 1777 Grigore (Alexandru) Ghica la Iaşi în mahalaua Beilic, unde descinsese calăul său.

16. Alexandru Hangerliu, fost dragoman, a domnit în 1807 prin cinci luni nominal în Moldova, unde urmă după el 1807—1810 în asemene mod Scarlat Calimah, pecând în realitate domnia (1806—1812) ocupaţia rusească, care după ce luase captiv pe Scarlat Calimah 1810, stăpâni singură până la 1812.

17. Alexandru Calimah, fiu mai tânăr alui Ioan (Teodor) Calimah, fost Domnul Moldovei 1758—1761, a domnit în Moldova 1795—1799.

18. Scarlat Calimah, fiul celui precedent, a domnit în Moldova în 1806 zece zile, Rusia protestă în favoarea lui Alexandru Moruzi, predecesorul său; dar acesta n-a putut beneficia de reintegrare, căci curând începu ocupaţia rusească; apoi mai domni 1807—1810 după Alexandru Hangerliu dar numai nominal, căci ocupaţia rusească dura continuu; în sfârşit, după pacea dela Bucureşti şi după ce suferi 1810—1812 captivitate la Ruşi a domnit efectiv 1812—1819 când fu mazilit, din cauza multelor plângeri contra domniei lui, cari provocară în 1818 şi o răscoală, după ce dăduse ţării odată cu Ioan Caragea din Muntenia 1816—1819 un codice civil (în limba greacă). La 1821 ca nici un alt Calimah el fu Domn în Muntenia, dar după câteva luni fu scos şi ucis la Constantinopole, pentru că nu denunţase îndată revoluţia lui Tudor Vladimirescu contra Grecilor.

---

[1]. Acest Domn a dat mult ajutor staretului Gheorghe la restaurarea schitului Cernica, ctitoria vornicului Cernica Ştirbei de pela sfârşitul sec. 16. Din descrierile călătorilor streini prin Muntenia pe timpul lui se pare că el nu avea caracter aşa excentric, cum scriu cronicarii despre dânsul. Comp. Voyage de Milady Graven à Constantinople en 1786. Traduit de l'anglăis... Paris 1789 pag. 226 scv şi 283 scv. (N. Tr).

c. Timpul recent.

Epoca Fanarioților încetează în anul 1821 și vin iarăș Domni pământeni, dar totodată începu la Români timpul deșteptării sentimentului național și a năzuinței la cultura națională. Cu această năzuință, încă din ultimile zile ale Fanarioților, la București Gheorghe Lazăr (1779—1832), învățatul Român din Transilvania, căruia îi urmă apoi discipolul său cel foarte talentat și foarte întreprinzător, Ioan Eliad (Heliade Rădulescu, 1802—1872) și la Iași Gheorghe Asachi (1788—1871), învățatul Moldovean, au pus bazele școalelor superioare, din cari s-au format apoi în Muntenia la 1831 colegiul sfântul Sava, așa numit dela locaIul unde fu instalat, iar în Moldova la 1835 Academia Mihaileană, așa numită dela Mihai Sturza, Domnul de mai târziu (1834—1848); ambele școale deveniră, cea din urmă de tot în apoziție cu voința fundatorlui, focare și pentru aspirații la libertate națională. Iară din punct de vedere politic Principatele s-au desvoltat astfel:

După ce Turcii ocupară un an Principatele, veni la tronul Moldovei în 1822 cu alegerea țării și întărirea Turciei blândul Ioan Alexandru Sturza, boier bătrân, iară la tronul Munteniei Banul Grigore Ghica, nepot lui Grigore (Alexandru) Ghica, cel ucis mișălește în 1777. Ambii Domni s-au silit a ameliora pe cât le permiteau Turcia și Rusia reaua situație, în care intră și starea numeroaselor mânăstiri, administrate de călugări greci din streinătate și închinate de pietatea ctitorilor din timpurile anterioare la sfintele locuri din Orient cu privilegii de a bineficia de prisosul veniturilor lor. Insă la 1828 Rusia ocupa din nou ambele Principate, având un nou răsboiu cu Turcia; după pacea dela Adrianopole (1829), care stipulă în favoarea Moldovei și a Munteniei ca Domnii lor să fie pe viață și Turcia să aibă a primi numai tributul, ocupația rusească dură încă cinci ani, adică până la 1834, dând în an. 1832 ambelor țări și introducând în ele o constituție nouă, ce era în câtva o ameliorare a celei de până atunci; ea fu elaborată de Contele Pavel Kiselev, general rus împreună cu o comisie de boieri și se numi Regulamentul organic. După Regulament amândouă Principatele avea a plăti un tribut anual de 3,000,000 de piastri. Față de țărani însă Regulamentul era apăsător. Lucrul hotărât pentru 24 de zile boeresc era așa, că cerea 60 de zile. Acest Regulament prevăzu în ambele țări pe lângă Domn o adunare obștească, ce se compunea din clerul înalt și din boeri, având și dreptul de a alege Domn și anume pe viață. Dar pentru astădată

cele două puteri contractante şi-au rezervat a numi direct Domn; ele numiră în Moldova pe Mihai Sturza, boier moldovean foarte capabil de domnie, iar în Muntenia pe Alexandru Ghica, frate cu Grigore Ghica, care domnise dela 1822—1828 şi adept al ideilor politice din Occident. Şi un Domn şi celălalt administrau ţara cu zel, cum prevedea Regulamentul organic şi sub controlul consulilor ruşi. Sturza, mai înainte bun patriot român, acum ajunse cu totul devotat Ruşilor şi totodată nutri idei dispotice reacţionare şi se 'ngriji mai pre sus de toate a se îmbogăţi; din această cauză şi introduse din Austria o mare mulţime de jidovi, supuşi austrieci („tărtani" — österreichische Untertanen). Ghica nu mulţumea nici pe Ruşi nici pe Turci, deci cu concursul Adunării obşteşti fu înlocuit în 1842 cu Gheorghe Bibescu, boer tânăr, avut şi Doctor al universităţii din Paris; el avea idei mai mult aristrocratice decât naţionale, transformă colegiul sf. Sava în un institut francez. Insă pentru tânăra generaţie cu aspiraţii la libertate şi pentru şefii ei cultivaţi în Europa occidentală chiar numai Regulamentul organic şi tutela consulilor ruşi era o oroare, cu atât mai vârtos încă despotismul reacţionar şi fără scrupul alui Mihai Sturza din Moldova. Deaceea la 1848 izbucni şi în Moldova şi în Muntenia o revoluţie după exemplul Revoluţiei franceze din Fevruarie. Mihai Sturza rezistà contra ei în Moldova cu armele şi cu temniţa şi constrânse pe unii din şefii ei a fugi în streinătate, dar în 1849 fu silit a face loc ocupaţiei ruseşti, care între acestea reprimase revoluţia complet. In Muntenia Bibescu fu constrâns a primi o constituţie, curând însă abdică şi fugi în Transilvania: sub preşedinţa mitropolitului Neofit, care fu constrâns a o primi, se formà un guvern provizor; acesta arse în faţa consulatului rusesc odiosul Regulament organic şi la urmă se transformă în Căimăcănie (locotenenţă domnească, compusă din mai multe persoane). Dar curând chiar îa 1848, veniră pentru câtva timp Turcii, cari numai în Bucureşti întâmpinară o mică rezistenţă sângeroasă de oştire, iară pentru un timp mai îndelungat veniră Ruşii şi pecând Căimăcănia revoluţionară fugia în Transilvania şi Mitropolitul plăti preşedinţa lui cu depunere, ei numiră Căimăcan (locţiitor de Domn) pe boerul Constantin Cantacuzin, care sub dictatura lor, restabili domnia Regulamentului. După aceasta la 1849 în convenţia dela Balta Liman (sat pe ţărmul european al Bosforului, lângă Constantinopole) Turcia şi Rusia s-au unit a numi iarăşi Domni în ambele ţări numai pe 7 ani şi a-i contro-

la prin Comisari turci şi ruşi. Acum se sui pe tronul Moldovei Grigore (Alexandru) Ghica, tânăr cu idei generoase şi pe al Munteniei Barbu (Dimitrie) Ştirbei cu tot asemenea idei, dar mai practic; el era frate cu Gheorghe Bibescu, s-a numit însă Ştirbei dela Ştirbei, tatăl său adoptiv. Ambii Domni desfăşurară o activitate binefăcătoare, după ce în 1850 Ruşii eşiră din Principate. Dar în 1853 o nouă ocupaţie rusească, îndreptată contra Turciei întrerupse domnia lor; ei reveniră chiar în 1854, după ce ocupaţia rusească făcuse loc unei ocupaţii austriace şi domniră alături cu aceasta până la 1856 când pacea dela Paris a curmat războiul Crimeei (1853—1856), pe care Rusia îl pierdu faţă de Turcia şi de puterile occidentale, aliate cu aceasta şi anume Anglia, Francia şi Sardinia, Atunci se inaugură în Principate o eră prosperă. Rusia fu obligată a restitui Moldovei trei judeţe dela sudul Basarabiei (Cahul, Bolgrad şi Ismail) şi a renunţa la „Protectoratul" său în Principate. De acum ambele ţări aveau a se bucura de autonomie completă înnăuntru recunoscând numai suzeranitatea Turciei şi plătind un tribut, acărui sumă fu fixată la 1,500,000 de piaştri pentru Moldova şi 2,500,000 pentru Muntenia. Ele au fost puse sub protecţia tuturor celor 7 puteri contractante (Rusia, Turcia, Francia, Anglia, Sardinia, Austria şi Prusia). Până ce intră în vigoare noua ordine s'au numit Caimacani, în Moldova mai întâi Teodor Balş şi după moartea acestuia Nicolae Vogoride, ei amândoi guvernară în mod reacţionar şi arbitrar, deacee se şi rădicară contra lor plângeri, ce fură satisfăcute de puterile contractante. In Muntenia fu pus Caimacan Alexandru Ghica, fostul Domn din 1834—1842, care guvernă cu totul corect. Iară în 1857 adunări de reprezentanţi ai poporului, numite „Divanuri ad hoc" („Corpuri deliberative, convocate pentru scopuri cu totul determinate") exprimau pe viitor dorinţele ambelor ţări. Prin convenţia dela 1858 puterile contractante au ţinut seamă de dorinţele exprimate; numai dorinţa, ca ambele ţări să fie unite în un Principat cu domn ereditar din o dinastie europeană, n-a fost luată în considerare, pe când dorinţa ca ambele Principate să se numească în comun „Principatele Unite" a fost admisă. In consecinţă apoi ca legătură între ele, la Focşani o Comisie de 18 membri Moldoveni şi Munteni numită Comisiunea centrală avea a delibera sub noua Căimăcănie de câte 3 membri despre legile comune, proprii ambelor ţări şi s-a dispus pentru ambele Principate alegeri de Domn separate. Deci la începutul

anului 1859 ambele Principate au ales în adunări elective separate, mai întâi cea din Moldova, apoi cea din Muntenia în deplin acord, pe acelaş Domn şi anume pe colonelul Moldovean Alexandru Cuza, care se sui în tronurile ambelor Principate Unite luând numele Alexandru Ioan I. Cuza, iară Sultanul, după oare care ezitare, îl confirmă. Cuza avu la început două reşedinţi, la Bucureşti şi la Iaşi, două ministere şi două Adunări naţionale, cu o comisie centrală în comun la Focşani; dar dela sfârşitul anului 1861 domni cu consimţântul Sultanului peste un Principat unificat „România" având o *unică* reşedinţă la Bucureşti cu un *unic* minister şi o *unică* adunare naţională, iară în locul Comisiei centrale dela Focşani fu instituit în Bucureşti un consiliu de Stat.

Alexandru Ioan I Cuza fu Domn naţional al ţăranilor cu intenţii bune şi voinţă energică şi gata a lua în considerare şi a împlini chiar în timpul său dorinţa generală a naţiunii de a avea Domn strein din o Casă domnitoare a Europei. El s-a silit a înzestra ţara cu toate instituţiile statelor moderne; pe lângă foarte numeroase şi bune şcoale primare şi secundare, înfiinţă câte o universitate la Iaşi şi Bucureşti, creă instanţe administrative şi judecătoreşti, promulgă un Codice de legi moderne, puse bazele pentru organizarea unei armate, demne de acest nume şi voi a înzăstra şi clasa ţăranilor cu vatră şi pământ propriu; iar în biserică avea predilecţie pentru o politică asemenea cu a împăratului Iosif II şi în alte direcţii înclina chiar spre despotism. La sfârşitul anului 1863 avu consimţimântul naţiunii de a seculariza averile mânăstireşti, tăind astfel totodată şi nodul Gordian al chestiei mănăstirilor închinate la sfintele Locuri din orient, cu averile lor ce se pierdeau pentru ţara, a cincia parte a averii ţării [1]. Dar apoi Cuza a păşit şi la o organizare sinodală proprie şi la numiri „necanonice" de episcopi prin simplu decret domnesc, ce fură foarte combătute. Intâmpinând rezistenţă din partea adunărei naţionale, compusă din Conservatori, în tendinţa lui de a emancipa pământurile ţăraniilor, Alexandru Cuza făcù lovitura de Stat dela 2 Mai 1864. Pe baza unui plebiscit (vot al naţiunii întregi, ce-i fu favorabil) înlocui constituţia în fiinţă cu alta, un Statut ce împărţi reprezentaţiunea naţională în Cameră şi Senat şi lărgi foarte mult drep-

[1]. Alţi istorici le evaluează la a 7-a parte din averea ţării. Comp. Xenopol, Domnia lui Cuza Vodă. Iaşi 1903 Vol. I p. 356 (N. Tr.).

turile Domnului şi dreptul electoral, iară prin decret domnesc declară pe ţărani stăpâni liberi ai pământului aflat în posesiunea lor. Din acest timp Cuza avù contra lui nu numai pe Conservatori ci şi pe Radicali, pe aşa zişii Roşi. In vara anului 1865 izbucni în Bucureşti o revoltă populară, pe care Cuza fu nevoit a o reprimà cu armele; pe lângă aceasta el producea scandal şi prin viaţa lui privată.

In sfârşit în Fevruarie 1866 conspiratori au pătruns noaptea în palat şi au silit pe Domn, care nu opuse nici o rezistenţă, a abdicà şi a plecà imediat în streinătate, de unde, după ce murì peste 7 ani (1873), fu adus în ţară cu onoruri şi pietate.

Acum ţara alese un Domn strein, ereditar, mai întâi în persoana lui Filip, conte de Flandra, care refuză alegerea din motive de sănătate, apoi în persoana lui Carol, principe German de Hohenzollern Sigmaringen. Acesta primi alegerea, jură pe o Constituţie foarte liberală, acordă bisericii o autonomie moderată şi pe cale constituţională corectă dezvoltă creaţiunele de stat ale predecesorului său cu energie şi succes, formă o armată impunătoare, o reţea de căi ferate corespunzătoare cu exigenţile comunicaţiei şi o marină de comerţ; intră în relaţii amicale cu puterile vecine, mai ales cu Austro-Ungaria şi cu aliaţii acesteia Dar în 1877 izbucnind un nou răsboiu ruso-turc, provocat de cruzimea turcilor în Bulgaria, a trebuit ca România să permită armatei ruseşti trecerea prin teritorul ei şi a profitat de aceestă ocazie spre a se proclama independentă de Turcia, apoi se alià cu Rusia, ce era strâmtorată, şi prin vigoarea armatei sale, care lupta sub comanda supremă a Domnului, a decis victoria armelor ruseşti. In pacea dela Berlin din 1878 România trebui a retrocedà Rusiei, care le cerea înapoi, cele trei judeţe din Basarabia (Cahul, Bolgrad şi Ismail), ce le acordase în 1856 României pacea dela Paris, dar de odată cu recunoaşterea independenţei sale obţinù Dobrogea, a cărei stăpânire a adus-o în măsură de a zîdi un port excelent la Constanţa şi a-l face încă mai propriu pentru comunicaţia cu lumea 'ntreagă prin construirea unui pod pe Dunărea la Cernavoda. Neavând copii, regele obţinù în 1881 a fi recunoscut ca moştenitor al tronului nepotul său, principele Ferdinand. Insă trecerea cu vederea a chestiei agrare, ce devenise din nou nesatisfăcătoare, a provocat în 1907 o răscoală crâncenă a ţăranilor, ce trebui să fie reprimată cu vărsare de sânge şi reclamă de urgenţă o nouă lege agrară.

2, Rusia. In Periodul precedent (IV) Rusia era sub suzeranitatea Mongolilor sau a Tătarilor, iară la 1480 Marele principe Ivan III (I) Vasilievici (1462—1505) o liberă de jugul Mongolilor, sub a căror stăpânire mai rămase numai Cazan, Astrahan şi Crimeia. Apoi succesorul lui Ivan III (I) Vasilievici, Marele principe Vasile Ivanovici (1505—1533), făcù din Rusia un Stat unitar, un imperiu. In sec. 16 supt Ivan IV Vasilievici (1533—1584), supranumit „cel Cumplit" (Groznij), se alipi la ea Cazan (1552) şi Astrahan (1556). In sec. 17 Rusia crescù spre sud cucerind teritorii dela Polonia şi Turcia (Ucraina 1667 şi Azov 1699, definitiv 1759). La începutul sec. 18 supt Petru cel Mare (1682—1725, singur suveran 1689—1725) Rusia câştigă dela Suedia provinciile Baltice: Ingria (1702), Livonia şi Estonia cu Carelia (1721), intră ca imperiu între puterile mari şi strămută reşedinţa dela Moscva la Petersburg (1703). Spre sfârşitul sec. 18 (1783) supt Caterina II (1762—1796) Rusia luă dela Mongoli sau Tătari şi Crimeia, care era sub suzeranitatea Turcilor şi în a treia împărţire a Polotiei (1772, 1793 şi 1795) câştigă partea cea mai mare din acest regat, inclusiv Curlandia (1795), ducat ce erà sub suzeranitatea feudală a Poloniei dela 1561, când încetă de a fi ţară a Ordinului Spadei. La începutul sec. 19 câştigă încă Finlandia dela Suedia (1809), se mări la Prut cu Basarabia, pe care şi-o atribui în 1812, după un răsboiu cu Turcia şi obţinù în acelaş mod la 1829 protectoratul peste Moldova şi Muntenia, dar îl pierdù împreună cu partea de sud a Basarabiei şi cu alte privilegii după răsboiul Crimeei (1853—1856); după alt răsboiu cu Turcia (1877—1878) obţinù partea de sud a Basarabiei şi o parte din privilegiile anterioare, dar în 1904 prin politica sa de expanziune în Asia se 'ncurcà în un răsboiu sângeros şi fără succes cu Japonia. In 1905 încheia cu Japonia o pace, ce a pus limită politicii sale de expanziune în Asia de ost, iar în interior a deschis drum pentru o organizaţie constituţională, precum şi pentru libertatea civilă şi a cultelor.

3. Polonia. La începutul acestui Period (V) Polonia era unul din statele mai mari şi cuprindea Lituania precum şi ţările Rutenilor, iară după jumătatea Periodului a mers spre decadenţă. Până la 1570 Polonia era sub dinastia Iagelonilor şi cât a domnit aceasta ea fu stat mare, aşa că la 1466 după un răsboiu de 12 ani, prin a doua pace dela Torn, Prusia, ţara Ordinului Teuton, trecu o parte sub stăpânirea ei directă, o parte sub suzeranitatea

ei şi dela 1561, dintre posesiunile Ordinului Spadei, Livonia deveni provincie polonă, iară Curlandia ducat vasal al Poloniei; dar la 1572, după stingerea Casei Iagelonilor, Polonia deveni stat electiv şi la tronul ei veniră nu numai principi poloni ci şi francezi, suedezi, unguri din Transilvania şi germani, nu fără capitulaţiuni electorale, ce slăbiau puterea regală, şi în consecinţă deveni teatru de lupte şi răsboaie, mai vârtos că fiecare nobil avea drept de veto („liberum veto") şi dreptul de coaliţie armată cu alţi semeni ai lui. Mai veni şi intoleranţa confesională a Polonilor catolici romani contra Rutenilor ortodocşi de Răsărit şi contra creştinilor eterodocşi „Disidenţi". Aceasta provocă amestecul din afară şi iarăş slăbi Polonia din ce în ce mai mult; ca consecinţă ea încă în sec. 17 pierdu mai multe teritorii, o parte la Germania, o parte la Suedia şi o parte la Rusia; tot la aceasta pierdu şi Rusia Mică cu Chievul în armistiţiul şi în pacea dela Andrussov 1667 şi 1669, după ce încă în 1664 Cazacii din Rusia Mică, cari în virtutea autonomiei acordate lor aveau drept a face şi expediţii războinice în alte ţări, oprimaţi de atotputernicii nobili ai Poloniei, se supusese Rusiei sub Hatmanul lor Bogdan Hmielnicki. Sub înrîurirea continuă a aceloraşi împrejurări statul polon ajunse la dizolvare completă în aşa zisa împărţire a Poloniei din 1772, 1793 şi 1795 între Rusia, Austria şi Prusia, toate trei state puternice, vecine cu Polonia; căci în acest Period nu numai Rusia şi Prusia ci şi Austria ajunsese vecină cu Polonia de când câştigase prin moştenire după tratate Boemia şi Ungaria cu ţările ei constitutive (1526), iară Prusia, din ţara unui Ordin monastic dependentă de Polonia, ajunsese dela 1525 ducat civil şi ereditar, în 1560 independent de Polonia, apoi o parte constitutivă din ce în ce mai mare a Germaniei, în 1701 regat şi în 1740—1786 supt regele ei Frideric II, chiar mare putere europeană. Drept că Napoleon I Bonaparte, nou şi mare cuceritor, care din general francez în 1799 ajunse prim consul şi în 1804 împărat al Franciei, odinioară regat, în 1792 republică, în 1804 imperiu, şi impusese dictatura lui la jumătate din Europa, a înfiinţat un ducat al Varşoviei (1807—1809) mai mult din părţile Poloniei, ce fusese până atunci ale Prusiei şi din Galiţia de vest, luată în 1809 dela Austria, care obţinuse în 1772 „Galiţia de ost", în 1795 „Galiţia de Vest": dar după căderea lui Napolion acest ducat fu desfiinţat şi cea mai mare din el trecu la Rusia; Prusia a păstrat numai Posen iar Austria numai Galiţia de ost pur şi simplu, nu-

mită şi Galiţia şi Lodomiria; ca cea din urmă rămăşiţă a Poloniei de odinioară mai există încă republica Cracovia, dar în 1846 şi aceasta fu anexată la Austria şi alipită ca mare ducat la Galiţia de ost, care azi se împarte în Galiţia de ost, şi Galiţia de vest în alt senz al numirilor respective. Partea cea mai mare a Poloniei chiar dela început (1772—1795) trecu la Rusia ca regat al Poloniei şi obţinu o administraţie autonomă şi o organizaţie constituţională; dar în 1830 Polonii, revoltându-se contra dominaţiei ruseşti, au pierdut constituţia; în 1848, revoltându-se din nou, ţara pierdu şi administraţia autonomă ca regat a parte şi deveni o gubernie rusască. In acel timp partea din Polonia, ce trecu la Prusia, avea o situaţie mai bună, dar în timpul cel mai recent situaţia ei se înrăutăţi, aşa ca dela 1902 Polonia rusească nu era singură în situaţia cea mai rea; din contră Polonii din Galiţia şi Lodomiria, ce trecură la Austria, se bucurau de o situaţie foarte favorabilă.

4. Ungaria şi Transilvania. O privire mai de aproape asupra desvoltării politice a acestor ţări deasemenea se impune, pentru că istoria bisericii româneşti de acolo este pentru noi de un interes deosebit.

a. Ungaria. In acest regat domină Maghiarii, dar într'însul sunt şi locuitori de alte naţionalităţi, cari la un loc sunt în număr aproape egal cu Maghiarii; aşa în părţile despre răsărit şi despre miază noapte răsărit locuiesc Români, cari în Transilvania sunt chiar în majoritate absolută; în părţile despre apus, miază noapte răsărit şi la miază noapte locuiesc Ruteni; la miază noapte răsarit, Slóvaci; la apus locuiesc Germani, cari au şi în Transilvania, colonii numite „Saşi" şi în alte regiuni, dela sec. 18 şi în Banat, aici coloniile lor se numesc „Şvabi"; la apus locuiesc deasemenea Sloveni; în partea despre miazăzi apus, adică în Croaţia-Slavonia, ţări unite cu Ungaria, ca rest al Croaţiei fost regat constituit din 3 ţări: Croaţia, Dalmaţia şi Slavonia locuiesc Croaţi; la miazăzi şi spre răsărit de Tisa de jos şi de mijloc, aici la un loc cu Români, locuiesc Sârbi; aceştia la începutul Periodului V nu prea erau numeroşi, dar la sfârşitul sec. 17 şi jumătatea întâi a sec. 18 (1690 şi 1737) imigrară în mare număr. Ungaria intra în Periodul V ca regat electiv, cum a fost dela stingerea liniei bărbăteşti a Arpazilor (1301). Ea datori marea importanţă, ce o avù în luptele de atunci ale lumii creştine din Europa cu Turcii, cari înaintau continuu în Europa de sud, talentului militar, eroismului

şi energiei generalului ei Ioan Corvin Hunyadi, Român ungurit; dela 1438 Ioan Corvin fu Ban al Severinului, dela 1441 şi Voevod al Transilvaniei, iară dela 1446—1452 şi regent al Ungariei pe timpul regelui minor Vladislav Posthumul. In 1456 Ioan Corvin a repurtat contra Turcilor la Belgrad victoria lui cea mai strălucită, dar după puţine zile muri de ciumă. In 1457 murind regele Vladislav Posthumul fu ales rege Matei Corvin, fiul tânăr al celebrului erou şi domni cu glorie 32 ani (1458—1490) cum a domnit înainte numai Ludovic cel Mare (1342—1382). Matei Corvin s'a afirmat viguros nu numai contra competitorului său Frideric III, împăratul Austriei şi contra aristocraţilor, cari ţineau cu acesta, ci şi-a întins regatul şi peste Moravia, Silezia şi Lusacia, cum şi peste ţările austriace ale lui Frideric III şi dela 1485 luă reşedinţa în Viena; el bătù de mai multe ori pe Turci, cari veniau asupra Ungariei, dar la 1467 năvălind în Moldova suferi o mare înfrângere dela Ştefan cel Mare, Domnul Moldovei, cu care erà învrăjbit şi cu care se'mpăcă abià mai târziu. A protejat cu zel artele şi ştiinţele, a dat legi bune şi prin asprimea lui cu nobilii sumeţi şi-a câştigat dela popor numele de iubitor de dreptate. El avù de succesor 1490—1516 pe slabul Vladislav II, regele Boemiei din casa Iagelonilor. Supt acesta Boemia şi Austria recâştigară dela Uugaria ceiace pierduseră mai'nainte. In contra voinţei reprezintanţilor poporului maghiar Vladislav încheià cu Austria un contract de ereditate cu ocazia căsătoriei fiului său Ludovic cu Maria de Austria, şi a fiicei sale Ana cu Ferdinand de Austria. La 1514 spre sfârşitul domniei sale, în o oaste de cruciferi contra Turcilor, compusă din ţărani, izbucni o revoltă sângeroasă sub conducerea lui Dozsa Săcuiul; ea fu reprimată tot aşa de sângeros şi cu mare barbarie nu numai contra revoluţionarilor, numiţi „Curuţi" adică, după cum zic unii, „Cruciferi", iară după cum zic alţii „revoluţionari", ci şi contra întregei clase a ţăranilor din Ungaria şi Transilvania. Se dă atunci şi legea că ţăranul nu are altă avere decât plata muncii sale zilnice („Rusticus praeter mercedem sui laboris nihil habet") şi că e rob legat de pământ („Rusticus est servus glebae adscriptus"). Succesorul lui Vladislav II fu fiul său Ludovic II (1516--1526. Acesta muri fugind dela Mohaci după bătălia pierdută contra Sultanului Soliman, care năvălise în Ungaria. Atunci, din cauză că voturile pentru alegerea de Rege se'mpărţiră, Ungaria se desfăcu în două: Ungaria orientală, care trecu

supt scutul Turcilor, cu regele ei Ioan Zapolya până atunci Voevod al Transilvaniei şi Ungaria septentrională şi occidentală, care deasemenea fu curând tributară Turcilor, cu regele ei Ferdinand Habsburgul, arhiduce de Austria şi apoi rege şi chiar împărat al Germaniei, cumnat cu Ludovic II. După ce Turcii şi-au întins dominaţia lor mai departe, la aceste două Ungarii se mai adăogi una turcească, Ungaria centrală, în care domni un paşă dela 1541, când Turcii cuceriră Buda. După moartea lui Ion Zapolya (1540), regatul său în urma lungilor negocieri cu Ferdinand şi cu Turcii deveni în sfârşit principat naţional maghiar al Transilvaniei, tributar Turciei, supt Ioan Sigismund (1556—1571), fiul lui Zapolya, în locul căruia domni regina Isabela, până la moartea ei (1559). Murind Ioan Sigismund fără fii, au urmat prin alegere principi naţionali până la 1797, când în sfârşit Transilvania trecu la Habsburgi. Intre acestea Turcii continuau războiul cu Habsburgii sau cu imperialii, de oarece Habsburgii erau şi împăraţi ai Germaniei. Impăratul Rudolf II (1576—1618, rege al Ungariei 1572—1608) în alianţă cu Sigismund Bathory, principele Transilvaniei (1581—1602) şi cu Mihaiu Viteazu (1593—1601) şi Radu Şerban (1602—1611), Domnii Munteniei, cari urmăreau acelaş scop ca şi Rudolf, încercară să alunge pe Turci din Ungaria şi Transilvania, şi să'şi însuşiască Transilvania contra aliaţilor săi, însă la sfârşit în 1600 obţinu numai scutirea de tribut. Totuş în Ungaria Rudolf II nu respecta constituţia ei cea pe clase privelegiate, ci voi chiar cu măsuri de silnicie a respinge Protestantismul, noua credinţă din Germania, ce străbătuse şi în Ungaria şi Transilvania, câştigând majoritatea clasei nobililor şi ajungând dominantă. Ştefan Bocskai, acelaş principe protestant al Transilvaniei, care în 1604, încă înainte de a fi ales, pusese capăt domniei militare şi tiraniei imperialiste a generalului Basta în Transilvania, a întreprins apoi o expediţie în Ungaria şi la încheierea păcii în Viena (1606) a constrâns pe împărat a recunoaşte libertatea cultului şi constituţia ereditară a Ungariei, totodată a ceda Transilvaniei 3 comitate (districte) din Ungaria de sus. Dar şi succesorii lui Rudolf II (Matia împărat 1612—1619, însă rege al Ungariei 1608—1619, Ferdinand II 1619—1637, Ferdinand III 1637—1657) au provocat pe principii Transilvaniei Gavriil Bethlen (Bethlen Gabor 1613—1629) şi Gheorghe Rakóczy I (1629—1648) a procedà în acelaş mod şi cu acelaş succes, câştigând încă 7 comitate în Ungaria de nord la încheierea păcii din Nicolsburg

(în Moravia) 1621 şi din Linz 1645. Dar prin aceasta ei n-au modificat durabil politica împăratului, din care cauză pe lângă conspiraţii, ce avură de rezultat condamnări la moarte, au fost mai târziu (sub împăraţii Leopod I 1657—1705 şi Iosif I 1705—1711) şi răscoale cu arme, ca cea a lui Emeric Tököly (1678—1690) şi cea alui Francisc Rakóczy II (1703—1711), ai căror partiziani s-au numit şi Curuţi, ca şi ţăranii revoluţionari ai lui Dozsa din an. 1514. Totuş împăraţii cu politica lor şi-a ajuns în sfârşit scopul. Ungurii se învăţară la urmă a suferi mai lesne împietările asupra constituţiei lor şi în 1687 dieta înaltelor corpuri din Ungaria recunoscu dreptul de moştenire a Habsburgilor în linie masculină, iar în 1722/23, primind sancţiunea pragmatică a împăratului Carol VI (în Ungaria al III-lea 1711—1740) recunoscù indivizibilitatea ţărilor coroanei Habsburge şi dreptul de moştenire şi în linie femenină. Protestantismul, până atunci în majoritate sdrobitoare, deasemenea fu redus la o minoritate modestă nu numai prin singură acţiunea bisericească a iezuiţilor şi a marelui lor elev, Cardinalul Petru Pázmany († 1630), Primate al Ungariei, născut în legea protestantă şi prin cea a episcopilor maghiari. Turcii întreprinseră încă odată un atac puternic contra imperialilor şi în 1683 asediară Viena. Dar odată cu acest atac nereuşit începù şi decadenţa puterii Turcilor; în 1686 ei au fost alungaţi din Buda. Operaţiunile imperiale în Serbia la 1689—1690 nu avură alt succes de cât că Sârbii părăsiră în masse mari patria lor şi trecură în Ungaria, sporind enorm aici numărul celor ce imigrase mai înainte de groaza Turcilor şi obţinând loc de locuinţă şi privilegii în Croaţia şi Slavonia, în Banatul Timişanei şi în Ungaria de ost (între Tisa şi Transilvania), mai puţin în Ungaria centrală. Dar înfrângerile, ce Turcii suferiră în Ungaria, notabil la Slancamen (Salankamen) 1691 şi la Zenta 1699 i-au constrâns a încheia pacea dela Carloviţ (1699) şi a se retrage din toată Transilvania şi Ungaria, afară de Banatul Timişan; totuş după un războiu de doi ani pacea dela Passarovicz (Pasarevac 1718) obligă pe Turci a se retrage şi din Banat şi totodată a cedà imperialilor şi Oltenia şi o parte din Serbia cu Belgradul. Insă după un nou războiu de 2 ani (1736—1738) Turcii au luat înapoi aceste teritorii, prin pacea dela Belgrad (1738). In cursul acestui războiu avù loc în 1737 o nouă imigrare a Sârbilor în Ungaria.

Războaiele Turceşti, cari luară sfârşit acum, au dat ocazie a se forma un teritor de graniţă militară în jurul tuturor ţărilor

Ungăriei de sud şi de ost, adică a se formà aşa numitele graniţi militare, a căror locuitori la început Sârbi fugari, mai târziu indigeni, în schimbul scutirii de dări şi a autonomiei administraţiei lor militare, se obligară a apărà, la urmă numai a străjui, graniţele şi a servi ereditar în oaste. Astfel dela 1535 s'a înfiinţat graniţa militară a Croaţiei, dela 1702 a Slavoniei, curând după răsboaiele Turcilor, a Banatului sau a Ungariei şi la urmă 1764—1766 a Transilvaniei sau a Săcuilor şi a Valahilor, 4 circumscripţii generale, împărţite în regimente. In an. 1849 graniţa militară deveni provincie proprie. Dar chiar în 1851 se desfiinţă graniţa militară a Transilvaniei, în 1872 cea a Banatului sau cea Sârbo-Bănăţană şi în 1881 cea Croato-Slavonă şi teritorul lor s'a unit cu teritorul vecin al ţării şi s-a pus sub administraţia civilă şi sub legea generală de apărare. Abià după sfârşitul răsboaielor Turceşti Ungaria se putu aplica la desvoltarea ei în interior. La aceasta s'a aplicat cu dragoste şi zel mai cu seamă împărăteasa Maria Tereza (1740—1780), însă dela 1783 fără conlucrarea înaltelor corpuri reprezentative ale Ungariei, cari dădeau reginei lor tot ajutorul contra inimicilor externi, dar n-ar fi voit a jertfi vechile lor drepturi şi datini pentru instituţii şi reforme, cerute de timp. Iară reformele radicale şi pripite ale împăratului Iosif II (1780—1790), care refuză a se încorona rege, precum reducerea unor mânăstiri, edictul de toleranţă, desfinţarea deosebirilor de clase, a tiraniei breslelor, a robiei, a autonomiei judeţene, proectul de unificarea întregii monarhii, introducerea limbii germane ca limba oficială şi multe altele, grăbiră o încordare periculoasă, aşa că împăratul înainte de moartea lui trebui să revoace mai multe ordonanţe ale sale. Leopold II (1790—1792), spre a împăca înaltele corpuri reprezentative, convocà îndată Camera şi se încoronà. Francisc I (1792—1835) şi ministrul său Meternich la început evitară cât au putut a convocà dietele statului, dar dela 1825, formându-se un partid puternic de reforme sub conducerea contelui Ştefan Szechenyi fundatorul Academiei Ungare, ei au fost nevoiţi a convocà diete de reforme. Aceste camere au lucrat şi supt Ferdinand I (ca rege al Ungariei al V-lea 1835—1848) până la 1848, au îmbunătăţit soarta ţăranilor, dându-le şi facultatea de a se retrage încotro voesc, au introdus limba ungurească ca limbă oficială în administraţie şi justiţie, au declarat că şi cei fără titlu de nobleţă sunt admişi în toate funcţiile, au subvenţionat industria indigenă. La 12 Noembrie 1847 împăratul

a deschis dieta Ungariei cu un discurs în limba ungară. Revoluţia franceză din Fevruarie şi cea vieneză din Martie 1848 au electrizat şi partida de reforme din Ungaria. Conducătorul ei fu acum Ludovic Kossuth, advocat şi publicist. Camera cerù o constituţie nouă liberală-democratică şi minister responzabil şi Ferdinand a admis cererea. După aceea Camera aboli robia ţăranilor cu toate sarcinile ei, când şi clerul de bună voe renunţă la zeciuială, deasemenea camera declară că toate confesiunile au drepturi egale, transformă dieta statului în o reprezentaţiune naţională ieşită din alegeri directe, uni Transilvania cu Ungaria şi introduse libertatea presei şi curţi cu juraţi. Regele confirmă şi aceste „legi constituţionale". Dar când ministerul păşi la aducerea lor în îndeplinire, întâmpină opoziţia naţiunilor nemaghiare, pentru că ele nu s-au luat în considerare şi erau contra ideii de stat maghiar unificat. Mai întâi Croaţii, apoi şi Românii din Transilvania se deslipiră de Ungaria. Croaţii se grupară în jurul generalului Jellachici (Ielačić) noul Ban al Croaţiei[1]. Camera sub conducerea lui Kossuth, a decis a reprima veleităţile de separatism ale Slavilor de Sud cu o armată naţională de 200.000 oameni (Honvezi). Dar împăratul nu confirmă această decizie, mai vârtos Jelacic intră în Ungaria şi proclamă un stat austriac colectiv. Impăratul numi un comandant general pentru Ungaria, dar camera nu-l primi şi mulţimea îl asasină pe podul dintre Buda şi Pesta. Răsboiul de însurecţiune fu astfel declarat; el chiar începù. Camera nu recunoscù abdicarea lui Ferdinand făcută în 2 Decemvrie 1848 şi suirea pe tron a tânărului Francisc Iosif. Acesta declară acum încorporarea Ungariei la monarhia colectivă a Austriei. Camera sub conducerea lui Kossuth răspunse cu destituirea dinastiei Habsburg-Lotaringia proclamând totodată independenţa completă a Ungariei şi a ţărilor ei anexe şi numind pe Kossuth guvernator şi dictator al Ungariei. După multe lupte sângeroase în Ungaria şi Transilvania, împăratul solicită ajutorul Rusiei şi astfel în August 1849 insurecţiunea fu redusă şi nu mai putea lupta. Kossuth fugi din Ungaria şi armata insurecţiunii, miliţia naţională (Hoinvezii), capitulă. Au urmat acum execuţiuni şi nenumărate

[1]. Acest Ban, devotat apoi Curţii din Viena, a venit în Transilvania la 1848 spre a o supune împăratului cu forţa. Dar a fost respins de generalul Bem, care vesti lui Kossuth victoria sa, ca odinioară Iuliu Cezar, în trei cuvinte: Bem Ban Bum (Bem a bătut pe Ban). Aceste cuvinte deveniră câtva timp vuglare şi la Români, atât în Transilvania cât şi în Ţară (N. Tr.).

condamnări la moarte. In 6 Octomvrie 1849 la Arad 13 generali de Honvezi au fost unii împuşcaţi alţii spânzuraţi. Constituţia Ungariei fu declarată ca ne mai fiind în vigoare şi Ungaria deveni o simplă provincie a monarhiei colective a Austriei; Transilvania, Croaţia, Slavonia, Banatul Timişan, Voevodatul sârbesc nou înfiinţat („Voevodina") şi graniţile militare deveniră provincii independente. Abia în 1852 se sfârşiră procesele tribunalelor de războiu şi se decretă amnistie parţială. Apoi fură trimişi în Ungaria funcţionari austriaci şi s-a introdus în ea administraţie şi justiţie austriacă. Ungurii însă opuneau o rezistenţă pasivă şi perzistau în cererea de a li se restabili constituţia lor. Prin diploma din Octomvrie 1860 fu restabilită şi vechea constituţie a reprezentaţiei de clase priveligiate, lărgită acum prin reprezentarea tuturor claselor, iară funcţionarii streini şi chiar parte din legile austriace făcură loc celor ungureşti, Banatul şi Voevodatul Sârbilor („Voevodina") au fost anexate la Ungaria. Dar Ungurii cereau a se restabili complet vechile lor drepturi, incluziv legile dela 1848 şi amnistia generală. In 1861 odată cu promulgarea constituţiunei celei nouă a statului Austriei, dela 26 Fevruarie 1861 guvernul convocă o dietă Ungară; aceasta însă ceru ca bază pentru negocieri o uniune pur personală cu Austria şi legile dela 1848, precum şi unirea din nou cu Ungaria a tuturor ţărilor anexe ale ei şi refuza trimiterea de deputaţi la Cameră din Viena, la care trimisese delegaţi numai Românii din Transilvania şi o parte de Saşi, totodată protestă contra oricărei decisiuni a acelei camere relativă la Ungaria. Ca consecinţă dietă fu dizolvată şi ţara avu provizor iarăş un guvern absolutist. In 1865 sistemul de guvernământ obţinu formă ungară şi regele deschise o nouă dietă cu un discurs în limba maghiară. Acum Francisc Deak, şeful Ungarilor liberali moderaţi, făcu monarhiei colective câteva concesii, cu cari proiectul de uniune pur personală fu părăsit, dar dieta trebui să se închidă din cauză că izbucni răsboiul cu Prusia (1866). După terminarea acestui războiu scurt, în care Austria fu învinsă, se reluară curând negocierile şi la 1867 luă fiinţă Dualismul austro-ungar. In virtutea acestuia Ungaria deveni o parte a statului cu totul independentă pe baza legilor dela 1848, cu miliţie naţională proprie (Honvezi), având în comun cu cealaltă parte a statului numai unele afaceri şi anume cele externe, armata şi marina de răsboiu, asupra cărora înţelegerea se va stabili prin delegaţiuni din adunările de deputaţi ale ambelor părţi şi fiind

unită cu cealaltă parte şi prin o convenţie vamală şi comercială, ce se va încheia pe un timp anumit. Contribuţia Ungariei la cheltuielile comune fu fixată întâi în cota de 30 %, mai târziu s-a sporit însă prin învoială la 1897 chiar în cota de 36.4 %. Transilvania fu degrab unită cu Ungaria; cât pentru Croaţia şi Slavonia s-a făcut în 1868 un aranjament, cum ele să fie ale Ungariei, Chiar în 1867 regele şi regina se încoronară cu pompă.

Dar desvoltarea ulterioară a raportului Ungariei cu Austria, precum şi desvoltarea ei în interior n-au fost fără lupte. Cauza fu dezacordul continuu a partidului extern din 1848 cu partidele mai moderate, în particular cu partidul din 1867. De aici urmară schimbări necontenite de ministere, iar în Cameră scene vehemente, chiar turbulente şi violente, proteste, refuz de dări şi de recruţi, apoi în ţară situaţii în afară de lege (stări „ex lex") adică guverne fără buget aprobat, apoi revolte şi bătăi. In raport cu Austria era greu a pune de acord interesele Ungariei cu ale Austriei şi adesea Ungaria nu luă în considerare pe cele austriace. Partidele externe tindeau a transformă şi uniunea reală în uniune pur personală cu armată şi marină proprie a Ungariei, iară până atunci cel puţin a obţine limba maghiară ca limba de serviciu şi de comandă pentru contigentele ungare, în ultimul timp a avea şi o bancă naţională proprie a Ungariei. Pe lângă aceasta, cu tot aranjamentul din 1868, cu Croaţia se iveau continuu conflicte de competinţă şi de limbă uzuală, iară de altă parte Ungaria ridică şi pretenţii în numele Croaţiei asupra Dalmaţiei, pierdută ncă dela începutul sec. 15 la Veneţia, dela care în 1797 respectiv 1814 o câştigă Austria.

In interior au fost apărate cu mare îndârjire unele instituţii vechi contra reformărei lor, iară altele au fost reformate radical fără nici o dificultate. Pecând se opunea încă continuu rezistenţă ca vechea administraţie a comitatelor să nu treacă la stat, în 1894, după o scurtă opoziţie a Casei magnaţilor, a trecut la stat un vechiu drept al bisericii, ce pentru naţionalităţile nemaghiare constituia totodată o porţiune din autonomia lor naţională. Iată ce s-a întâmplat: Opoziţia clerului catolic roman contra deciziei ministeriale, ce proibea prozelitismul prin botez între confesiuni, adică de a câştiga prunci de alte confesiuni pentru confesiunea preotului care botează, în particular opoziţia contra decretului ministerial din 1890 ca preotul, care botează un prunc de altă confesie, să trimită în termen de 8 zile părohului de acea

confesie actul de botez, a fost cauza că în 1894 s-au introdus obligator actele stării civile şi căsătoria civilă şi astfel legislaţia veche a bisericii în materie de căsătorie pierdu caracterul ei oficial. Deasemenea maghiarizarea completă deveni o problemă capitală a statului. Legea despre naţionalităţi din 1868 declară că toţi cetăţenii statului constitue naţiunea maghiară unificată şi nedivizată, iară limba statului este cea Ungară. Spre a aduce la îndeplinire această lege fundamentală a statului s-a operat fără scrupul prin legi electorale şi de altă natură, deasemenea prin măsuri ministeriale de a majoriza şi a maghiarizà pe celelalte naţionalităţi. Urmarea fu că celelalte naţionalităţi nu puteau obţine reprezentaţiune proporţională nici în dieta statului nici în funcţiunile publice, iar autorităţile administrative şi judecătoreşti nu dădeau nici o atenţie la drepturile şi interesele lor. In particular Românii, din cauză că fusese împiedicaţi a avea reprezentaţiune proporţională, au stat pasivi mai mult timp în alegerile pentru dietă; abia în 1906 schimbară această atitudine. Pentru lupta contra apăsării lor naţionale, pe care o duceau prin ziare şi prin publicaţiuni au fost pedepsiţi ca pentru o crimă contra statului cu închisoare aspră şi totodată cu amenzi mari; aşa a fost la 1892 cazul, ce a deşteptat atenţia generală, că „Memorandul" adresat de Români împăratului şi conţinând plângerile lor, însă nefiind primit ei il publicară. Deşi o lege dela 1868 pentru învăţământul primar dispunea că fiecare elev are să primească instrucţiunea în limba lui maternă, totuş legile posterioare pentru învăţământul primar, cea din urmă adusă din 1909 de ministrul Apponyi, introduc în şcoalele celorlalte naţionalităţi limba maghiară pe o scară din ce în ce mai întinsă şi produc între naţionalităţi nelinişte din ce în ce mai mare. Nici chiar legile pentru subvenţionarea parohilor şi a şcoalelor primare de celelalte naţionalităţi nu sunt fără tendinţa de maghiarizare. Ruténii şi Românii uniţi cu biserica catolică romană şi numiţi oficial „greco-catolici" în Ungaria şi Maramureş, cari trăesc în centre maghiare şi dintre cari o parte chiar s-au maghiarizat, vor trebui să primească în scurt timp o episcopie maghiară greco-catolică. Şi noul regulament al dreptului electoral pe baza dreptului de vot obstesc, dorit de coroană după cererea socialiştilor, are a se face după opiniunea comună numai „conservând caracterul naţional al Statului".

b. O ţară deosebită, de mult alipită de Ungaria, este Transilvania; ea are istoria ei particulară.

In Transilvania locuiau la începutul Periodului (V) Români, Maghiari, Secui și Sași. Dintre aceste populații numai cele trei din urmă, deși în minoritate, erau națiuni cu drepturi politice în clasele lor libere și încă dela 1437—1438 (după o revoltă a țăranilor robi contra claselor privilegiate), apoi din nou dela 1459 se aliară între sine spre a'și apăra drepturile lor, iar Românii, deși în majoritate, prin o legislație vitregă erau politicește robi, fără nici un drept și aveau ca administrator un Voevod, numit de regele Ungariei. Atunci era voevod celebrul Ioan Corvin Hunyadi, Român ungurit († 1456). Pe timpul bătăliei dela Mohaci (1526), în care Ludovic II regele Ungariei (1516—1526), pierdu viața, Voevod al Românilor era Ioan Zapolya. Acesta încă avea așa de mare considerație, că jumătatea orientală a Ungariei, în care Transilvania era partea principală, îl recunoscu rege contra lui Ferdinand de Austria. Iară la 1540 când el muri, soția lui văduvă, regina Isabela abia în 1556 putu asigura definitiv fiului său Ioan Sigismund, născut puțin timp înainte de moartea soțului său, această țară ca principat independent cu obligație de a plăti Turcilor 10,000 ducați tribut anual. Până atunci a urmat negocieri cu Ferdinand conduse de cancelarul ei Gheorghe Martinuzzi, episcop romano-catolic de Oradia mare, care era și tutor fiului său și pe care apoi în 1551 l-au ucis oamenii lui Ferdinand, iar acesta chiar domni un timp în Transilvania[1]. Dela 1556 domni în Transilvania Isabela pentru fiul său până la moartea ei în 1559, iar după aceea domni el însuș până la moartea lui în 1571. Intre acestea Protestantismul reușise nu numai a se introduce în Transilvania, ci chiar a fi dominant decisiv cu cele trei forme principale ale lui și anume: luteranismul la Sași, calvinismul și unitarismul la Unguri și Săcui. In acelaș timp începu și lupta violentă de prozelitism protestant, ce ținu apoi un secol și jumătate, cu succes parțial și trecător și anume calvinismul, având preponderanță, luptă mai ales pentru a atrage la sine pe Români, cari erau de religia ortodoxă. După moartea lui Ioan Sigismund, care nu avu fii, Transilvania deveni principat electiv. Insă deși în țară predomină calvinismul și însuș Ioan Sigismund fu calvin, iar episcopul catolic, roman trăia afară din țară (1556—1716), fiindcă i se confiscase veniturile,

[1] Alte detalii despre acest prelat ambițios, care a stat în relații și cu Petru Rareș, Domnul Moldovei, vezi pe lângă Xenopol în istoria sa a Românilor și Boldenyi, La Hongrie Historique, Paris 1851 p. 145 scv. (N. Tr).

ajunse la tron mai întâi familia Bathory, romano catolică, de mare considerație, sub care au putut fi primiți în Transilvania chiar iezuiți. Cel întâi principe din această familie fu Ștefan Bathory, (1571—1576), care deveni apoi rege al Poloniei († 1586); el avu de succesor pe fratele său mai mare Cristof Bathory (1576—1284) și acesta, pe Sigismund Bathory, fiul său (1581—1602). Principii cari urmară după ei, au fost calvini afară de Gavril Bathory (1608—1613). Sigismund Bathory se sili a libera Transilvania de supremația Turcilor și spre acest scop se alia deoparte cu împăratul Rudolf II, iară de altă parte cu Domnii Munteniei și ai Moldovei, cari urmăriau același scop pentru țările lor; în 1595 el învinse pe Turci cu ajutorul lui Mihai Viteazu, Domnul Munteniei, dar în 1597 cedă împăratului Transilvania, totuș în 1598 reveni în ea, iară la la 1599 o lăsă nepotului său, tânărul Cardinal Andrei Bathory; după înfrângerea și uciderea acestuia în 1600 și după ce Mihai Viteazu domni în țară câtva timp, veni la tronul ei iarăș Sigismund Bathory, dar în 1601 fu bătut de Basta, generalul imperial și de Mihai Viteazu; în 1601, după ce Mihai fu asasinat de Basta, Sigismund Bathory continuă lupta contra acestuia, dar in 1602 părăsi cauza lui definitiv, plecă din Transilvania și despăgubit de împăratul s-a dus în Boemia unde și muri la 1613. El abandonase Transilvania domniei despotice alui Basta, care apoi în 1603 cu ajutorul lui Radu Șerban, aliatul său, Domn al Munteniei, suprimă pe Moise (Szekely), dar în 1604 nu se mai putu susține contra lui Ștefan Bocskai, comandantul ungurilor revoltați din Transilvania, care se resculă contra lui. Bocskai fu ales apoi în 1605 principe al Transilvaniei, iară Turcii din Ungaria îl încoronară și rege al Ungariei, unde el amenință așa de tare pe împărat, care prigonea pe protestanți, că în 1606 împăratul încheiă cu el la Viena o pace favorabilă pentru libertatea religioasă a protestanților din Ungaria, precum și pentru Transilvania, care câștigă 3 districte în Ungaria superioară. Dar Bocskai muri în același an. După el în 1607 fu ales Sigismund Rakoczy; dar acesta abdică în 1608 și'i urmă tot un Bathory, tânăr neastâmpărat, care n-a trăit în pace cu Sașii. In 1611 făcu de sburdăciune și prin surprindere o incursiune în Țara Românească, pe care o devastă foarte rău iar în 1613 fiind destituit de Poarta în favoarea lui Gavril Bethlen (Gabor), pe care-l amenințase și luând fuga fu ucis chiar de compatrioții săi. Acum au urmat exclusiv principi calvini și 4 dintre ei au

domnit mult timp; cei 2 dintâi şi anume Gavril Bethlen şi Gheorghe Rakoczi I au adus principatul independent al Transilvaniei la epoca lui de glorie (1613—1648), iară cei 2 din urmă şi anume Gheorghe Rakoczy II şi Mihail Apaffy i-au adus decadenţa (1648—1690). In 1619 Gavril Bethlen (1613—1629) cu ocazia începerei războiului de 30 ani şi în alianţă cu inimicii împăratului a pătruns în Ungaria până la Pressburg; în 1619 dieta Ungariei l'a încoronat rege al Ungariei şi în 1621 încheiă cu împăratul pacea dela Nicolsburg (în Moravia), în care împăratul a trebuit a-i recunoaşte titlul de rege şi a-i ceda 7 districte din Ungaria, asigurându-l că va respecta libertatea religioasă şi constituţia Ungariei imperiale. Gavril Bethlen a mai făcut atari intreprinderi în 1623 şi 1624, aşa că în 1626 fu confirmată pacea din 1621. Dela 1626--1629 s-a devotat îngrijirii pentru binele ţării şi progresul culturei sale. Gheorghe Rakoczy I (1630—1648), după ce năvăli de repetite ori în Ungaria superioară, la 1643, aliat cu Suedia şi Francia, a împins mai toată Ungaria la revoltă contra împăratului şi se apropia de Pressburg când Poarta l'a decis a se opri şi în pacea dela Linz 1645 asigură din nou protestanţilor unguri liberul exerciţiu al cultului, înapoindu-le şi toate bisericile, ce li se luase. Gheorghe Rakoczy II (1648—1660) avea la început aşa de mare trecere la Turci, că şi Domnii Moldovei şi Munteniei, Gheorghe Ştefan (1653—1655)şi Constantin Basarab Cârnul (1654—1658) se plecau înaintea lui şi-i veniau în ajutor cu oaste; în 1657 el se bizui a intreprinde pentru Suedia un război fără rost şi fără succes contra Poloniei; deaceia în 1658 Poarta îl destitui împreună cu cei doi Domni vecini, cari-i dăduse trupe de ajutor; însă el se apără cu curaj contra destituirii până la 1660, când muri. Rhedei, cel dintâi principe rival, dat lui Rakoczy de Poartă nu putu ţinea piept uneltirilor şi rezistenţei cu forţa a celui destituit şi după $2^1/_2$ luni abdică. Acum se continuă lupta între Rakoczy şi Turci, pricinuind ţării mari devastări şi Turcii încă în 1658 numiră principe pe Acaţiu Barcsai. Dar Rakoczy cu ajutorul celor doi principi aliaţi ai săi şi părtaşi ai aceleiaşi sorţi cu el, constrânse pe Barcsai aşa, că acesta, în 1659 cu tot ajutorul ce'i dădură succesorii puşi de Turci sus numiţilor Domni, a trebuit a se închide în Sibiu, iar în 1660, venind Turcii, Rakoczy s-a retras după o luptă eroică şi fiind grav rănit muri în Oradia mare. Dar contra lui Barcsai se făcură revoluţii, ce proclamară principe pe Ioan Kemeny, fostul

general alui Rakoczy, reîntors acum din captivitate. Acesta luptând contra lui Barcsai l-a ucis şi speră să se susţină cu ajutor imperial. Insă în 1661 Turcii i-au pus rival pe Mihail Apaffy şi în 1662 Kemeny pierdu lupta contra lui Apaffy, din cauză că generalul imperial întârzia de a-i veni în ajutor, şi pieri în fugă. Acum a rămas principe al Transilvaniei Mihail Apaffy (1660—1690), după ce ţara fusese pustiită cumplit şi Turcii îngreuiase foarte mult sarcinile ei. Până la 1683 Mihail Apaffy a fost în serviciul Turcilor contra imperialilor şi în Ungaria, dar în 1686, când imperialii au cucerit Buda şi puterea Turcilor în Ungaria fu sdrobită, el chemă pe imperiali să ocupe şi Transilvania şi la 1687 recunoscu personal suzeranitatea împăratului, ceeace şi dieta Transilvaniei aprobă în 1688. Contra lui Sultanul numi principe Transilvaniei pe Emeric Tököli, care încă dela 1678 a fost şeful răsculaţilor din Ungaria imperială, 1681 smulsese împăratului Leopold I (1657—1705 rege în Ungaria 1655—1705) la dieta imperială din Odenburg concesiuni nouă pentru protestanţi şi în 1682 se incoronase rege al Ungariei. Dar deşi după succese militare el fu recunoscut principe al Transilvaniei şi de înaltele ei corpuri reprezentative, totuş în 1692 armele imperiale îl siliră a fugi şi se retrase iarăş în Turcia, unde muri la 1703. După Mihail Apaffy conform convenţiunii sale cu împăratul urmă în 1690 fiul său Mihail Apaffy II minor sub tutela împăratului, dar în 1697 fu nevoit a abdica şi a lăsa să domnească împăratul direct în Transilvania, după ce acesta în 1691 în diploma Leopoldina recunoscuse constituţia ţării şi drepturile celor trei clase reprezentative. Dar şi Tököli avu un succesor şi anume pe Francisc Rakoczy II, fiu alui Francisc Rakokzi I şi nepot principelui Gheorghe Rakokzi II († 1660). Francisc Rákoczy II în 1665—1671 luase parte la conspiraţia nobililor contra împăratului în Ungaria, la conspiraţia aşa numită a lui Zrinyi-Wesselényi dar fusese graţiat. In 1703 el începu războiul de insurecţie în Ungaria şi în 1704 corpurile reprezentative ale Transilvaniei, iară în 1705 şi cele ale Ungariei il aleseră principe; însă trupele sale ce se numiră Curuţi, ca şi ale lui Tökeli şi ca şi resculaţii lui Dózsa din 1514, au fost respinse din Transilvania la 1708 de către trupele imperiale şi se predară în Ungaria la 1760; Rákóczy plecă în exil în urmă în Turcia, unde muri în 1735.

Impăratul luând în stăpânire principatul Transilvaniei ca ţară deosebită a Coroanei il supusese la început numai unui guvern

indigen; iară mai târziu dela 1694 l-a supus „Cancelariei de curte a Transilvaniei" din Viena. Spre a întări în Transilvania catolicismul roman, confesiunea cea mai agreată de împărat din cele 4 confesiuni admise, Românii, cari ţineau de biserica ortodoxă şi solicitau ca biserica lor să se bucure de o situaţie egală cu a celorlalte biserici din ţară şi clerul lor să fie tratat deopotrivă cu clerul acelora, au fost sfătuiţi de iezuiţi a se uni cu biserica romano-catolică ca să aibă o situaţie bisericească egală cu a acesteia şi când căpetenia bisericii lor, mitropolitul român Atanasie, împreună cu clerul, pe care-l convocă la 1698 şi apoi la 1700, primiră acel sfat, au format o biserică unită cu cea romano-catolică şi numită oficial „Biserica greco-catolică" având în fruntea ei un episcop diecezan subordinat arhiepiscopului primate al Ungariei, iară opoziţiunea ortodoxă a fost parte ignorată parte persecutată până ce în sfârşit în 1761 Curtea imperială o încredinţă spre păstorie mai întâi în trei rânduri la câte un episcop sârbesc din Ungaria şi apoi dela 1783 împăratul Iosif II îi acordă un episcop al ei propriu, aşa că după aceea episcopia privilegiată a Românilor uniţi stă faţă în faţă cu o episcopie tolerată a Românilor neuniţi. Dar mai întâi episcopul Românilor uniţi Inochentie Micul (oficial „Klein") 1736—1744 şi peste jumătate secol ambii episcopi români, Ioan Bob, unitul şi Gherasim Adamovici, neunitul, au stăruit în baza unei suplici a Românilor numită „Supplex libellus Valahorum" din 1791—1792 a se acorda naţiuini Române egalitate de drepturi cu celelalte naţiuni, cari aveau drepturi politice; dar stăruinţa lor a dat greş, din cauza rezistenţei acelor naţiuni. La 1791 s-a recunoscut prin lege şi Românilor neuniţi numai liberul exerciţiu al cultului.

Intre acestea împărăteasa Maria Tereza (1740—1780) a fost conferit Transilvaniei în 1765 titlul de mare principat şi în 1764—1766 a fost creat şi o miliţie de grăniceri pentru Transilvania. Apoi între reformele ce Iosif II (1780—1790) promulgase, dar fu nevoit a le revoca înainte de moarte, era şi desfiinţarea drepturilor exclusive ale celor 3 naţiuni. Ţăranii de pe domeniile fiscului la minele de aur din Transilvania, amărâţi că în contra aşteptării lor până la 1784 împăratul încă nu reformă starea lor cea în afară de lege şi împilată, se resculară la sfârşitul anului 1784 sub conducerea a trei ţărani: Horia (al cărui nume propriu e Nicolae Ursul), Cloşca şi Crişan şi în timp de o lună combătură cu o furie complită contra nobilimii ungureşti şi a proprietăţilor ei,

dar şi dânşii au fost cumplit pedepsiţi după represiunea răscoalei; căpeteniile, afară de Crişan, care se ucise în închisoare, muriră după ce au suferit îngrozitoarea tortură a roţii. Anul următor împăratul Iosif desfiinţă robia ţăranilor, însă şi această dispoziţie trebui să o revoace la moartea lui. Impăratul Leopold II (1790—1792) restabili complet vechea stare de lucruri. Când în 1848 începură mişcările de libertate, dieta celor 3 naţiuni din Transilvania decise şi uniunea Transilvaniei cu Ungaria, pe care chiar şi până atunci o doreau Ungurii şi Săcuii, obţinând pentru aceasta şi sancţiunea împăratului. Dar Românii, cari erau pentru independenţa Transilvaniei, în o mare adunare naţională pe „Câmpul libertăţii" dela Blaj au hotărît a lupta pentru egalitatea lor completă înaintea legii şi pentru independenţa Transilvaniei. Când apoi izbucni răsboiul de insurecţiune în Ungaria, Românii sub conducerea lui Avram Iancu, avocat, s-au luptat cu mare bravură şi jertfe imense de bani şi de sânge alăturea cu imperialii contra Ungurilor şi a urii lor, până ce insurecţia fu reprimată în August 1849 cu ajutorul Ruşilor. Acum Transilvania deveni din nou provincie deosebită, toate privilegiile ei fură desfiinţate şi ea fu administrată în mod absolutist din Viena. La 1851 fu desfiinţată graniţa militară a Transilvaniei, iară teritorul ei fu unit cu celălalt teritoriu al Transilvaniei. Prin diploma din Octomvrie 1860, ce inaugură o nouă era constituţională, ţara primi din nou constituţiea ei anterioară şi dieta ei de mai înainte, ambele lărgite fiind primiţi în ele şi Românii, iară în 1863 cu majoritatea Românilor şi a Saşilor din dietă s-a supus constituţiei austriace din Fevruarie 1861, după care Românii şi Saşii trimiseră reprezentaţi în „Reichsratul" din Viena. Dar în 1865 legea electorală a Transilvaniei fu modificată în avantajul Ungurilor şi dieta cu majoritatea ei ungară de atunci a decis unirea Transilvaniei cu Ungaria, ceace se şi înfăptui la 1867 şi după acea decizie Transilvania are a trimite 75 deputaţi în dieta Ungariei. Acum se reorganiză întreaga administraţie a ţării în senz unguresc de centralizare desfiinţându-se şi vechea autonomie a Saşilor. Românii, expuşi prin legea electorală şi prin aplicarea ei a fi majoraţi de Unguri, se abţinură mult timp de bună voe a lua parte la alegeri şi din această pasivitate eşiră abia la 1906 sub un guvern liberal. In timpul recent ei luptară în special contra legilor şcolare de maghiarizare.

5. Germania intră în acest Period (V) ca imperiu, cu îm-

părat din Casa Habsburg, Frideric III (1440—1493), sau din Casa de Austria, cum se mai numi pentru posesiunea ducatului, dela 1453, a arhiducatului Austriei; dar Germania de la început nu fu stat centralizat, ci consista din un număr mai mare de țări cu suverani proprii, cari recunoșteau pe împăratul numai ca căpetenie a lor; el purta titlul de „împărat roman". Cei mai principali suverani ai acelor țări și anume principii electori aveau drept a alege pe împărat și un locțiitor și succesor al împăratului cu titlul de „rege roman". Așa au fost până la 1806. Până atunci Germania a rămas imperiu și cu o scurtă întrerupere (1742—1745), când a ocupat tronul imperial Carol VII de Bavaria, împărații săi au fost numai din Casa de Habsburg, mai precis din linia ei bărbătească până la 1740, iară apoi numai din Casa de Habsburg — Lotaringia începând cu împăratul Francisc I de Lotaringia (1745—1765), soț al Mariei Tereza de Habsburg, dacă îl numărăm și pe el ca tulpina linei nouă femeești a Habsburgilor. Dar suveranii țărilor ce compuneau imperiul deveniră din ce în ce mai independenți de împărat și ajunseră din ce în ce mai puternici, așa că la urmă demnitatea de împărat era numai o demnitate onorifică. Prin slăbirea autorității imperiale Germania pierdu foarte mult. Dela sec. 16 până la al 18-lea ea pierdu treptat Alsacia și Lotaringia la Francia; la 1648 prin pacea dela Vestfalia după așa numitul războiu de 30 ani, pierdu o parte din litoralul nordic la Suedia, în 1792—1814 perdu toate posesiunile principilor germani deastânga Rinului și litoralul ei nordic la Francia, care după marea ei Revoluție dela 1789 se transformase la 1792 din regat în republică, cu tendinți de cucerire, apoi la 1804, în imperiu cu aceleași tendinți, având în frunte pe generalul Napoleon Bonaparte, dela 1799 primul consul, dela 1804 împăratul Napoleon I (1804—1814), ba încă la 1806 toată Germania de vest și chiar Saxonia trecu sub suzeranitatea lui Napoleon sub numele „Confederația de Rin", ce recunoscu pe Napoleon ca suzeranul ei; deaceeea în 1806 împăratul Francisc II (1792—1806) renunță la coroana de împărat al Germaniei și rămase numai împărat al Austriei ca Francisc I (1806—1835), acest al doilea titlu imperial îl luase încă din 1804. La 1814, când Napoleon I căzu, Germania se liberă de suveranitatea franceză și se constitui în așa numita „Confederație germană", ce consista mai întâi din 30 state germane, apoi din 35 sub prezidența Austriei. Așa a mers până la 1866, când Prusia reuși a respinge pe Austria din Germania,

căci Prusia în 1701, devenind regat din fostul principat electoral de Brandenburg al Casei Hohenzollern, întrase apoi în rivalitate cu Austria. Prusia uni apoi statele de nord ale Germaniei în așa numită „Confederație a Germaniei de Nord" și încheiă cu statele de sud ale Germaniei o alianță defensivă și ofensivă. La 1870—1871 Germania, după un războiu cu succes contra Franciei, ieșind victorioasă luă înapoi Alsacia și Lotaringia germană și ca stat federal din 26 state se constitui din nou imperiu având ca împărat pe regele Prusiei din Casa de Hohenzollern. Până acum (1910), prin desvoltarea progresivă a puterii sale maritime, Germania câștigă și colonii, precum și teritorii de protecțiune în Africa și Oceania, ca și în China [1].

Principii germani cei mai însemnați erau la începutul sec. 19 deoparte principii electori în număr de 7 la începutul Periodului (V) și anume 3 eclesiastici de Mainz (Mogunția), Colonia și Trier (Treveri) și 4 civili (de Saxonia, Brandenburg, Palatinat și Boemia), iară de altă parte Habsburgii sau arhiducii de Austria; dela 1453 aceștia purtară și oficial titlul de arhiduci ai Austriei, în loc de duci simplu, cum se'ntitulau până atunci, iară dela 1526, de când au ereditat Boemia, deveniră și principi electori.

a. Dejà prin puterea lor dinastică Habsburgii erau primii principi ai Germaniei și astfel menținură prestigiul demnității de împărat, pe care o aveau. Puterea dinastică a Habsburgilor încă dela începutul acestui period (V) consistà din provinciile germane ale Austriei și anume: Austria, Stiria, Carintia, Carniolia, Tirol și Triest, la care se mai adăugeau atunci vechile posesiuni Habsburge din Șvabia și de pe Rin. Pe lângă această putere Maximilian I (împărat 1493—1519) căștiga dela 1470 prin căsătorie Țările de Jos; nepotul său mai mare Carol V (împărat (1519—1556) căștiga la 1516 prin ereditate Spania și țările ei anexe din Italia și din America, de curând descoperită, iară nepotul său mai mic Ferdinand I (împărat 1556—1564) prin căsătoria sa cu Ana de Boemia și Ungaria la 1521 câștiga și aceste două regate, ce deveniră vacante în 1526 prin moartea cumnatului său regele Ludovic II la Mohaci, și anume câștigă Boemia și Ungaria, cu țările anexe ale Boemiei adică Moravia, Silezia, Lau-

[1]. Dar după războiul mondial din 1914—1918, care i-a fost nefavorabil, Germania a pierdut aceste colonii și teritorii, iar Francia i-a luat înapoi Alsacia și Lorrena (N Tr.).

sacia şi cu cele ale Ungariei adică Croaţia, Slavonia şi Transilvania[2]. Totuş încă în 1521 puterea dinastiei Habsburge s'a împărţit prin contractul între Carol V şi Ferdinand, cei doi Habsburgi, nepoţi ai lui Maximilian I împăratul Germaniei († 1519) şi ai lui Ferdinand catolicul, regele Spaniei († 1516); s a format astfel o linie germană şi una spaniolă a Casei Habsburg. Linia germană sau arhiducele Ferdinand a rămas cu vechile ţări ale Austriei, la cari în 1526 s-au adaus apoi Boemia şi Ungaria cu ţările lor anexe, moştenite de dânsul. Cu coroana Boemiei, arhiducii Austriei câştigară, precum am spus şi demnitatea ce avea ea de principe elector. Insă pentru Ungaria şi Transilvania Habsburgii germani au trebuit să aibă războaie îndelungate cu Turcii (până la 1699). Deaseminea în războiul de 30 ani ei perdură (1635) Lausacia la Saxonia şi în sec. 18 (1742—1745), partea cea mai mare a Sileziei la Prusia, dar în acelaş secol, după stingerea liniei spaniole (1700) Habsburgii germani câştigară Belgia şi Milano sau Lombardia, iară dela Turci (1718) definitiv Banatul Timişanei, pe care aceştia îl stăpânise până atunci; apoi asigurară indivizibilitatea ţărilor Austriei decretând succesiunea la tron şi a liniei femeieşti prin aşa numita „Sancţiune pragmatică" a monarhiei austriace, o lege fundamentală din 1725 a împăratului Carol VI, suveranul acestor ţări; în 1737 câştigară Toscana pentru linia lor cadetă (secunda genitura), adică pentru principele cel al doilea născut şi urmaşii lui; după războiul pentru succesiune la tronul Bavariei (1779) rotunziră teritorul lor despre Bavaria, iară din împărţirea Poloniei primiră întâi (1772) Galiţia şi Lodomiria sau Galiţia de ost, apoi (1795) şi Galiţia de vest; în 1775—1777 prin un contract cu Turcia, suzerana Moldovei, căştigară Bucovina, pe care o ocupase încă din 1774; în războaiele cu republica franceză şi cu Napoleon (1792—1809) câştigară dela Francia în 1797 teritorul republicei Veneţia, Istria Veneţiană şi Dalmaţia, iară în 1805 dela Germania, Salzburg, arhiepiscopie secularizată. In aceleaşi războaie cu republica franceză şi cu Napoleon (1792—1809) Austria pierdu la 1794 Belgia şi la 1808 pe lângă posesiunea liniei sale cadete din Toscana, posesiunile din Şvabia şi de pe Rin, la 1797 Lombardia, Tirol şi ţările germane din apropierea lor, apoi în 1805 Veneţia, pe care o căştigase puţin mai 'nainte (1797), Istria şi Dalmaţia, la 1809 şi Galiţia de vest. După

[2]. De aici şi celebrul odinioară vers despre Austria: „ Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube (N. Tr).

căderea lui Napoleon toate aceste țări pierdute au fost iarăș căștigate, afară de posesiunile din Șvabia și depe Rin, precum și afară de Belgia și Galiția de vest, iară în Italia Habsburgii căștigară și alte posesiuni pentru linia cadetă a Casei lor, în Dalmația au obținut și republica Ragusa deodinioară, pe care o luase Francia în 1805. Incă din 1804 Francisc II, suveranul Austriei și împăratul Germaniei, pelângă titlul acesta luă și pe cel de împărat al Austriei, iar în 1806, când autoritatea de împărat german ajunse numai nominală, renunță la demnitatea de împărat al Germaniei și se numi pe viitor Francisc I împărat al Austriei. In 1815 împăratul Austriei obținu președința confederației germane, ce se formă atunci, deasemenea în 1848—1849 respinse victorios încercarea Sardiniei de a smulge dela imperiu Lombardia și Veneția și reprimă revoluția internă din acelaș timp, ce cu deosebire în Ungaria luase mari proporții sub conducerea lui Ludovic Kossuth. Dar în 1859 Austria pierdu Lombardia, în 1860 posesiunile liniei cadete a Casei sale și în 1866 Veneția, care trecură la Italia, constituită în regat, și tot în 1866 Prusia a respins-o din Germania. De atunci Austria se constitui la 1867 în monarhie Austro—Ungară pe bază dualistă și în 1878 ocupă Bosnia și Herzegovina, dar e sguduită de lupte vehemente ale nationalităților din ea precum și de tendința Ungariei a transforma uniunea ei reală cu Austria în o uniune personală. Pela sfârșitul anului 1908 monarhia austro—ungară se mări prin anexarea completă a Bosniei și Herzegovinei.

Ce privește Bucovina, provincia Austriei, mai adăugim că ea, după ce fu anexată, a stat sub administrație militară dela 1775—1786, apoi a fost un district al Galiției dela 1786—1849 și depindea de guvernul din Lemberg; abia dela 1849 ea este țară propriu zisă a Coroanei și a obținut o administrație proprie, iară dela 1861 și o cameră provincială (dietă) proprie.

b. Pelângă puterea dinastică a Habsburgilor, în Periodul acesta (V) s-a desvoltat mai mult decât alte Case principale ale Germaniei, puterea dinastică a principelui elector de Brandenburg din Casa de Hohenzollern. In sec. 17 (1618) acest principe obținu prin ereditate Prusia, fosta țară a ordinului Teuton, vasală Poloniei dela 1466; în 1525 Albrecht de Brandenburg măestrul ordinului, o transformă în ducat civil pentru sine și pentru Casa lui, și după aceea în 1660 deveni independentă de Polonia și o parte constitutivă a Germaniei. Puterea principelui elector crescu prin achiziții norocoase de țări până la începutul

sec. 18 aşa, că în 1701 el fu proclamat rege „al Prusiei". In cursul sec. 18, şi anume Frideric II cel Mare, regele Prusiei (1740—1786), mări acest regat în dauna Austriei şi Poloniei aşa de mult, că intră în rândul marilor puteri Europene şi deaici înainte rivaliza în Germania cu Austria. In războiul Germaniei cu Napoleon I acesta răşlui foarte mult Prusia, dar după căderea lui Napoleon, ea recăştigă tot ce pierduse, precum şi teritorii nouă spre vest, ca compenzare pentru posesiunile cedate Rusiei din împărţirea Poloniei. După ce Prusia anexă ducatele germane Schleswig şi Holstein, cucerite dela Danemarca la 1864 în alianţă cu Austria, putu respinge în 1866 pe Austria din Germania şi a fi ea în fruntea confederaţiei germane de nord. După acest succes contra Austriei, mărindu-şi puterea ei, Prusia a putut în acelaş timp anexa Hanovra, Hessa-Kassel şi Nassau, detronând pe suveranii acestor ţări. Apoi în unire cu celelalte state germane avù la 1870—1871 cu Francia un războiu aşa de norocos, că recăştigă Alsacia şi Lotaringia germană, iar Germania ca stat federativ din 26 state se putu proclama imperiu, al cărui împărat fu regele Prusiei.

c. Ce s-atinge de ceilalţi principi germani, la începutul acestui Period (V) cei mai puternici, după Habsburgi şi Hohenzollerni, erau ceilalţi principi electori, aşa cel de Saxonia, de Palatinat şi cei 3 electori eclesiastici. In cursul Periodului numărul principilor electori crescu; în răsboiul de 30 ani ajunse principat elector Bavaria (1623), mai târziu şi Hanovra (1623), Hessa-Kaseł şi Würtenburg (1803). Dintre aceste principate electorale, Saxonia, Bavaria şi Würtenberg, în timpul supremaţiei lui Napoleon (1806) ca amice cu el au devenit regate, iară Hanovra, atunci în uniune personală cu Anglia şi adversară lui Napoleon, a ajuns regat după căderea acestuia (1814). Principii electori, în urmă regii Hanovrei pe baza eredităţii (1714—1827) erau totodată şi regi ai Angliei; aceştia au fost: Gheorghe I, II, III, IV şi Guillom IV unchiul şi predecsorul Victoriei, regina Angliei, care muri în 1901, după ce domni 64 ani. Ultimul principe elector din Germania, cel de Hessa-Kassel fu detronat de Prusia în 1866. Iară principii electori bisericeşti şi ceilalţi principi eclesiastici pierdură ţările lor şi demnitatea de elector, respectiv de principe, la începutul sec. 19 şi iată cum: Din cauza răsboaielor nefavorabile cu Francia, terminate prin pacea dela Luneville 1801, Germania pierzând multe teritorii la Francia, principii civili se despăgubiră de aceste pierderi secularizând prin un decret din 1803 ţările eclesiastice; pela

1821 foştii principi electori, arhiepiscopii de Mainz, deveniră chiar episcopi simpli, subordinaţi altor arhiepiscopi.

6. Statele Scandinave, Danemarca, Suedia şi Norvegia fusese unite în un singur stat Scandinav trinitar de Margareta, regina Danemarcii (1387—1412), în uniunea numită dela Calmar 1397; de acest stat ţinea încă Finlanda şi Islanda şi câteva posesiuni germane de pe litoralul Mării Baltice. Dar la 1521 Suedia cu Finlanda s-au despărţit de Danemarca sub conducerea lui Gustav Vaza, care apoi la 1523 fu proclamat rege al Suediei, iară Danemarca mai rămase numai cu Norvegia, Islanda şi provinciile germane dela Marea Baltică. Astfel Scandinavia s-a împărţit în două: Statul Danemarca cu Norvegia şi statul Suedia. Mai târziu Danemarca pierdu şi alte posesiuni şi la începutul sec. 19 (1814) mai pierdu şi Norvegia la Suedia; iară după jumătatea sec. 19 în 1864 pierdu şi ultimile posesiuni germane Schleswig şi Holstein la Germania, aşa că îi rămase numai Islanda şi coloniile; din acestea face parte, pe lângă alte mici colonii: Groenlanda, pe care încă înainte de 986 o descoperiră Islandezii, în 986 o colonizară, dar în sec. 14 şi 15 comunicaţia cu ea fu întreruptă de gheţarii oceanului sau de alte împrejurări, aşa că în sfârşit a fost uitată; abia în timpul modern (dela 1721) ea fu colonizată din nou. Suedia care împreună cu Finlanda s-a separat de Danemarca în sec. 16 şi 17 purtă războaie cu succes şi fu stat puternic; în 1561 cuceri Estonia dela ordinul Spadei şi în 1648 prin pacea de Vestfalia, părţi din Germania de nord, ce erau ale imperiului german. Mai târziu în primele decenii ale sec, 18 pierdu provinciile Baltice Ingerman (1702), Livonia, Estonia şi Carelia (1721) la Rusia, iară treptat (la sfârşit în 1814) şi posesiunile germane la Germania şi în 1809 fu nevoită a cedà Rusiei şi Finlandą complet; dar în 1814 câştigă dela Danemarca Norvegia ca regat unit cu statul Suediei numai prin uniune personală, dealtfel independent; însă la 1902 Norvegia se separà complet de Suedia şi şi alese rege pe un prinţ Danez.

7 Englitera. După Casa mai veche a liniei mai tinere de Anjou sau a Plantageneţilor şi anume după Casa Lancaster sau „Roza Roşie" (1399—1461), în acest Period (V) moşteni tronul Engliterei Casa mai tânără a aceleaşi linii, adică Casa de Iork sau „Roza Albă" (1461—1485), iară după aceasta, Casa Tudor (1485—1603), apoi Casa Stuart (1607—1714) şi în sfârşit dela 1714 Casa de Hanovra. Pela sfârşitul Periodului trecut adică în prima jumătate a sec. 15 Englitera cucerise cea mai mare parte

a Franciei, dar încă la sfârşitul Periodului IV în 1453 Francia reuşi a respinge pe Englezi depe teritorul său. De atunci Englitera păstră pe teritorul francez numai Calais, oraş martim şi fortăreaţă, dar şi pe acesta numai pentru 105 ani (până la 1558), In schimb la începutul sec. 17 (1603) Englitera a supus complet Irlanda, pe care începu a o cuceri în sec. 12, totodată se uni şi cu Scoţia, căci după ce s-a stins Casa Tudor cu moartea Elisavetei, „regina virgină" a Engliterei, moşteniră tronul ei regii Scoţiei din dinastia Stuart. Astfel Englitera, Scoţia şi Irlanda formară regatul Marei Britannii şi Irlandei, ce se numeşte adesea numai Englitera pur şi simplu dela ţara lui principală. După revoluţia ce se sfârşi cu executarea regelui Carol I, Englitera fu republică pentru câtva timp (1649—1660) supt Cromwell († 1653) ca protector, dar apoi restabili regatul cu dinastia anterioară. Dela 1714—1837 Englitera se uni şi cu Hanovra în uniune personală, căci în 1714 principele elector Gheorghe al Hanovrei deveni prin moştenire rege al Engliterei. Dar regele Guillom IV neavând copii, lăsă în 1837 ca moştenitoare pe o nepoată, Victoria, care avea drept a moşteni coroana Marei Britannii, nu însă şi pe a Hanovrei, ce nu putea trece la femei; în consecinţă uniunea ambelor ţări se desfiinţă. Englitera devenise puternică deja prin creşterea ei ca Marea Britannie, dar ea deveni încă mai puternică prin forţa ei maritimă, pe care o crease Statului regina Elisaveta (1558—1603). Prin forţa ei maritimă Englitera câştigă mari posesiuni coloniale şi deveni apoi doamna Mărilor. Din timpul reginei Elisaveta datează primele colonii ale Engliterii în India orientală şi în America. In India orientală Englezii respinseră pe Portughezi şi Olandezi, în America colonizară teritorul, ce este azi al Statelor-Unite din America de Nord. Insă şi dincolo de acest teritor în sec. 18 Englezíi şi-au întins posesiunea spre nord unde dela 1763 luară Franciei, vecină cu ei, Canada după un răsboiu de 9 ani. In schimb după 20 ani Euglitera pierdu primele sale posesiuni coloniale din America de nord; din acele colonii după răsboiul de 7 ani pentru independenţa lor (1776—1783) s-au format Stafele Unite ale Americii de nord. Durabile fură primele sale posesiuni din India orientală, ce s-au mărit în dauna Portughezilor şi a Olandezilor, mai târziu şi a Francezilor. In 1857, după ce a învins deciziv pe Marele Mogul, paralizat încă dela 1784—1788, Englezii întemeiară în sfârşit marele stat al „Indiei Britannice", care în 1877 fu proclamat Imperiu. Englitera mai câştigă posesiuni şi pe insulele şi coastele Africei, respingând şi deacolo din ce

în ce mai mult pe Olandezi şi pe Francezi, dintre cari cei dintâi au trebuit a-i cedà în 1806 şi definitiv în 1814 importanta şi bogata ţară sau colonie a Capului. In sfârşit dela 1788 Marea Britannie începu a colonizà treptat şi Australia cea bogată. In aceeaş măsură Englitera şi-a întins şi dominaţiunea pe Mare şi spre a o păstra câştigă dela începutul sec. 18 puncte strategice şi pe marea Mediterană, aşa în 1704 Gibraltar, în 1800 şi definitiv în 1814 Malta şi insulele Ionice, pe cari însă le cedă mai târziu (1863) Greciei, iar în 1878 câştigă insula Ciprul. Dela 1882 Englitera ocupă milităreşte şi Egiptul, a cărui administraţie e mai mult în mâinile sale decât în ale Chedivului, viceregele Egiptului, pus de Turci. După un răsboiu, ce'l avu în Sudul Africei 1899—1901, a supus şi cele două republici de Buri sau ţărani olandezi din Sudul Africii.

8. Francia, dela 1328—1589 supt regi din Casa Valois, apoi dela 1589 sup dinastia Bourbon, a intrat în acest Period (V) întărită, după ce în 1453 respinsese pe Englezi depe teritorul său, aşa că aceştia mai posedau încă numai portul şi fortareaţa Calais şi nici pe aceasta nu o păstrară decât până la 1558. Regalitatea se întări curând contra preaputernicilor duci, baroni şi magnaţi; acum, cu toate răsboaiele civile şi religioase, ce din când în când o frământau în interior. Francia începu dela sec. 16 a'şi lărgi hotarăle şi fu recunoscută ca putere protectoare a romano-catolicismului în Orient. Ea reuşi a câştigà şi colonii, în particular încă dela 1553, colonii mari în America de nord (Canada) şi mai mici în America de sud şi pe insulele Americii de nord şi de mijloc, apoi în Africa şi India orientală. Dar nu toate aceste achiziţii au fost durabile; Francia a pierdut pe cele mai multe din ele, în particular la 1763 pe cele din America de nord la Englitera şi păstră în America numai o mică parte din coloniile sale, pe cele depe însule şi dela sudul Americei (aşa aici Guayana cu Cayenna, cunoscutul loc de deportare). Dar Francia avu cu atât mai mari succese în Europa, spre a'şi rectifica teritorul său spre Germania, Spania şi Italia; aici în cursul sec. 16, 17 şi 18, iară mai cu seamă sub glorioasa domnie alui Ludovic XIV (1643—1715) Francia câştigă dela Germania provinciile Alsacia şi Lotaringia şi dela Spania mai ales partea Navarei dela nordul Pirineilor sau Navara inferioară şi partea cea mai de miazăzi a Ţărilor de Jos spaniole ca şi vecinele lor ţări lăturaşe, precum şi dela republica Genua insula Corsica (1768). Dar în urma Revoluţiei, ce izbucni la 1789, după domnia demoralizată alui Ludovic XV (1746—1774) şi după cea a debilului Ludovic XVI (1774—1792) Francia, până la 1792 re-

gat al Casei de Bourbon, după executarea regelui Ludovic XVI şi a soţiei sale Maria Antoineta deveni întâi republică, stând dela 1792—1795 sub „Convent", un guvern de teroare, dela 1795—1799, sub „Directoriu", un guvern mai moderat, iară dela 1799—1804 sub „Consulat", un guvern şi mai moderat, având prim consul pe generalul Napoleon Bonaparte şi apoi în 1804 ea se transformă în imperiu cu Napoleon I ca împărat (1804—1814); de atunci Francia începu a face cuceriri cu paşi gigantici. Făcând abstracţie de o expediţie alui Napoleon în Egipt, şi în Siria (1798), ce fu victorioasă dar fără nici un profit, în anii 1792—1814 Francia cuceri mai toată partea de vest depe continentul Europei şi când era republică creă din cuceririle sale republice, aşa din Ţările de Jos republică Batavă, din Elveţia rep. Elvetică, din Genua rep. Ligurică, din Lombardi rep. Cisalpină, mai târziu Italiană, din statul eclesiastic rep. Romei, din Neapole rep. Partenopeană, dîn insulele Ionice rep. Ionică; iar când a devenit imperiu în 1804—1814 pătrunse chiar în centrul Germaniei şi înfiinţă în ea ca şi în celelalte ţări cucerite o serie de regate şi ducate, pentru rudele şi amicii împăratului Napoleon, aşa regatul Vestfaliei pentru Ieronim (Jerôme) fratele lui Napoleon, regatul Olanda pentru Ludovic, alt frate, regatul Spania tot pentru un frate, Iosif, regatul Italia pentru fiul său vitreg, Eugeniu Beauharnais, regatul Neapole întâi pentru fratele său Iosif, apoi pentru cumnatul său Murat, ducatul Varşovia pentru amicul său, Frideric August I, fost principe elector al Saxoniei, iară acum rege al ei din graţia lui Napoleon ş. a. Provincii, ce nu se reuniră imediat cu Francia, deveniră confederaţii dependente de Francia, anume la 1806 în Germania aşa numita Confederaţie de Rin, formată din provinciile vestice ale Germaniei, ce trecuseră sub suzeranitatea lui Napoleon. Numai Englitera, insulele Sicilia şi Sardinia, Austria, Prusia, aceste două din urmă cu mari pierderi de teritor la Francia, apoi Scandinavia, Rusia, care în 1812 încă a fost călcată de oştile Franciei sub conducerea lui Napoleon, însă pentru puţin timp şi cu un dezastru pentru năvălitor, în fine Turcia cu statele ei vasale, numai aceste ţări au rămas independente de Francia. Totuş în 1814—1815 după căderea lui Napoleon s-a restabilit în Francia regatul şi ea trebui să renunţe la cuceririle sale recente, ce în mare parte au fost restituite suveranilor legitimi. Francia reveni dintâi la dinastia Bourbon, a regilor săi anteriori, dar în 1830 (în revoluţia din Iulie) o shimbă cu dinastia Orleans şi regele Ludovic Filip (Louis Philippe), apoi în 1848 (în revoluţia din Fe-

vruarie) deveni iarăş republică; dar în 1852 (prin lovitură de stat) fu a doua oară împeriu cu împăratul Napoleon III, nepot alui Napoleon I (Napoleon II, fiul lui Napoleon I (1811—1832) nu domni, ci avea dela moşul său Francisc I al Austriei titlul ducelui de Reichstadt). Supt Napoleon III Francia avu din nou dictatura în Europa; totuş în 1870—1871 fu învinsă de Germania şi exclusă de a mai dicta în Europa. Dela 1870 Francia e republică pentru a treia oară şi duce o politică internă din ce în ce mai radicală [1]. Ce priveşte posesiunile sale, în restauraţia de la 1814—1815 ea pierdu negreşit Alsacia şi Lotharingia (Lorraine) la Germania, dar în schimb încă din 1830 transformă Algeria în provincie franceză şi în 1862 crescu şi în Europa, căştigând teritoriile Niza şi Savoia, cedate ei de Italia drept recunoştinţă pentru ajutorul dat în războiul dela 1859—1860 contra Austriei. Dela 1842 Francia are şi colonii în Arhipelagul Oceaniei, dela 1862 are colonii şi în India posterioară (Indochina) şi anume Cochinchina, precum şi mai multe protectorate (Cambodge, Anam, Tonching), apoi dela 1884 protectoratul Tunisului, dela 1885 al Madagascarului, càre în 1896 deveni chiar colonie franceză şi dela 1886 protectoratul insulelor Camore (între extremitatea de nord a Madagascarului şi Africa orientală); dar în 1905 Francia din iniţiativa Germaniei a trebuit să împartă cu alte puteri mai itime din vecinătate influenţa, ce voia să câştige în Maroco numai ea singură.

9. Spania. La începutul acestui Period (V) ea se compunea numai din trei regate creştine şi unul maur, adică din Aragonia, (Aragon) Castilia cu Leon şi Navarra, regate creştine şi din Granada, regat maur. Dintre regatele creştine cel mai puternic era Aragon; el stăpânea dela 1282 şi Sicilia, dela 1296 încă şi Sardinia, până atunci regat independent, precum şi Neapole, întâi provizor 1442—1458, apoi definitiv dela 1501. Dar în 1479 Ferdinand Catolicul, regele de Aragon (1479—1517) căsătorindu-se cu Isabela, regina Castiliei (1476—1504), aceste două regate s-au unit. In 1492 fu cucerită Granada şi convertită din nou la creştinism şi prin aceasta dat fiind că Navara, regatul independent cel mai despre nord era de mică importanţă, regatele unite Aragon şi Castilia şi-au întins dominaţia peste toată Spania înfiinţând regatul Spaniei. La începutul sec. 16 Neapole, care precum am amintit încă dela 1442—1458 ţinea de Aragon, însă în 1458 fu separat pentru o linie cadetă a Casei regale, în 1501 fu

[1]. Politica ei deveni mai moderată după războiul mondial (N. Tr).

căştigat de Ferdinand Catolicul iarăş pentru Aragon; în 1502 el cuceri şi Navara, spre sud de Pirinei sau Navara Superioară, aşa că în 1516 lăsă nepotului său Carol I, din casa de Habsburg (1516—1556), toată Spania cu Sardinia, Neapole şi Sicilia, iar în America, descoperită dela 1492, tot ce posedau acolo Spaniolii până atunci, precum şi câteva posesiuni în Africa de nord. Carol I al Spaniei, ca împărat al Germaniei Carol V (1519—1556), mări această stăpânire atât în America şi Africa de nord, cât şi în Europa, aici mai cu seamă dela 1535 prin cucerirea ducatului Milan; el o lăsă în 1556 fiului său Filip II (1556—1598) împreună cu Ţările de Jos, moştenirea lui Habsburgă, cea mai apropiată de Spania; i-a lăsat deci Spania ca prima putere Europeană. La acest mare stat s-a mai adaus în 1580 şi Portugalia, după stingerea dinastiei portugheze a Casei Burgund (în linia ei zisă naturală). Dar tot atunci începu şi decadenţa Spaniei. Despotismul lui Filip II şi intoleranţa lui religioasă a provocat în 1566 o revoltă în Ţările de Jos, aşa că în 1581 partea despre nord a lor cu Olanda în frunte, se separă de Spania, cu care a rămas unită numai partea despre sud, ce se cheamă Belgia, dela ţara cea mai principală din acea parte. Acum noua republică, numită Ţările de Jos Unite sau Olanda, atăcă Spania şi Portugalia, unită cu ea, în posesiunile ei coloniale şi respinse notabil pe Portughezi din mai toate coloniile lor din India orientală, privându-i de avantajele comerciale, ce aveau în Asia orientală. După 60 ani Spania pierdù şi Portugalia (1640), care'şi dădù o dinastie proprie (Braganza). De altă parte Francia şi-a lărgit teritorul în dauna Spaniei; ea anexă nu numai partea despre nord a Navarei, ci şi partea despre sud a Belgiei, cu ţările ei secundare. In sfârşit cu incheierea sec. 17 (1700) stingându-se dinastia Habsburgă, pe care Carol I (1516—1556) o întemeiase în Spania, s-au născut în ea războaie pentru succesiune şi din această cauză la 1713 Spania pierdu Belgia şi Milano sau Lombardia la Austria, pe când Sardinia trecu în 1720 la ducatul Savoia şi în 1735 Neapole cu Sicilia deveni ereditate a Bourbonilor, noua dinastie a Spaniei, pentrù o linie cadetă a ei. Prin cuceririle lui Napoleon I Spania deveni deasemenea stat federativ, dependent de Francia şi regat pentru Iosif, frate cu Napoleon. După căderea lui Napoleon s-a restabilit în Spania dinastia Bourbon; dar ea deoparte pierdu curând în America cea mai mare parte de colonii, căci în 1821—1824 Mexicul şi coloniile dela sudul Americii şi din centrul ei se separară de dânsa proclamându-se republici independente, iară de

altă parte supt regina Isabela II (1835—1868) a mers treptat spre decadență și prin lupte necurmate pentru tron, dela 1833 cu pretendenții Don Carlos V, VI VII și VIII, precum și prin lupte și revoluții interne, ce încetară la 1869 cu detronarea reginei Isabela II și cu stabilirea unei dinastii italiene la 1870, punând rege pe Amadeo (1871—1873), iar la 1873 cu proclamarea republicei (1873—1875) și la 1875 cu restabilirea dinastiei Bourbon, punând rege pe Alfons XII (1875—1885); chiar prin desvoltarea mai în liniște a vieții sale politice interioare, Spania poate numai cu încetul să revină din decadența ei. In an. 1898 ea pierdu la Statele—Unite ale Americii de nord și ultimile sale colonii din America (Cuba și Portorica), precum și Filipinele, din care cauză la 1899 cedă și coloniile sale din Oceania.

10). Portugalia, dela sec. 12 (1139) regat propriu cu dinastia Burgund, la începutul Periodului prezent (V) a jucat un mare rol. Prin expedițiii maritime, ce făcu dela sec. 14 pe toate mările, iară mai cu seamă dela 1498 în jurul capului de sud al Africei spre India orientală, Portugalia ajunse stat foarte puternic; în sec. 16 avea mari posesiuni coloniale în India orientală și pe litoralul Africei și insulele ei, precum și în Brazilia și era pe Marea, ce e astăzi Englitera. Dar după jumătatea sec. 16 această putere s-a redus; Olanda (dela 1594) și mai târziu Englitera (dela 1600) au respins-o din India orientală și din domnia Mării, mai cu seamă pe când Portugalia eră unită cu Spania (1580—1640), după stingerea dinastiei Burgund chiar în linia ei naturală (1383—1580). Nici sub noua dinastie Braganza, ce Portugalia și-a dat în 1640, când s-a separat de Spania, n-a mai putut ajunge la mărirea ei de altă dată și la prosperitatea ei de odinioară și la urmă, în jumătatea întâi a sec. 19, după ce avù a suferi dominațiunea lui Napoleon (1807—1809) și apoi a Engliterei (1809—1820), fu hărțuită prin lupte intestine, ca și Spania; între aceste lupte au fost și uzurpațiunile lui Dom Miguel (1824—1834), prinț mai mic și cu idei anticonstituționale, contra lui Ioan VI tatăl său († 1826), contra lui Dom Pedro, fratele lui mai mare și cu idei constituționale, care renunțase la tronul Portugaliei, precum și contra fiicei acestuia, regina Maria II dà Gloria (1826—1853). Portugalia a suferit apoi din cauza luptelor între partidele constituționale, cele conservative și cele radicale; în timpul cel mai recent ea este sguduită de Englitera cu preponderanța ei pe Marea, iar în interior de conspirații revoluționare. In 1908 regele Carol I fu asasinat împreună cu fiul său cel mai mare, iar în 1910 fiul său cel

mai mic, regele Manuil II fu răsturnat şi Portugalia transformată în republică. Afară de aceasta în 1822 Portugalia pierdù Brazilia, marele său stat colonial din America de sud, care deveni imperiu portughez-american, independent cu împăratul Petru I (1822—1831), care e Dom Pedro, cel mai sus numit, iar în 1889, după răsturnarea împăratului Pedro II (1831—1889), se transformă în republică.

11. Italia la începutul Periodului V, adică pela jum. sec. 15 se compunea din statul eclesiastic, regatul Neapole, care în 1280 prin Vespera Siciliană pierduse Sicilia, până atunci unită cu el, la Aragon, în 1442 se unise cu ea din nou sub sceptrul Aragonului şi în 1458 o pierdu încă odată la o linie cadetă a Casei regale de Aragon, regatul Sardinia, care dela 1296 ţinea deasemenea de Aragon, republica Toscana, ducatul Milan, ducatul Savoia, republica Genua, puternică pe Mare şi cu posesiuni până la Marea Neagră, republica Veneţia şi mai puternică pe Mare şi prin negoţ; ea'şi întindea dominaţiunea peste o parte din Istria; peste Dalmaţia, insulile Ionice, Morea (Peloponez), Candia (Creta) şi dela 1489 şi peste Cipru. Dar posesiunea acestor state se modifică curând. Incă în 1501 regatul Neapole trecu dela linia cadetă a Casei de Aragon la Spania, succesoarea legitimă a Aragonului, tot aşa în 1535, ducatul Milan. In 1530 republica Toscana deveni mare ducat întâi pentru Casa de Medici (1530—1737). După stingerea Habsburgilor din Spania (1700), dintre posesiunile Spaniei din Italia, Milano trecu în 1713 la Austria şi se numi apoi Lombardia, Sardinia trecu în 1720 la Savoia şi astfel ducatul Savoia deveni regatul Sardinia cu reşedinţa regelui la Turin în Piemont; însă Neapole şi Sicilia sau regatul ambelor Sicilii deveni în 1735 moştenirea unei linii cadete a Bourbonilor, noua dinastie a Spaniei. După ce s-a stins Casa de Medici, marele ducat Toscana deveni în 1737 moştenirea unei linii cadete a Casei de Austria, republica Genua cedà în 1768 Franciei Corsica, ce încă de 40 ani se opunea dominaţiei sale. iară republica Veneţia, după descoperirea căiei maritime la India orientală (1498), pierdù treptat importanţa ei de până atunci ca putere maritimă şi comercială, căci prin intermediul ei se făcea comunicaţia peste marea Mediterană cu India, iar pe lângă acestea pierdu la Turci 1571—1717 Cipru, Creta, şi Morea. La sfârşitul sec. 18 şi începutul sec. 19 Revoluţia franceză şi războaiele ei avură de consecinţă modificarea din nou şi radical a hărţii Italiei. Cât a fost republică (1792—1804), Francia schimbă cu totul faţa Italiei. Partea continentală a regatului Sardinia, adică Savoia, Niza şi Piemont a

fost anexată la Francia, Genua deveni republica Liguriei, Neapole, rep. Partenopei, Lombardia republica Cisalpină, mai târziu Italiană, statul eclesiastic, rep. Romei (1799—1800), Veneţia vechea republică fu distrusă în 1797 şi cea mai mare parte din teritorul ei italian, precum şi partea veneţiană a Istriei şi Dalmaţiei trecură la Austria, pe când insulele Ionice au trebuit a formă republica „Celor şapte insule Ionice", dependentă de Francia. Când republica franceză deveni imperiu (1804—1814) faţa Italiei se schimbă din nou. Republicele au fost transformate în regate, mai precis Lombardia şi Veneţia, luate în 1805 dela Austria, formară regatul Italiei, Toscana, regatul Etruriei, statul eclesiastic, restabilit (1809), deveni provincie franceză cu titlul „Regatul Romei", republica Partenopei deveni iarăşi regatul Neapolei. Toate provinciile Italiei, exceptând insulele Sardinia şi Sicilia erau atunci sau părţi constitutive ale Franciei sau state federative, dependente de ea. Dar după căderea lui Napoleon I (1814—1815) regatul ambelor Sicilii, Neapole şi Sicilia, fù restabilit din nou pentru Bourboni, tot aşa regatul complet al Sardiniei, cu teritorul lărgit pe continent. Lombardia şi Veneţia fură restituite Austriei şi căpătară numele „Regatul Lombardo-veneţian" şi Toscana şi pe lângă ea şi alte teritorii mai mici ale Italiei deveniră moştenirea unei linii cadete a Casei de Austria. Statul eclesiastic fu restituit papii. Din contră, partidul naţional al Italiei lucrà pentru înlăturarea oricărei dominaţii streine din Italia şi pentru întemeierea Italiei libere şi unite. La 1848 Carol Albert, regele Sardiniei (1831—1849), „Spada Italiei", păşi în fruntea mişcării şi astfel între Sardinia şi Austria izbucni un răsboiu, ce se sfârşi în 1849 în defavoarea Sardiniei; totuş el fu reînnoit în 1859 de Victor Emanoil II (1849—1871), succesorul lui Carol Albert, cu ajutorul lui Napoleon III şi de astădată avù succes favorabil. Austria fu constrânsă a dà Sardiniei Lombardia şi acum Sardinia luă în stăpânire (1860—1861) fără luptă: Toscana cu părţile mai mici din Italia, ce erau moştenirea liniei cadete a Casei deAustria şi cu luptă: regatul Neapole şi Sicilia şi partea cea mai mare a statului eclesiastic, iară Francia, ca recunoştinţă pentru ajutorul ce a dat, obţinu Savoia şi Niza. Sardinia, având acum teritorul său mărit extraordinar, se numi „Regatul Italia" şi strămută capitala din Turin la Florenţà. Acest regat, profitând în 1866 de răsboiul Austriei cu Prusia, luă şi Veneţia, iară în 1870, după ce izbucni răsboiul între Germania şi Francia, răsboiu în care puterea Franciei fu redusă, luă şi Roma, ce deveni de acum capitala ei şi

reşedinţa regelui şi cu ea papa pierdù orice urmă a puterii sale lumeşti, de sub scutul Franciei. Acum toată Italia fu unită; pe teritorul său a mai rămas un stat suveran de tot mic, republica San Marino, situată spre sud de Rimini, pe o prelungire a Apeninilor, dar în 1872 şi acest mic stat trecù sub protectoratul Italiei.

12. Elveţia în Periodul precedent (IV) era parte integrantă a Germaniei; dar încă din 1291 trei oraşe cu teritoriile (cantoanele) lor se aliară prin jurământ a recunoaşte numai suzeranitatea împăratului, iar de rest a'şi afirma independenţa şi libertatea completă. Această alianţă se numi „Confederaţia Elveţică" iară teritoriile ce erau ale ei se numiră „Cantoane federale". Până la 1353 numărul cantoanelor federale crescu dela 3 la 8, iară până la începutul sec. 16, la 13 şi ele deveniră aşa de puternice că în 1499 s-au putut separa de Germania. Această alianţă de cantoane sau de mici republici elveţiene, la care aderară mai multe aşa zise „Oraşe aliate", a luat parte nu fără succes la războaiele de atunci şi a format ostaşi abili, aşa că şi alte ţări, notabil Francia şi statul eclesiastic, angajau ostaşi elveţieni bine plătiţi, de unde vine şi dictonul satiric: „N'ai bani, n'ai soldaţi elveţiani".[1] Elveţia a fost independentă până pe timpul republicei franceze, atunci şi ea deveni în 1798 stat federativ al Franciei şi se numi „Republica Helvetica", o parte din ea fu chiar anexată la Francia; dar în 1814 Elveţia recăpătă independenţa ei; în prezent ea este republică federativă suverană din 25 cantoane şi înfloreşte prin întreprinderi economice pe munţii Alpi, prin negoţ şi comunicaţie cu streinii.

13. Ţările de Jos. Partea lor principală dela nord o formează Olanda, iară cea dela sud, Belgia; în Periodul precedent (IV) partea despre nord cu limbă vorbitoare germanică erà a Germaniei, iară partea despre sud, unde limba vorbitoare e cu preponderanţă cea franceză, erà a Franciei; dela 1430 peste ambele părţi domniau ducii de Burgundia. La începutul Periodului V, în 1477 Maria de Burgundia, fiica lui Carol Temerarul, ducele de Burgundia († 1477), pe care'l moşteni la tron, căsătorindu-se cu arhiducele Maximilian de Habsburg (împărat 1493—1519), Ţările de Jos trecură la Habsburgi. Nepotul lui Maximilian, Carol V, împăratul Germaniei (1519—1556) şi totodată Carol I ca rege al Spaniei (1516—1556), făcu din Ţările de Jos un district al Germaniei, precum şi o ţară de coroană a Spaniei. Dar Filip II, regele Spaniei (1556—1598), fiul lui Carol V, prin despotismul său

[1]. Pas d'argent, pas de suisse (N. Tr.).

politic şi religios pierdu partea de nord a Ţărilor de Jos, care în 1566 se revoltă şi în 1581 se proclamă cu Olanda în frunte. „Republica Ţărilor de Jos Unite"; numai partea despre sud a Ţărilor de Jos, numită Belgia, dela provincia principală a ei, rămase la Spania. In 1648, cu pacea dela Vestfalia, republica Ţărilor de Jos Unite sau republica Olanda, pe care o administrà guvernatori din Casa princiară de Orange (Orania), a trebiut a fi recunoscută stat independent atât de Germania cât şi de Spania. Ea se ridica prin negoţ şi navigaţie şi fu un stat din cele mai puternice; dela 1594 luă Portughezilor cele mai bune colonii din India orientală şi din Arhipelagul indic. Dar pe cele din India orientală curând le pierdu la Englitera (1600). De asemenea a câştigat colonii în Africa şi în America. Dar în sec. 18 Olanda începe a decădea. La sfârşitul secolului (1795) ea fu cucerită de republica franceză şi transformată în republică Batavă, mai târziu în regat al Olandei, pentru Ludovic, fratele lui Napoleon. Abia în 1814, după căderea lui Napoleon, ea fu iarăşi liberă. Între acestea Englitera îi răpise multe posesiuni coloniale, aşa în 1806 colonia Capul (la sudul Africei); nici astăzi ea nu e fără importanţă pentru negoţul şi posesiunele sale coloniale. Dar Belgia care a rămas la Spania, când Olanda s-a separat de aceasta (1581), pierdu mai târziu câte-va regiuni ale sale şi la Francia. După ce s-au stins Habsburgii din Spania (1700) trecu şi Belgia în 1713 la Habsburgii germani şi dela aceştia fu cucerită în 1794 de Francia, după o revoltă ce izbucni în 1788—1790 ultimii ani ai împăratului Iosif II din cauza reformelor acestuia. Dar în 1814 se liberă şi Belgia de dominaţiunea franceză şi se uni cu Olanda, formând regatul Ţărilor de jos, însă ele n-au putut fi unite mult timp. Olanda era protestantă, Belgia romano-catolică, populaţia Olandei germanică, a Belgii cu cultură mai mult franceză, deşi partea cea mai mare a populaţiei sale era Flamanzi, cari sunt germani şi numai restul Valoni, cari sunt francazi. De aici urmă că în 1830 Belgia riscà o revoltă, ce aduse separarea ei. Belgia deveni independentă şi regat cu dinastie proprie (Casa Coburg), un stat mic însă avut şi cu influenţă. Sub suzeranitatea regelui Belgiei stă şi statul Congo, format de Europei în Africa la 1885.

LISTA CRONOLOGICĂ A IMPĂRAŢILOR

Dela desbinarea creştinismului în o biserică de Răsărit şi una de Apus până la căderea Constantinopolei.

a. Impăraţii de Răsărit.

Constantin IX Monomah 1042—1055.

	Anii		Anii
Mihail VI Stratiot	1056—1057	Alexiu IV	—1204
Isaac I Comnen	—1059	Alexiu V Murtzuflu	—1204
Constantin X Duca	—1067	Teodor I Lascaris	1204—1222
Mihail VII Parapinachi	—1078	Ioan III Vatace	—1255
Roman IV Diogen	1068—1071	Teodor II	—1258
Nichifor III Bot.	1078—1081	Ioan IV	—1258
Alexiu I Comnen	1081—1118	Mihail VIII Paleol.	1259—1282
Ioan II Caloian	—1143	Andronic II	—1328
Manuil I	—1181	Andronic III	1321—1341
Alexiu II	—1183	Ioan V	1341—1391
Andronic I	—1185	Ioan VI Cantacuzin	1347—1354
Isaac II Anghel	—1195	Manuil II	1391—1425
Alexiu III	—1203	Ioan VII	—1448
Isaac II	—1203	Constantin XI	—1453

b. Impăraţi şi regi creştini de Apus.

	Anii		Anii
Enric IV	—1108	Adolf de Nassan	1292—1298
Enric V	—1125	Albert I de Austria	—1308
Lotar II de Saxonia	—1137	Enric VII de L-burg	—1313
Conrad III.	1138—1152	Ludovic Bavarul	1314—1347
Frideric I	—1190	Frideric de Austria	1314—1330
Enric VI	—1197	Carol VI de Boemia	1346—1378
Filip de Şvabia	1198—1208	Venceslav de Boemia	1378—1400
Otton VI de Brunsw.	1198—1215	Robert de Palatinat	—1410
Frideric II	—1250	Sigismund al Ung.	—1437
Conrad IV	—1254	Albert II	1438—1439
Interregn	1256—1273	Frideric III	1440—1493
Rudolf de Habsburg	1273—1291		

NB. Când în dreptul unui împărat e un singur număr de ani, acest număr arată că până atunci a domnit împăratul respectiv.

a. Papii Romei.

	Anii		Anii
Leon IX	1048—1054		
Victor II	1054—1057	Celestin IV	1241
Ştefan IX	1057—1058	Innocentiu IV	1243—1254
Benedict X (a. p.)	1058—1059	Alexandru IV	—1261
Necolae II	1058—1061	Urban IV	—1261
Alexandru II	1061—1073	Climent IV	1265—1268
Onoriu II (a. p.)	1061—1069	Grigoriu X	1271—1276
Grigoriu VII	1073—1085	Innocentiu V	1276
Climent III (a. p.)	1080—1110	Adrian V	1276
Victor III	1086—1087	Ioan XXI	1276—1277
Urban II	1088—1099	Nicolae III	—1280
Pascal II	1099—1118	Martin IV	—1285
Teodoric (antipapă)	1100	Onoriu IV	—1287
Albert (a. p.)	1102	Nicolae IV	1288—1292
Silvestru IV (a. p.)	1105—1111	Climent V	1294
Gelasiu II	1118—1119	Bonifaciu VIII	1294—1303
Grigoriu VIII (a.p.)	1118—1121	Benedict XI	—1304
Calist II	1119—1124	Climent V	1305—1314
Onoriu II	1124—1130	Ioan XXII	1316—1334
Celestin II (a. p.)	1124	Nicolae V (a. p.)	1328—1330
Innocentiu II	1130- 1143	Benedict XII	1334—1342
Anaclet II (a. p.)	1130—1138	Climent IV	1342—1352
Victor IV (a. p.)	1138	Innocentiu VI	—1362
Celestin IV	1142—1144	Urban V	—1370
Luciu II	1144—1145	Grgioriu XI	—1378
Eugeniu III	1145—1153	Urban VI (în Roma)	—1389
Anastasiu IV	1153—1154	Clim. VII (în Avig.)	1378—1394
Adrian IV	1154—1159	Bonifaciu IX (în Roma)	1389—1404
Alexandru III	1159—1181	Bened. XIII (în Avig)	1394—1424
Victor IV (V) (a. p.)	1159-1164	Innoceutiu VII (In Roma)	1404—1406
Pascal III (a. p.)	1164—1168	Grigoriu XII (In Roma)	1415
Calist III (a. p.)	1178	Alexandru V (ales în Pisa)	1409—1410
Innocentiu III (a. p.)	1179-1180	Ioan XXIII (în Pisa)	1415
Luciu III	1181—1185	Martin V	1417—1431
Urban III	1187	Gliment VIII (î. Sp.)	1424—1429
Grigoriu VIII	1187	Benedict XIV	1424— ?
Climent III	1191	Eugeniu IV	1431—1447
Celestin III	1198	Felix V (a. p.)	1439—1449
Innocentiu III	1216	Nicolai V	1447—1455
Onoriu III	1227		
Grigoriu IX	1241		

b. Patriarhii Constantinopolei

Mihail I Cerulariu	1043—1058	Cosma I	1075—1081
Constantin III	1058—1063	Eustratiu	1081—1084
Ioan VIII	1064—1075	Nicolae III	1084—1111

	Anii		Anii
Ioan IX	1111—1134	Iosif I (1-a oară)	1268—1275
Leon	1134—1143	Ioan XI	1275—1282
Mihail II	1143—1146	Iosif I (2-a oară)	1283
Cosma II	1146—1147	Grigoriu II	1283—1289
Nicolae IV	1147—1151	Atanasiu I (1-a oară)	1289—1293
Teodotu II	1151—1153	Ioan XII	1294—1303
Neofit I	1153	Atanasiu I (a 2-a oară)	1303—1311
Constantin IV	1154—1156	Nifon I	1311—1314
Luca	1156—1169	Ioan XIII	1315—1320
Mihail III	1169—1177	Gherasim I	1320—1321
Hariton	1177—1178	Isaia	1323—1334
Teodosiu I	1178—1183	Ioan XIV	1334—1337
Vasiliu II	1183—1187	Isidor I	1337—1350
Nichita II	1187—1190	Calist I (1-a oară)	1350—1354
Leontiu	1190—1191	Filotei (1-a oară)	1354—1355
Dositei	1191—1192	Calist I (a 2-a oară)	1355—1363
Grigoriu II	1192—1199	Filotei (a 2-a oară)	1364—1376
Ioan X	1199—1206	Macariu (1-a oară)	1376—1379
Mihail IV	1206—1212	Nil	1380—1388
Teodor II	1213—1215	Antoniu IV (1-a oară)	1389—1390
Maxim II	1215	Macariu (a 2-a oară.)	1390—1391
Manuil I	1215—1222	Antoniu IV (a 2-a oară)	1391—1397
Ghermanos II	1222—1240	Calist II	1397
Metodiu II	1240	Matei I	1397—1410
Vacant	1240—1244	Eutimiu II	1410—1416
Manuil II	1244—1255	Iosif II	1416—1439
Arseniu (1-a oară)	1255—1260	Mitrofan II	1440—1443
Nichifor II	1260—1261	Grigoriu III	1443—1450
Arseniu (a 2-a oară)	1261—1276	Atanasiu II	1450
Germanos III	1267	Vacant	1450—1454

Încă o notiță despre autor. — *Aici vom aduce ca titlu de informațiune câteva pasagii din scrisori ale autorului conținând idei și cugetări la apropierea sfârșitului vieții. Liniștea și senințatea cu care el privea moartea'n față sunt încă o dovadă cât de conștințios a lucrat în viață. Întocmai ca mărturisitorii și cuvioșii din epoca primitivă a Bisericii el nu se încredea atât în sine, cât mai vârtos în puterea și în îndurarea lui Dumnezeu. Pasagiile în chestiune nu sunt editate; le-am extras din diferite scrisori ce ne-a trimis autorul între anii* 1912—1922.

„Merg spre sfârșitul comun omenesc, dar caut și acum încă tot să servesc bisericii mele, cât mă mai iartă puterile". (*Din o scrisoare de Crăciun 1912).*

„Mulțumesc lui Dumnezeu, că m'a lăsat să ajung vârsta de 75 ani trecuți. Petrec retras și mă silesc să fac încă ce pot pentru familie, biserică

şi neam[1]..... N'aş fi încă de tot incapabil de activitate, dacă mi-ar fi inima mai sănătoasă.... Activitatea mea o consumă mai ales lucrul pentru interesele noastre bisericeşti. Dară nu pot lăsa nefăcut nici aceea ce cer dela mine interesele practice bisericeşti..." *(Din o scrisoare dela* $^{11}/_{24}$ *Octomvrie 1913)*

„Nu ştiu câte zile îmi vor mai fi dăruite şi cea dintâi trebuinţă este să aduc la capăt copia începută a cursului meu... Toate celelalte, dacă şi n'aş ajunge să le mai fac însumi le poate face şi altul..... Dacă însă Dumnezeu m-ar mai dărui cu viaţă şi puteri, atunci aş mai adaoge bibliografia şi tocma după aceasta aş îndrepta şi completa în Perioadele al IV-lea şi al V-lea părţile privitoare la biserica română... Rog pe Dumnezeu să-mi ajute a plini lucrul propus" *(Din o scrisoare dela 8 Februarie/23 Martie* 1914).

... „Pentru mine, mulţumesc lui Dumnezeu pentru toată ziua, ce mi-o mai dărueşte în bunătatea sa nemărginită, ca doară se pot vedea şi eu adus la un modest capăt ceva din acelea, peste cari am fost pus şi în cari am avut voinţa unui servitor bun, însă n'am avut spor". (*Din o scrisoare de anul nou 1914*).

„Mă simţesc în urma vârstei de 76 ani şi a slăbiciunii inimii prea apropiat de moarte şi ... rog numai pe Dumnezeu să nu mă cheme la darea socotelii înainte de ce voiu putea asigura cel puţin un *mic* rod din acel *un* talant ce mi l'a încredinţat" *(Din o scrisoare dela* $^{4}/_{17}$ *Martie 1914.)*

„Aş putea cădea în trufie. dacă nu m'ar desmeţi insuficienţa activităţii mele chiar pe acel câmp, pe care eram mai întâi dator a face ceva, pe câmpul literaturii teologice româneşti, mai ales socotindu-se numărul anilor vieţii, ce mi i-a dăruit Dumnezeu, pare că aşteptând totdeauna în a Sa atot bunătate şi îndelungă răbdare, ca să produc ceva rod şi eu, smochin neroditor". *(Din o scrisoare dela* $^{1}/_{14}$ *Apiil 1921).*

„Eu slăbesc din ce în ce mai mult şi mulţămesc lui Dumnezeu că îmi dărueşte încă vedere şi mână bună, adică că nu'mi tremură mâinile... Rog pe Dumnezeu să-mi dea încă putinţa de a revizui şi Statistica, ca să pot zice apoi, mulţămind Tatălui ceresc: „Acum slobozeşte, stăpâne, pre robul tău în pace". *Din o scrisoare dela* $^{1}/_{14}$ *Aprilie 1922 şi din una dela 9 Aprilie/27 Martie acelaş an.*

Şi acum încheiem: I-a dat Domnul dupre credinţa sa şi tot sfatul i l-a plinit.

Traducătorul

---

[1]. Prin a face ce poate *pentru neam* autorul înţelegea să apere din răsputeri caracterul românesc al bisericii din Bucovina faţă de Ruteni, cari tindeau a'l absorbi. *„Insă noi,* scrie autorul, *noi n'avem voe să ne lăsăm scoşi de Ruteni din moştenirea noastră, fără a lupta până în sfârşit".* Această luptă avu de rezultat că în 1913 autorul cu persoana sa a contrabalansat poziţiunile importante, ce Rutenii dobândise în biserică.

INDICE ALFABETIC

AL

CUPRINSULUI VOLUMULUI III.

Abdişo 192, vezi şi Ebed-Iesus
Abdul Hamid II 282
Abelard 142, 194, 198
Abisinia 229
Abulfaragiu, Grigore—192
Academia Mihăileană 265
Acoperemântul Maicii Domnului, sărbătoarea — 267 scv.
Achindin, Grig.—174, 185
Acta patriarchatus Constantinopolitani 68, 75.
Actele stării civile 259
Adalbert, episcop 48
Adamiţi 145
Adrian IV papa 97. 124, 142, 155
Adrianopol. pacea dela — 231 not.
Africanzi 229
Agenţii Austriace în Principate 257
Agrară, Chestia — 269
Ahrida 56, vezi Ohrida
Aimeric 134
Albert Magnus 196, 206
Albert (Albrecht) de Habsburg 195
„ de Brandenburg 49, 129, 290
„ Buxhaenden 150
„ Ursul 48
Aldea, Alexandru—12
Alegerea canonică de episcop şi egumen 95, 96
Alegerea de episcopi la Apus 95, 105
Alegerea papii 112
Alexandru Nevski 16, 46, 47
Alexandru, Vodă. fiul lui Basarab 41, 68
Alexandru c. Bun 12 s. 26 not. 68, 70 s. 72 s. 73 not. 74, 76, 77, 88, 105, 233, 235.
Alexandru II Vodă 13, 234
Alexandru II papa, 90, 209
„ III „ 97, 109, 112, 155
„ IV „ 97, 124, 142, 155
„ V „ 103, 105
Alexandru Calimah 264
„ Coconul 245, 246
„ Cornea 236
„ I Cuza 268 et pass
„ Sc. Ghica 260
„ Ghica 266, 267
„ Hangerliu 264
„ Ilias 245 s. 249
„ Ipsilanti 254, 263
„ Mavrocordat Firaris 255, 263
„ Moruzi 262, 264
„ Movilă 264
„ III c. Nou 237, 242
„ c. Rău 238
„ Suţu 262 s.
Alexiu Aristen 182
Alexiu Comnen 31 şi not. 135, 155
Alexiu Sfântul 61, 189
Alfons rege de Neapole 205
Alfons XII de Spania 298
Amadeo 298
Amalric de Bena 144
Ambrosiu Traversari 163
Amicii lui Dumnezeu 127, 216
Amirutze, Gh.—187 scv.
Amos Comenius 152
Ana, sf.—179
Anaclet II antipapă 112
Andrei Bathory 282
Andrei II rege Ungariei 39, 67, 125, 129
Andrei, episcop 163
„ Ion 121 not
Anselm, sf.—155. 194, 197
„ de Havelberg 155
Andronic Paleolog 76 not.
„ c. Bătrân 55, 158 s.
„ c Tânăr 159
Andrussov, pacea dela—271
Angelus 213
Anghel Alex. împărat 172
Animism 221, 227, 228
Anjou, Casa, de — 19, 21

Antim de Severin 63
Antioh Cantemir 250, 259
Antonie IV patriarh 139
„ mitropolit de Halici 62, 69
„ mitropolit Eracliei 161, 164 s.
„ al Pecerscăi 87
„ Vodă dela Popeşti 253
„ „ Ruset 250
Antoniţi, monahi—124, 159
Antropofagie 227, 228
Apaffy, Mihail—162, not 282, 283
Apel la papa 157
Apponyi 280
Apostolicii 146
Ardeal, vezi Transilvania
Argeş, episcopia latină de — 41 s.
„ mitropolia de—42
„ reşedinţă domnească 23.
Arghiropol I. 169
Arhidiaconul 83
Arhiepiscopi 70 not 78, 115
Arhitectura 72 n. 2, 208 scv. 213
Arhontele Bisericii 84
Arhontologia 81 not.
Aristotel, filozofia lui 181, 187, 193 scv.
Armeni 4, 36 130 s 133, 181, 188, 191 209, 235, 237 249 256,
Armenopol C. 175, 186
Arnăuţi 9
Arnold de Brescia 112, 142, 146
Aron Vodă, 13 vezi şi Petru Aron
Arpazi, dinastie de regi ai Ungariei 19, 272
Arsengo, Ieronim, — episcop latin de Bacău şi Argeş 42
Arseniu, patriarh 54 scv 157
Arseniană, shisma, —153
Assan, vezi Ioan Assan
Assisi, Francisc de—34
Atanasie, din Aton 85
„ mitrop. Severin 69
„ Pariul 151 not
„ II patriarh 168
„ mitropolit Ardeal 285
Aton, Atos, sf. munte—85
„ monahismul din —173, 185
Augustiniani 124
Auner, Ch.—58 not
Austria 21, 257, 258, 262, 264, 300
„ Casa de — 286, 299
Autocefali 77, 78
Autonomia bisericii Române 269
Ave Maria 212
Avesalon (Axel) 48
Avram Iancu 286
Azimiţii 165, 167.

Bacau, 14, 42.
Bacon 292
Baia, capitala Moldovei 12
Baiazet I 2, 5
Balc 89
Balduin I 58 şi not.
Baliţa Voevod 11, 14, 53 not. 64 68 88
Balş Gh. 78, not. 2
„ Teod. 287
Balta Liman 266
Barbaresca 228
Barbae 143
Bari, sinod în — 155, 179
Barnovschi, Miron — 246 s.
Bar-evreul 192
Barsalibi, Dionisiu — ib.
Basel, Sinod în — 104, 107, 114, 151, 179 s. 205, 216
Basta 238, 244 274, 282
Basarab Vodă 11, 41, 43
Basarabia 13 pass 257, 269 s.
Bathory, familia — 281
„ principe 282
Bârlad 16 şi not.
Begharzi 127
Beghine 126
Beilic, mahalaua — 264
Bela IV, rege Ungariei 10, 28, 38, 40, 44, 92
Belin 35 n.
Belgrad, pacea dela — 285
Benedict IX papa 100
„ XII 173
„ XIII 94 s. 101, 103, 105 s.
Benedictini 118
Benon, 48
Berberi, Berberia 227
Berladnic 16
Berlin, pacea dela — 269
Bernard de Clairveaux 119 s. 180, 196, 198 s. 211
Bertold din Calabria 120
„ din Regensburg 201
Bikélas D. 30 n. 160 n. 215 n.
Birghitta 126, 216
Biserica greco-catolică 280
„ sf. Spirit — 145
„ spiritului liber 144
Bistriţa, mânăstirea — 88
Bogdan Vodă 11, 13
„ II 13, 234
„ III Chiorul 13 s. 235, 241
„ IV 237
„ Hmilniţchi 247
„ Movilă 246
„ Ion, profesorul — 73 not.
Bogdania 13
Bogdo-Lama 227
Bogomili 70, 124 n. 135 s. 139 s.
Boissard L. 15 not 189 not.
Boleslav III al Poloniei 48
Bonaventura I. 196, 201

Bonneau A 205 not.
Bonifaciu VIII, papa — 99, 217
„ IX. „ 12, 103
Boris 40
Botezul Latinilor 156
„ sângelui 219
„ prin stropire 210
Bourbon, dinastia — 294 s.
Bourboni dinastie Spaniolă 297 s. 299 s.
Bourges. concordatul din — 108
Boxeri 226
Bradwardin T. 203
Braganza, dinastia — 298
Brahmanism 2.6
Brăila (Proilaviu) mitropolia — 74
Brancovici, Casa — 8, 162 not.
Breve 89
Bruno, martir 48
„ canonic 119
Bucovina 26. not. 73 not. 88, 233 not. 257, 262, 289 s.
Bucureşti, pacea dela — 231, 264
„ reşedinţă domnească 239, 252,
Buda. sinod în — 43, 67
Buddha 227
Buddhism 226
Bugri (eres) 140
Bujoreanu, colecţia — 220
Bulla 89
Bulgari 6 s. 8, 28, 38 s. 40, 44, 92
Buri (Boers) 229, 294
Buţureanu Gh. C. 11 not. 2.

Caleca Ioan, patriarh, 160. 174, 185
„ Manuil, scriitor 160, 185
Calimah (Calimachi), familia — 257 s. 260 s
Calist, episcop de Roman 73
Calixt II, papa —95, 112
Calixtinii 114, 150 s 210
Calmar, Uniunea dela — 23, 192
Calmuci 226
Caloian 8, 14, 57
Calvin 109
Calvinismul 281
Camilavca albă 56, 64 s.
Canibalism 222
Canonizare 210
Canossa 93
Cantemir Const. 247 s. 250, 251
Capitala Moldovei 12, 42
Captivitatea babilonică 100 pass.
Caragea 261
Carlovit pacea dela —275
Carmeliţi 120
Carol Albert 300
„ I de Habsburg 297
„ V împărat 297. 301
„ VI de Luxemburg 101
Carol VII al Franciei 108
„ XII al Suediei 251
„ Robert 19, 21
„ de Anjou 98, 105
„ Temerarul 24, 301
„ I de Hohenzollern 269
Cartagine. sinoade din — 355
Cartea Cârmuirii 188
Cartea Maiestatică 152
Casa Santa, la — 214
Castrinsiul 82
Castriotul Gh 9, 230
Catari 137, 140
Caterina de Siena 216
Cavasila Nicolae 175 186
„ Nil ibid. şi 185
Cazaci 233, 237
Cazimir c. M. 16, 17, 18 41, 46, 63, 64, 233 ss.
Căimăcănie 263, 266, 267
Căsătoria civilă 219
Câmpul Libertăţii 286
„ Mierlei 8, 240
Cântăreţii 84
Celestin V 125
Ce estini 125
Celibat 91, 216
Cengishan 5 29, 131
Cerulariu Mih. 154
Chiajna, Doamna — 237
Chiev 14, 16 s 61 s. 64 s.
Chilii 85
Chiprian mitrop rus 61, 189
Chiril şi Metodiu 188
„ episcop rus 189
„ II 61, 79, 189
Chitrul, Ioan 184
Chrisolan, Petru—155
Christofor Columb 221
Cidoniu Dim. 160
Cipru, insula — 34, 36, 232
Cisterţieni, monahi
Clacă (corvoadă) 255, 261
Clara, Doamna — 43
Cler alb, 65
„ negru 65
„ de mir 117
„ regular 117
„ al Catedralei 79
„ Consistorial 16
Climent III papa—90
„ IV „ 156
„ V „ 110, 113, 128
„ VI „ 41, 101
„ VII „ 102
Cloşca 286
Codicele civil 256
„ Calimah 264
„ Caragea 263
„ Cuza 268

Colegiul Cardinalilor 90, 109, 115
Colonia, Catedrala din—214
Comisiunea Centrală 267
Comnen, Manuil, 34, 155, 171 s.
Comoara Ortodoxiei 183
Comunitatea de fraţi 152
Concordate 95, 106, 108, 112
Conrad III rege şi împărat ibid. 20
„ IV „
„ Principe al Moscvei 49
Conradin rege german 98
Constantin c M. 112
„ Protopopul 161
„ XI împăratul 168
Constantin Cantacuzino, Stolnicul—252, 257
Constantin Cantacuzino, Postelnic, 25, not.
Constantin Cantacuzino Căimăcanu, 266
Constantin Basarab Cârnul 248, 252, 283
„ Brâncoveanul 250 s. 252, 254, 256
Constantin Duca 250, 251
„ Hangerliu 255, 262, 264
„ Ipsilanti 255, 262
„ Moruzi 262
„ Movilă 246
Constituţia papală 107
„ episcopală ibid
„ în Muntenia 266
„ în România 268, 269
Constantinopol, scaunul de—112, 166
„ sinod antiunionist în—168
Constanţa, sinodul din—43, 104 s, 105 şi not. 2, 106 şi not. 113, 122. 149, 160, 162. 179, 190, 204, 216, 219
Consulate ruseşti în Principate 257, 266
Coresi 191
Coriat 27
Coriatovici Teodor 27, 45, 46, 65, 68, 89
„ Gheorghe ibid.
Cormceea Cniga 79 şi not.
Corpus juris Canonici 117
Cosa, Cardinalul—105
Cotlomuş, mânăstirea—86
Cotmeana „ 88
Cozia „ 88, 242 not.
Crimeia, războiul dela—267, 270
Crişian 286
Cristian, episcop 49
Cromwel 293
Cruciate, expediţiile—2, 30 s. 32, 35 s. 132 149, 215 s.
Cruciferi 3, 31, 34. 51, 56, s.
Cucuzel, Ioan—206
Cuciuc Cainargi, pacea dela—261
Cultul 206 ss. 210
„ sfinţilor 210
Cumani, Comani 10, 15, 25, 28, 39 *s*, 47
Cur Deus homo 193
Curia papală 101, 103, 105
Curuţi 273, 275
Cusanus, Nicolae 205
Cutusov, generalul—257
Cuza, Alex. Ioan I 268

Dalai-Lama 226
Damian, mitrop. Moldovei 76, 162 şi not 167, 169
Damiani, Petru - 197
Dan I, II, III, (Danciul) 12, 239. 240
Daniil, principe de Halici 15, 45, 46 not. 2
Danţul morţilor 211 şi not
„ sf. Vit 299
Dănţuitori 299
Deak, Francisc 278
Decani (Dechants) 116
Deciani, mânăstirea - 87
De imitatione Christi 205 s. 206 not.
Decretus Gratiani 117, 199, şi not. 3
Decrete sinodale patriarhale 78
Devterodiaconul 83
Dichei 84
Dictatus papae 93 not.
Diculescu, Const. C. 220
Dimitrie Cantemir 76, 77, 251, 259
„ Homaten 183
Dimitrie, oare care — 172
Dionisie Areopagitul 173, 199 n. 2
„ Furni, autorul unei cărţi despre pictură 208
Divanuri ad hoc 267
Divorţ 167
Dobrescu N. D-r. 73
Dobrogea 269
Dogmatica 181
Dolcino, Fra—146
Dom Carlos 298
„ Miguel 298
„ Pedro 299
Dominic 122 ss.
Dominicani în Siret 42
„ în Principate 124 not.
Donaţiunea lui Const. c. M. 205 not.
Dora d'Istria 87 not.
Dositei, mitr. Moldovei 26 not. 250
Dosza 273, 275, 284
Dragoş Vodă 11, 44, 89
Dreptul canonic 181, 189
Drumul crucii 214
Dualismul austro-ungar 278
Duca Vataţe, împăratul — 58
Duma, Ion Dascălul 205 not.
Dumitraşcu Cantacuzino 249, 250
Duşan, Ştefan 8.

Ebed Iesu (Abdişa) 192
Ecaterina, Caterina, sf, mânăstirea—178
Ecaterina II, 270
Eckart, Eckhard 203
Eclesiarh mare 84
Edictul de toleranţă 276
Eduard I rege al Engliterei 99
Eliad I. Heliade Rădulescu 265
El Kamil 34
Elisaveta Doamna 245
„ din Turingia 111, 125, 215
„ regina Engliterei 293
Elisavetine 125
Elveţia 22, 301
Emanuil Geani Ruset 261
Emigrările Sârbilor 275
Eminentes 81
Enric, eretic 141
„ principe Vend 48
„ I 48
„ III 90
„ IV 92
„ VII 20, 22
Eon, Eudon de Stella 141 s.
Epiclesis 166
Epigonate 87
Episcopi 115
„ *in partibus* 116
Episcopia Cumanilor 39 67
„ Milcovia 39, 67
Episcopiile Moldovei 74
Eric VIII sfântul 50
„ XI 47
Eugeniu III, papa — 142, 155
„ IV 42, 114, 160, 162 s 208
Euharistia 178
Euhiţi 135 s
Euseviu Popovici 220
Eustaţiu de Nicea 155
„ de Tesalonic 172, 183
Eutimiu, patriarh al Târnovei 58 şi not.
„ II „ de Constantinopol 75
Evanghelia Veşnică 145
Exarhi 68, 75, 77
Excellentes 81
Exigeza 181
Exocatacoeli 81.

Fanarioţi 232 s. 247 s. 257 pass
Faran, episcopia 86
Fecioara din Orlean 27
Ferdinand II, împăratul 152
„ de Austria 230, 242 pass.
„ Catolicul 296
„ principele — 269
Ferrara, sinodul dela—107
Ferrerius V. 51, 219
Fetişe 228
Fetişism 232
Filioque 157, 158, 164 s.
Filip I 92
„ II 297
„ IV 99, 113, 128
Filitti I. C. 11 not.
Filotei, patriarh 65
Flagelanţi 218
Florenţa, sinodul dela 76, 79, 131 s. 135 169 187 188, 190 163, 164 şi not.
Fontevrald, Fontevraud 124 s.
Fotiu patriarh 111, 183
„ mitropolit 139
Francisc I al Austriei 289. 296
„ Rakoczy 275, 284
Francisc d, Assisi 34, 121 s. 145
Froncohorion 9, 18
Franciscan, ordinul — 36, 42
Fraticelli, Fratricelli 122, 146
Fratres bonae voluntatis 127
Fraţii Moravi 152
„ de apostolat 146
„ şi surori de spirit liber 145
„ Boemi 152
Frideric I 20
„ II 98, 111, 112
„ II al Poloniei 271, 297
„ III 20, 108
„ Barbarossa 21, 97, 112
„ cel Frumos al Austriei 101, 106
Froiden 27
Frumoasa, mânăstirea — 260
Fundagiagiţi 135 s.

Galaţi 16
„ mitropolia din — 74
Gaspar Gratiani 246
Gaunilo 198
Gavriil Bathory 244 s. 282 s
„ Bethlen (Gabor) 274, 282
„ Movilă 246
Gedimin 17, 27
Gheorghe, stareţul 264
„ Asachi 265
„ Bibescu 266
„ Brancovici 102 şi not. 2
„ Coriatovici 12
„ Duca, 249 s. 253, 256
„ Gemist Pleton 187
„ Trapezuntul 169
„ Ghenadie Şcolarul 161 170
„ Ghica Vodă 239, 248, 25
„ III, mitropolitul 77 not.
„ Lazăr 265
„ Rakoczi I 274, 282 s.
„ II 248, 252, 284
„ Ştefan Vodă 242 s
Gherasim Adamovici 285
Ghermanos II 58

Ghermanos III 55, 147
„ delegat 35
Germania 19 s 286 ss. 292, 300, 301
Gerson 149, 204
Gertruda c M 216
Ghibellini 57 şi not. 101
Ghica, familia — 257, 260
Gociag 48
Golia, mănăstirea — 247
Golubinschi 69
Graniţe militare 276, 278
Graven. Milady—264 not.
Gratry 128 şi not
Gratian canonist 117 199 s.
Grigoriu Nazianz 207
Grigoriu al Milcoviei 43
„ mitr, Mold. ibid. şi 161, 190
Grigoriu II patriarh 159
Grigoriu VII papa 30, 90 ss 94, 109, 209
„ IX 28, 48, 67, 98, 110, 123, 146
„ 156 158
„ X 112
„ XI 41, 44, 47, 67. 102
„ XII 103
„ XIII 94
„ XIV 109
Grigore Calimah (Calimachi) 255, 261
„ Ghica 248, 249 s. 255
„ Alex. Ghica 255, 260 s. 262 264
„ Ghica, Banul—265 s
„ Alexandru Ghica 267
„ Matei Ghica 255, 260
Guelfi 97 şi not 101
Guilom Cuceritorul 92
Gustav Vaza 292
Grigore Tamblac 25 not 43, 58 not. 61 64, 70, 73, not 2 106 not. 107, 113 160, 162 not. 1.

Habsburg, Casa de—20 s. 286 ss. 288 s. 299
Halcedon, sinodul dela — 191
Halici, episcopia din - 69
Hangerlii, Domnii - 261
Hangerliu A 264
„ C 264
Hanovra. Casa de—291 s.
Hartofilaxul 81, 157
Hartwing 48
Hatman 15, 236
Héloïse 198
Herrenhuteni 152
Hilandar, mânăstirea - 86
Hildebrand 90
Hildegarde 216
Hohenstaufen, Casa—20 s 95, 97
Hohenzollern, Casa de - 288, 290
Hohenzollern Sigmaringen 269
Horepiscopi 84
Horebiţi 150
Horeb, muntele— 151
Horodnic, mânăstirea — 88
Hostia 179
Hrisomal C 138
Hristos, Ordin alui - 33
Humiliati 127
Hugo de s-t. Victor 196, 199
Huss I. 116, 113 s. 146 ss. 150
Hussiţi 114, 140, 150 s. 179, 191
Husul 151
Huşi, urba—151
Huţuli 10

Iachint 68
Iacov c. M. Apostolul 175
Iacov de Voragine 201
Iacoviţi 36, 131 s 181, 188, 191
Iageloni 17, 29, 51
„ Dinastia 270
Iancu Sasu, 237
Iaroslav 16, 47
Iaşi, pacea dela — 231, 236, not. 250
„ reşedinţa Domnilor 251, 262
„ sinodul din — 76 not. 2
Iberia (Georgia) 5, 47, 57, 181, 188, 191
„ 209, 224
Icheţi 83
Iconomul 51
Ieremia Movilă 238
„ mitropolit grec 70
Ieromnimul 82
Ieronim din Praga 113, 146
Ierusalim, regatul — 4, 31 s. 34 s. 36
„ sinod antionist din — 168
Iesuaţi 125
Iezuiţi 275, 281, 285
Ignatiu c Mare 132
„ patriarhul 111
Ignatiem 111
Ilarion mitropolit rus 181
„ pustnic 27
Ilieş Vodă 74, 233
„ „ Alexandru 249
Iliaş Vodă 236
Imperiul latin 15, 156
Inchiziţia 110, 112, 115, 215 219
independenţa României 269
Indienii 221
„ religia lor ibid
Indreptarea Legii 60 n. 1, 74 n. 80 n.
Indulgenţele 178, 217, 218
Indulte 116
Ingerul, Castelul — 94
Innocentiu III papa 38, 45, 58 s 96, 110
„ 112, 121, 124, 169, 191 şi
„ not. 237
IV 17, 27. 45 s. 98, 109, 112,
„ 124, 209
„ VII 109
Innocentiu VIII 217

Inochentie Micul (Klein) 285
Investitura 95
„Io“ 14
Ioachim de Floris 195 s
„Ioan“ 14
Ioan Armeanul 237
Ioan Asan 8, 14, 38, 58,
„ VI Cantacuzin 159, 250
„ cel cumplit 238, 243
„ Caragea
„ cel Nou, sf. 25, not.
„ 70, 72, 190 250
„ cel Fără Țară 90, 146
„ de Cafa, episcop 144
„ de Luck 64
„ Comnen 155
„ Corvin 19, 44, 234, 239 s. 173
„ 281
Ioan Dun Scot 180 222
„ Eraclide Despot Vodă 236
„ Hrisostom 207
„ Jandun, teolog antipapist
„ de Montenigro 163
„ de Ragusa 163
„ Sișman 7
„ Sobieski 26 n. 249 s.
„ Sracimir 16
„ de Torcvemada 163
„ V Paleolog 76 s. 159
„ VI (VII) Paleolog 166 s.
„ VI de Portugalia 298
„ Potcoavă 237
„ Vatațe Duca 58, 156
Ioan XXII papa 41, 43, 101, 163, 176
„ XXIII „ 42, 105, și not 106
„ episcop de Muncaci 88 not.
Ioan (Teodor) Calimah 260 264
Ioan Eliad. 265
Ioan Mavrocordat 258
„ „ II 259
Ioan Alex. Sturza 265
Ioana de Arc 24
Ioanichiu 8 37
„ episcop de Rădăuți
„ II patriarh
Ioaniți, ordin de Cavaleri, 33, 40 127 s.
Iona, sfântul 61
Ipsilanti, familia — 261
Ioniță 8, 14, 28. 45, 57 s
Iorga 13 not 16 not. 25 not. 66 not 68 not 1, 73, 89, 121, 124, 169, 191 și not. 237 n
Ipomnimatograf 81
Ipomnimul 83
Iosif I patriarh 157 s. 169
„ II. 174 s 167
„ mitropolit Moldovei 70 s. 72 76 s. 189
„ ierodiacon și arhimandrit 52 not.
„ II împăratul 26 not. 276, 285
Isabela de Ungaria și Transilvania 242
„ de Castilia 294
„ de Spania 298
Isidor mitropolit de Chiev 161, 167 s.
Isihasmul 78, 85, 159, 172 s. 185
Istoriografia bizantină 181
Istrati Dabija 249
Istria, Români din—9 not
Italia 299
Iței, mănăstirea — 88
Iudei, încercări de a converti pe 51 s.
Iuga Vodă 12, 72, 75
Iulian Cesarini 161
Iustinian împăratul 86
Iustiniana Prima 56
Ivir, mănăstirea — 86
Jellachich (pron leliașici) 277
Jidovul rătăcitor, legenda despre 52 not.
Joldea, Ioan—236
Jurisdicțiunea bisericească în Apus 117

Kanaki 223
Karadja C. I. 49 not, 105 not. 2, 113 not. 2
Kemeny, Ioan 283
Kempen, Kempis, Toma — 205
Khomiakoff 30 not.
Kiselev, 265
Kostnitz (Constanța) 105
Krumbacher 208

Laiota, Laiot Basarab 242
Lambert le Begue 126
Lanfranc 194, 197
Lascaris, Teodor II 54 not 156
„ Ioan 54
Lașcu Vodă 12, 41 s. 43
Lateran, sinoade în — 111 s. 112
Latini 4, 18, 35
Laurențiu Valla 205
Lavrele d n Chiev 86
Lazăr, princepele Serbiei 8, 60
Lăpușneanu, Alex. Vodă 236, 242
Legenda aurea, Legende Dorée 202 not 219 not
Leipzig (Lipsca) universitatea din 148
Lemberg, Leonberg 15
Leon IX papa 90, 154
„ principe de Halici 62
Letourneau Ch. 203 n 2
Libertățile bisericii Galicane 108
Logofătul 82
Lollharzi 126 s.
„ în Anglia 146
Loreto, pelerinagiu la — 214
Lothar II 20, 155
Luciferiani 171
Luciu III, papa—134, 142

Ludovic c, Mare al Ungariei 175 — 19 21 41, 43, 63 s. 67, 105, 273
„ II Iagelon 230, 288
„ arhiepiscop 163
„ XIV 294
Lullus, Raimund 203 şi not 2
Lusignan, Casa de—4. 131
Luther 199
Luteranism 281
Luxémburg, Casa de — 20 s.

Macedo-Români 13
Mulaezii 221
Malleus maleficiarum 217
Mammas Grigoriu 161, 164 s.
„ patriarh 168
Mameluci 2 s. 56, 132 s. 224, 227
Mandgiu, dinastia - 224
Manuil I Comnen 18, 133 s
„ II Paleolog 75, 159 s.
„ III al Spaniei
Mânăstirile 85
„ închinăte 265
Maranos 52
Marca de Brandenburg 21
„ de Ost (Austria) 21
Marco Polo 34
Margareta, Muşata Doamna 11, 41 s.
„ de Danemarca 23, 293
Marghita 245
Maria Antoinetta 295
„ de Bargundia 301
„ da Gloria 298
„ de Mercede 125
„ Tereza 276 285, 287
Marianus Scotus
Marinescu C. 65 not 2. 58 not. 2, 69 not. 2, 70 not. 2 s. 3 ,71 not. 1, 72 not. 1
Maroniţi 36, 130, 134 s
Marsiliu de Padua 101
Martin, monah eretic 138, 208
Martin IV, papa 158
„ V „ 106 s. 115
Martinuzzi, Gheorghe 281 şi not.
Matilda de Toscana 88, 93
Matei Basarab 245, 247, 251 s.
„ Corvin 47, 152, 235, 240, 273
„ Chica 260
Maură, arhitectura — 213
Mauri 3, 24, 51 s. 129, 227
Maurini, 156 not.
Mauro-Vlahi 73 şi not.
Maurus 165 not
Mavrocordat familia 257, 260 s.
Mavrogheni N. 255, 261, 264
Mavropus Ioan 181
Maxim mitropolit rus 61 s.
„ „ Ungrovlah 241
Maxim Planud 186
Maximilian de Habsburg 289, 301
Mechtilda de Hachelborn 216
„ din Magdenburg 216
Medici, Casa de—299
Mehadia, episcopia — 69
Melhisedec episcop de Roman 190, 220
„Memorandul" Românilor 280
Mendicanţi, monahi 118
Mércedari 125
Merinizi 3
Mersvin R. 216
Meternich 276
Metona, Nicolae de —183
Mexicani 221
Mihai Const. Sutu 254, 262 s.
„ Grig. Sutu 263
„ Sturza 265 s
„ Viteazu 238, 242 s. 244, 274,
Mihail, Arhanghelul 140
„ Acominatul sau Honiatul 215
„ de Anhial 155
„ (Mihăilaş) Movilă 215
„ (Mircea II) Vodă 234
„ Ghica 172
„ Paleologul 4
Mihnea C Rău 241 ss.
„ Sichiditul 172
„ Turc tul 243
„ III (Radu Mihail) 248, 252
Milişevo, mânăstirea—87
Mindovg 17, 27, 56 s,
Ming, dinastia—224
Minoriţi 121
Mirăuţi, biserica — 72 n. 3, 88
Mircea c. Bătrân, c. Mare 75 s. 88. 105 236
„ Ciobanul 232, 242
Mistică, teologia—173, 181, 196, 215
Mitrofan, episcop 15 , 167 s.
Mitropolitanism 52 not.
Mitropoliţi onorari 77
Moartea Neagră 51, 248
Mogul, Marele - 6, 224 s. 293
Mohamed II 188
Mohamed, Profetul 172
Mohamed V 232
Moise Basarab 241
„ Szekelyi 282
Molay, Iacob 100, 129
Moldaviţa, mânăstirea—88
Moldova 13, 39, 57 64 s. 69 s. 74 76, 121 n. 129, 151, 163, 189 s. 230 s 232 233 şi not. 235, 238, 240, 248, 250 252, 256 s.
Moldoveni, ostaşi—49, not. 129
Moldovlahia 75
Monahii 85
Monarhia Universală 91, 95

Moncastron 25 not.
Mongoli sau Tătari 2, 5, 16 25, 26 not. 28 s 33 s. 45, 47, 51 208 215, 224
Monofiziţi 130
Monomahul Const.—85
Monoteliţi 36, 130
Monroe 222, 229
Montecorvino 34
Montenegro 9
Morosini, Toma—35
Mormânt, sf.—36
Moruzi, familia—261
Muntenia 13, 30, 65 s. 121 n. 232 s, 235, 237, 157, 267 s.
Munteanu. Nicodem—162 not.
Muscali 14
Murad I şi II, 2
Muşat 11
Muzica bisericească 108

Napoleon I Bonaparte 271, 287, 289, 291, 295, 297 s. 300 pass.
„ II 296
„ III ibid
Neagoe Basarab 86, 141
„ delegat Moldovean 162
Neamţu, cetatea—40, 88, 129
„ mânăstirea—77 not. 88, 189
Nechita, strigolnic 139
„ mitropolit 155
„ Pieptosul 181
Negrii 221, 228 s
„ din Africa 222
„ din Australia 223
Negru Vodă 11 şi not
Nemania Ştef. 8, 86 s. 137
Nemanici Sava 337 s. 45 86 s.
„ Ştefan ibid.
Neofit, mitropolitul — 266
Nepomuc I. 148, 210 not.
Nerses Clajensis 133, 191
„ din Lampron 192
Nestor, cronicar rus 189
Nestoriană, biserica — 25, 130 s.
Nestorianii 28 s. 36, 181, 188 191
Nicea, imperiul din—35
Nicoară, pretendent domnesc 237
Nicodim, sf. — dela Tismana 88
Nicolae Caragea 263
„ Clemanges 204
„ Dracu 261
„ Liranul 204
„ Mavrocordat 251, 254 258
„ Mavrogheni 255, 261 264
„ Olah 44
„ II, papa—90, 109, 210
„ patriarh Alexandriei 35
„ Suţu 263
„ Vogoride 267
Nicopol, bătălia dela—19
Nifon I patriarh 55
„ monah eretic 138
„ fost patriarh în Const. 241
Nil patriarh 239
„ Doxapatriul 184
Nogaret, V. de—100
Nomofilaxul 93
Norbert, canonicul — 120
Noul Severin 69
Novele 78

Oblate, ordin de — 126
Ocupaţii streine în Principate 231 not. 257, 261 s. 264 s 267
Oficiali 80
Officium stratoris 96
Ohrida 56, 59 s. 66, 72, 76 s.
Olgerd 17, 27
Oltenia 13 et pass. 257 s. 275
Onciul D. 13 not
„ Isidor 125 n. 3
Onghan Owanghan 28
Onoriu II papa 155
„ III 38
Orange, Casa de — 302
Ordinarii 116, vezi Episcopi în Apus
Ordine Cavalereşti 33
Ordinul Franciscan 34
Orhan 2
Orlean, dinastia—395
Ortodoxia 165, 167, 171
Osman 1
Osmanie, imperiul — 1, 25, 294 s. 228
Ospitaliţi, fraţii—125
Otton episcop 48

Pahimer Gh. 184
Palama Grigoriu 174 ss. 185, 207
Paleologu Mihail, împăratul 4, 54, 113, 153, 156 s. 158, 174
Panselin 85, 208
Pantelimon, mânăstirea—260
Papală, shisma — 102, 153
Paparrigopulo M. C. 30 not.
Paraclisieri 84
Paraschiva , sf. — 207, 247
Parsism 226
Partibus, episcopi in 35
Passagier (eres) 154
Pascal II, papa — 95, 155
Passarovicz, pacea dela — 257, 275
Pasmany, Petru—275
Pasvantoglu 262 s. 264
Patareni 124 not. 137, 149
Patriarh latin în Ierusalim 36
Patriarhism 52
Paul II, papa—218

Pavel. Ap. 143
Pavlichiani 70 135. 140
Pătraşcu c Bun 242 s.
„ Nicolae 244
Pecersca, Lavra — 87, 189
Peci, Ipek, patriarhat 57, 60
Pentade 80 s.
Peri, mănăstirea din — 88
Periodevtul 74
Peruani 221
Petru Sfântul, patriarh rus 61, 189
„ Nolasque 125
„ Venerabilul 120, 198
„ de Castelnau 144
„ Lombardul 200
„ Eremitul 31
„ şi Asan 7
„ I Muşat 11 s 88
„ II Voevod 13, 42. 234
„ III Aron 12 s. 234
„ Rareş 235 s. 238, 281 not.
„ Cazacul 233
„ Cercel 243
„ Schiopul 242 s
„ Stanciul 237 s. 242
„ cel Mare 251
Petrus Brusius 141
„ D 'Ailly 144, 204
Pictura 208, 313
Pisa, sinodul din — 103 s 113 s.
Piu I, papa — 152
Plantageneţi 23, 282
Platon, filozofia lui — 181, 187
Podiebrad Gh. 152
Pocuţia 234 not.
Padolia 75
Poloni 13, 16 s. 21, 42, 43, 46, 48, 233, 237 s. 270
Pomenirea papii 157
Popovici, Dr Gh. — 73 (N. B).
„ Euseviu 220
Portugalia 297 s
Postilla 204
Pravila Târgoveşteană 74, 220
Prelaţi 115
Premonstrateni 120
Presviterul Ioan 29 şi not.
Primatul papal 157, 164
Principi electori 21 şi not 115
„ 288 s 291
Principatele Române 231
„ Unite Române 231 s. 267
Prislop, mănăstirea — 88
Procopiu c Mare 150
„ c. Mic. 150
Protecdicul 82
Protestanţii 260, 275, 281, 282
Protipentade 81
Protodiaconul 83
Protoierei 84
Protonotarul 82
Protopopul 83 s.
Protopresviterul 83 s.
Protosinghelul 80
Prototronul 64
Prusia 287 s.
Prusii creştini 48 s.
Psaltirea Şcheiană 191
„ de Voroneţ 190
Pselu Mih. 182
Purgator 163 s 165, 173 s
Puşcariu, Sextil — 9 not 13

Racoviţă Const 251, 259 s.
„ Mih 251
„ familia, — 257
Radu I Voevod 12,
„ Negru Vodă 11. 88
„ dela Afumaţi 235, 421
„ II Pleşuvul 12, 23
„ cel Frumos 235. 240
„ IV cel Mare 86, 241
„ Paisie 242
„ Bădica 241
„ Şerban 244, 252, 274 282
„ fiul lui Alex Iliaş 245
„ Mihnea 244 s 246
„ Leon 253
Rainmund Lullus 34, 203, şi not. 2
„ de Sabunda 205
Racokzy Gh. I şi II. 274, 283 s. 284
Rareş, Ştefan 236
Rasco,l 208
Răscolnici 139
Rădăuţi, episcopia — 73 s şi
Rădăuţi, mănăstirea 42
Războiul Crimeii 267, 270
Răzvan Ştefan — 238
Realişti 195, şi not
Recursus ad principem 98
Rhedei, principele — 283
Referendarul 82
Regulamentul organic 265 s.
Renegaţi 215
Revoluţia din Fevruarie 266, 277
Richard de s-t Victor 196
Rilj. mănăstirea — 87
Ringold 17, 27
Ritorul bisericesc 83
Robert egumen 119
„ Giuscard 94
Rokycana I 152
Roman principe rutean 15, 45, 46 no. 2
Roman Muşat 11 s 42
„ II 13,
România 231, 268
Românii 6 s. 8, 10, 18, 28, 39 s. 41 46 46, 58, 64 s 67, 69 75 86, 137, 137, 169, 188, 190

Românii Shismatici 43 s.
„ din Transilvania 11, 12, 42
Româno-Bulgar reg. — 140, 277, 280 scv
Roşce în 195 198
Rosetti, familia — 261
Roşii (radicali) 268
Rostislavici, Casa — 14,
„ Ivanko 15
Roza Albă 23, 292
„ Roşie 23, 292
Rozariu 212
Rudolf de Hasburg 20, 98
„ II împăratul 152, 143
„ de Şvabia 7
Ruisbruk 1. 204
Ruprecht, rege Germaniei 105, 148
Ruset, familia — 261
Rusolana 47
Ruşi 45 s. 46 n 3, 188, 208 s. 224 s. 231, 248, 257, 265 s. 270 286, 282
Ruxanda Doamna 236 s.
„ Domniţa 247
Ruteni 10 s. 14, 18, 39 s. 45 s, 69, 306 not.

Sachelarul 81
Sache iul 82
Sadoff 187 not.
Saladin, Sultanul — 2, 26
Sancţiunea pragmatică 98 s.
Saracini 3, 20, 30, 144
Sardinia 290, 297
Sas Vodă 11, 44
Saşi 18, 278, 286 s. 282, 286
Satanail 137
Sava sf., Colegiul — 265
Sava Nemanici 59, 136
Sărbători 211, 217
Sârbi 6, 8 s 10, 18, 37, 188, 27 s.
Şamani 227
Şamanism 227
Sbiera I. 65 n. 3
Scanderbeg 9, 230
Scărariul sf. I 207
Scârlat Calimah 254, 267
„ Ghica 256
Schevofilaxul 81
Schipetari 9
Şcoale teologice 192
„ dela Catedrale
„ din mânăstiri ibid.
Şcoalele greceşti 256
Scolastica 193, 196 s 205, 215
Scotişti 120, 202
Scutelnici 258
Scriptores historiae bysantinae 181
Sebastiani 262
Secui 39, 42
Secularizarea averilor mânăstireşti 261
Segarel i G 146
Ségur Comte 29 not. 31 not.
Semiluna 1 s. 2 not.
Seneslav 10
Serghie. Lavra sf. — 87
Servi beatae Virginis 125
Severin, episcop latin în — 40, 43, 67
Severin, Banatul 41
„ mitropolia de — 41, 68
Şerban Cantacuzino 162 s. 2 252 s 254 256
Siena, sinod în — 107
Sigismund Bathory 238, 243, 282
Sigismund, împărat german 19 s. 22, 148, 150
„ rege Lituaniei 17
„ „ Ungariei 43
„ Rakoczy 282
Siks, Seikhs 227
Silvestru episcop Romei 143
„ Sguropul său Siropul 261, 61 şi not. 186
Simeon Noul Teolog 173, 181
„ de Tesalonic 175, 186
„ Ţarul 188
„ episcop rus 180
„ de Halici 64
„ Stock 120
„ Movilă 344 s. 246
Simonie 91
Sinaxarii 91
Sinaxă 206
Sinoade cele şapte 78
„ patriarhale ibid
„ naţionale ibid
„ mitropolitane 79
„ apusene 111, 113
„ antioniste 168
Sinod, al optulea—78
„ la Siena 107
Sintagma alfabetică 185
Siret, cetate 12 41 s.
„ episcopie latină 41 s. 66 69
Sistemul episcopal 107
„ papal ib.
Şişman III 7, 58
Slavii 181, 188, 190
„ de ost 75
„ de vest 75
„ de Sud 218, 277
Solca. mânăstirea - 216
Soliman, Sultanul 236
Soteric patriarh 172
Spadei, cavaleri ai—20, 46 s 49, 139, 271
Spania 296
Spiridon sf, monastirea—260
Sracimir 7
Statul eclesiastic 20
Stavrachi 259
Stavrofori 81
Stavropighie 52, 64 88

Stâlpnici 85
Ştefan Muşat 12, et pass
„ II Voevod 13, 74, 233 s,
„ Duşan 59
„ c Sfânt al Ungariei 17, 67
Ştefan C. Mare 13, 151, 169, 330, 234, 240, 243
„ IV (V) papa 90
„ Lăcustă 236
„ c Tânăr 235, 241
„ Tomşa II 243
„ „ III 2 245
„ Lqzonţ 239
„ Surdul 283
„ Lupu 249
„ Cantacuzin 284
„ Petriceicu 249 s.
„ Bathory 281
„ Bocskai 274, 282
„ Racoviţă 259 s
Stetingi 144
Stibor 239
Ştirbei, Cernica — 53 n. 264 not.
„ Barbu Dimitrie—267
Strigolnici 139, 213
Stuart, Casa—292 s.
Suceava 12, 236
Suplex libellus Valachorum 285
Suso Enric 203
Suţu, familia—261
„ Mihai 254
Svidregello 17
Şvestrioni 145
Szekenyi Stef. 276

Taboriţi 150 s.
Tabuism 222
Taine, sf. — 170 s.
Tamar 101
Tamerlan 5, 29, 131 224
Tanchelm 141 s.
Tannenberg, bătălia dela — 49, 129
Tanon L. 110 n.
Tauler 203
Tavor, Muntele 173
Tătari 6, 10, 14, 28, 40, 45 s. 131, 233, 235, 237.
Târgovişte, reşedinţa domnească în— 234, 257
Târnova, patriarhat 57 s. 61
„ sinod în — 78
„ Lavră în 86
Târtani (jidovi) 366
Ţamblac, vezi Grig, Ţamblac.
Templieri 33, 100, 113, 128
Tenrikyo 227
Teoctist 71, 169
Teodor Balş 267
Teodoric 39 not. 40
Teodosiu, fiul lui Neagoe Vodă 24.
„ din Pecersca 87
Teofil Ivereanul 191
Teofilact Bulgarul 183 şi în Vol. II
Teognost 61
Theologia naturalis 197, 205
Terţiari 118 127
Teuton, ordinul — 20, 23, 27
„ 33, şi not. 40, 49 s. 129 s.
Tezaurul de indulgenţe 177
Ţepeluş Vodă 240 s
Ţara Românească 10 et puss.
Ţepeş, Vlad — 340
Tismana, mănăstirea —88
Ţigani 7 şi în Vol II
Toma din Aquino 170, 190, 196, 200 s. 211
Tomişti 180, 202
Tomşa Ştefan — Vodă 236
Totemism 222
Tököly Emerfc 275, 284
Transilvania 17 s 39 s 43 s. 65 s. 67 s, 88, 191, 230 s. 235 s. 237 s 239 s. 243 s. 249 s. 252 s. 266 s. 272 s. 277 s. 280 s. 285 s.
Transubstanţiaţiune 146, 148
Trapezunt, imperiul—5
Trei Ierarhi, mănăstirea sf. — 207, 147
Triregnum 17
Tsing, dinastia imperială de azi în China 224
Tudor Vladimirescu 264
„ Casa—în Anglia 292 s.
Turgomir Vodă 11, 88
Turcia 230 s 232 s. 235, 237 s. 265 s.

Unam Sanctam, Bulla — 99
Ungrovlahia 13 şi not 68, 75 162
Unguri 8, 11 s, 14, 16, 18, 28, 43, 67 s. 230 s. 233, 235, 272 ss. 286 s 288.
Unire, încercări de 36 s. 75, 106 s. 112,
Unirea dela Lyon 113 153 s 169 s.
Unitarism 281
Unitatea de fraţi 152
Unitori, ordin de — 36 134
Universitate la Iaşi şi Bucureşti 268
Universităţile 103, 113, 123, 192, 217,
Urban II papă 303, 154
„ IV „ 98 156
„ V „ 41, 43, 102
„ VI „ 102, 268
Urechie Grig. Cronicarul 71, 75
Uroş, Ştef. 8, 41
Utraquisti 150, 210

Valahi 6, 28
Valahia 13, 18, 57, 162, 169

„Valahi Shismatici“ 40
Valdemar 48
Valdensi 140, 142, 152
Valois, Casa de — 24, 294
Valsamon Th. 56, 183
Valter de s-t Victor 196
Varlaam, eresul lui- 138, 170, 173, 185.
Varna, bătălia dela — 19, 240
Vasiliu, sf. — c Mare 164 şi not. 206,
„ de Ahrida 155
„ arhiep. rus 65
„ bogomil 138
Vasile Lupu 74, 76 şi 245, 247
Vast Henri 187 şi
Vatican 112
Văcăreşti, mânăstirea—258
Văcăritul 256, 260
Vec, Ioan 157 s. 159, 184
Venceslav 22. 147, 1495
Veneţia 21, 289 et pass
Veniamin mitropolitul 263
Vespera Siciliană 21, 159, 340
Vesselenyi 284
Vestfalia, pacea dela — 292, 302
Vevelli 247
Vicari în Apus 116
Vicariate 16
Vicelin la Venzi 48
Vicina 66, 68 şi not.
Viclef I. 146 s. 146, 148, 150, 203
Viclefiţi 140.
Vlctor II papa — 90
Victor st. mânăstirea — 196
Victoria regina Angliei 293
Vidin, mitropolia din — 66
Vilhem Occan 194, 203
Villa Valachorum 46
Visarion al Niceei. Cardinal 161 s. 163 s. 167, 187
„ un pretius mitropolitul al Moldovei 169
Vitold 17, 43, 64, 190
Vitus, episcop 51
Vlad I Vodă 12, 239
Vlad II Dracul 12, 239 s.
„ Călugărul 241
„ Dragomir 241
Vlad Înnecatul 242
„ Ţepeş 340
„ Vintilă 16
Vlăduţul 241
Vladislav (Vlaicu) vodă 12, 41, 43 68
„ II 12, 240
„ al Ungariei şi Poloniei 175 46, 51, 64, 152
„ Postumul — 19, 152, 240, 273,
„ I Sfântul 39, 67
„ I de Anjou al Neapolei 105
„ I al Ungariei, 240 s.
Vlastar Matei 69 n. 185
Vlemid Nechifor 184
Vodiţa, mânăstirea—88
Vogoride N. 267
Voişelg 27
Volhivi 138
Vorms, concordatul dela — 112, 115
Voroneţean, Codicele—190
Vrieniu Iosif 186
Vulgata 205

Xenopol A. D. 65 not. 66 not. 254 not 281 not.

Zapolya I. 242, 277 281
Zămislirea neprihănită 179 s.
„ sf. Anei ib
Zimisces I, 56, 135
Ziamizi 3.
Zigabin, Eut. 182
Zişca Ioan 145
Zonara I. 133
Zrinyi 254
Zugrav, I.—153 not.
Zugravu, mânăstirea—86
Zwingli 284

INDREPTĂRI

Pagina	Rândul	In loc de	Citește
12	11 de jos	1431—1485	1431—1435
77	4 „ „ nota	Grigorie III	Gheorghie III
144	18 „ sus	Oportum	Oportun
153	6 „ „ nota	I. Zugrov	I. Zugrav
221	10 „ sus	Numai	Nu numai
222	13 „ jos	Monroce	Monroe
277	1 „ „ nota	Vuglar	Vulgar

Tipografia Bisericească din Sfânta Mânăstire Cernica

Volumul IV și ultim al acestei istorii bisericești cu statistica generală a religiunilor este sub presă.